

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JOHN-PAUL GHOBRIAL

Fısıldaşan ŞEHİRLER

17. Yüzyılda İSTANBUL, LONDRA
ve PARİS Arasında Bilgi Akışı

FISILDAŞAN ŞEHİRLER

17. Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris Arasında Bilgi Akışı

FISILDAŞAN ŞEHİRLER
17. Yüzyılda İstanbul, Londra ve
Paris Arasında Bilgi Akışı

John-Paul Ghobrial

Tercüme
Kahraman Şakul

KÜRE YAYINLARI / 237. Kitap

Şehir Tarihi 5

Fısıldaşan Şehirler

17. Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris Arasında Bilgi Akışı

John-Paul Ghobrial

Whispers of Cities: Information Flows in Istanbul, London and Paris in the Age of William Trumbull
Oxford University Press, 2013

© John-Paul Ghobrial, 2013

Türkçe yayım hakları
© Küre Yayınları, 2015

Tercüme **Kahraman Sakul**

Dizi Editörü **Yunus Uğur**

Yayın Hazırlık **Bilge Özel**

Birinci Basım Subat 2020

ISBN 978-605-7646-22-4

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Kapak **Zeyd Karaaslan**
Tasarım Uygulama **Sibel Yalcın**

Baskı/Cilt Senyıldız Matbaacılık
Sertifika No: 45097
Gümüşsuyu Cad. Işık San. Slt.
No: 19/C 102
Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 483 47 91

Dr. John-Paul Ghobrial, Oxford ve Princeton üniversitelerinde eğitim gördü. Oxford Üniversitesi Balliol College'da öğretim üyesidir. Erken modern dönem Avrupa, Osmanlı ve Ortadoğu tarihi genel başlığı altında, Doğu Hristiyanlığının sosyo-kültürel tarihi, etkileşim, iletişim ve bağlantılılık tarihi, bilgi ve arşiv tarihi, mikrotarih-küresel tarih ilişkisi gibi alanlarda çalışmakta ve dersler vermektedir. "Stories of Survival: Recovering the Connected Histories of Eastern Christianity in the Early Modern World" adlı bir proje üzerinde çalışmaktadır.

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3

Fatih / İstanbul

Tel 0212 520 66 41-42

www.kureyayinlari.com

kure@kureyayinlari.com

f t i k kureyayinlari

**Bu kitap emektarlıklarıyla örnek olan ebeveynime
takdir ve hayranlıkla adanmıştır.**

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	9
Şekiller	10
Okuyucuya Not	11
Çevirmenin Notu	12
Teşekkür	13
Önsöz	17
Giriş: 1688, İstanbul, Londra, Paris	21
Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu ve Bağlantılılık	28
Bilgi Akışı ve İletişimin Tarihi	35
Trumbull Evrakı	40
1. Sör William Trumbull'ın Dünyası	45
Trumbull'ın Tahsili ve Kariyeri	48
<i>TURCICA</i> 'nın Faydaları	60
2. Bilmenin Başka Yolları	75
Sözlü Bilgi Verenler ve Ehlivukuflar	77
Muhabere Ağlarının Verimliliği	85
Arşivler ve Kayıtlar	91
3. İstanbul'da Avrupalı-Osmanlı Ünsiyeti	107
Maddi Bir Dünya	112
Diplomasi Mesleği	118
İngiliz Sefareti	127
4. Gündelik İletişimde Mesafenin Üstesinden Gelmek	139
İstanbul'da Avrupa Menseli Haberler	146
Tercümanların Ötesinde	158
Trumbull'ın Ağı ve Ağın Kısıtları	168

5. Bir Hikâyenin Yaşam Serüveni: Sultan IV. Mehmed'in	
Tahttan İndirilmesi	187
Istanbul'un Havadis Kâğıtları	193
Thomas Coke ve Sözlü İletişim Ağları	207
Bir İhtilali Yazmak	215
IV. Mehmed'in Hikâyesinin Yazma ve Matbu İletişim Araçlarındaki	
Yaşam Serüveni	224
Sonuç: Onyedinci Yüzyılda Bilgi Akışı	239
Kaynakça	247
Dizin	281

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Tr.	Türkçe
BL	The British Library, Londra
Add. MS	Additional Manuscripts (İlave Yazmalar)
PRO	National Archives (Ulusal Arşiv), eski adıyla Public Record Office, Kew
SP	State Papers (Devlet yazışmaları)
PROB	Prerogative Court of Canterbury (Canterbury İmtiyaz Mahkemesi)
BNF	Bibliothèque nationale de France, Paris (Fransız Ulusal Kütüphanesi)
Fr.	Fonds français (Fransızca fonlar)
N.a.f.	Nouvelles acquisitions françaises (Yeni temin edilen Fransızca eserler)
MAE	Archives du ministère des Affaires étrangères, Paris (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)
CP Turquie	Correspondance politique, Turquie (Siyasi yazışmalar, Türkiye)
Mem/Doc	Mémoires et documents (Hatırat ve belgeler)
AN	Archives nationales de France, Paris (Fransa Ulusal Arşivi)
Trumbull, <i>Diary</i>	BL Add. MS 52279, William Trumbull'ın Paris ve Konstantiniyye günlüğü
<i>Paget Papers</i>	Lord Paget evrakı ve notları, Özel Koleksiyonlar, <i>School of Oriental and African Studies</i> , Londra
<i>Correspondance de Guilleragues</i>	Gabriel Joseph de Lavergne Guilleragues, <i>Correspondance</i> , ed. Frédéric Deloffre ve Jacques Rougeot (Cenevre, Paris, 1976), 2 cilt
<i>HMC Downshire</i>	Historical Manuscript Commission (Tarihi Yazmalar Komisyonu), Downshire Papers, 5 cilt
<i>HMC Finch</i>	Historical Manuscript Commission, Finch Papers, 5 cilt
Trumbull Evrakını oluşturan evrak, not ve yazmaların detaylı dökümü Kaynakça'da mevcuttur.	

Şekiller

1. Trumbull'ın İstanbul'daki ağı, 1687-1691 170
2. IV. Mehmed'in tahttan indirilişi haberleri, 1687-1704 226

Genel okurun ihtiyacları ile erken modern Avrupa ve Osmanlı tarihi uzmanlarının ilgileri arasında bir denge gözetmeye çalıştım. Avrupa dillerindeki birincil kaynaklardan alıntı yaparken metni İngilizceye cevirdim ve yararlı olacağını düşündüğüm yerlerde dipnotta asıl metni verdim. İngilizce kaynaklar için orijinal yazım ve imlayı koruyarak sadece pasajın anlaşılmasında yardımcı olacağını düşündüğüm zaman ufak değişiklikler yaptım. Aynı kural onyedinci yüzyıla ait matbu kaynakların başlıkları için de geçerlidir ki tam ve genişletilmiş halleri Kaynakça'da bulunabilir. Osmanlı tabirleri ve unvanları için modern Türkçe imlayı kullandım.

Osmanlı'da kullanılan çok sayıdaki resmi unvanın içinden çıkabilmek için Gustave Bayerle, *Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire* (İstanbul: Isis Press, 1997) ile Ignatius Mouradghea d'Ohsson, *Tableau général de l'empire othoman*, 7 cilt (Paris, 1788-1824) künyeli eserlerden faydalandım. D'Ohsson İstanbul'daki İsveç büyükelçiliğinde bir tercümandı ve bu ansiklopedik eseri Osmanlı İmparatorluğu'nda statü ve makamların işleyişine dair ayrıntılı ve duyarlı bir bakış sunmaktadır. Her ne kadar incelediğimiz dönemden sonraki bir zamanda yazılmış olsa da yine de onu onyedinci yüzyıldaki benzer dinamikleri kavramak için faydalı bir araç olarak görüyorum.

Son olarak, birincil kaynaklarda rastlanan para birimi çeşitliliğine bir estiplilik getirmekle uğraşmadım. Her ne kadar tüm tarihler yılın 1 Ocak ile başladığı yeni stilde verilmiş olsa dahi belli belgelere doğrudan müracaat etmek isteyenlere yardımcı olacağını düşündüğüm yerlerde eski stil tarihleri dipnotlarda vermeyi seçtim.

Kitabın Türkçe çevirisinde başvurduğumuz yöntem hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Uzman ve genel okuyucu için kaleme alınmış bu kitapta eski Türkçe yeni Türkçe karşılığını bir tarafa bırakıp orijinal üslubu koruma ve dilde çeşitliliği sağlama yoluna gidildi (örneğin yüzyıl/asır, önemli/mühim vb. kelimeler bir arada kullanıldı). Türkçede anlam bulanıklığı yaratacak kadar uzun olan cümleler yazarın üslubuna sadık kalınarak kısa cümlelere bölündü. Yazarın onayı ile bazı maddi hatalar ve imla hataları giderildi. Okuru gözeterek metin ve dipnotlarda bazı açıklamalar ve düzeltmeler yapıldı. Bunların bir kısmı *'lı not ile sayfa altında, diğerleri ise süslü parantez içerisinde {...} gösterilmiş olup şunları kapsar: (1) Yazarın ana metinde değindiği çeşitli tarihi olaylar ve kişiler hakkında açıklamalar ve tashihler; (2) dipnotlardaki bazı önemli birincil kaynakların Türkçe tercümeleri. Kitaba tüm müdahalemiz bundan ibaret olup dipnot ve alıntılardaki köşeli parantezler yazara aittir.

Kahraman Şakul

Teşekkür

Bu kitabın araştırma ve yazma süreci birçok sene aldı ve bu süreç, beni Princeton'dan Atlantik'in öteki yakasına, Cambridge ve Oxford'a taşıyan bir dönem oldu. Öyle olsa da bu aslında bir Princeton kitabıdır; zira bu kitabın dayandığı doktora tezini ilk tamamladığım yer Princeton Üniversitesi Tarih bölümüydü. Princeton ayrıca araştırmamın belirleyicisi olan arşiv çalışması ve dil öğrenimini desteklemekte muazzam cömert davrandı. Fakat, en önemlisi hocalarım ve meslektaşlarımla bilgeliği ve hayal gücünden olağanüstü biçimde yararlanmış olmamdır. Bunların arasında bilhassa Robert Darnton, Anthony Grafton, Molly Greene ve Teb Rabb'a bir şükran borcum var. Bu isimlerin her biri erken modern geçmiş hakkındaki düşünme ve yazma pratiklerime, ilmi eserleri ile olduğu kadar dersleriyle de köklü bir şekilde tesir ettiler. Son olarak Princeton, ilgilerimin pesinden gitmem konusunda beni teşvik etti. Bu bakımdan, Michael Cook ve Dimitri Gondicas'a sırasıyla Yakın Doğu Çalışmaları ve Helenik İncelemeler Programı'nda bu davetsiz misafiri her zaman kabul ettikleri için teşekkür ederim.

O zamandan beri kendimi iki ayrı canlı bilim mahfilinin kalbinde bulduğum için şanslıyım. Cambridge'de içlerinde Maxine Berg, Peter Burke, Melissa Calaresu, Kate Fleet, Mark Goldie, Alison Finch, Mary Laven, Kohn Robertson, Jason Scott-Warren ve Alex Walsham'ın da olduğu meslektaş ve dostların desteği beni teşvik etti. Bu listeye beni en başta Cambridge'e getiren Churchill Koleji Usta ve Muhalefelerini de eklemem gerekir. Eserin yayın hazırlığının son safhalarında Oxford'un Tarih bölümü kadrosuna katıldım. Beni Oxford'da sıcak ve hoş karşılamalarından dolayı Balliol Koleji'nin Usta, Kıdemli Öğretmen ve Tarih Öğretmenleri ile Nick Davidson, David Parrott ve Lyndal Roper'a minnettarım. Martin Conway'e ise özel teşekkürü bir borç bilirim; kafamda dolaşan güven verici sesi bu kitabın tamamlanmasına odaklanmamı sağladı.

Bu kitap ilk haliyle bir lisansüstü tez çalışması olarak Michael Cook, Anthony Grafton, Molly Greene ve Peter N. Miller tarafından okundu. Keskin yorumları ve önerileriyle düşünme tarzımı önemli ölçüde değiştirmemin yolunu açtılar. Onlara ilaveten bu kitabın ilk taslaklarını –veya belli kısımlarını– okuyan Natalie Zemon Davis, Christine Woodhead, Joan Pau Rubiés ve Filippo De Vivo'ya da bilhassa mütesekkirim. Sonrasında birçok dost ve meslektaşın yardımından istifade edegeldim. Bu isimlerin pek çoğuna dipnotlarda değiniyorum ama burada da Sonia Anderson, Maurits van den Boogert, Alastair Hamilton, Colin Heywood, Noel Malcolm, Natalie Rothman ve Francesca Trivellato'ya teşekkür etmeme müsaade edin; hepsi zamanlarını ve malumatlarını cömertçe paylaştılar.

Tabii ki, Oxford Üniversitesi Yayinevi'ndeki tüm ekibin canıgönülünden çabaları olmadan bu araştırma bir kitap olamazdı. Christopher Wheeler kitap önerimi alicenaplık ve heyecanla teslim aldı; bu sürecin çeşitli aşamalarında esirgemediği destek ve teşviki için kendisine minnettarım. Üç anonim okuyucu eserin basılmamış hali hakkında ayrıntılı yorumlarını dile getirdiler ve bu yorumlar bu kitapta neyi başarmayı umduğum –ve neyi sonraya bırakmamın daha iyi olacağı– hakkında etraflıca düşünmeme yardım etti. Ayrıca Nicholas Bromley, Hayley Buckley ve fikirlerimi karşılaşılan tüm güçlüklerle rağmen somut bir metne dönüştürmek işine dahil olan herkese teşekkür ederim. Cathryn Steele ve özellikle Emma Barber'a bu projeyi bitiş çizgisine taşımakta sarfettikleri çabalarından dolayı teşekkür borçluyum. Gerek kapak tasarımında gerekse kitap boyunca kullanılan görseller Londra Arcadian Kütüphanesi'nden alınmışlardır. Kütüphane koleksiyonundaki bu görselleri bu şekilde kullanmamı mümkün kılan Robert Jones, Willem de Bruijin ve Karem Ibrahim'e ziyadesiyle mütesekkirim.*

Ailem ve arkadaşlarımin destek ve sevgileri olmadan bu kitabı yazamazdım. Bu vesileyle özellikle Jack Tannous'a yoldaşlığı ve ilmi/gayri ilmi birçok maceramız için, kız kardeşim Gigi'ye ise kesintisiz heyecanı için teşekkürlerimi sunarım. Her ikisinden de arzu etmeyeceğim kadar uzak düştük. Tahmin edebileceklerinin çok ötesinde başarılı olmuş olan ebeveynime de özel bir şükran borcum var. Bu kitap onlara adanmıştır.

* Kitabın orijinalinde yer alan söz konusu görseller, gerek yayınevimiz gerekse yazarın girişimlerine rağmen Arcadian Library'nin iletişime geçmemesi yüzünden Türkçe çeviride kullanılamamıştır. (yay. haz.)

Fakat her şeyden öte şu an ve her zaman bana yaşama arzusu veren, karım Emma ve aramıza katılarak günlerimizi daha uzun ve daha zevkli kılan kızım Amélie'dir.

John-Paul Ghobrial
Oxford, Aralık 2013

Bu kitabın vücut bulmasını sağlayacak olan soru yıllar önce bana oldukça açık görünmüştü: Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklar birbirleri hakkında ne bilmekteydiler ve bu bilgileri nasıl ediniyorlardı? Fakat araştırmam esnasında artık kısırlığına kani olduğum bu sorudan gitgide soğudum. Zira verilecek cevap kısmen aklımızdaki insanların kim olduklarına, ne zaman ve nerede yaşadıklarına ve ayrıca uzak diyarlara olan ilgilerinin tam olarak nereden kaynaklandığına bağlıydı. Söz gelişi Londra veya Paris'te yaşayan birinin Osmanlı dünyasını biz tarihçilerin ona biçtiği yerel, milli veya dini kimlikler içerisinde anlamlandırdığını varsaymak bu devirde insanların neyi nasıl bildiklerini belirleyen pek çeşitli etkeni görmezden gelmek demektir.

Bu bir yana yine Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin tarihini anlama çabasıdan kaynaklanan daha derin bir sorun vardır. Bu, özeli genele bağlama meselesinde görülen, yöntemle dair bir güçlülüktür. Bir başka deyişle, Avrupa-Osmanlı münasebetindeki belirli hadiseler bu ikisinin daha genel anlamdaki “karşılaşmaları” (her ne demekse) adına ne söylerler? Doğrusu “Avrupa” ve “Osmanlı İmparatorluğu” tabirleri, insani tecrübenin seçmeci (eklektik) çeşitliliğini örten sığ kategorilerdir. Yoğun biçimde değişken ve benzemezlikle malul değiş tokuşlara genel bir yaklaşım geliştirme çabası, kendiliğinden, ayrık ve doğaçlama örneği olan belli hadiseleri arka plana itme riski taşır. Dolayısıyla bu kitabın yazımı esnasında “insanlar ne biliyorlardı” ve “nasıl biliyorlardı” sorularına olan ilgimi bir kenara bırakıp Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki insanları birbirine bağlayan iletişim süreçlerinin kendisine odaklandım. Belli başlı

kentsel iletişim mihraklarına yoğunlaşmak suretiyle “Avrupa” ve “Osmanlı İmparatorluğu” gibi iki belirgin kategoriye ve geçmişte böyle tasnifçi kuramlarla açıklamanın barındırdığı sorunları aştığımı umarım.

Bu uğurda, bu kitapta “bilgi akışları” dediğim şeye odaklanmayı seçtim; sıra bu tabiri nasıl kullandığımı açıklamaya geldi. Bilginin ikili kodlar veya dijital paket dizilerine indirgenebildiği bir çağda bu tabiri erken modern dünyayı tartışırken kullanmak anakronistik görünebilir. Aslında, bilhassa Peter Burke, Robert Darnton, Anthony Grafton, Ann Blair, Christopher Bayly, Jacob Soll ve Filippo de Vivo gibi bir dizi uzmanın modern çağ öncesi iletişim şekilleri hakkında düşünüp yazmak için “bilgi” tabirini kullanma adetlerini takip ediyorum. Bu yaklaşımın dijital iletişim yolları, Internet veya “büyük data”ya yönelik güncel ilginin bir ürününden ibaret olmadığı izahtan varestedir. Daha 1950’de Harold Innis –kil tabletlerden, tomarlara ve matbu yazıya– belli iletişim modlarını kadim Mısır’a uzanan siyasi sistemleri çözümlemenin bir yolu olarak kullanmaya teşebbüs ettiğinde “iletişim” tabirini kapsamlı bir kavram olarak benimsemişti. Hakikaten de Innis’in *Empire and Communications* adlı eserinde sergilediği yaklaşım zamanının bir hayli ilerisindeydi ve bu çalışma yirminci yüzyıl sonu, yirmibirinci yüzyıl başında bilgi mefhumunun araştırılmasına yönelik gitgide artan bilimsel ilginin öncüsü oldu. Benim “bilgi” lafını kullanış biçimim Ann Blair’in bu tabiri nasıl kullandığına dair yazdıklarını hatırlatır: “Teknik olmayan bir tarzda, veri (anamlı hale gelmesi için işlenmesi gerekir) ve malmat (bilen bir kişinin varlığını ima eder) kelimelerinden farklı olarak.” Dahası, Blair’in bilginin formunu anlayış şekli, tüm kitap boyunca yaklaşımı belirleyen bir tema olarak bilginin farklı amaçlar uğruna nasıl yeniden dönüştürülebileceğine ve tekrar kullanılıp işlenebileceğine duyduğum ilgiyi güzel anlatır: “Asıl bağlamlarından koparılıp tekrar birleştirilmeye hazır ‘zerreler’ haline getirilmiş munfasıl ve küçük ebatlı ögeler” olarak bilgi.¹

Daha önemlisi “bilgi akışı” tabirini erken modern Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki etkileşimlerin doğasına yö-

¹ Ann Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (New Haven: Yale University Press, 2010), 1-2.

nelik daha geniş bir merakın parçası kabilinden kullanıyorum. Anthony Pagden'ın gösterdiği gibi Doğu ve Batı arasındaki değiş tokuşların yazarlar için ilgi konusu olması antik dünyaya kadar gider. Fakat ancak yirminci yüzyılda ilim adamları bu tasniflerin nasıl da belirli söylemsel süreçlerin ürünleri oldukları hakkında eleştirel düşünmeye başladılar. Edward Said bu ilim adamlarının önde geleniydi. Bu yaklaşımların ardından Avrupa ve Ortadoğu incelemeleri, ilim adamlarının evvelce bambaşka ve ayrı görülen tarihleri ilişkilendirmeye yönelik heyecan verici girişimlerine tanık oldu. Giriş bölümünde daha ayrıntılı ele alacağım üzere, bilgi incelemeleri erken modern dünyada “bağlantılılığın” (*connectedness*) manasını anlamamızı sağlayan bir diğer prizma görevi üstlenir.

Bu kitap aşikârdır ki Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iletişimin etraflı bir incelemesi olma amacı taşımayan kısa bir çalışmadır. Eski tabirle bir çeşit “deneme” manasında genişletilmiş bir makaledir. Bu kitapta Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiyi dini kimliği veya kültür ve uygarlık farklılığına dair mefhumları kayırmadan düşünebilmeyi test ediyorum. Uzmanlar geleneksel olarak Avrupa ve Ortadoğu arasındaki değiş tokuşlara dinler, uygarlıklar ve ilmi metinler üzerinden yaklaşmışlarken ben bu çalışmada şahısların önemini, aralarındaki ilişkinin ve onları birbirine bağlayan bilginin önemini vurgulamayı seçtim. Bundan dolayı analizimin çerçevesini tek bir kişinin, onyedinci yüzyıl sonunda İstanbul'da mukim İngiliz büyükelçisi Sör William Trumbull'ın deneyimleri çizdi.

Ne var ki bu kitapta anlattığım hikâye yine de bir dengesizlikler ve asimetriler hikâyesidir ve burada bunun nedenini açıklamak önemlidir. Tarihi kayıtlardaki bir çeşit adaletsizlik, onyedinci yüzyıldan bilgi edinmeye soyunan bir kişinin derhal dikkatini çeker. Zira bu tür bir araştırmada alttan alta bir başka sorun vardır: tercihler meselesi, yani, Avrupalıların ve Osmanlıların neyi yazmayı ve neyi yazmamayı münasip gördükleri. Avrupa'da matbaa teknolojisi Ortadoğu hakkında hikâye anlatıcılığı türlerinin zengin ve karmaşık bir yelpazesinin peyda olmasına yardım etmişken Osmanlı İmparatorluğu'nda ondokuzuncu yüzyıl sonlarına dek matbaanın neredeyse hiç olmayışı etraftaki dünya hak-

kındaki bilginin çoğunlukla sözlü biçimde, daha seyrek olarak da yazma eserler ile dolaşıma sokulduğu manasına gelmekteydi. Fiiliyatta bu durum Osmanlı tebaasının bağlantılılığına (*connectedness*) tanıklık eden kaynakların Avrupadakilerle karşılaştırıldığında sayıca daha az ve niteliksel açıdan farklı olmaları demektir. Gelgelelim, matbaanın yokluğunda dahi folklor, görsel ve maddi kültür samanlığında etrafa dağılan çok sayıdaki iğne misali sözlü hikâyeler de kendi izlerini bırakmışlardır. Bu tür ipuçlarından hareketle araştırmacılar Osmanlıların uzak diyarları nasıl tahayyül ettiklerini etkili bir şekilde anlamlandırmaya soyunmuşlardır. Yine de önümüzde uzun bir yol duruyor. Bu durum zannımcı kaynakların mevcut olup olmamasından çok Osmanlı dünyasında okuma ve yazmaya yönelik tavırlar hakkındaki daha temel bir sorudan kaynaklanıyor. Farklı toplumlar bağlantılar hakkında farklı şekillerde yazarlar. Aslında bazı toplumlar bu konuda yazmazlar bile. Bu basit gerçek Osmanlıların etraflarındaki dünyaya merak ve ilgi duymadıkları veya onun farkında olmadıkları gibi bir dizi aşırı genellemenin nedeni olagelmıştır. Böylesi basit cevaplar, bu kaynakların niçin var olmadığı ve bu durumun daha genel olarak bilginin kayda geçirilmesine ilişkin farklı tavırlar hakkında bize neyi ifşa ettiği gibi zorlu sorularla cebelleşmekte başarısızdırlar.

Tarihi kayıtlardaki bu asimetriler sorununu burada dile getirmemin tek sebebi bu meseleye kitabın başka bir yerinde açıktan açığa eğilmememdir. Bu meselenin doğal bir sonucu olarak kitap Avrupa'dan İstanbul'a giden bilgiden ziyade bilginin İstanbul'dan Avrupa'ya olan seyahatinin serencamı hakkındadır. Bir gün meselenin Ortadoğu'dan nasıl görüldüğünü de çalışmayı umuyorum. Yine de takip eden sayfalarda, hakiki ve mecazi anlamda aynı dili konuşmayan iki belgeci geleneğin karşılıklı sohbetine tanık olunan o nadir anlar hakkında bir şeyleri ortaya çıkarmaya çalıştım.

Giriş: 1688, İstanbul, Londra, Paris

Bu kitap erken modern dönemde Avrupa ve Ortadoğu arasında gerçekleşen bilgi akışı hakkındadır. Erken modern devirde iletişim dünyasına bir girizgâh olarak, ilk kez 1688’de basılan *The Turkish Secretary* (Türk Kâtip) başlıklı hikâyeyi ele alalım. Hikâyeye birçok Avrupa kentinde basılmış ve baş döndürücü çeşitlilik sergileyen biçimler ve başlıklarla tedavülde kalmıştı. Alçak Ülkeler’de,* mesela, *The Silent Language* (Suskun Dil) başlıklı küçük bir cep kitabı biçiminde satıldı. Londra ve Paris’te bir başka nüshası daha tahrikkâr bir başlık taşımaktaydı: “Konuşmadan, yazmadan veya birbirini görmeden kur yapma sanatı” Tüm bu kitaplarda anlatılan hikâyeye tıpatıp aynıydı. İlk sayfalarda yazar –ki kendini basitçe “Du Vignau” diye anar– bilhassa Türkler arasında revaç gören “yeni bir kur yapma yolu” hakkında ifşaatta bulunmaktaydı. Vignau’nun tarif ettiği haliyle bu “suskun dil”, Osmanlı haremde birbirleriyle gizlice iletişim kurmak isteyen aşıklar tarafından kullanılmaktaydı. Bu adet, gündelik eşyaların bohçalandığı bir mendil gönderilmesi şeklindeydi. Meyveler, baharatlar, hububat: bunların her biri nesnenin ismiyle kafiye yapan bir terkibe dayalı belirli bir iletiyi temsil etmekteydi. Örneğin, mışukuna beyaz bez parçası göndermek suretiyle bir adam, beyaz kelimesinden hareketle ona şu iletiyi göndermiş oluyordu: “Bir tefter bizé yaz”, yani “bana bir not gönder.”¹ Bu iletilerin her biri-

* Günümüz Hollanda, Belçika ve Lüksemburg topraklarına tekabül eden bölge. Önemli bir kısmı deniz seviyesinin altında olduğu için bu adı almıştır. (çev.)

1 “Tefter” burada zannımca ya “defter” ya da kuvvetle muhtemel “tezkere” manasındadır. Orijinal madde şöyle der: “Beyaz. Blanc. Bir tefter bizé yaz. Escrivéz-nous un billet”. Bkz. “beyaz”, “Dictionnaire Alphabétique”, *Le langage muet ou l’Art de faire l’Amour sans parler, sans écrire & sans se voir par le Sieur D.L.C.* (Middelburg: Gilles Horthemels le Jeune, 1688), sayfa nr. yok.

ne “selam” denmekteydi ve Vignau eserine bu *selamların* Türkçe ve Fransızca bir sözlüğünün yanı sıra okura bu iletişim tarzını nasıl kullanacaklarını açıklayan bir de şema eklemişti. Herhangi bir Romeo özentisinin cebine sığacak kadar küçük olan *The Turkish Secretary* Avrupa’daki okurlarına *alla Turca* kur yapma sanatının ayrıntılı bir rehberinden daha azını sunmuyordu.²

Vignau’nun *Turkish Secretary* adlı eserinde anlattığı böylesi bir hikâyeden biz ne anlamalıyız? Eser ilk bakışta hayal dünyası geniş bir yazar bozuntusunun tuhaf fikirlerinden başka bir şey değilmiş gibi durmaktadır. Gerçekten de Londra’da basılan nüshalarından birinde kitap “Türk’ün aşıkane nazikliğinden hoş bir parça” önsözüyle açılmakta ve Aphra Behn’in ilk romanlarından biriyle aynı zamanda basılmaktaydı.³ Bu nedenle bazıları *Turkish Secretary*’de Avrupa’nın Doğu hakkındaki egzotik, sansasyonel ve uçuk şeylere saplantılı belli bir yazma tarzının alışıldık bir örneğini görebilirler. Bu yazın türünün o devrin Osmanlı İmparatorluğu hakkında tarihi kanıt bakımından bize önerebileceği pek bir şey yok gibidir. Aslında Edward Said’den bu yana bilim adamları böylesi eserleri Ortadoğu’nun geçmişine bir pencere babında kullanmakta temkinli olmamız için haklı nedenler göstermişlerdir.⁴ Fakat daha yakından bakınca onsekizinci yüzyılda

2 Eserin ilk nüshası anlaşıldığı kadarıyla şu künyeye sahiptir: M. Du Vignau, *Le secrétaire turc, contenant l’art d’exprimer ses pensées, sans se parler et s’écrire* (Paris: Michel Guerout, 1688). Hemen peşinden birçok farklı matbaa farklı baskılar yaptı, örneğin: Middelburg’da Sieur D.L.C., *Le langage muet, ou l’art de faire l’amour sans parler, sans écrire & sans se voir* (Middelburg: Gilles Horthemels le Jeune, 1688) künyesiyle; Amsterdam’da Sieur D.L.C., *L’art de faire l’amour, sans parler, sans écrire & sans se voir* (Amsterdam: Pierre Mortier, tarih yok) künyesiyle; Londra’da John Phillips’in İngilizce tercümesiyle, *The Turkish secretary, containing the art of expressing one’s thoughts, without seeing, speaking or writing to one another* (Londra: John Hindmarsh and Randal Taylor, 1688) yayınlandı. Takip eden sayfalarda asıl olarak *Le Secrétaire turc* adlı orijinal Fransızca baskıyı kullanacağım. Bu eserde “catalogue des selams” s. 158-211’de yer almaktadır.

3 P. Bellon’un, *Two new novels: The art of making love ... and the Fatal Beauty of Agnes de Castro* (Fransızcadan çeviren P. B. G., Londra: R. Bently, 1688) adlı eserinde Leydi Chardin’e ithaftaki yorumlara bakınız.

4 Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978). İslam’ın Avrupa’da temsili hakkında bir yazın geleneği Said’den çok önce vardı. Bu kategorideki eserler hakkında fikir veren bir liste için bkz. Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England During the Renaissance* (New York: Oxford University Press, 1937); Norman Daniel, *Islam and the West: The* ➤

İngiltere’de sayısız okurun hayal dünyasını tutsak alan “efsanevi Şarklılar” masallarına kıyasla *Turkish Secretary*’nin çok daha karmaşık olduğunu anlarız.⁵ Örneğin, Vignau’nun *selamlar* listesinde kullanılan zincirleme Türkçe ibarelerin hakiki oluşu çarpıcıdır ve bunlar hiç değilse temel Türkçe konuşma bilgisine sahip biri tarafından yazılmış gibi durmaktadırlar. Vignau’nun Türkçe bilgisi kişisel tecrübenin sonucu olmalıydı; zira, *selamlar* herhangi bir yazılı kaynaktan kopyalamış olması pek ihtimal dahilinde değildir. Elbette o zamanda Avrupa’da dolaşan bir avuç Osmanlıca yazma ve Türkçe dilbilgisi kitabı vardı. Fakat, bu çalışmaların *Turkish Secretary*’de bulunan “aşkın beni mecnun ediyor”, “seni öpmeliyim”, “eyvah basılacağız” kabilinden ibare ve tabirleri içermesi olası değildi.⁶ Birkaç on yıl sonra bir İngiliz tüccar tarafından basılan bir Türkçe dilbilgisi ve tabirler listesi bile ancak gündelik düzeyde iş ve ticareti yürütmeye yarayacak en temel tabirleri içermekteydi.⁷

Peki bu bilgi nereden gelmişti ve hepsi bir yana bu “Du Vignau” da kimdi? Doğrusu, İstanbul’da konuşlanmış Fransız tüccar ve diplomatlar arasında bu isimle yaşamış veya çalışmış bir kişiye dair tek bir iz bile bulunmamaktadır.⁸ Bunun nedeni “Du Vig-

Making of an Image (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960); R. W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962); Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1517* (New York: St. Martin’s Press, 1967); Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)* (New York: AMS Press, 1973).

5 Ros Ballaster, *Fabulous Orient: Fictions of the East in England, 1662-1785* (Oxford, 2005).

6 *Le language müet*’deki şu maddelere bkz.: balmumu (“balmouni [Tr. balmumu], cire”), ısırgan otu (“esirgan [Tr. ısırgan], ortie”) ve salatalık (“khiyar [Tr. hıyar], concombres”), sayfa nr. yok. *Le language müet, Turkish Secretary*’nin tüm nüshaları içinde en uzun Türkçe *selamlar* listesini içerir.

7 Thomas Vaughan, *A Grammar of the Turkish Language* (Londra: J. Humfrey, 1709). Erken modern Avrupa’da Osmanlı belgelerinin dolaşımı üzerine bkz. Claudia Romer, “Contemporary European translations of Ottoman documents and vice versa (15th-17th centuries)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (1-2), 215-26. Bu dönemde daha genel olarak Türkçe dili üzerindeki çalışmalar için bkz. Alastair Hamilton ve Francis Richard, *Andre Du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 59-73.

8 *Turkish Secretary* basılmadan bir sene önce, Du Vignau bir başka kitabın da basılmasından sorumluydu: *L’état présent de la puissance ottomane*, ➡

nau” adının bir yazar tarafından zekice uydurulmuş bir müstear olmasıdır. Bu yazar çağdaşlarını aldatma konusunda öyle etkiliydi ki ondokuzuncu yüzyıl Fransız biyografi yazarları bile oltaya gelerek Vignau’yu meşhur şahsiyetler listelerine ekleyeceklerdi.⁹ Fakat *Turkish Secretary*’nin yazarının sahte kimlikli olması *selamlar* hakkındaki dökümünün bir hayal mahsulü olduğu manasına gelmez. Aslında bu adete bu şekilde bir değinme Avrupa’da dolaşıma ilk kez girmiyordu. 1684’te Edouard de La Croix adlı bir adam Fransız büyükelçiliğinde kâtip olarak İstanbul’daki on yıllık ikametinin bir dökümünü yayınlamıştı. *Hatırat*’ı Osmanlı saray yaşamında “çiçeklerin dili” hakkında bir rapor içermektedir ki bu, bu konuda bir Avrupa dilinde yazılanların en erken tarihli gibi durmaktadır.¹⁰

Selamlar hikâyesinin ciddiye alınması gerektiği sonucuna, La Croix’nın diplomatik kariyerinin detaylarına bakıldığında da ulaşılabilir. La Croix’nın İstanbul’daki Fransız büyükelçisi Marquis de Nointel’e kâtip atandığı 1670 yılından önceki yaşamı hakkında pek az şey biliniyor. La Croix, Nointel için on yıl çalıştı ve bu zaman zarfında Lehistan’a diplomatik ziyarette bulunmak ve Kralın güçlü nazırı Jean-Baptiste Colbert namına Osmanlı yazmaları toplamak gibi birçok önemli sorumluluk üstlendi. La Croix Fransa’ya 1680’de döndü ve birkaç sene sonra *Hatırat*’ını yayınladı. Ocak 1685’te XIV. Louis, La Croix’nın yeni Fransız bü-

avec les causes de son accroissement et de sa décadence (Paris: D. Hortemels, 1687). Her iki çalışmada da kendisini İstanbul’daki Fransız büyükelçiliğinin sabık kâtibi, Kralın Akdeniz’deki donanmasında “*secrétaire-interprète*” ve hatta XIV. Louis’nin vaftiz oğlu olarak tanıttı. Bu iddiaların hiçbirisi doğru gözüküyor; aslında Kralın donanmasında “*secrétaire-interprète*” makamı Vignau’nun bir icadı olsa gerek. Her halükârda 1640 ve 1700 arasında İstanbul’daki Fransızlara ait diplomatik ve ticari kayıtların hiçbirisinde bir “Du Vignau” zuhur etmemektedir.

9 Örneğin bkz. “Du Vignau, Sieur des Joanots” md., *Biographie universelle, ancienne et moderne* (Paris: Michaud, 1811-47), c. 48, s. 471. Burada yazar “XIV. Louis devrinin seçkin bir diplomati” olarak tarif edilir.

10 La Croix *selamları* “her renk ve çiçeğin kendi özel anlamını taşıdığı son derece hoş bir suskun dil” olarak tarif eder. Bkz. Sieur de La Croix, *Mémoires du Sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l’Ambassade de Constantinople contenant diverses relations très-curieuses de l’Empire Othoman* (Paris: La Veuve A. Cellier, 1684), c. 1, s. 366-7. La Croix’nın *selamların* fiiliyatta nasıl kullanıldıklarını anlattığı Yusuf Bey ve Gülbeyaz hikâyesine bakınız ki bunun “öyle bir masal parçası değil, gerçek bir hikâye” olduğu konusunda ısrarcıdır (c. 1, s. 393-7).

yükelçisinin kâtibi olarak tekrar İstanbul'a dönmesini tavsiye etti. La Croix İstanbul'daki bu ikinci ikameti esnasında Türkçe çalışmaya başladığını öne sürmektedir.¹¹ Öyle ya da böyle, çok geçmeden bir başka Fransız tüccar tarafından casuslukla itham edildi –hangi şartlar dahilinde olduğu açık değildir– ve tüm evrakı ve yazışmalarını teslim etmesi emredildi. O ise hepsini yakıp İzmir'e kaçtı ve gözden düşmüş ve bir makam edinememiş halde temelli olarak Fransa'ya döndüğü Şubat 1686'ya dek orada kaldı.¹²

La Croix'nın Fransa'ya döndükten sonraki faaliyetleri hakkın-da hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir ama Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili geniş bir konu yelpazesinde gezinen bir yazar olarak hayatını idame ettirmeye çalıştığı anlaşıyor. 1686'dan vefat ettiği 1704'e kadar dört kitap yayınladı ve yirmiden az olmamak üzere pek çok yazmayı basıma hazırladı; bunların içinde "Du Vignau" takma adı altında bastığı *Turkish Secretary* de bulunuyordu.¹³ Bu eserlerin birçoğu La Croix'nın İstanbul'da tanıştığı, bilhassa Osmanlı tebaasından olan insanlardan edindiği bilgilerden istifadeyle yazılmışlardı. Örneğin, Osmanlı saray hayatı hakkındaki anlatısı orada otuz sene geçirmiş bir Leh

11 Paul Sebag, "Sur deux orientalistes français du XVIIe siècle", *Revue de l'Occident Musulman* 25 (1978), 107.

12 La Croix'nın hayatının ancak en temel ayrıntıları bilinebilmektedir. Bazen La Croix, Colbert'in hizmetinde Osmanlı İmparatorluğu'nda biraz zaman geçirmiş olan Şarkiyatçı François Pétis ile karıştırılır. Muammayı daha da artıran bir unsur ise Pétis de La Croix'nın babasının –onun da adı François idi– aynı devirde XIV. Louis'nin Şark dilleri kraliyet tercümanı olmasıydı. Edouard de La Croix'nın baba ve oğul Pétis de La Croix ile bir akrabalık bağı varmış gibi görünmüyor. La Croix'nın hayatının kısa bir özeti için bkz. Paul Sebag, "Sur deux orientalistes français", 89-117'deki yorumlar ve Corinne Thépaut-Cabasset (ed.), *Le Sérail des empereurs turcs: Relation manuscrite du sieur de La Croix à la fin du règne du sultan Mehmed IV* (Paris: CTHS, 2007), s. 1-35'teki Giriş. Nointel hakkında tek çalışma hala şudur: Albert Vandal, *Les voyages du Marquis de Nointel, 1670-1680* (Paris, 1900). Edouard de La Croix'nın yaşamına dair benim anlatım çoğunlukla kendi yazdıklarına dayanmaktadır, özellikle onun BNF Fr. 6101-6102 ve N.a.f. 1724 içindeki yazma "Journal du Sr. de La Croix" nüshası ile basılı *Mémoires*'ına.

13 Onun müstear ad kullanma nedeni muğlaktır. İlginçtir ki La Croix tarafından yazılıp da XIV. Louis'ye adanmayan sadece iki kitap vardır ve bunlar Du Vignau adıyla basılan *Le secrétaire turc* ve *L'état présent de la puissance ottoman* başlıklı kitaplardır. Bu kitapların Toskana Büyük Dukası'na ithaf edilmeleri belki de La Croix'nın Cosimo III de' Medici'nin şahsında yeni bir hami arayışının işaretidir.

mühtedinin layihasına dayanmaktaydı.¹⁴ Aynısı onun *Turkish Secretary*'de *selamlan* tarif etmesi için de söylenebilir; bu tarif La Croix'nın sözlü bilgi kaynaklarından edildiği bilgilerden derlenmiş olmalıdır. Her halükârda öteki Avrupalı seyyahlar da onlarca yıl sonra Avrupalı okur kitlesi için kendi *selam* metinlerini yazarken bu bilgi kaynağına müracaat edeceklerdi. Bunların belki de en ünlüsü Leydi Mary Wortley Montagu idi. Kendisi 1717 senesinde Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu büyükelçisi olarak göreve başlamak için İstanbul'a giden kocası Edward'a eşlik etmişti. İstanbul'daki kısa ikametinde Wortley Montagu haremde birçok kere Osmanlı hanım sultanlarıyla buluşma fırsatına nail oldu ve bu deneyimlerini iki küçük albümde topladığı elli iki mektup ile kayıt altına aldı.¹⁵ Bu mektuplardan birinde "Türk aşk mektubu" diye adlandırdığı bir uygulamayı anlatmıştı:

Kendine ait bir mısraı olmayan ne bir renk, ne bir çiçek, ne bir ot, ne bir meyve, ne bir bitki, ne bir nefes, ne de bir kuş tüyü vardır; ayrıca parmaklarınızı asla mürekkeplemeden tartışıp serzenişte bulunabilir veya tutku, dostluk, nezaket, hatta haber mektupları gönderebilirsiniz.¹⁶

14 La Croix'nın nüshası BNF MS Fr. 6123'tedir ve Albert Bobovius veya Ali Ufki'ye ait olan orijinali ise Annie Berthier ve Stéphane Yerasimos (ed.), *Topkapi: Relation du sérail du Grand Seigneur* (Arles: Sindbad, 1999) içindedir. Bobovius hakkında bkz. Hannah Neudecker, "From Istanbul to London? Albertus Bobovius' Appel to Isaac Basire", Alastair Hamilton, Maurits H. van den Boogert ve Bart Westerweel (ed.), *The Republic of Letters and the Levant* (Leiden: Brill, 2005) ve Hannah Neudecker, "Wojciech Bobowski and his Turkish grammar (1666): a dragoman and musician at the court of sultan Mehmed IV", *Dutch Studies-NELL* 2 (1996), 169-92. Daha onyedinci yüzyılda Albertus Bobovius veya Wojciech Bobowski, çağdaşlarının gözünde, Osmanlı İmparatorluğu'na dair Avrupa'da dolaşan pek çok rivayetin kaynağıydı. Örneğin bkz. "Hali-Beigh" md., Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique* (Amsterdam, 1740, 5. ed.), 2: 685.

15 Mektuplar yaygın kanının aksine bir muhataba yazılmamışlardı ve ancak Wortley Montagu'nun ölümünden biraz sonra basıldılar. Muhtemelen 1718 ve 1724 yılları arasında, yani Montagu İstanbul'dan döndükten sonra yazıldılar ve 1763'te ilk defa basılana dek yazma halinde tedavülde kaldılar. Bunun tam hikâyesi için bkz. Cynthia Lowenthal, *Lady Mary Wortley Montagu and the Eighteenth-Century Familiar Letter* (Londra: University of Georgia Press, 1994), özellikle s. 80-113 ve Teresa Heffernan ve Daniel Quinn (ed.), *The Turkish Embassy Letters*'da (Toronto: Broadview, 2013) Giriş'teki yorumlar.

16 Mektubun tarihi 16 Mart 1718'dir, fakat numaralandırılması bir basımdan diğerine değişiklik gösterir. Bkz. J. A. Wharnclyffe, *The Letters and Works of*

Bu mektuba Wortley Montagu on yedi civarında *selamın* bir listesini eklemiştir; bunları muhtemelen Osmanlı haremindeki hanedan üyelerini ziyaretlerinde toplamıştı. Neredeyse bir yüzyıl sonra 1806 senesinde Avrústuryalı şarkiyatçı Joseph von Hammer-Purgstall Montagu'nun bu adeti anlayış biçimine bazı itirazlar getirdi.¹⁷ Onun gördüğü kadarıyla *selamları* haremde gizli bir iletişim aracı olarak kullanmak imkânsızdı. Eğer sevgililer kâğıt parçalarına iştirilmiş notlar aracılığıyla haberleşmeyi göze alamıyorlardıysa ne diye kafiye tertibi sayesinde anlamı herkesçe bilinen birtakım nesneleri birbirlerine göndermeye istekli olsunlardı ki? Buna mukabil, Hammer-Purgstall bu adetin padişah haremindeki kadınlar tarafından oynanan bir nevi oyun olduğunu öne sürmüş ve bunun kendisine doğrudan sarayda hizmetli birçok Rum ve Ermeni kadın tarafından anlatıldığını belirtmişti. La Croix'ya benzer bir biçimde Hammer-Purgstall da bu saray hizmetlilerinden derlediği *selamları* listesini eserine eklemiştir.¹⁸ La Croix'nın bu türden bilgi kaynaklarına onyedinci yüzyılda nasıl erişim sağlamış olabileceği meselesi bu kitapta ileride ele alınacaktır. Şu an için bizi alakadar eden şey, *Turkish Secretary* gibi basılı bir kitabın Avrupa'daki okurlara uzaklarda, İstanbul'da, Avrupalılar ve Osmanlı tabiiyetindekiler arasında geçen sohbetlere erişme imkânı sağlayabildiği bir sürecin mevcudiyetidir. Tuhaf bir hikâyeye kisvesi altında bile olsa *Turkish Secretary* onyedinci yüzyıldaki okurlara, günümüzde "yerel bilgi" dediğimiz şeye vakıf bir kişinin ağzından Osmanlı haremde oyun oynamanın bir çeşit etnoğrafyasını sunuyordu. Dolayısıyla, *selamları* Avrupa menşeli hikâyeleri adeta Osmanlı sözlü kültürünün yazılı olduğu bir parşömenin üzerine yeniden yazılıyordu.

Bu kitabın merkezinde İstanbul'da doğan bilgiyi Londra ve Paris'teki muhataplara sözlü, el yazılı ve basılı iletişim araçları ile

Lady Mary Wortley Montagu (Philadelphia: Carey, Lea, & Blanchard, 1837), 1: 302.

17 Joseph von Hammer-Purgstall, "Sur le langage des fleurs", *Fundgruben des Orients* 1 (Vienna, 1809), 32-42.

18 Onun listesi Wortley Montagu'nun sadece 17 *selamı* kapsayan listesine karşın 108 *selam* ihtiva etmekteydi, bkz. Hammer-Purgstall, "Sur le langage des fleurs", 36-42. Hammer-Purgstall'ın listesindeki çoğu tabir La Croix'nın listesindekilerden farklıdır ve Hammer-Purgstall'ın La Croix'nın *Turkish Secretary* başlıklı eserini bilip bilmediği belli değildir.

taşıyan sürecin araştırılması yatıyor. Bu tarz süreçlerin geçmişte var olması erken modern dünyayı araştıran tarihçilere pek de şaşırtıcı gelmez. Gelgelelim, erken modern tarihte dolaşımın dinamiklerine dönük ilgi gitgide artsa bile fiilen coğrafi engelleri ve dil engellerini aşarak cereyan eden gündelik iletişimin hakiki mekanikleri hakkında henüz pek az çalışma vardır.¹⁹ Bu kitapta nasıl olup da Avrupa ve Osmanlı dünyasını birbirine bağlayan genel bilgi akışının aslında gündelik iletişimin küçük ölçekli düzeyinde cereyan eden şahıslar arası değiş tokuşların ürünü oldukları meselesiyle bilhassa ilgileniyorum. Böylelikle La Croix'ın Osmanlı tebaasından kişilerle yaptığı sohbetlerin *Turkish Secretary* kitabında *selamların* basılı dökümlerine dönüşme biçimleri hakkında yukarıda çizdiğim çerçeve, sonraki kısımlarda ele alacağımız temaların birçoğunu müjdelemektedir: İstanbul'daki gündelik iletişimin sonraki yaşam serüveni, Avrupalılar ve Osmanlı tebaası arasında sosyalleşme ve yakın ilişkilerin önemi, gayriresmi çeviriye dahil olan mekânlar ve failer ile bu tarz adetlerin sözlü iletişim ağlarında ortaya çıktıkları oranda önemleri, ilk kez İstanbul'da duyulan kelimelere yeni bir hayat vermekte yazma ve matbu iletişim araçlarının payı ve –hepsinden öte– nev-zuhur basılı medya türlerinin bu türden bilgiyi çeşitlilik arz eden Avrupa kamuoylarına ulaştırma kapasitesi. Hepsinden öte yerel ve küresel ile mikro ve makro arasındaki bu etkileşim, erken modern devirde Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iletişimle bağlantılı daha kapsamlı meseleleri ele alma biçimi önerir, kaldı ki bu meseleler bir hayli uzun, dolanık ve karmaşık bir tarihe sahiptir.

Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu ve Bağlantılılık

Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki etkileşimler ile ilgili araştırmalar geçmiş kuşaklar boyunca birçok önemli de-ği-

19 Bazı mühim ve temsil gücü olan katkılar için bkz. Jocelyne Dakhia, *Lingua franca: histoire d'une langue métisse en Méditerranée* (Arles: Sindbad, 2008); E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca: Cornell University Press, 2012); Frédéric Hitzel (ed.), *Istanbul et les langues orientales* (Paris: L'Harmattan, 1997); Eric Durs-teler, "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early modern Mediterranean", *Past and Present* 217 (2012), 47-77 ve John Wansbrough, *Lingua Franca in the Mediterranean* (Richmond: Curzon Press, 1996).

şim geçirmiştir ve bunun sonucunda Akdeniz'in Batı ve Doğu kıyılarını birbirine rapteden bağların doğasına ilişkin anlayışımız dönüşmüştür. Geleneksel olarak, araştırmacılar Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirinden bir sürü dini, kültürel ve dilsel engellerle ayrılmış iki farklı dünya oldukları varsayımından hareket etmeye meyyaldirler. Bu kısmen Avrupa'nın İslam ile karşılaşması hakkındaki ilk dönem çalışmaların bir neticesidir. Zira bu çalışmalar sıklıkla ya ortaçağa ya da modern çağa –onikinci yüzyılın Haçlılarına veya ondokuzuncu yüzyıl kolonyalistlerine– odaklanmakta ve onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla dek uzanan Osmanlı hakimiyetiyle şekillenmiş orta dönemi ihmal etmekteydiler.²⁰ Ortaçağcılar, örneğin, Latin Avrupa ve İslam dünyası arasındaki karşılaşmalarla ilintili meseleleri geniş bir yelpazede keşfedip araştırmışlardır ki İslam'ın ilmi ve popüler temsilleri, Kutsal Topraklarda Haçlı seferleri ve askeri çatışmalar ile Grek malumatını Arapça aracılığıyla Latinceye aktarıp koruyan çeviri hareketleri bu minvaldendir.²¹ Aynı zamanda “coğrafi alan çalışmaları” veya “Ortadoğu incelemeleri” alanında çalışan araştırmacılar ise bazen Avrupa ve İslami dünya arasında yedinci yüzyıldan itibaren görülen uzun etkileşimler tarihini hiçe sayma pahasına ondokuzuncu yüzyılı Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ilk karşılaşmaların bir nevi en mükemmel anı olarak resmetmişlerdir.²² Bu çalışmaların vurgusu ise sıklıkla kolonyalizm, batılılaştırma ve modernleşme üzerindedir ve bunları Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki numunelik değiş tokuşlar olarak sunarlar.

20 Bunun önemli bir istisnası Sonja Brentjes'in *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th-17th Centuries: Seeking, Transforming, Discarding Knowledge* (Farnham: Ashgate/Varorium, 2010) adlı eseridir. Bu eser Brentjes'in konu hakkındaki yıllar öncesine giden makalelerinin bir derlemesidir.

21 Örneğin bkz. Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2006); Thomas Burman, *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140-1560* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007) ve George Saliba, *Islamic Science and the Making of the European Renaissance* (Cambridge, MA: MIT Press, 2007).

22 Örneğin bkz. George Antonius, *The Arab Awakening* (Londra: Hamish Hamilton, 1938); Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939* (Londra: Oxford University Press, 1962); İbrahim Abu-Lughod, *The Arab Rediscovery of Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1963) ve Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York: W.W. Norton, 1982).

Her iki projede de ortak olan şey, birbirleriyle istisnai olarak ve belli anlarda –çoğu kez ideolojik çatışma, dini polemik veya savaş yoluyla– temas kuran iki ayrı dünya algısıdır.

Yakın geçmişte bu bölünmüş dünya fikri Osmanlı İmparatorluğu’nu erken modern Avrupa’ya sıkıca eklemek arzusunda araştırmacıların meydan okumasıyla karşılaştı. Bu değişimin ardında yatan dürtüleri muhtelif yerlerde aramak gerekir. Öncelikle Avrupa tarihi içinden bakan araştırmacılar Avrupa’da görülen ticari, sanatsal, entelektüel ve mimari gelişmelerin Ortadoğu ile olan etkileşimlere ne denli borçlu olduklarının giderek daha fazla ayırdına vardılar. Rönesans’ta görsel perspektifin yükselişinden Aydınlanma’da Hristiyanlığa yönelik bilimsel şüpheci tenkitlerin ortaya çıkışına dek bir zamanlar özünde “Avrupalı” olduğu düşünülen olguların artık İslami dünya menşeli fikir, gelenek ve uygulamalardan bir noktaya kadar etkilendikleri kabul görmektedir.²³ Bu değişim kapsamında Şarkiyat çalışmaları sahasına daha belirgin bir ilgi gösterilmiştir. Bu ilgiyi, kısmen Said’in *Orientalism* adlı eseri (ve aslında onun eleştirmenleri) ile ama daha ziyade erken modern devir tarihçilerinin kültürel karşılaşmalara, geçmiş dönemler hakkındaki araştırmalara (*antiquarianism*) ve Edipler Cumhuriyetine (*Republic of Letters*) duydukları ilginin artması ile izah edebiliriz.²⁴ İkincisi, Osmanlı tarihçileri giderek meraklarını Osmanlıların, imparatorluk sınırlarının ötesindeki dünyayla

23 Örneğin bkz. Lisa Jardine ve Jerry Brotton, *Global Interests: Renaissance Art between East and West* (Ithaca: Cornell University Press, 2000); Jerry Brotton, *The Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo* (Oxford: Oxford University Press, 2002); Gerald M. MacLean, *Re-Orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East* (New York: Palgrave Macmillan, 2005); Deborah Howard, *Venice & the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture, 1100-1500* (New Haven: Yale University Press, 2000); Ziad Elmarsafy, *The Enlightenment Qur'an: The Politics of Translation and the Construction of Islam* (Oxford: Oneworld, 2009); Hans Belting, *Florence and Baghdad: Renaissance Art and Arab Science* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2011) ve Jack Goody, *Renaissances: The One or the Many?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

24 Örneğin bkz. Peter N. Miller, *Peiresc's Orient: Antiquarianism as Cultural History in the Seventeenth Century* (Farnham: Ashgate Variorum, 2012); Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008) ve Joan Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

–başta Avrupa ve Akdeniz dünyası olmak üzere Hindistan, Çin ve Yeni Dünya gibi uzak diyarlarla– olan temaslarına yöneltiliyorlar.²⁵ Bu değişimler, kısmen, Ortadoğu’nun erken modern tarihinin incelenmesinde Akdeniz tarihi ve küresel tarihin kuramsal bir çerçeve olarak yükselen etkisini yansıtmaktadır.

Küresel tarihçiler belki de içinde yazıp çizdikleri küreselleşmiş dünyadan ilham alarak, onyedinci yüzyıla ilişkin, insanların, nesnelerin ve fikirlerin dolaşımıyla birbirine bağlanmış izlenimsel bir “bağlantılı dünya” resmi çizilmektedirler. Akdeniz bağlamında bu yaklaşımların en seçkin ifadesi belki de “aracılar” üzerine yapılan yakın tarihli bir dizi çalışmadır; burada araçlardan kasıt yaşam tarzları hasebiyle hem Avrupa hem de Osmanlı İmparatorluğu ile daimi temas içerisinde olan bireyler veya gruplardır. Bu gruplar ister laf getirip götürenler, ister mühtediler, ister tercümanlar, isterse de işe bir şekilde karışanlar olsun, eskinin Akdeniz dünyasını bölen sınırlar düşüncesini aşmak için araştırmacılar tarafından kullanılmaktadırlar.²⁶ Benzer bir şekilde bazı araştırmacılar da diplomasi ve hediye alıp verme kültürleri, aşka yönelik tavırlar ve tüketim huyları gibi ortak deneyim türlerinin Osmanlı ve Avrupa ricalini nasıl birbirine kenetlediğini anlamak için bakışlarını yakın geçmişte şahısların ötesine yönelttiler. Böyle bir yaklaşım Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nu bağlayan bir pratikler silsilesinin varlığını akla getirir ve buradaki ima rical-

25 Özellikle bkz. Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Suraiya Faroqi, *The Ottoman Empire and the World around It* (Londra: I.B. Tauris, 2004); Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2010); Tijana Krstić, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Stanford: Stanford University Press, 2011).

26 Örneğin bkz. Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (New Haven: Yale University Press, 2009); Andreas Höfele ve Werner von Koppenfels, *Renaissance Go-Betweens: Cultural Exchange in Early Modern Europe* (Berlin: Walter de Gruyter, 2005); Sebouh David Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa* (Berkeley: University of California Press, 2011); E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca: Cornell University Press, 2012); Molly Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

lerin kendi toplumlarının mensubu olan sıradan insanlara kıyasla boylu boyunca tüm Akdeniz'deki kendi muadilleriyle daha çok şey paylaştıklarıdır.²⁷ Bu nedenle gerek aracıları gerekse pratikleri keşfetmek suretiyle ilim adamları tedricen akışın, ağın ve dolaşımın Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl kenetlediğini düşünmek için kendilerine bir alan yaratmış oldular ve şaşırtıcı değildir ki bu bağlantılılık edebiyatı Kuzey Afrika'dan Balkanlara ve Yemen'den Macaristan'a uzanan bir imparatorluğun incelenmesi için idealdir.

Ne var ki erken modern küreselliğini çalışan tarihçilerin zihnindeki "bağlantılı dünya" içinde Osmanlı İmparatorluğu'nu konumlandırmanın önünde mühim kavramsal zorluklar bulunmaktadır. En başta, araştırmacıların yeni giriştikleri Osmanlı İmparatorluğu ve ötesindeki dünya arasında var olan ilintileri vurgulama çabası "bağlantılılık" meselesinin bazen ispatla gösterilmekten ziyade varsayıldığı manasına gelebiliyor. Bu sorun Ortadoğu tarihine özgü değildir. Jürgen Osterhammel'in yakınlarda işaret ettiği gibi günümüzde rastlanan "bağlantılar", "akışlar" ve "dolaşım" deliliği küresel tarihte cevaplardan ziyade sorular yaratmaya meyyaldir.²⁸ Dahası, araçların incelenmesine dönük yeni eğilim, beraberinde en az iki güçlüğü getirmektedir. İlki şu ki bu yaklaşım belli grupları sınır-geçenler olarak önemsemek suretiyle, aracıya ihtiyaç duyan iki kısıtlanmış dünya ve bunlar

27 Bu özellikle Fransız ilim adamlarının geliştirdiği bir fikirdir ve en etkili haliyle Jocelyne Dakhli'a'nın süregiden araştırmalarında görülür. Örneğin bkz. Jocelyne Dakhli'a, "La 'culture nébuleuse' ou l'islam à l'épreuve de la comparaison", *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 6 (2001), 1177-99 ve "La question des lieux communs", Bernard Lepetit (ed.), *Les forms de l'expérience: Une autre histoire sociale* (Paris: Albin Michel, 1995), 39-61. Benzer şekilde bkz. Jocelyne Dakhli'a ve Wolfgang Kaiser, "Une Méditerranée entre deux mondes, ou des mondes continus", Jocelyne Dakhli'a ve Wolfgang Kaiser (ed.), *Les musulmans dans l'histoire de l'europe: II. Passages et contacts en Méditerranée* (Paris: Albin Michel, 2013), 7-31. Bağlantılılığın bir prizması olarak sevgi konusunda bkz. Walter G. Andrews ve Mehmet Kapaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Durham: Duke University Press, 2005).

28 Bu, Oxford Centre for Global History'de Eylül 2012'de düzenlenen "New Directions in Global History" konulu konferansta sunulan "Global History and Historical Sociology: Facets of an Ambivalent Relationship" başlıklı bir bildiride konu edildi. Jürgen Osterhammel'e bildirisinin basılmamış nüshasını okumama izin verdiği için teşekkür ederim.

arasındaki kültürel farklılığa vurgu yapan o eski düşünceyi muhafaza etmektedir. Ne denli canbaz olsalar da araçların var olduğu bir dünya hala bir sınırlar dünyasıdır ve bu araçları dünyalar arasında bağlantılar tesis etme olanakları nedeniyle ayrı bir yere koysak bile Avrupa'yı Osmanlı dünyasından ayıran farkın altını kalınca çizme riski hala mevcuttur. Natalie Rothman'ın yakın tarihli "İmparatorluklar üstü tebaa" konulu zengin incelemesinde gösterdiği üzere Venedik ve İstanbul arasındaki araçlar menfaatlere sahip çıkmak kaygısıyla sadece kültürel farklılık mefhumlarını abartmıyorlar, daha da önemlisi aracılık sanatının ustaları olarak kendi rollerini, işlevlerini ve ekmek teknelerini sağlama almanın bir yolu olarak gördükleri bu sınırları faal bir biçimde korumaya çalışıyorlardı.²⁹ Bu yüzden kültürel mesafe mefhumları sadece çağdaş kültürel tarihçilerin ilgilendikleri konular değildir; bunlar aslında kendi zamanlarında çoğu kez kazançlı birer iş koluydular.

Daha temel bir düzlemde, –belli şahısları veya grupları diğerlerine karşı kayırma eğiliminde olan– araçlara odaklanma yaklaşımı, küresel tarihin göbeğinde bulunan bir dizi can alıcı soruya hala cevap üretememiştir. Bunlar, erken modern dönemde tecrübe edildiği haliyle bağlantılılığın "pürüzsüzlükten" uzak olmayışıyla ilgili sorulardır. Bu dönemin ticareti, diplomasisi veya din değiştirmeleri hakkındaki en üstünkörü çalışma bile Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü biçimde "bağlantılı" olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu tür bağlantılar erken modern döneme ait yazma, görsel ve matbu kaynakların sayfalarından dışarı sızmaktadır. O kadar açık olmayan şey ise asimetrikler, dengesizlikler ve çoktürlülük ile yanyana var olup Akdeniz'in her iki tarafında farklı yerlerde tecrübe edilen bu bağlantılardan nasıl bir anlam çıkaracağımızdır. Bu, günümüzde küresel tarihçilerin göğüslemek zorunda oldukları ana güçlüklerden de biridir. Bir başka deyişle erken modern dünyanın uzak köşelerini birbirine rapteden bağlantılılık hakkında düşünmemiz gerektiği gibi bu bağlantılılığın farklı insanlarca nasıl muhtelif şekillerde deneyimlendiğini de düşünmemiz gerekmektedir. "Osmanlı İmparatorluğu" dahilinde tecrübe edilen bağlantılılığın ne kadar parça

29 Rothman, *Brokering Empire*.

bölük olduğunu idrak etmek için onyedinci yüzyıl Bağdat ve İstanbul'u gibi birbirine uzak iki farklı yerde bu mefhumun tecrübe edilmesine bakmak kâfi gelir. Payitaht kimliğiyle İstanbul Avrupalı diplomatlar ve tüccarların sürekli uğrak yeri konumundaydı. Oysa Bağdat'ın yüzü daha doğuya Basra'ya, İran'a ve Hindistan'a dönüktü. Bunun sonucu ise, Hindistan ve Körfez'e gidiş gelişlerinde Bağdat'tan geçen küçük ama sürekli bir Avrupalı tüccar grubunun mevcudiyetiydi. Bu şekilde, bağlantılılık değişik birey tiplerine etkileri açısından çeşitlilik sergilemekteydi. Tüccarlar, tercümanlar ve işgüderlerin Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nu birbirine bağlamakta merkezi roller oynadıkları açıktı ama bu demek değildi ki hayatlarında bağlantılılığı hissedenler bir tek onlardı. Osmanlı ve Avrupa toplumlarında kasabalarını ve köylerini dünyayı gezmek için asla terk etmemiş kesime –belirtilmeli ki çoğunluktaydılar– ne buyrulur? Gerçekten “bağlantılı bir dünyada” yaşamışlarsa o dünyadaki rolleri neydi? Onların hikâyesi –eğer mümkünse– bu tür bir tarihe nasıl eklenilebilir?

Bu kitap Akdeniz'in her iki tarafındaki insanların gündelik yaşamında tecrübe edildiği haliyle bağlantılılığın anlamını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu türden şeyleri biz “yüksekten”, sanki Akdeniz'e yukarıdan bakan bir dağın tepesindeymişiz gibi araştırma eğilimindeyiz. Bu avantajlı konum kesinlikle bağlantılılığın genel hatlarını görüvermemizi sağlar; örneğin liman şehirlerinin etkileşim mihrakları işlevi görmelerini; nakliye örüntülerinin haberlerin hareket yönüyle örtüşmesini; belli başlı araçların boydan boya denizlerdeki hareketi yönetmelerini. Avrupa'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan mafsalların bir haritasını çıkarmamıza da olanak verir. Öte yandan bu konum, bu bağlantıların bilhassa yaşanan deneyim düzleminde kendilerini nasıl belli ettikleri hakkında o kadar ifşa edici değildir. Bu nedenle lazım olan, küresel bağlantıların sonuçları kadar mekanizmasını da görmemize olanak veren, “içeriden dışarıya doğru” bir bağlantılılık tarihidir. Bu maksatla kitabın tarihinin –veya en geniş anlamıyla, iletişim tarihinin– yöntemlerini ve içgörülerini Avrupa'nın Osmanlı dünyasıyla olan münasebetleri hakkındaki eski sorulara tatbik edeceğim.

Bilgi Akışı ve İletişimin Tarihi

Geçtiğimiz onyıllarda ilim adamları “kitabın tarihi” sahasını, matbaaya olan eski saplantıdan arındırıp bilginin, iletişimin, çoklu biçim ve kullanımlarıyla medyanın tarihi gibi külliye kuşatıcı bir inceleme alanına dönüştürdüler. İletişimin kaleydoskopundan bakıldığında erken modern dönem kürenin dört bir yanına dağılmış toplumların diller, imparatorluklar ve inançlar ötesinde ilk kez bilgi vesilesiyle birbirlerine bağlandıkları müstesna bir an gibi görünmektedir. Bu bağlamda birçok araştırmacı iletişimin erken modern devirdeki mihrakları olan Londra, Paris ve Venedik gibi kent merkezlerine odaklanmışlardır.³⁰ Bu tür incelemeler muhabere ve iletişimin uluslar üstü tarihine özgü daha engin bir görüşün inşası için temel sunmuşlardır; bilginin çoklu kentsel merkezlerini erken modern dönemin havadislerinden müteşekkil tek bir dünyaya bağlamaya soyunan bir görüştür bu.³¹ Gariptir ki Osmanlı İmparatorluğu bu tarihyazımının dışında bırakılmıştır; oysa payitaht İstanbul onsekizinci yüzyıla dek dünyanın en büyük şehirlerinden biri olma özelliğini sürdürmüştü. Bu ihmalin kısmi nedeni matbaanın Osmanlı İmparatorluğu’nda ondokuzuncu yüzyıl ortasına kadar nadiren kullanılmış olmasıdır.³² İstanbul’un

30 Yararlı bir genel bakış için bkz. Robert Muchembled, William Monter (ed.), *Cultural Exchange in Early Modern Europe* bünyesindeki 3. cilt olan Francisco Bethencourt ve Florike Egmond, *Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400-1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007). Ayrıca bkz. Robert Darnton, *Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris* (Cambridge: Belknap Press, 2010); Filippo de Vivo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2007). Kıyasen Londra üzerine olan neşriyat hacimlidir; haberlerin yayılmasından basın sansürüne ve kamusal alana dair geniş bir yazına varıncaya dek çok çeşitli mealelelerle iştigal eder.

31 Örneğin bkz. Joad Raymond, *News Networks in Seventeenth-Century Britain and Europe* (Londra: Routledge, 2006); Brendan Dooley ve Sabrina Baron, *The Politics of Information in Early Modern Europe* (Londra: Routledge, 2001) ve Brendan Dooley (ed.), *The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe* (Farnham: Ashgate, 2010).

32 Osmanlı İmparatorluğu’nda kitabın tarihine ilişkin araştırma sahası henüz emekleme aşamasındadır; bu durum kısmen Osmanlıların matbaayı “yasakladığı” yönündeki –mesnetsiz olsa da günümüze dek süregelen– fikirler yüzündendir. Bu meseleleri bir bildiride ele aldım: “Diglossia and the ‘Methodology’ of Arabic Print”, Second International Colloquium on the History of Printing in the Languages and Countries of the Middle East, Bibliothèque

broşürleri, el kitapları veya gazeteleri olmadığı için o devrin Orta-doğu'yu da kapsayan iletişim tarihini yazmak kaçınılmaz olarak sözlü, gündelik iletişimin dünyasıyla uğraşmak zorundadır. Bu bakımdan bu kitap bilginin uzak mihrakları arasında değiş tokuşların nasıl gerçekleştiğini ve bizatihi bu değiş tokuşların nasıl belli başlı iletişim biçimlerinin bir işlevi olduğunu incelemektedir. Bu iletişim biçimleri bir yanda İstanbul'da öte yanda Londra ve Paris'te kendilerine has suretlere bürünmekteydiler.

Son yirmi yıl içinde küreselleşmenin güncel şartları, kitle iletişimi ve dijital teknolojiye gelişmeler erken modern çağda iletişimin incelenmesine pek çok yönden ilham verdiler.³³ Gelgelelim, iletişimin tarihini dinamik yollardan ileriye sevkeden bu aynı dürtü, erken modern çağda iletişim konusunu, iletişimle ilgili modern varsayımları geçmişe yansıtmak suretiyle anakronistik bir çerçeveye oturttu. Örneğin erken modern çağın küresel tarihine has belli geleneklerde ifadesini bulan “şebekeler” ve “akışlar” mefhumlarına yönelik ilgiyi ele alalım. Bu tabirlerin erken modern çağ araştırmalarına pek uygun düşmüyor olabileceği meselesi –ve hatta bu tabirlerin erken modern bağlamda ne anlam ifade ettikleri– erken modern çağın tarihçileri arasında süreklilik arz eden bir merak uyandırmadı. Bu tür tabirlerin akademik yazındaki görece kısa tarihleri hesaba katılırsa bu durum kayda değerdir. Bu görüşü antropolog Stuart Alexander Rockefeller “akış” kavramının jeneolojisine dair keskin değerlendirmesinde uzun uzadıya açıklamaktadır.³⁴ “Akış” tabiri ancak

nationale de France, Paris, 2-4 Kasım 2005. Bu bildiri sonradan siber ortamda da yayımlandı. Ayrıca bkz. bana ait “Printing”, Gábor Ágoston ve Bruce Masters (ed.), *The Encyclopaedia of the Ottoman Empire* (New York: Facts on File, 2008), 471-4.

33 Örneğin bkz. Asa Briggs ve Peter Burke, *A History of the Media: From Gutenberg to the Internet* (Cambridge: Polity Press, 2002); James Gleick, *Information: A History, a Theory, a Flood* (New York: Pantheon Books, 2011).

34 Bkz. Stuart Alexander Rockefeller, “Flow”, *Current Anthropology* 52.4 (2011), 557-78; “akışlar” kavramının jeneolojisiyle ilişkili tartışmam bu çalışmaya dayanır. Kabul etmek gerekir ki kavrama alternatif bir köken Medya İncelemeleri dahilinde, kanaat önderlerinin popüler karar almaya nasıl tesir ettiklerini modelleyen “iki-aşamalı” akış fikrini inceleyen şu erken tarihli çalışmada bulunabilir: Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign* (New York: Duell, Sloan, and Pearce, 1944). Burada tabirin dünya tarihçilerinin yaygın olarak kullandığı manada geçmediği barizdir. Örneğin ➡

1980'lerin sonunda çağdaş küreselleşmenin doğasına eğilen antropologlar ve sosyologlar arasında önem kazandı. Yeni oluşan bu akış edebiyatının arkasında Arjun Appadurai, Manuel Castells ve Ulf Hannerz gibi araştırmacıların çalışmaları bulunur. Bu isimler, bu tabiri sahiplenerek yirminci yüzyıl sonlarında insanların, fikirlerin, eşyaların, imajların ve bilginin hareketiyle ilişkili daha geniş akımları tanımlamak için kullandılar. Fakat Rockefeller'in belirttiği gibi bu yazarların tabiri kullanışlarında –o zaman pek dikkat çekmemiş olsa da– ufak ama önemli farklılıklar vardı “insanlar tabiri [akışlar] kullandılar ama onu kullanmaları hakkında konuşmadılar”.³⁵

Bu “akış” edebiyatı erken modern tarihe eklenirken beraberinde gelen entelektüel paketin sarıh bir şekilde tartışılmaması için de benzer şeyler söylenebilir. Bu tür formüleştirmelerde örtük olan şey, mesela, akışın *içeriği* değil *şekli* üstündeki vurgudur. “Nakit akışı”, “zamanın akışı”, “sıvı akışı” veya nesnelerin, fikirlerin ve insanların akışından bahsetmek bu ayrılğan olguların ortaklaşa barındırdıkları hareket unsurunu öne çıkarmaktır. Öte yandan, tabii ki bu akışların içeriği de en az bu kadar ilgiyi hak etmektedir. Araştırmacılar dünyanın bir yanından diğer yanına “bilgi akışı” hakkında yazarlarken hareket halinde olan gerçekte nedir? Daha da önemlisi, farklılıkları bir yana, akışla meşgul olan ilk düşünürler kültürel akışın ehemmiyetinin münhasıran yirminci yüzyıla özgü bir olgu olduğu inancına sahiptiler. Bu çağdaş konumla ilintili olarak akışlar aslen daha genel bir süreç olan “mıntıkasızlaşma” ile de bir arada düşünülmekteydiler. Bu süreçte bugün bireyler “geniş ölçekli akışların” tüketimine o kadar yoğun katılıyor görünmektedir ki –ferdi ya da toplu olsun– kimlik mefhumları artık tek bir mekâna sığdırılamıyor. Daha ziyade insanlar bilgi, sermaye, fikirler ve emtianın kesişim noktalarında oluşan “alanları” işgal ediyorlar. Dolayısıyla, orijinal haliyle akış fikri modern öncesi ve modern toplumlar arasında belirgin bir ayrımı ima eder; modern toplumlarda akışların mevcudiyeti kolektif kimliğin modern öncesi tasniflerini aşındırmaya katkıda

bkz. Douglas Northrop (ed.), *A Companion to World History* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2012), bilhassa s. 15-31 ve 79-94.

35 Stuart Alexander Rockefeller, “Flow”, 557.

bulunur. En aşırı haliyle “bilgi akışı” dünyası, mekânların olmadığı bir dünyadır.³⁶

Erken modern çağ tarihçilerinin dolaşım, bağlantılılık ve bilgi akışları hakkında yazarken bunu kastetmedikleri aşikârdır. Erken modern geçmişi düşünürken kullandığımız akış edebiyatının cevapsız bıraktığı bir sürü soru daha büyük bir sorun teşkil eder. En basitinden bu akış edebiyatı insanın vasıta oluşunun payı hakkında pek az şey söyler. İnsanlar bu hikâyenin neresindedirler? Akış böylece mi olur, yoksa tasarlanır, şekillendirilir ve yürütülür mü? Ayrıca, “aşağıdan” bakıldığında akış nasıl görünür ve sıklık, düzenlilik ve yoğunluk mefhumlarını akışa dair tarihsel yaklaşıma nasıl katabiliriz? Öte yandan, bu sorunlar bir yana, “akış” ve “ağlar” gibi kavramlar belli başlı tarihsel olgular hakkında faydalı düşünme yolları önerirler. Analitik berraklık konusundaki eksiklerini, erken modern çağın düşünürleri kadar modern tarihçiler için de çarpıcı olan belli hareket türlerini tartışmak için bir dil önermek suretiyle kapatırlar.

Bu kitabın tekrarlayan temalarından biri, bilgi akışının belli bir tarihi bağlam dışında anlaşılamayacağıdır; yani, bilgi akışının gündelik iletişimde bireyler arasında şekillenışı, tüketilişi, yürütülüşü, yeniden dolaşıma sokulması, üretimi ve kök salışı incelenmelidir. Bu amaca matuf olarak ben bilgi akışını çalışırken kullandığım yaklaşımı arıtmaya bir vesile olarak kitap tarihi incelemelerinin yaptığı üç önemli katkıdan yararlanıyorum. Evvela, kitap tarihçileri pek haklı bir şekilde, bilgi dolaşımına hem üretici hem de tüketici olarak dahil olan aktörlerin çeşitliliğini vurgulamaktadırlar. Bu en şematik biçimiyle Robert Darnton’ın onsekizinci yüzyıl Paris’indeki “iletişim halkaları” incelemesinde görülür. Bu inceleme yazarlar, matbaacılar, kitap satıcıları ve tüketicilerden müteşekkil bir öbeğin hareketlerinin nasıl da bir erken modern devir şehrinde bilginin dağılımında birleştiklerinin altını çizer. İster Grub Caddesi’nin yazar bozuntuları olsun, ister Venedik’in eczacıları olsun, isterse Paris’in polisi olsun, kitap tarihçileri insanları iletişim incelemelerinin ön planına çıkarmışlardır. İkinci olarak kitabın tarihi, bilgi veya iletişim meselesini

36 Bu meselelerin isabetli bir anlatımı için bkz. Stuart Alexander Rockefeller, “Flow”, 562-5.

bunların dolaşımını sağlayan araçları göz ardı ederek incelemeyi imkânsız kılmıştır. Günümüzdeki basit bir ikili kod dizisine indirgenebilen bilginin aksine erken modern dünyadaki bilgi ister istemez konuşulan kelimeler, yazılan heceler ve basılan metinleri kapsar. Bilgi “akabildiği” oranda, bu kaçınılmaz olarak gerçek şeylerin hareketini içeren bir süreçtir: mektuplar, elle çoğaltılan gazeteler, matbu havadis kâğıtları, şarkılar, havai fişekler ve edilen dedikodu ve lafların tınıları. Bu zaviyeden bilgi akışı hakkında bu kitapta yer verdiğim kavramsallaştırmam İstanbul, Londra ve Paris arasında dolaşan bilginin maddeselliğini vurgular. Son olarak, dikkatlerini iletişim teknolojilerindeki devamlılıklara veren kitap tarihçileri, bilginin modern iletişim çağından önceki geniş mesafeleri kat etme becerisini gözler önüne sermişlerdir; böylelikle de günümüz iletişim çağının çok daha uzun bir beşeri iletişim tarihinin sadece bir anı olduğunu ikna edici bir şekilde göstermişlerdir.³⁷

Gündelik iletişime odaklanmakla, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bilgi akışı hakkındaki evvelki çalışmalardan ayrı düşmekteyim. Geçmişte araştırmacılar –onsekizinci yüzyıl Fransa’sında Arapların 1001 Gece masallarını basmaktan yirminci yüzyılda *Ilyada*’yı Arapçaya çevirmeye dek– ilmi, dini veya edebi metinlerin temelde şekli çevirisine yoğunlaşmaya eğilimliydi. Bunu yaparken dikkatin çoğu, Akdeniz’in iki yakasındaki ilim adamı ve ricalin yazdığı, dolaşıma soktuğu ve tükettiği metinlere ve tanımlanmış bir grup şahsa verilmektedir. Bu, umut vaat eden bir araştırma sahasıdır ve ancak Avrupa ve Ortadoğu dillerine, kaynaklarına ve geleneklerine hakim ilim adamlarının takım çalışmasıyla yapabileceği daha çok iş vardır. Benim bu kitapta asıl ilgilendiğim şey ise yazılı metinlerin düpedüz çevirileri üzerinden gerçekleşen kültürel etkileşimlerden çok daha farklıdır. Bunun yerine bu kitap aslen benim tabirimle gündelik iletişimi mesele edinmektedir; yani, gündelik hayat içinde bireyler

37 Örneğin bkz. Anthony Grafton, *Codex in Crisis* (New York: The Crumpled Press, 2008); Robert Darnton, *The Case for Books: Past, Present, and Future* (New York: PublicAffairs, 2009); Burke, *A History of the Media*; Gleick, *Information*. Bu minvalde daha eski bir çalışma için bkz. Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (Toronto: University of Toronto Press, 1962).

arasında cereyan eden değiş tokuşlar dahilinde üretilen teklifsiz, çoğu kez de sözlü iletişim akımları.³⁸ Zannımca Avrupa ve Ortadoğu arasındaki etkileşimlerin manasını kavramak için, kökenleri, herhangi bir biçimsel çeviri sürecinde değil, küçük ölçekli kişisel etkileşim düzleminde cereyan eden bireyler arası değiş tokuşlarda olan bilgi akışı ile iştigal etmemiz şarttır. İlerleyen sayfalarda bilhassa İstanbul'daki Avrupalılar ve Osmanlı tabiiyetinden insanlar arasındaki –La Croix'nın haremdeki Osmanlı bilgi kaynakları ile olan karşılaşmasını andıran– karşılaşmalara yoğunlaşacağım. Bu durumda gündelik iletişim fikrini, geniş bir etkileşimler yelpazesini içine alan kapsayıcı bir kategori olarak kullanıyorum; bu etkileşimler havadisın sözlü taşınmasından dedikodunun yayılmasına ve bireylerin teklifsiz, kendiliğinden ve bazen doğaçlama sosyalleşmelerine dek uzanırlar. Böylesi karşılaşmalar –Peter Burke'ün bir vesileyle yazdığı gibi “kim kime neyi hangi yolla ve hangi tesir gücüyle söyledi”– çok daha geniş bilgi akışının kuşattığı bir iskeletti.³⁹ Bu yolla, İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlılar arasında her gün edilen laflar, onyedinci yüzyıl Akdeniz dünyası sathında yaşayan insan kümelerini birbirleriyle bağlantılandıran karanlıkta kalmış bilgi akışı konusuna ışık tutmaktadır.

Trumbull Evrakı

Tarihçiler Doğu ve Batı arasındaki etkileşimlerde bilginin oynadığı rolü anlamlandırmak şöyle dursun, “bilgi akışı” gibi geniş kapsamlı görünen ama bir o kadar da incelikli ve kavranması zor olgulara nereden ve nasıl yaklaşabilirler? Örneğin, emtianın, sermayenin ve hatta insanların dolaşımını takip etmek çok daha kolaydır, zira bu kategoriler niceliksel veriye indirgenebilir ve hatta bir harita üzerinde işaretlenebilir. Gelgelelim, bilgi akışının tarihini yazmak gündelik iletişim alışkanlıklarından müteşekkil mikro düzlemde akışın neye benzediğini ve bu alışkanlıkların

38 İletişim hakkında benzer bir yaklaşım için Roger Bagnall'ın “gündelik yazı yazma” üzerine yorumlarına bkz. *Everyday Writing in the Graeco-Roman East* (Berkeley: University of California Press, 2011), 3-4.

39 Peter Burke, “Communication”, Ulinka Rublack (ed.), *A Concise Companion to History* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 157-76.

bireylerin yaşamlarıyla nasıl kesiştiğini hayalimizde canlandırmamızı şart koşar. Bu amaca matuf olarak bilgi akışının, genelde “mikrotarih” şemsiyesi altında toplanan çeşitli tarihyazıcılığı tarzlarıyla ilintili belli araştırma biçimleri kullanılarak incelenmesi uygun görünmektedir. Fiiliyatta bu kategori altında aslında bir dizi birbirinden başka yaklaşımlar barınmaktadır. Aslında miktotarihçilerin kendileri mikrotarihin ne olduğuna dair farklı ve bazen çelişik tanımlar önermişlerdir: bazıları sosyal bilimlerin tarih üzerindeki etkisini reddeden bir tavır sergilerken diğerleri gözlem ölçeğinin belli şahıslar, köyler veya olaylara yoğunlaşacak şekilde düşürülmesi gerçeğinde ısrar ederler; daha başkalarının ise mikrotarihi toplumun –hikâyeleri genel tarih anlatılarının dışında bırakılan– marjinal kesimlerinin seslerini duymanın bir yolu olarak görür. Her halükârda kendini miktotarih olarak adlandıran çalışmalarda ortaklaşa paylaşılan şey “mikroskopik” bir yaklaşım diyebileceğimiz şeydir; yani birincil kaynaklar üzerinde yoğun, odaklanmış ve hatta “miyop” bir incelemenin önemine vurgu yapan, küçük ayrıntıları çok daha geniş, genel hakikatlere açılan pencereler olarak önemseyen bir araştırma tarzı. Dolayısıyla, bu kitap mikrotarihsel bir yaklaşım benimsemektedir; bilgi akışını, bu akışın İstanbul’daki gündelik yaşamın ürettiği –şahsi günlük ve mecmualardan, iş mektupları ve yazışmalara, bürokratik kayıtlardan yazma ve matbu edebi metinlere dek– bir dizi kaynakta bıraktığı belli belirsiz izler aracılığıyla keşfetmektedir.

Beni yıllar önce, Berkshire’lı pek de tanınmayan bir adamın, 1687’den 1692’ye dek İstanbul’da İngiliz büyükelçisi olarak bulunmuş olan Sör William Trumbull’ın günlüklerinin, yazışmalarının ve maceralarının peşine düşüren şey geçmişin bu cinsten izlerini aramaktı. Tanca’da 1683’te kısa bir süre bulunmuşluğunu saymazsak, Trumbull 1687’de İstanbul’a İngiliz büyükelçisi atanana dek Ortadoğu’da hiç bulunmamıştı. Osmanlı payitahtına varışı imparatorlukta büyük bir değişim zamanına denk gelmişti. Sultan IV. Mehmed 1687’de hal edilmişti ve Kutsal İttifakla savaş hali sürmekteydi. Trumbull’ın ise nevişahsında istisnai bir özelliği yoktu. Aslında bu kitapta giriştiğimiz iletişim incelemesi bakımından Trumbull’ın önemi, basit bir gerçekte aranmalıdır: William Trumbull İstanbul’daki günlük yaşamının

titiz, ayrıntılı ve etraflı bir kaydını tutmuştu. Hakikaten de Trumbull'ın İstanbul'daki deneyimleri sonucu ortaya çıkan hacimli evrak o dönemde İstanbul'da bulunmuş herhangi bir Avrupalı diplomatinkiyle yarışır. Dahası, Trumbull'ın evrakında bulunan belgeler silsilesi, İstanbul'da gündelik iletişim süreçlerinin sadece Trumbull tarafından değil, onun etkileşim içinde olduğu muhitler tarafından da nasıl deneyimlendiğinin ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. 1990'larda British Library'ye devrolunan bu evrakın yekûnu 300 ciltten fazladır ve bunlar üç asırdan uzun bir müddet Trumbull'ın soyundan gelenlerin mülkiyetinde kalmıştır. Trumbull'ın sırf İstanbul'daki ikametine yoğunlaşan 40 civarında cilt vardır; buna tüm ikamet süresini kapsayan ayrıntılı bir günlüğü, giden ve gelen yazışmaları, hiç gönderilmemiş mektuplarının müsveddelerini ve hatta Osmanlı bürokratlarıyla olan mektuplaşmalarının kopyalarını içeren bir koleksiyon da dahildir. Trumbull'ın deneyimini kaçınılmaz surette kendi çağdaşlarının deneyimiyle bir tutma niyeti gütmüyorum; zira, açıkça belirtmeye çalıştığım üzere bilgi akışı tek bir şehir dahilinde yaşayan farklı insanlar tarafından farklı yollarla deneyimlenebilirdi. Fakat Trumbull'ın tuttuğu kayıtların ayrıntıları sayesinde onun dünyasındaki iletişim sürecine katılmış İngiliz sefaretindeki Türk kâtiplerden Osmanlı sarayında hizmetli İtalyan mühtedilere kadar geniş bir yelpazeye yayılmış başka aktörlerin deneyimleri hakkında da bir şeyleri anlamak mümkün oluyor. Bu şekilde, Trumbull'ın İstanbul ikametinin vesile olduğu muazzam kayıtlar –ki bunların çoğu daha önce hiç çalışılmamıştı– onyedinci yüzyıl sonlarında Akdeniz dünyasındaki –İngiliz, Avrupalı ve Osmanlı tebaasının yaşamlarıyla da kesişen– bilgi akışının bir şipşak resmini sunarlar.

İleriki sayfalarda berraklaşacağı üzere bu kitap William Trumbull'ın ne bir biyografisi ne de İstanbul'da giriştiği müzakerelerin ayrıntılı bir dökümü olma niyeti taşımaktadır. Trumbull'ı daha ziyade bu çalışmanın ana temalarının bir taslağını çizmek ve bu dönemin daha geniş örüntülerini keşfetmek için kullanıyorum. Haliyle, birinci bölüm onyedinci yüzyıl sonlarında Osmanlı dünyasına yönelik İngiliz çıkarlarını anlamak için gerekli arkaplanı vermektedir. Trumbull'ın İstanbul hakkında bilgi toplayışına

odaklanan ikinci bölüm, bilgi akışının bir kesim insan –yani İngiliz diplomatlar– tarafından nasıl deneyimlendiğiyle ilgili bir veri sunar. Üçüncü bölümün konusu olan, Trumbull’ın Osmanlı bürokratları ile karşılaşmaları ve ilişkileri, İstanbul’daki Avrupa-lı-Osmanlı sosyalleşme dünyasını ifşa eder. Dördüncü bölüm Trumbull’ın bilgiye ulaşmasını mümkün kılan bireyler ağına eğilerek bilginin İstanbul’da dil engellerini nasıl bertaraf edebildiğini gözler önüne serer. Nihayet, beşinci bölümde Trumbull’ın IV. Mehmed’in hal edilmesi hakkında topladığı istihbarat ve bu bilginin Avrupa’da el yazılı ve basılı iletişim araçlarında devam eden serüveni, bilginin, Osmanlı tebaasının ağzından Avrupa’da basılı kitap sayfalarına yolculuğunu mümkün kılan sürecin detaylı bir vaka çalışmasına olanak sağlar. Bu vakaların her birinde Trumbull’ın deneyimi, beni, bu devirde yaşamış diğer şahsiyetlerin benzer deneyimlerini dikkate almaya itmiştir. Bu nedenle fırsat oldukça Trumbull’ın hikâyesini kendi çağdaşlarınıninkiyle –diplomatların yanı sıra tüccarlar, kilise mensupları ve ilim adamları– tümledim ki Trumbull’ın deneyiminin nerede tipik nerede kendine has olduğunun altını çizebileyim.

Trumbull’ın tecrübelerinden yola çıkan bu kitap İstanbul’daki günlük iletişimin mekaniklerinin yakından bir incelemesini sunmaktadır ve bireyler arasındaki ferdi iletişim anlarının sözlü, el yazılı ve basılı iletişim araçları ile çok daha geniş bir tarihi ehemmiyete kavuşma yollarına özel dikkat sarfetmektedir. Buradan hareketle bu kitap erken modern çağda İstanbul ve bağlantılı olarak Londra ve Paris gibi Avrupa kentlerindeki bilgi akışının doğası hakkında daha kapsamlı bir tartışma yürütmektedir. İddiam odur ki bilgi akışını kendi sosyal, kültürel ve tarihi bağlamında çalışmak suretiyle, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nu birbirine rapteden bağlantıların kökeninin nasıl da bazı kentsel merkezlerdeki belli insan halkaları arasında cereyan eden değiş tokuşlarda bulunduğunu keşfetmek mümkündür. İstanbul’daki Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki kişisel karşılaşmalar sohbetler, havadis ve hikâyeler üretmiştir ve bunlar Avrupa’da el yazılı ve basılı iletişim araçlarında –çoğu kez baştan tahmin edilmesi imkânsız bir şekilde– yeni ve kalıcı bir yaşama kavuşmuşlardır. Bu bakımdan erken modern Avrupa’da Osmanlı İmparator-

luğu hakkında üretilen mektuplar, günlükler, seyahatnameler ve (yazma veya matbu) diğer materyalin arkasında sözlü iletişimin yattığını öne sürmekteyim. Avrupalıların Ortadoğu hakkında kafalarında canlandırdıklarının büyük bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik egzotik ve oryantalist bakışlardan kaynaklanıyor olabilir. Fakat bu düşüncelerle yanyana duran bir de ampirik bilgi akışı vardı ki bunların aktarımı bazen çok ayrıntılı bir şekilde haritalandırılıp yeniden kurgulanabilir ve incelenebilir. Sonuç olarak, Avrupa'nın Osmanlı dünyasıyla olan bağlantılılığını tarihsel olarak yeniden kurgularken bizzat bu bağlantılılığa işaret eden kaynakların kökenlerinin küçük ve kısıtlı bir şahıslar kümesinin etkileşiminde bulunduğu farkında olmak şarttır. Bu şahıslar kümesi ise Osmanlı diyarlarındaki Avrupalı tüccarlar, diplomatlar ve seyyahlar ile bunların günlük yaşam içinde şahsen etkileştikleri Osmanlı tebaasından bilgi kaynakları ve çağdaşlarından oluşmaktaydı. Tıpkı *Turkish Secretary* okurlarının Edouard de La Croix'nın İstanbul'daki tecrübelerine doğrudan erişmiş olabilecekleri gibi, İstanbul'daki Avrupalıların tecrübeleri de Avrupa'da daha geniş bir okur çevresine el yazılı ve basılı iletişim araçları ile ulaştırılıyordu. Bu nedenle, bilgi basitçe İstanbul'dan Londra'ya veya Paris'e "akıyor" değildi. Daha ziyade Akdeniz'in her iki tarafında belirli muhitler arasında gidip geliyordu. Gelgelim onyedinci yüzyılda, bu halkaların dışındaki çok sayıda insan Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bağlantılandıran bilgi akışının dışında kalmaktaydılar. Bu durum erken modern çağda küreselliği inceleyen tarihçiler nezdinde bir hayal kırıklığı kaynağı olmamalıdır. Bunun yerine, erken modern çağda bağlantılılık mefhumunun bu tür sınırlamaları olduğunu kabul edersek erken modern dönem küreselleşmesini tüm kusurları, asimetrileri ve pürüzleriyle daha iyi anlayabiliriz.

1. Sör William Trumbull'ın Dünyası

6 Mart 1680'de, tüccar Jean Chardin, yirmi birinci kuzey enlemi dolaylarında *Président*'in güvertesinde seyahat ederken kendisine neredeyse bir on yıl kadar önce yöneltilen birtakım sorulara cevaplarını nihayet yazıp bitirmişti. Chardin Surat'da bulunduğu bir Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası gemisiyle Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan'ı kapsayan dokuz yıllık bir seyahatten Fransa'ya dönmekteydi. 1671'de Paris'ten ayrılmadan önce Chardin, Esprit Cabart de Villermont adlı bir adamdan bir anket almıştı. Villermont hakkında az şey bilinir; çağdaşlarının gözünde onu hatırlanmaya değer kılan tek özelliği ancak "*curieux*" dedikleri cinsten bir adam olmasıydı. Başka bir deyişle, Villermont bilgiye yönelik –hele de Doğu hakkında olduğunda– doymak bilmez bir iştaha sahipti. Villermont Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası'nda bir süreliğine çalışmış, Doğu emtiası ve ticareti hakkında geniş yelpazeye yayılan bilgi edinmişti. 1671'de, Chardin'in yurtdışına seyahat edeceğini öğrenince, Villermont ona Doğu'ya ilişkin 107 soruluk bir anket göndermişti.¹

1 Yazmanın anonim bir nüshası Eusèbe Renaudot evrakında mevcuttur: BNF MS N.a.f. 7485 (facs. 2), varak 26-86. Chardin'in son cümlesi metnin "*Le Président* adlı I.O. de France kumpanyasına ait bir geminin güvertesinde 6 Mart 16[80]'de, beynelmilel enlemin 21. derecesinde" kaleme alındığını işaret eder. Bu olay için bkz. Ina Baghdiantz McCabe, *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism and the Ancien Regime* (New York: Berg, 2008), 108-9. Anket, araştırmacıların dikkatini bu yakınlarda Chardin'in tek çağdaş biyografisi vasıtasıyla çekti: Dirk van der Cruysse, *Chardin le Persan* (Paris: Fayard, 1998); Villarmont ile olan mektuplaşmaları hakkında bkz. 121, 266-9 ve 287-9. Villarmont hakkında ayrıca bkz. Augustin Jal, *Dictionnaire critique de biographie et d'histoire* (Paris, 1872), 1271. Chardin'in seyahatnamesinin ilk cildi Londra, Amsterdam ve Paris'te eş zamanlı olarak 1686'da basıldı; basımının serencamı için bkz. Cruysse, *Chardin le Persan*, 517-19. Chardin'in Villarmont ile olan mektuplaşmalarına yapılan tüm atıflar şu baskıyadır: Ina Baghdiantz McCabe, *Du bon usage du thé et des épices en Asie: Réponses à Monsieur Cabart de Villarmont* (Paris: Inventaire, 2002), bundan böyle Chardin, *Réponses*.

Villermont'un anketine konu olan meseleler çok geniş bir yelpazedeydi: çoğu Felemenk ve Fransızların baharat, ecza ve çay ticareti hakkında olup Doğu gelenek ve görenekleri, Ortadoğu'daki limanların durumu ve orada üretilen mamul eşyanın kalitesi hakkında da sorular vardı. Villermont'un en çok istediği şey, Paris'te basılı kitaplar ve Doğu'ya gitmiş olanlarla yaptığı sohbetler aracılığıyla edindiği Doğu'ya dair bilgiyi Chardin'in doğrulamasıydı. Türkiye ve İran'da –Pietro della Valle'in kitabının birinci cildindeki onsekizinci mektupta mevcudiyetini bildirdiği– “*somboul chatay*” diye bir ilaç gerçekten var mıydı? Peki ya Surat'ta mebzul miktar “*cachou*” bulunduğunu söyleyen na-malum “Bay Hoquenou” hakkında ne demeli?

Daha da tuhafı, Villermont Doğu'da birkaç yıl yaşayan kadınların adetten kesildikleri, köpeklerin ise havlama yetilerini kaybettikleri yönündeki bazı iddiaların doğru olup olmadığını sormaktaydı.² Neredeyse on sene sonra Villermont'un sorularını nihayet cevaplamaya başladığında, Chardin onun dile getirdiği düşüncelerin en garip olanlarını derhal savdı:

Avrupalı kadınların Doğu'da birkaç yıl kaldıktan sonra adetten kesildiklerinin doğru olup olmadığını sormamı istiyorsunuz; sormamı istediğiniz bu şeyden daha gülünç bir şey henüz yazılmamıştır. Sizi temin ederim ki böyle bir değişim geçirmiyorlar –ne iki sene sonra, ne de tüm hayatlarını orada geçirdikten sonra. Fransa'da bu gerçeği teyit edecek kadar Doğu'da yaşayıp gelmiş yeterince kadın zaten bulunmaktadır.

Gelgelelim, Chardin Doğu hakkındaki bazı efsaneleri reddetmekle beraber bu soruya cevap verme biçimi Villermont'un zihninde yeni şüpheler ve sorular doğurmaya adaydı. Chardin'in cevabını nasıl sonlandırdığına bakın:

Bu konulara hakim bazı kişilerin bana kesin dille söylediklerine göre aslında onlara [kadınlara] bu öbür dünyada olan şey, aşka duydukları arzusun tutuşmasıdır ki durumları [Doğu'ya gelince] arzuları sönmeyen erkeklerin zıttıdır.³

2 Villermont'un sorularının tam listesi için bkz. Chardin, *Réponses*, 164-77.

3 Chardin, *Réponses*, 143-4: “On n'a jamais rien écrit de plus ridicule que ce qui donne lieu a M [Cabart de Villermont] de me demander s'il est vray ➡

Chardin'in cevabı çağdaş okurlara Villermont'un ki kadar hayal mahsulü görünebilir. Fakat, tıpkı Villermont'un Paris'te rast-geldiği bilgi kaynakları gibi Chardin'in otoritesi de Doğu'daki uzman bilgi kaynaklarına olan erişimine dayalı gibiydi.

Onyedinci yüzyıl boyunca Avrupalı okurların ilgisine sunulan Osmanlı dünyası hakkındaki yayınların sayısındaki önemli artış düşünülecek olursa, Villermont gibi birinin hala Doğu'daki köpekler ve kadınlar hakkındaki nazariyelere iltifat etmesi kayda değerdir. Avrupalılar Yeni Dünya'yla karşılaşmalarının aksine İslami Doğu'yla, geçmişi yedinci yüzyıla dayanan uzun ve yakın bir ilişki kuragelmışlerdi. Doğu'nun Amerikaların keşfinden sonra dahi önemini uzun bir müddet sebatla koruduğu şuradan bellidir: 1480 ve 1609 arasında Türkler ve Doğu hakkında basılan kitaplar sayıca Amerikalılar hakkında basılan kitaplardan dört kat fazlaydı.⁴ Onyedinci yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yayınların niceliği ile konu çeşitliliği daha da artmıştı.⁵ Bu genişleyen metin çemberi dahilinde Avrupalı okurların imgeleminde Osmanlı dünyasına yönelik merak, büyülenme ve hatta fantazi inatla varlığını sürdürdü.

Cabart de Villermont'un dünyası William Trumbull'ın da dünyasıydı. Aslında bu iki adam 1686 senesinde Trumbull Osmanlı İmparatorluğu'na yapacağı yolculuğuna hazırlanırken Paris'te tanışacaklardı.⁶ Öte yandan, Trumbull İstanbul'a gitmeden çok önce başarılı bir avukat ve devlet görevlisi sıfatını kazanmıştı. Aslında Trumbull'ın tahsiline ve erken kariyerine bakarak, Osmanlı

que les femmes d'Europe perdent leurs ordinaires aux Index au bout d'un an, ou deux quelles y sont. Il ne leur arrive nul changement la dessus, ny au bout de deux ans, ny de toute leur vie, on s'en peut assurer; et il y a desja assez de femmes en france retournées des Indes pour confirmer cette verité. Ce qui leur arrive en cet autre monde, a ce que m'ont assuré plusieurs personnes bien capables sur ces matieres, c'est que leur inclination amoureuse s'enflamme comme celle des hommes s'eteint au contraire"

4 Bu sık tekrarlanan rakam Atkinson'ın yaptığı coğrafi eserler literatürü taramasından gelmektedir, bkz. Geoffroy Atkinson, *Les nouveaux horizons de la renaissance française* (Paris: E. Droz, 1935), 10-12.

5 Pierre Martino 1660 dolaylarında basım faaliyetlerinde kritik bir yoğunlaşma saptadı, bkz. *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle* (Paris, 1906), 41-6. Ayrıca bkz. Carl Göllner, *Turcica: Die europäischen Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts, 1551-1600*, 3 cilt (Bükrüş, 1961-1978).

6 Trumbull, *Diary*, varak [vr.] 67.

dünyasıyla olan müstakbel alakasına dair herhangi bir iz yakalamak çok zordur. Bununla beraber, Oxfordlu bir ilim adamı veya Londra'da bir memur olarak Trumbull'ın etrafındaki dünyada gerçekleşen bir dizi gelişmeyi görmezden gelme lüksü yoktu. Onyedinci yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen hadiseler, İngiliz ticareti, ilim hayatı ve medyasını gitgide daha fazla etkiledi ve bu değişimler İngiltere'nin Akdeniz dünyasındaki çıkarlarında hem yansımaları bulmuş hem de bu çıkarları daha da güçlendirmiştir. Trumbull'ın öz yaşamı ile bu değişimlerin nasıl kesiştiği bu bölümün konusudur.

Trumbull'ın Tahsili ve Kariyeri

Ebeveynleri ve dede-nine kuşağı gibi William Trumbull da Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi duyulan bir çağda doğmuştu. Osmanlı Türklerinin Bizans sınırlarında görülmeye başladıkları ondördüncü yüzyıl gibi erken bir zamandan beri Avrupalılar Akdeniz sathına bir uçta korku diğerinde hayranlık olan bir duygu cümbüşü içerisinde nazar ediyorlardı. Türklere gösterilen ilginin altında yatan dürtüler bir dönemden diğerine değiştiği gibi aynı dönemde yaşamış bir insandan diğerine de değişmekteydi. Örneğin, Konstantinopolis'in 1453'te fethi arifesinde Türklere karşı Haçlı seferi başlatılması çağrısı İtalyan hümanisti Coluccio Salutati ile Pius II'nin eserlerine rengini veren tipik nakarat haline gelmişti. Bu tür yazarların Türklerin barbarlığı ve geriliğini vurgulamaları, bu dönemde Ceneviz tüccarının Anadolu'da serpilerek Osmanlı devleti için gayriresmi vergi muhassılı olarak faaliyet gösterdiği gerçeğinin üzerine perde çekiyordu; bu durum Türklere karşı Avrupalı tavırlar söz konusu olduğunda retorik ve pratik arasında oluşan devasa mesafenin anımsatıcısıdır.⁷

7 Türkler hakkında Rönesans eserleri için bkz. Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008); Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004). Anadolu'daki erken Ceneviz ticareti için bkz. Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey* (Cambridge, 1999).

Osmanlılara yönelik onaltıncı yüzyılda başlayan erken hümanist ilgi, Doğu'ya yönelik ilgiyi besleyen başka dürtülerle yanyana serpilip gelişti. Öte yandan, bazı ilim adamları Yeni Ahit'in sırlarına ermek gibi daha derin bir ilginin parçası olarak Doğu dillerine –mesela Süryanice ve Arapça– yöneldiler. Bu insanların irfanı, en başta Oxford, Cambridge, Leiden, Paris ve Roma'daki üniversiteler sathına dağılmış şarkiyatçılar çevresi olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ileri karakollara dağılmış Avrupalı tüccarların devasa ağlarından ve özellikle de bu tüccarların yerel Osmanlı tebaasıyla sürdürdükleri yakın ilişkilerden beslenmekteydi. Bu bağlantılar sayesinde Avrupalı ilim adamları Doğu'dan az sayıda da olsa Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eser getirtmeyi başarmaktaydılar. Araştırmalarının sonuçları çoğu kez Latince olmak üzere muazzam folyo ciltler halinde basılmaktaydı. Latince, münevverler arasında rağbet görse bile genişleyen okur çemberi için bu dilin önemi muhtemelen daha azdı, zira onyedinci asrın ortalarıyla birlikte yerel dilde eser yazmak yaygınlaştı.⁸

Trumbull gençlik yıllarından bu entelektüel geleneğe dair bir şeyler biliyor olabilirdi elbet, fakat tahsilinin ilk dönemleri hakkındaki ayrıntılar İslami dünyaya yönelik kişisel bir merakı olduğu izlenimi vermiyor.⁹ 1638'de doğan Trumbull, Oxford, St John's

8 Şarkiyat araştırmaları hakkında geniş ve hala büyüyen neşriyat için bilhassa bkz. G. J. Toomer, *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England* (Oxford: Oxford University Press, 1996); Alastair Hamilton, *William Bedwell, the Arabist, 1563-1632* (Leiden: E. J. Brill/Leiden University Press, 1985); Alastair Hamilton, Maurits H. van den Boogert, Bart Westerweel (ed.), *The Republic of Letters and the Levant* (Leiden: Brill, 2005); Alastair Hamilton ve Francis Richard, *Andre Du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France* (Oxford: The Arcadian Library, 2003). Matbaa hakkında bkz. Andrew Pettegree, *The Book in the Renaissance* (New Haven: Yale University Press, 2010). Pettegree bilimsel eserlere yapılan alışageldik vurgunun aksine matbaa ekonomisi bakımından ucuz ve geçici yayınların önemini ortaya koydu. İlk vurguya bir örnek olarak bkz. Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

9 Elimizde halihazırda Sör William Trumbull'ın eksiksiz bir biyografisi bulunmamaktadır; bunun tek istisnası *Oxford Dictionary of National Biography*'de A. A. Hanham'ın yazdığı maddedir. Girizgâh mahiyetinde kabataslak bir metin de Trumbull hakkındaki tek incelemede bulunabilir: Ruth Clark, *Sir William Trumbull in Paris* (Cambridge, 1938). Kendi hesabına Trumbull birçok kereler kendi yaşam öyküsünü yazmaya koyuldu. Bunun değişik versiyonları bir dizi yazmada günümüze ulaşmıştır. Bu kategoride şunları ➔

Koleji'ne hukuk okumak için yazılmadan önce "bir taşra okulu"nda erken yaşta Latince ve Grekçe talim etti. Yaşamının sonraki evresinde 1664'ten 1666'ya kadar doktor ve seyyah Edward Browne'ın yanında Fransa ve İtalya'ya seyahat etti. Bu sehayata ait defterleri çok çeşitli konulara ilgi duyduğunu düşündürse de bunlarda Osmanlı İmparatorluğu veya daha genel olarak İslam dünyasına yönelik aşikâr bir merak gözlemlenmez. Oysa Trumbull'ın deniz yolculuğundan kalan mecmuaları İtalyanca ve İspanyolca öğrenmeye bu zamanda başladığını ifşa etmektedirler; her iki dil de onlarca yıl sonra İstanbul'a seyahatinde yardımına koşacaktı.

Trumbull'ın entelektüel oluşumunda şarkiyatçıların ilmi çalışmalarının pek az tesiri olmuş gibidir. Gelgelelim, onaltıncı asrın sonlarından itibaren İngiltere'de meydana gelen bir dizi siyasi, dini ve ekonomik gelişmenin peşinden doğan Osmanlı dünyasına yönelik daha genel bir ilgiden payına düşeni mutlaka almış olmalıydı. 1580'lerde, Doğu Akdeniz Kumpanyası Halep, İzmir ve İstanbul'da imalathaneler kurmak veya tüccar cemaatlerini oluşturmak ayrıcalığını elde etmişti; bu imalathanelerin idaresi Kral tarafından atanan bir dizi İngiliz elçileri ve konsüllerine emanet edilmişti.¹⁰ Öte yandan, İngilizlerin İstanbul'daki varlıklarının daha erken tarihlere gittiği hiç değilse maddi kanıtlara bakarak söylenebilir. Osmanlı payitahtında bir Bizans sütununa kazınmış "William Dennis 1560 senesinde buradaydı" ibaresi bu tür bir kanıttır.¹¹ Bu devirdeki Anglo-Osmanlı ticaretinin genişlemesi aslında çift yönlü seyretmişti; yani, bu dönem aynı zamanda Osmanlı ve Kuzey Afrika tüccarının da İngiltere'de faaliyet göster-

zikredebiliriz: "An Essay of a Happy Life" adlı yazısı (MS Osborn 6177, Bie-necke, Rare Books and Manuscript Library, Yale Üniversitesi) ve daha uzun bir otobiyografi (MS 317, the Codrington Library, All Souls College, Oxford). Biz bu iki yazma ile Hanham'ın DNB'deki maddesinden faydalandık.

¹⁰ Kumpanya'nın erken dönem tarihi için bkz. S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations* (Oxford: Oxford University Press, 1977); Alfred Cecil Wood, *A History of the Levant Company* (Londra: Oxford University Press, 1935) ve Ralph Davis, *Aleppo and Devonshire Square* (Londra: Macmillan, 1967). Doğu Akdeniz Kumpanyası hakkında daha yeni ve erişilebilir bir inceleme için bkz. James Mather, *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World* (New Haven: Yale University Press, 2009).

¹¹ Skilliter, *William Harbone and the Trade with Turkey*, 10.

mesine sahne oldu. Nabil Matar'ın Britanya'daki İslam üzerine yaptığı bir dizi önemli çalışmada gösterdiği üzere, Kuzey Afrikalı tüccarlar, tutsaklar ve diplomatlar İngiliz kıyısı boyunca sıralanan liman kentlerinde geç onyedinci yüzyıla birlikte mütemadiyen görünür oldular.¹² Bu ticaret bağlarının sonucu daha kapsamlı insan ve malzeme değiş tokuşu oldu ki bunun yansıması muhtelif İngiliz kaynaklarında görülmektedir. Bekâr defterlerinden Old Bailey'de* görülen davalara varıncaya dek zamanın bürokratik kayıtları geç onyedinci yüzyılda İngiltere ve Ortadoğu arasında insan, nesne ve bilgi trafiğinden oluşan bir “müşterek dünya” olduğuna işaret ederler.

İngiltere'nin Doğu'ya yönelik ilgisindeki artışın ardında, İngiliz ticaretinin bir kısmının Kuzey Afrika ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönlenmesinin yanı sıra daha derin dini saikler de vardı. Reformasyonun tüm İngiltere sathında harekete geçirdiği mezhep değişiklikleri Ortadoğu'da İngiliz ticaretinin yayılmasını teşvik eden en temel etkeni. William Harborne İstanbul'da İngiliz tüccarlarına yerleşiklik kazandırmak için ilk kez teşebbüste bulunduğu, Katolik Habsburg tehdidine karşı Osmanlıların duyduğu iğrenmeyi paylaşan bir Protestan müttefik olarak sultan tarafından iyi karşılanmıştı. Fakat daha genel olarak erken onyedinci yüzyıldan itibaren Katolikler ve Protestanlar arasındaki mezhep çekişmeleri Osmanlı dünyasına yönelik İngiliz alakasının yeniden canlanması sonucunu doğurdu; bu durum ticaretten ziyade Osmanlı sultanının tebaası olan Doğu Hristiyanlarının –Rumlar, Ermeniler ve Arapça konuşanlar– çeşitliliği ile açıklanabilir. Gerek Katolik gerekse Protestan polemikçilerin nazarında Doğu kiliselerinin o devirdeki adetleri kendi haklılıklarının ve öbür tarafın kallesliğinin bir kanıtını sunmaktaydı. Mesela Protestanlar, Doğu Hristiyanlığı adetlerinde Roma Katolik kilisesinin yanlışları ve bidatlarına dair kanıt bulma telaşındaydılar. Kato-

12 Bkz. N. I. Matar, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery* (New York: Columbia University Press, 1999); N. I. Matar, *Islam in Britain, 1558-1685* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); N. I. Matar, *Britain and Barbary, 1589-1689* (Gainesville: University Press of Florida, 2005); Gerald M. MacLean ve N. I. Matar, *Britain and the Islamic World, 1558-1713* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

* İsmi bulunduğ caddeden alan İngiliz merkez ağır ceza mahkemesi. (çev.)

lik kilisesi de kendi payına uzak dünyalar olan Çin, Hindistan ve Amerikalılar gibi Ortadoğu'yu da dine kazandırma faaliyetleri yürütülecek bir başka saha olarak görüyordu. İngiliz ilim ve din adamları İstanbul, İzmir ve Halep'teki hanlarında bulunan İngiliz tüccarlar ve din işleri memurlarının kurdukları yeni bağlantılara dayanarak dikkatlerini çeşitli şekillerde bilhassa Ortodoks kilisesine çevirdiler. Erken onyedinci yüzyıldan itibaren İngiltere'ye görünüşte tahsil amacıyla küçük ama mühim bir Ortodoks papaz akışı oldu ve bu kişilerin bir kısmı Oxford ve Cambridge gibi ilim merkezlerinde isim yaptılar. Örneğin, 1617'de Karaferyeli (Beroea, günümüzde Veria, Yunanistan) Metrophanes Kritopoulos Oxford'a giderek beş yıl boyunca Balliol Koleji'nde tahsil gördü.¹³ Kritopoulos yedi yılını Aynaroz'da geçirmişti ama Oxford'da "çalışmaları ve tahsilini derinleştirmeyi" ummaktaydı.¹⁴ Kritopoulos'un, Christopher Angelos adlı bir başka Grek ile Balliol'daki varlığı, onyedinci yüzyılda daha sonraları gündeme gelecek olan Oxford'da Grek öğrencilerin tahsili için ayrı bir okul kurma projesinin habercisi oldu.¹⁵ Bu çabalar, İngilizlerin, -Cizvit ve diğer Katolik misyonerlerin İstanbul'daki varlığına karşı- Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks otoriteleriyle ittifak kurma amaçlı daha genel bir kampanyasının ifadesiydi. Ortodoks kilisesi içindeki hizip çekişmeleri bazı Ortodoks cemaat önderlerini bu devirde Protestan düşüncesine iltifat etmeye itti. Bunların en meşhuru Cyril Lukaris, nam-ı diğer "Protestan Patrik" idi. Kalvinizmi pataklayan bir Ortodoks amentüsü yayınlamıştı.¹⁶

Bu tür alışverişler Osmanlı Rumlarının İngiltere'ye gitme geleneğinin bir parçasıydılar; gidenler ise seçkinler, patrikler ve ilim adamlarından ibaret değildi. Yerel arşivlerden faydalanan Claire Schen onaltıncı ve onyedinci yüzyıl boyunca Londra'da yaşamış

13 Colin Davey, "Metrophanes Kritopoulos and his Studies at Balliol College from 1617 to 1622", Peter M. Doll (ed.), *Anglicanism and Orthodoxy: 300 Years after the "Greek College" in Oxford* (Oxford: Lang, 2006), 57-78.

14 Davey, "Metrophanes Kritopoulos and his Studies", 58.

15 E. D. Tappe, "The Greek College at Oxford, 1699-1705", *Oxonienia* 19 (1954), 92-111.

16 Georgios A. Chatzeantoniou, *Protestant Patriarch: The Life of Cyril Lucaris, 1572-1638, Patriarch of Constantinople* (Richmond: John Knox Press, 1961).

Rum cemaati hakkında bilgi vermiştir.¹⁷ Osmanlıların 1669'da Girit'i fethi üzerine bir başka Rum mülteci dalgası İngiltere'ye ulaştı. Bunların çoğu muhtemelen önceden Londra'daki ticaret ağlarıyla bağlantısı olan tüccarlardı. Bu durumdaki şahısların tam sayısını kestirmek güç olsa da hiç değilse Samos metropoliti-nin 1670'lerde Soho'da bir Rum kilisesi kurma çabasına gerekçe sağlayacak rakamlara –200 civarı– ulaşmışlardı.¹⁸ Bu girişim suya düştüyse de onsekizinci yüzyıl başlarından kalma tereke kayıtları bir Rum cemaatinin “Rum kilisesinde başdiyakoz veya başkeşiş olan Muhterem Gennadius” adlı birinin Strand caddesindeki Exeter Exchange binası yakınlarında bulunan evinde ayin için buluşmaya devam ettiklerini düşündürmektedir.¹⁹

Osmanlı tebaasından kişilere Londra veya Oxford caddelerinde rastlanabildiği gibi 1660'larda Kuzey Afrika'nın en ucundaki Tanca'da İngiliz askerleri, tüccarları ve memurlarından oluşan bir koloni çoktan kurulmuştu bile.²⁰ Tanca ve Bombay, 1661'de II. Charles ile evlenen Protekiz hanedanından Catarina de Bragança'nın çeyizi ile gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'na büyükelçi atanan Winchilsea Kontu İstanbul'a giderken yolda Lizbon'da durup II. Charles'a, Tanca'nın Charles'ın idaresine geçeceği haberleri karşısında “sonsuz sevince boğulduğunu” yazmıştı. Tanca'nın kazanılması “Avrupa'nın bu kısımlarını yeni Afrika mülk-leriniz karşısında titretecek; bir hayli güçlü ve tehlikeli komşular-

17 Claire Schen, “Greeks and ‘Grecians’ in London: The ‘Other’ Strangers”, Randolph Vigne ve Charles Littleton (ed.), *From Strangers to Citizens: The Integration of Immigrant Communities in Britain, Ireland, and Colonial America, 1550-1750* (Brighton: Sussex Academic Press, 2001), 268-75.

18 Bkz. John Barron, “Archbishop Joseph Georgirenes and the Prehistory of the Greek College”, Peter M. Doll (ed.), *Anglicanism and Orthodoxy: 300 Years after the “Greek College” in Oxford* (Oxford: Lang, 2006), 79-112.

19 PRO PROB 31/51, no. 412-413, Solomon Negri için tereke kayıtları, ölümü 3 Nisan 1727.

20 İngilizlerin Tanca'yı ele geçişi münhasır bir çalışmaya muhtaçtır. Bu konuda tek doyurucu eser halen şudur: Enid Routh, *Tangier: England's Lost Atlantic Outpost, 1661-1684* (Londra, 1912). Ayrıca bkz. Enid Routh, “The English Occupation of Tangier (1661-1683)”, *Transactions of the Royal Historical Society* 19 (1905), 61-78 ve Enid Routh, “The English at Tangier”, *The English Historical Review* 26.103 (Temmuz 1911), 469-81. Meseleye yeni ve tafsilatlı bir bakış için bkz. Linda Colley, *Captives: Britain, Empire and the World, 1600-1850* (New York: Pantheon Books, 2002), 22-37.

dan destek görebildiğimde Asya daha da korku içinde olacak ve benim oradaki [yani İstanbul'daki] varlığım daha büyük bir saygı görecek.”²¹ Aşikârdır ki İngiltere'nin Tanca'yı ele geçirmesinin önemli getirileri bulunmaktaydı: Tanca'nın elverişli konumu Kuzey Afrika'da ileri fetih harekâtı için bir sıçrama tahtası olabileceği gibi İngilizlere Avrupalı hasımların donanmalarını gözetleme imkânı sunmaktaydı; dahası İngilizlerin Akdeniz pazarlarına doğru genişlemeleri için mükemmel bir yerdi.²² Fakat, daha basit bir düzlemde bakıldığında Tanca yerleşimi kadın erkek İngilizlerin Müslüman dünyaya gidip gelmeleriyle sonuçlandı. Enid Routh'un tahminine göre Tanca garnizonu için 2000 kadar asker Dunkirk'den getirilmiş ve bunlara birçok Londralı “taş duvar ustası, madenci ve diğer zanaatkâr ve işçi” ile çoğu karısı ve çocukları ile gelen birtakım tüccarlar eklenmişti.²³

Tanca'nın kazanımı William Trumbull'ı doğrudan etkileyecekti, zira 1683'te Samuel Pepys'le beraber oraya yolculuk yapmıştı. Bir hukuk adamı olarak sivrildiği günlerde Trumbull buraya yerel Arap ve Berberi muhalefetinin saldırılarına karşı İngiliz varlığını pekiştirmeye çalışmakla harcanan yirmi yıldan sonra yerleşimi kaldırmak vazifesi ile gönderilmişti. Kendi ifadesine göre Trumbull Tanca'da üç acınası ay geçirdikten sonra görevini tamamlamadan İngiltere'ye dönme talebinde bulunmuştu.²⁴

Ortadoğu'yla temasların artmasının sonuçlarından biri Türkler hakkında yerel dilde yazılan eserlerin sayısındaki artış oldu; bu eserler –onaltıncı asırda Osmanlı Türkleri ile ilgili bilgilerin asıl alıcısı olan hümanistler, şarkiyatçılar ve alimlerden daha farklı– geniş bir yelpazede okuyucu çeken muhtelif türlerde idi. Özellikle, onyedinci yüzyıl okurları, günlük-haftalık yazma veya matbu havadis kâğıtları, haber postaları ve resmi gazeteler şeklinde düzenli bir havadis aktarımı sisteminin ortaya çıkıp gelişmesi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgilere

21 *HMC Finch*, I, 85.

22 Colley, *Captives*, 25.

23 Routh, “The English Occupation of Tangier”, 66-7.

24 Sonraları deniz yolculuğunun gerçek nedeni konusunda yanlış yönlendirildiğini iddia ederek Pepys'in hışımını üzerine çekecekti. Pepys ondan “sersem bir adam” olarak bahsedecekti. Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, 4. Krş. Pepys, *Tangier Papers*, 26, 38-40, 42, 44-5, Clark'ta alıntılanmış şekliyle.

daha fazla erişim kazandılar. Mesela 1660'lar Londra'da *London Gazette* gibi "Konstantinopolis'ten haberler" ulaştıran matbu gazetelerin yükselişine tanık oldu.²⁵ Paris'in de, geçmişi 1630'lara kadar giden *Gazette de France*'i vardı. Fakat bu devlet destekli havadis kâğıtları aslında –Trumbull'ın da abone olduğu *Mercure Historique et Politique* ve *the Mercure Hollandois* gibi– matbu dergilerin hükmettiği daha geniş bir ürün sahasında varlık gösteriyorlardı. O devirde matbaa işlerinin önemli bir kısmını oluşturan ve baş döndürücü bir çeşitlilik sergileyen broşürler, haber bültenleri ve tek seferlik havadis raporlarına değinmiyoruz bile. Bu gazeteler dönemin olayları hakkındaki haberleri okurun erişimine sunduğu oranda Londra ve İstanbul arasındaki mesafeyi de kısaltma işlevi gördüler. Bazı araştırmacılara göre böyle yapmakla hemzamanlık duygusunun ortaya çıkmasına katkıda bulundular ve Londra, İstanbul ve Paris arasındaki bağları okurlarının gözünde daha da bariz kıldılar.

Osmanlılar hakkındaki haberler İnebahtı muharebesi (1571) veya Kandiye'nin fethi (1669) gibi Akdeniz'de cereyan eden belli askeri çatışma anlarında zirve yapıyordu.²⁶ Bu durum özellikle 1683 tarihli başarısız Viyana kuşatmasından sonra Osmanlıların Kutsal İttifak ile bir savaşa bulaştığı 1680'ler için geçerliydi. Bu ana gelindiğinde, 1648'de tahta çıkmış olan Sultan IV. Mehmed en uzun saltanat süren sultanlar arasına çoktan katılmıştı. İstanbul'da dolaşan dedikodulara göre imparatorluğu yönetmekten daha çok avlanmakla ilgileniyordu. 1683'te Viyana kuşatmasını idare eden sadrazamı Kara Mustafa Paşa, hem İstanbul'daki Avrupalılar arasında hem de Londra ve Paris medyasında onun hakkında dolaşan havadis kâğıtlarında zalimlik ve Hristiyanlara duyduğu nefret ile ün kazanmıştı. Şaşırtıcı olmayacağı üzere Londra okurları arasında savaşa duyulan ilgi İngiliz uyrukluların karıştığı

25 Alan Marshall, *Intelligence and Espionage in the Reign of Charles II, 1660-1685* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

26 Rycout, Kandiye kuşatmasının "ününün" nasıl da "tüm dünyayı kasıp kavurduğunu" tasvir etmişti, bkz. Rycout, *History of the Turkish Empire for the year 1623 to 1677* (Londra: John Starkey, 1680), 250. İnebahtı muharebesinden sonra elle yazılmış haber bültenlerinin bir incelemesi için bkz. Renate Pieper ve Zsuzsa Barbarics, "Handwritten Newsletters as Means of Communication in Europe", Bethencourt ve Egmond (ed.), *Correspondence and Cultural Exchange*, 55-77.

hadiseler etrafında şekilleniyordu. Örneğin 1686 Budin kuşatmasına dair raporlarda yer alan, şehri Türklerden kurtarmak için Habsburgların yanında savaşan İngiliz gönüllülerin hikâyeleri, zamanın birçok yayını, havadis kâğıtlarını ve romanlarını doldurmaktaydı.²⁷ Trumbull'ın kendisi de Budin hakkındaki bu türden raporları okumuştur ve bugün Trumbull'ın evrakı arasında bu havadis kâğıtları da bulunmaktadır.

Dolayısıyla William Trumbull'ın dünyasında Osmanlı İmparatorluğu Londra'da yaşayan insanların imgeleminde her daim mevcuttu. Ne var ki, Trumbull diplomasi mesleğine dair ilk deneyimini Osmanlı İmparatorluğu'nda değil Fransa'da 1685'ten 1686'ya dek büyükelçi olarak bulunduğu, XIV. Louis'nin sarayında edindi. Trumbull Paris'te, sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşacağı güçlükler ile asla mukayese kabul etmez cinsten sorunlara göğüs gerecekti. Fransa'ya varışı Nantes Fermanı'nın iptaliyle çakışmıştı ve Trumbull'ın Paris'teki vaktinin çoğu İngiliz tüccar ve tebaasını tacizden, mallarına yasadışı biçimde el konulmasından ve hatta din değiştirmeye zorlanmaktan korumaya çalışmakla geçmişti.²⁸ Trumbull'ın işi zor olsa da, en azından meslektaşı Sör William Soames'dan daha talihliydi. Soames İstanbul'daki büyükelçilik görevini devralmaya giderken

27 Anonim, *A Description of Buda, in its ancient and present state with an exact and compleat account of the siege thereof, began by the Duke of Lorraine, July 14 1684, and continued by him and the elector of Bavaria, till November the first, at which time the siege was raised* (Londra: William Benbridge, 1685); Anonim, *A form of prayer and thanksgiving to Almighty God for the prosperity of the Christian arms against the Turks and especially for taking the city of Buda to be used publickly on Sunday ... in the city of London* (Londra: Charles Bril, Henry Hills, and Thomas Newcomb, 1686); Anonim, *A particular account of the taking of Buda on the second of September* (Edinburgh, 1686); Anonim, *An historical description of the glorious conquest of the city of Buda, the capital city of the kingdom of Hungary* (Londra: Robert Clavel, 1686).

28 Trumbull'ın Paris'te zamanını nasıl geçirdiği üzerine bkz. Ruth Clark, *Sir William Trumbull in Paris* (Cambridge, 1938). Trumbull'ın Fransa'daki İngiltere uyruklulardan aldığı arzuhaller içinden bkz. BL Add. MS 72554, bilhassa vr. 141 (Elizabeth Denis'in durumunda askerlerin zorbalığı için) ve 196; *HMC Downshire*, 1: 80-1, 98; krş. Carolyn Chappell, "The Pains I Took to Save My/His Family: Escape Accounts by a Huguenot Mother and Daughter after the Revocation of the Edict of Nantes", *French Historical Studies* 22.1 (Kış 1999), 1-64 ve John Hintermaier, "The First Modern Refugees? Charity, Entitlement, and Persuasion in the Huguenot Immigration of the 1680s", *Albion* 32 (Güz 2000), 429-49.

Malta'da 12 Haziran 1686'da ölmüştü.²⁹ Fransa'yı terk etmeye can atan Trumbull, fırsattan istifade Dışişleri Nazırından kendisini Soames'ın yerine atamasını rica etti.

Tanca'da geçirdiği talihsiz birkaç ay hariç, Trumbull Avrupa sınırlarının ötesine hiç seyahat etmemişti ve haliyle her şeyden evvel niçin Osmanlı İmparatorluğu'na gitmeyi istemiş olabileceği sorusu akla gelir. Mesela, Trumbull Soames'ın –kendi ömrü hayatında müşahade ettiği, görevi esnasında ölen– İstanbul'a atanmış ikinci İngiltere büyükelçisi olduğunu elbette biliyor olmalıydı; ilki 1672'de ölen Daniel Harvey idi. 1685 Mart'ında bir Fransız büyükelçisinin, Comte de Guilleragues'in, İstanbul'da inme geçirip ölmesinin hatırası da henüz tazeydi.³⁰ Trumbull'ın Türkiye büyükelçiliği görevini takip eden yıllarda iki İngiliz büyükelçisi daha Osmanlı topraklarında ölecekti.³¹ Avrupa'ya olan uzak mesafe ve tecrit, süregelen veba tehdidi, yabancı bir diyarda günlük yaşam Trumbull'ın Paris dururken İstanbul'u tercih etmesinin ilk başta tuhaf durmasının sebeplerinden sadece birkaçıdır. Fakat aslında Trumbull'ın ihtirasları bu dönemdeki birçok

29 Ölümü Chandos tarafından rapor edilmişti, BL Stowe MS 220, vr. 6 ve 10. Soames'ın ölümüne ilişkin Paris'te dolaşan spekülasyon için bkz. *HMC Downshire*, I, 179 ve 196 ve Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, 147-55'deki tartışma; krş. Alfred Wood, *A History of the Levant Company* (Oxford, 1935), 130.

30 Guilleragues 1681 tarihli Sakız kuşatmasını müteakiben uluslararası bir skandalın merkezinde yer almıştı ve ölüm haberleri Londra ve Paris'te bir süre dillere pelesenk oldu. Guilleragues'in ölüm haberinin Versailles'a gelişi hakkında bkz. Phillipe Dangeau, *Journal du Marquis de Dangeau*, 19 cilt (Paris, 1854-60), I, 165-6. Skandal hakkında bkz. Anonim, *Relation véridable de ce qui s'est passé à Istanbul; avec Mr de Guilleragues, Ambassadeur de France, ou on montre clairement les bévues de la Gazette de Paris* (Chio/Paris, 1682/3); bunun bir kopyasını Trumbull satın almıştı (BL Add. MS 72620, vr. 116r). Guilleragues belki de *Letters to a Portugese Nun* başlıklı eserin yazarı olarak daha çok tanınmaktadır.

31 Soames ve Harvey'nin dışında, Edward Barton bir yüzyıllık sürede görev yapmış beş sefir içinde İstanbul'da görevi esnasında ölen diğer İngiliz diplomatıdır (1597). Bu yekûna Türkiye'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra ölen Sör John Finch'i veya İstanbul'da ölen yoldaşı Thomas Baines'i eklemedim. Onyedinci yüzyıldan sonra tek bir İngiliz sefir bile İstanbul'da ölmeyecekti. Bkz. Wood, *A History of the Levant Company*, Appendix 1, 250-2. Guilleragues'den başka, Pierre de Girardin de iki sene sonra görevi esnasında ölecekti. Bunların haricinde Fransız diplomatların İstanbul'da ölmelerine daha az rastlanır, bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel (ed.), *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul, 1991).

Avrupalı diplomatla aynıydı. II. Charles'ın 1660 tarihli Restorasyonundan sonra, Winchilsea Kontu derhal Türkiye'ye atanmayı niyaz etmişti.³² İstanbul'dan ayrılışından on sene sonra bile Winchilsea Kontu Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönebilmek için bu makamı tekrar elde etmeye çalışmaktaydı.³³ Bazı şahısların bu makama kavuşmak için sarf ettikleri çabalar bazen gülünç neticeler vermekteydi. Türkiye tüccarlarının desteğini kazanmaya teşebbüs eden Lord Chandos "Türlere hoş gelecek bir tarzda ve oradakilerin yaptığı gibi favorilerini uzattı."³⁴ Chandos'un siyasi sezgisi ona Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın desteğini kazandırdı ve geçmişte Kralın muhalifi olduğu halde II. Charles tarafından bu göreve atandı. Büyükelçilerin Türkler hakkında kuşkuları olsa bile –Sör John Finch bir defasında "İstanbul'a gitme düşüncesinden kesinlikle tiksiniyorum" diye yazmıştı– onlar bu türden yorumları çoğu kez kimsenin farkına varmayacağı biçimde geniş bağlamlar dahilinde ifade etmişlerdi.³⁵ Finch örneğinde ise, onun protestoları muhtemelen kız kardeşi Anne Conway'e duyduğu muhabbet ve bağlılık retoriğinin bir parçasıydı ve bu muhabbet kızkardeşi ve onun kocasıyla yazışmalarında her daim mevcut olan bir temaydı.³⁶ Bu bağlamda Trumbull'ın Osmanlı İmparatorluğu'na gitme arzusu istisnai değildi. Aslında, tercih edilmeyen makamlardan bahsedeceksek, onyedinci yüzyıl İngiliz diplomatları Moskova sarayı gibi yerlerden daha çok ürküyorlardı.³⁷

Şeref ve zenginlik, yolunu İstanbul'a düşürecek kadar şanslı olanları beklemekteydi. Bu durum Trumbull'ın atanma arifesinde aldığı kutlama mektuplarında da açıktır. Marsilya'daki İngiliz

32 *HMC Finch*, I, 80.

33 Sonia Anderson, "Heneage Finch", *ODNB*.

34 Robert G. Schafer, "The Making of a Tory", *The Huntington Library Quarterly* 23.2 (Şubat 1960), 123-44, bilhassa 128.

35 G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople* (Londra: Macmillan, 1920), 4.

36 Finch ve Baines'in Conway'lere yazdığı mektuplar için bkz. BL Add. MS 23215. Bu mektupların az bir kısmı şurada basılmıştır: Marjorie Hope Nicolson (ed.), *The Conway Letters* (Oxford: Oxford University Press, 1930). Finch'in İslam'a ilişkin gözlemleri Anne'in üzerinde bir hayli tesirli olmuştu, bkz. Sarah Hutton, *Anne Conway: A Woman Philosopher* (Cambridge: Cambridge University Press 2004), 107-9.

37 Rus tiranlığına dair erken modern dönemde Avrupalı diplomatların yazılarında geliştirilen mefhumlar hakkında bkz. Marshall Poe, "A People Born to Slavery": *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476-1748* (Ithaca: Cornell University, 2000), özellikle ikinci bölüm.

konsolosu John Burrow “Haşmet-meablarının sizin gibi şayan-ı iltifat bir beyefendiyi terfi ettirerek bahşettiği bu nişan-ı takdir ve lütuf için” Trumbull’ı “tüm kalbiyle” kutluyordu.³⁸ Trumbull’a yazılan bir başka mektup ise şöyle yakınmaktaydı:

Efendimiz Hristiyan diyarın entrikalarında sizin muazzam yeteneklerinizi kaybedecek olsa da İstanbul Büyükelçiliğiniz için sizi ve pek saygın Hanımı[nızı] tüm kalbimle kutlarım; orada Çiçero’nun dileğindeki gibi izzetli ve -eklememe müsaade ederseniz- kazançlı (*otium cum dignitate, cum lucro*) bir serbest zamanınız olacak.³⁹

Makama atandığına göre Trumbull, dikkatini artık kendini yeni görevine hazırlamaya çevirebilirdi. Veyahut ona mektup gönderen birinin yazdığı gibi, “Efendim, böylesine tedbir sahibi ve sebatlıyken, en iyi malumatı haizken ve mümtaz hanımınız da yanınızdayken kim sizin başarınızdan yana ümitsiz olabilir ki?”⁴⁰ Aslında İstanbul seyahati hazırlığında en mühim etken Trumbull’ın kendini “en iyi malumatla” teçhiz etmesi olacaktı. Bu amaçla, Trumbull zaten Avrupa’da etrafında dolaşan matbu bilgiden mürekkep devasa dünyaya dönebilirdi. Trumbull’ın içinden çıktığı dünyanın taslağını genel hatlarıyla çıkardığımızı göre

38 BL Add. MS 72525, vr. 9.

39 BL Add. MS 72525, vr. 35, Hamburg’taki İngiliz elçisi Peter Wyche’den Trumbull’a, 6/16 Eylül 1686, krş. *HMC Downshire*, I, 217-18. Bir diplomatın İstanbul’da maaşı dışında para kazanmasının başka araçları vardı. Her ne kadar ticaret yapmasına izin verilmese bile bu kural mücevher ve sikke spekülasyonu yapmanın önünde engel değildi, Wood, *A History of the Levant Company*, 134-5. İstanbul’daki mücevher pazarının büyüklüğünü kestirmek için 1710’da tek bir Rus büyükelçisinin İngiliz Sefaretinde sakladığı mücevheratın envanterine (PRO 110/179) bakılabilir. Ayrıca Avrupalı sefirlerin vergiden muaf senelik belli bir miktar şarap ihraç hakkı vardı ki bu şarap İstanbul’da kâr amaçlı satılabiliyordu. Avrupalılar ve yerel Osmanlı tebaası arasındaki kapsamlı şarap ticareti için, konuya dair sık atıflar içeren şu eserlere bkz.: BL MS Stowe 219/220; Abbott, *Under the Turk in Istanbul*, 38; Vandal, *Ambassade de Marquis de Nointel*. Lord Paget Edirne’de Karlofça Antlaşması müzakerelerine katılırken onun din işleri görevlisi Edward Williams İstanbul’da Paget’in şarap işlerini yürütmekteydi. Onun mektupları müşteriler ve fiyatlara dair büyüleyici bir döküm sunmaktadır, SOAS Paget Papers. Son olarak, sultan her diplomata günlük tayin vermektedir, bkz. “Account of the *tayin* of Sir William Hussey”, BL Add. MS 72529.

40 Dublin’deki Huntington’dan Trumbull’a, 26 Ağustos 1686, BL Add. MS 72525.

bu bölümün geri kalanında onun *Turcica* dünyasında, bir diğer deyişle Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin matbu eserler arasında dolaşmaya soyunurken attığı ilk adımları ele alabiliriz.

TURCICA'nın Faydaları

Osmanlı dünyasını pek az tanıyan bir sivil avukat İstanbul'da nasıl etkin bir İngiliz diplomatına dönüşebilir? Yazışmalarından çıkarsanacağı gibi Trumbull İstanbul'daki başarısını kısmen Osmanlı İmparatorluğu'na seyahatinden önce İngiltere'deki son birkaç ayını geçirme şekline borçluydu. Bu dönemde Trumbull Osmanlı'da siyaset üzerine geniş bir kaynak yelpazesi aracılığıyla pek çeşitli bilgiler edinmeye uğraştı. Matbu *Turcica*'nın sürekli genişleyen dünyası, Trumbull gibi Osmanlı dünyası hakkında bilgiye ihtiyaç duyan bir kişinin ilk demir atacağı liman gibi durmaktaydı. Onyedinci yüzyılda Avrupa sathında Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan basılı eserlerin mevcudiyetinde artış görülmüştü. İstanbul'a seyahati öncesinde, esnasında ve sonrasında William Trumbull bu tür kitapların hevesli bir toplayıcısı oldu. 1716 senesindeki ölümüne değin 2500 civarında kitap barındıran bir kütüphane oluşturmuştu; kitapların tamamı Easthampstead Park'taki evinde tutulmaktaydı. Bugün Trumbull kütüphanesinden günümüze kalan tek şey, 1717 senesinde yeğeni Ralph Bridges tarafından çıkartılan katalogudur ve katalog muazzam bir ilgi ve konu dağılımına sahip bir kütüphanenin varlığına işaret eder. Bu durum Trumbull'ın etrafındaki dünyaya duyduğu meraka tanıklık etmektedir.⁴¹ Trumbull'ın kütüphanesinde geç onyedinci

41 BL Add. MS 72620, "A Catalogue of the Books in the Gallery and the Wainscott Room taken in pursuance of a clause in Sir William Trumbull's will in the year of our Lord 1717" Katalog 1) çift yapraklı (*folio*), 2) dört yapraklı (*quarto*) ve 3) sekiz yapraklı (*octavo*) ve daha küçük boyda tasnif edilmiş kitaplardan oluşur ve kitapların tamamı alfabetik olarak sıralanır. Benim hesabıma göre toplamda 2471 başlık bulunur: 457 folyo neşir, 481 quarto ve 1533 octavo veya daha küçük boy kitap. Trumbull'ın yeğeninin eklediği ilave notlardan kitapların fiziken kütüphanenin hangi bölümünde, çoğu durumda hangi rafta durduklarını saptamak da mümkündür. Böylece, katalog belirli başlıkların nasıl birlikte gruplandırıldığını bilme imkânı vermektedir. Trumbull'ın ölümünden sonra kitaplarına ne olduğunu öğrenemedim; Trumbull'ın vasiyeti (PRO PROB 11/555, sig. 239) kitaplarına değinmemektedir. Ayırt edici kitap içi isim etiketi sayesinde aslen Trumbull'a ait olan beş ➡

yüzyıl *Turcica*'ları önemli yer tutmaktadır. Bu eserler Osmanlı dünyasındaki muharebe havadislerinden seyyah hikâyelerine ve Osmanlı hanedanının ilmi tarihlerine varıncaya kadar her şeyi kapsarlar.⁴² Öteki erken modern devir seyyahları gibi Trumbull da deniz yolculuklarında yanına kitaplarını almaktaydı ve Tanca'ya olan yolculuğuna dair kayıtlar Samuel Pepys ile kitap takas ettiklerine dair bilgiler içerir. Aynı şekilde Trumbull'ın İstanbul'daki mecmua ve mektupları, onun 1687'de Osmanlı İmparatorluğu'na bir miktar kitap götürdüğünü gösterir.⁴³ İlginçtir ki matbu *Turcica*'da kaydedilen artış, Trumbull'ın notlarına yansımaz. Bu durum bir onyedinci yüzyıl diplomatının yetişmesinde Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki matbu eserlerin mutlaka en iyi veya biricik bilgi kaynakları olmadıklarını düşündürür.

Peki Trumbull İstanbul'a hangi kitapları götürmüştü? 1625 ile 1700 arasında Avrupa'da diplomasi üzerine 150'den fazla kitap basıldı; bu durum bu dönemde diplomatik adetlerin tanzim edilmesine şahadet eder.⁴⁴ Bu eserlerin birçoğu Trumbull'ın kütüphanesinin raflarında mevcut olmalıdır. Bu eserlere örnek olarak Juan Antonio de Vera'nın *El Embaxador*'u, Dudley Digges'in *The Compleat Ambassador*'ı ve Sör John Finet'in İngiltere'deki yabancı büyükelçiler üzerine olan risalesi verilebilir.⁴⁵ Fakat Trumbull

kitaba ulaşabildim. Bunlardan sadece bir tanesinde satın alınma tarihi vardır. Künyesi, Sieur du Verdier, *Abregé de l'histoire des Turcs* (Paris: G. de Luy-nes, 1662) olan kitabın ön yüzünde kapak içinde Trumbull'ın el yazısıyla yazılmış "1691" tarihi görülür. Bu durumda Trumbull'ın kitabı İstanbul'dayken aldığına hükmedilebilir. Bu nüsha ayrıca 2. cildin sonunda Trumbull'ın eklediği bir dizine sahiptir ve bu dizinde II. Süleyman'dan IV. Mehmed'e kadar tüm sultanların listesi görülür. Bu kitap Londra'daki Fransızca kitap satıcılarının Trumbull adına İstanbul'a gönderdiği kitapların listesinde (BLAdd. MS 72526, vr. 87) yoktur. Robert Jones, Alastair Hamilton ve Arcadian Kütüphanesi'ne bu kitaplara göz atmama izin verdikleri için müteşekkirim.

42 Trumbull'ın kütüphanesindeki bu eserlerin çoğunun 1691'den sonra basılmış olması Trumbull'ın İstanbul'dan döndükten sonra uzun bir süre daha Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgisini sürdürdüğünü gösterir.

43 Tanca için bkz. yukarıda dipnot 24'te *Tangier Papers*'a verilen referans. Trumbull'ın İstanbul'a kitaplarını taşıması hakkında bkz. "kalburüstü kitaplarım" şeklindeki referansı, All Souls MS 317, vr. 53.

44 G. R. Berridge, Maurice Keens-Soper, and T. G. Otte, *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger* (New York: Palgrave, 2001), 90, 112.

45 Sir Dudley Digges, *The Compleat Ambassador* (Londra, 1655); Juan Antonio de Vera, *El Embaxador* (Seville, 1620); Sir John Finet, *Finetti Philoxenis: Som choice observations of Sir John Finett touching the reception and* ••

İstanbul seyahati için 1687 Nisan'ında Crowne'in güvertesine çıktığında bunların içinden yanına aldığı tek kitap Abraham de Wicquefort'un *L'Ambassadeur et ses fonctions* (The Hague, 1681) başlıklı kitabıydı. Bu eser Avrupa diplomasisinin kalbinde neredeyse elli yıl bulunmuş bir adamın içgörülerini içermekteydi. Brandenburg-Prusya Elektörü namına Paris'te uzun süre ikamet ederek kariyer yaptıktan sonra Wicquefort muhtemelen üstlerine yazdığı mektuplarda XIV. Louis'nin Mazarin'in yeğenleriyle olan maceralarının ayrıntılarına yer verdiği için Mazarin tarafından 1659'da Fransa'dan kovuldu.⁴⁶ Eve dönünce Dışişleri nazırı Jan de Witt'in himayesine giren Wicquefort hamisi 1675'te ölünce İngilizlere devlet sırlarını satmakla suçlandı. Tüm kütüphanesine el konuldu ve müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Yalıtılmış ve kitaplarına erişemez bir halde olsa da Wicquefort dönemin diplomatik adetleri hakkındaki en popüler rehberlerden biri haline gelecek olan eseri yazmayı başardı.⁴⁷

Diplomatlara yönelik bu talimatnamede Wicquefort bir büyükelçinin işlevini merasim ve teşrifattan pasaportların etkin kullanımına varıncaya dek tüm yönleriyle ele aldı. Belki de on yıllar boyunca istihbarat topladığı için bilenen özel bir gözlem yeteneği vardı.⁴⁸ Wicquefort ayrıca Ortadoğu'ya merak duyuyordu

precedence, the treatment and audience, the puntillios and contests of forren ambassadors in England, ed. J. Howell (Londra, 1656).

46 Wicquefort'un yazıları diplomasi tarihçilerinin dikkatini çektiği halde Wicquefort'un tam bir biyografisi henüz yazılmamıştır. Fakat yaşamının genel hatları için bkz. *Biographie universelle, ancienne et moderne* (Paris: Michaud, 1811-47), 50: 491-3; Charles H. Carter, "Wicquefort on the Ambassador and his Functions", *Studies in History and Politics* (1981-2), 37-59 ve Maurice Keens-Soper'e ait Wicquefort hakkında bölüm G. R. Berridge vd., *Diplomatic Theory*, 88-105.

47 Wicquefort'a ait eski bir eser 1677'de şu künyeyle zuhur etti: L.M.P. [Le Ministre Prisonnier], *Mémoires touchant les Ambassadeurs et les Ministres Publics* (The Hague, 1677). Burada Wicquefort hapse atılmasının diplomatik dokunulmazlığı çiğnediğini tartışmaktaydı (Maurice Keens-Soper, "Wicquefort"). Trumbull bunun bir nüshasına sahip olduğu gibi daha popüler olan *L'Ambassadeur et ses Fonctions* adlı esere de sahipti. 1716'da, Wicquefort'un eseri John Digby tarafından İngilizceye çevrilip *The Ambassador and His Functions* (Londra, 1716) adıyla basılınca daha da geniş bir kitleye ulaştı. Buradaki tüm atıflar Digby'nin İngilizce çevirisine yapılmıştır.

48 Fronde hakkındaki tüm istihbarat raporlarından Fransız tarihçiler etkin bir şekilde faydalanmışlardır, bkz. Abraham de Wicquefort, *Chronique discontinue de la Fronde, 1648-1652*, ed. Robert Mandrou (Paris, 1978).

ve diplomatik teamülün genel prensipleri hakkındaki tartışması İstanbul ve İran'dan alınma örneklerle harmanlanmıştı.⁴⁹ Trumbull'ın bu kitabın önemini takdir ettiği, kitabı İstanbul'da karar alma süreçlerinde bir rehber olarak kullandığına ilişkin notlarından anlaşılmaktadır. Örneğin 1689'da Trumbull İstanbul'a henüz varmış Fransız büyükelçisi Pierre Antoine de Castagneres ile buluşmayı neden reddettiği hakkında bir sebepler listesi düzmüştü. Kararının gerekçeleri arasında "savaş esnasında, büyükelçileri ziyaret etme" şeklindeki not da bulunur; bu nota referans olarak da Wicquefort'un kitabına atıf yapar: "Wicqfort. bölüm 1. 643 & 645".⁵⁰

Şayet Trumbull Wicquefort'un büyükelçilik görevine nasıl hazırlanılması gerektiğiyle ilgili öğüdünü almışsa, o zaman Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki en ilmi eserlerin bile, iş "büyükkelçinin talimi" meselesine geldiğinde kısıtlı fayda sağladığını öğrenmiş olmalıydı. Özellikle, Wicquefort kitapları incelemeye çok fazla önem atfetmeye karşı uyarmaktaydı:

Ben büyükelçinin biraz tahsilli olması gerektiğini düşünüyorum, çünkü tahsil doğal kapasitenin yetmediği şeyleri sunar; ama onun kendini tamamen kitap talim etmeye vakfetmesini de salık vermem: çünkü okumakta saklı bir huy vardır ki bir büyükelçinin daimi icraatına tamamen zıttır... Ancak yeteri kadar kitap talim eden ve öğrenmeyi mesleklerine tabi kılanlar haliyle

49 Wicquefort Adam Olearius'un seyahatnamesini çevirdi: *Relation du voyage d'Adam Olearius en Moscouie, Tartarie, et Perse* (Paris, 1666). Seyahatname Amsterdam'da 1727'de yeniden basıldı. *The Ambassador* da çoğu bölümünde İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na atıflar içerir. İstanbul'a yapılan atıflar için bkz. Wicquefort, *The Ambassador*, 5, 9, 34-5, 145-6, 162-3, 248-54 ve başka birçok sayfada. Osmanlı payitahtının böylesi bir esere dahil edilmesi Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yirmi yıldır tarihçilerin ileri sürdükleri cinsten temsili bağların çok ötesine giden farklı formlarda somut uygulamalar ile birbirlerine bağlandıklarının önemli bir anımsatıcısıdır. G. R. Berridge bizzat İstanbul'un modern diplomasinin doğuşunda merkezi bir yer işgal ettiğini iddia etmekten çekinmemiştir, bkz. ona ait "Notes on the Origins of the Diplomatic Corps: Istanbul in the 1620s", *Clingendael Discussion Papers in Politics*, no. 92 (The Hague: Netherlands Institute of International Relations, 2004).

50 BL Add. MS 72553, vr. 34.

büyük avantaja sahiptirler; gerçi iyi sezgi hiç talimi olmayanları her zaman kurtarır.⁵¹

Wicquefort'un diplomaside kitapların rolü hakkındaki düşünceleri büyük oranda o devirdeki uygulamanın yansımasıydı. Zira bilgi toplama işinde kitaplar, çok belirli bilgi tiplerinin peşine düşmüş diplomatlar için her zaman en iyi bilgiyi sunmuyorlardı.⁵² Resmi olarak, diplomatlar iki temel işlevle yükümlüdürler.⁵³ İlki ve en önemlisi milli ticaretin korunmasını icap ettirmektedir. İkincisi ise devletin dış çıkarlarına genel olarak sahip çıkmakla ilgiliydi ki bu günümüzdeki anlamıyla diplomasidir. Trumbull gibi biri için her iki görev de Osmanlı bürokrasisinin hem İstanbul'daki hem taşradaki işleyişini tam bir berraklıkla anlamayı lüzumlu kılmaktaydı. Bu ise çıkarlar, naip, kâtipler ve idari teşkilattaki diğer araçlardan oluşan binbir kademe arasında nasıl yol alınması gerektiğini öğrenmek demekti.⁵⁴ Diploması işi bir büyükelçinin Osmanlı muhataplarının kişilikleri hakkında bir öngörü geliştirmesini de gerektirirdi. Bu muhataplar içinde sadrazam, kaptan paşa, şeyhülislam, kaymakam ve hatta Halep, İzmir ve Kahire gibi şehirlerin valileri bulunmaktaydı. Trumbull hangi meseleyi en iyi kiminle görüşebileceğini ve hangi meselede kimden uzak durması gerektiğini öğrenmek zorunda kalacaktı. Ayrıca bunu daha İstanbul'a varmadan halletmek zorundaydı. Atanma haberinin alenileşmesiyle birlikte yeni makamına bina-

51 Wicquefort, *The Ambassador*, 51. Daha genel olarak bkz. "Of the Birth and Learning of an Ambassador", 47-53.

52 Bkz. Lisa Jardine ve Anthony Grafton, "'Studied for Action': How Gabriel Harvey read his Livy", *Past & Present* 129 (1990), 3-51.

53 Bu iki işlev İstanbul'daki İngiliz sefirler için çıkarılan iki set talimatnamede vücut bulmaktaydı. Trumbull için Kral ve Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın çıkardığı iki ayrı set halindeki talimatnameler için bkz. BL Add. MS 72550, sırasıyla vr. 7-10 ve vr. 11-16.

54 Hatta Avrupalı diplomatlar ve tüccarların Osmanlı memurlarıyla etkileşim sıklığının sıradan Osmanlı tebaası için düşünülemez kadar yoğun olduğu dahi iddia edilebilir. Tebaa için devletle etkileşim temelde Osmanlı mahkemelerini kullanımları ile sınırlıydı. Örneğin bkz. Najwa al-Qattan, "Inside the Ottoman Courthouse: Territorial Law at the Intersection of State and Religion", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (ed.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge, 2007). Avrupalıların bu sistem içindeki yeri için bkz. Maurits van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls, and Beratlis in the 18th Century* (Leiden: Brill, 2005).

en arzuhalles, niyazlar ve mektuplar almaya başlamasının bu durumdaki payı hiç de azımsanamaz.⁵⁵

Aynı zamanda Wicquefort bazı türden okumalar yapmaya degeceğini kabul etmekte ve bilhassa “edebiyat, felsefe ve biraz medeni hukuk” bilmenin önemine dikkat çekmekteydi. Daha da önemlisi, Wicquefort’a göre “büyükelçi olarak atanacak olanların asıl tahsil etmesi gereken tarih tahsili” idi; gerek antik gerekse modern tarih.⁵⁶ Bu ögütle tutarlı olarak Trumbull’ın Pliny, Tacitus ve Seneca gibi bazı klasik dönem yazarlarının birkaç eserini beraberinde İstanbul’a götürdüğü açıktır. Öte yandan modern tarihçilerin bakış açısına göre, 1687 itibarıyla Osmanlılar hakkında basılmış bir avuç eser Trumbull için kim bilir ne kadar da yetersiz kalmıştır; bu durum çarpıcıdır. Örneğin Michel Baudier ve Richard Knolles’un Türkler hakkında kaleme aldıkları tarih metinlerini ele alırsak, her ikisi de 1620’lerde basıldıkları için Trumbull’ın 1680’lerde karşılaşması muhtemel gerçek kişiler hakkında pek az bilgi sunmaktaydılar.⁵⁷ Belki de bu nedenle Trumbull’ın evrakının hiçbir yerinde onlara dair bir değinme yoktur.⁵⁸ 1560’larda

55 BL Add. MS 72550, vr. 21-32. Trumbull’ın Nisan ve Eylül 1687 arasında aldığı şahsi mektuplar dağınık bir şekilde şurada bulunmaktadır: BL Add. MS 72525-72526.

56 Wicquefort, *The Ambassador*, 52.

57 Bu çalışmaların Trumbull’ın kütüphanesindeki baskıları şunlardır: Richard Knolles, *The Generall Historie of the Turkes from the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie ... Together with the lives and conquests of the Othoman Kings and Emperours* (Londra, 1610); Michel Baudier, *Inventaire de l’histoire generale des Turcz* (Paris, 1620). Baudier Türkler hakkında daha hararetli bir eser de yayınlamıştı ki Trumbull bu eseri edinmemiş gibi durmaktadır: *Histoire generale du serrail et de la cour du Grand Seigneur empereur des Turcs* (Paris: Cramoisy, 1624). Eser bir setin parçası olarak çıkmıştı ve diğer parçası “la cour du roy de la Chine” hakkında bir inceleme idi.

58 Gilbert Saulnier, Sieur du Verdier, *Abregé de l’histoire des Turcs* (Paris, 1662). Du Verdier, François-Eudes de Mezeray’in daha erken tarihli incelemesinde yer alan malzemenin çoğunu yeniden kullandı. Mezeray’in çalışması aslında Osmanlı İmparatorluğu hakkında zamanının en önemli metin derlemelerinden biriydi ve onaltıncı yüzyıldan itibaren tüm temel Fransızca çalışmaları iki büyük folyo cilt halinde toplamaktaydı: *Histoire generale des Turcs, contenant l’histoire de Chalcondyle, traduite par Blaise de Vigenaire avec les Illustrations du mesme Auteur. Et continuée jusques en l’an M.DC.XII. par Thomas Artus; et en cette edition, par le Sieur de Mezeray, jusques en l’année 1661. De plus, l’histoire du Serail par le Sieur Baudier. Les figures et descriptions des Principaux officiers et autres Personnes de l’Empire Turc*, par ➤

İstanbul'da bulunmuş bir Habsburg diplomatı olan Oghier Ghislain de Busbecq'in mektupları gibi meşhur eserler bile onaltıncı yüzyıl ortalarına tarihlenmekteydiler. Bunlar Osmanlı hakikatlarının bir çeşnisini sunsalar da bunu artık güncelle alakası kalmamış Osmanlı sultanları, memurları ve şahsiyetleri üzerinden yapmaktaydılar. Trumbull bu eseri biliyor olabilirdi –1660 tarihinde basılmış Latince bir kopyası Trumbull'ın kütüphanesinde mevcut olabilirdi– ama öyle bile olsa evrakında bu esere hiç değinmemişti. Fransa'da iken Trumbull Osmanlı dünyası hakkında daha geniş kapsamda incelemelerle karşılaşmış olabilir. Ne var ki bunlardan bazıları Osmanlı İmparatorluğu'na ayak basmamış saray vakanüvisleri tarafından kaleme alınmışlardı. Du Verdier'nin tarihi, örneğin, Mezeray'ın *Histoire des Turcs* başlıklı tarihindeki malzemeyi yeniden kullanmıştı; oysa Mezeray'ın eseri zaten daha evvel yazılan Kalkondil, Paulo Giovo ve Baudier gibi tarihçilere ait eserlere dayanmaktaydı. Öteki yazarların ise İstanbul'daki güncel siyasetten ziyade Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Doğu Hristiyanları veya Türklerin dini adetleri hakkında söyleyecek daha fazla sözleri vardı. Bu kitapların kusuru son on yirmi yılda Osmanlı payitahtındaki yaşam ve siyaset hakkında hiç bilgi içermemeleriydi. Oysa bu, Trumbull'ın en çok ihtiyaç duyduğu bilgi türüydü.

Bunun mühim bir istisnası tabii ki Paul Rycaut'dur. Trumbull Rycaut'nun kitaplarının birçoğuna sahipti.⁵⁹ Rycaut Winchelsea Kontu'nun kâatibi olarak hizmet etmiş ve sonraları 1667'den

Nicolai. Les Tableaux Prophetiques sur la Ruine du Mesme Empire, et la Traduction des annales des Turcs, piece tres necessaire pour l'intelligence de tout le corps de cette Histoire, mise du Latin en François, par ledit Sieur De Mezeray (Paris: Augustin Courbé, 1662). Mezeray için bkz. Orest Ranum, *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-century France* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980), 3. Bölüm.

59 Knolles'un tarihine Rycaut'nun yaptığı zeylin Trumbull koleksiyonundaki nüshası için bkz. *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677*, 2 cilt (Londra: John Starkey, 1680). *Present State'e* gelince, Trumbull'ın kataloğundaki "Maxims of Turkish Policy (1670)" referansının Rycaut'nun eserinin üçüncü baskısına yapıldığı neredeyse kesindir: *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra: J. Starkey and H. Brome, 1670). Trumbull ayrıca Briot'nun Fransızca çevirisinin yazma kopyasına sahipti, bkz. BL Add. MS 72560. Trumbull'ın koleksiyonunda Rycaut'nun yazdığı tek diğer kitap şudur: *The Present State of the Greek and Armenian Churches* (Londra, 1679).

1678'e dek İzmir konsolosu olarak görev yapmıştı.⁶⁰ Rycaut, Knolles'a zeyl yaparak Türklerin tarihini 1680 senesine kadar getirmişti ve 1687'de Trumbull'ın bu esere erişimi olsa gerekti; kitap Trumbull'a en azından hüküm süren Sultan IV. Mehmed hakkındaki temel bilgileri sunmuş olmalıydı. Öte yandan daha yararlı bir eser Rycaut'nun ilk kez 1667'de basılan *The Present State of the Ottoman Empire* adlı eseri idi; bu, geç onyedinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hakkında basılan İngilizce eserlerin en önemlilerinden biriydi. Eser Fransızcaya Pierre Briot tarafından çevrilmiş ve 1670'te hem Amsterdam hem de Paris'te basılmıştı. Birkaç sene içerisinde eserin Felemenkçe, Almanca, İtalyanca ve 1678 senesinde de Lehçe çevirileri yapılmıştı. 1741'e gelindiğinde, *Present State* yaklaşık 40 ayrı edisyon halinde basılmıştı ki bu, eserin popülerliğini ve uzun erimli etkisini gösterir.⁶¹ Rycaut'nun eserinin Osmanlı dünyası hakkında bir bilgi kaynağı olarak önemi gerek zamanında gerekse günümüzde kabul edilmiştir.⁶² Sonia Anderson'ın sözleriyle *Present State* "çok çeşitli şekillerde uyarlanıp kullanılan zengin bir bilgi ambarı" sunmaktaydı.⁶³ Pek çok açıdan Avrupa menşeli klasik Osmanlı İmparatorluğu tarihlerinin yerini aldı ve aslında *Present State* bilhassa diplomatlar için çok faydalı olmuş olmalıydı. Örneğin 19. Bölümden 22. Bölüme dek eser Osmanlıların diplomasiye ve Avrupa devletlerinin büyükelçilerine yönelik tavırlarına temel bir giriş vazifesi görmektedir.⁶⁴ Trumbull "*Elchi zaval yoketer*" şeklindeki Türk atasözünü, muhtemelen bir rahatlama eşliğinde bu kitapta okumuş olmalıdır.⁶⁵

60 Rycaut hakkında en iyi çalışma hala şudur: Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

61 Fransızca tercümesi hakkında bkz. Anderson, *An English Consul in Turkey*, 44 vd. Anderson ayrıca *Present State*'in karmaşık basım serencamını anlamlı bir şekilde açıklamayı başardı: bkz. Appendix 1.

62 Linda T. Darling, "Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's *The Present State of the Ottoman Empire*", *Journal of World History* 5 (1994).

63 Anderson, *An English Consul in Turkey*, 45.

64 Rycaut, *Present State*, 83-98.

65 Rycaut, *Present State*, 83. Bu atasözü Ahmed Midhat Efendi'nin derlemesinde bulunmamaktadır, bkz. E. J. Davis (ed.), *Osmanli Proverbs and Quaint Sayings* (Londra, 1898). Kabul etmek gerekir ki, ne Rycaut'nun yazdığı hali ne de bunun tercümesi pek anlamlı değildir. Gerçek anlamına en yakını belki de "Elçi zaval yok eder" olacaktır, ama bu da anlamsız durmaktadır. Erika ➔

Rycaut ayrıca, İstanbul'daki huzura kabullerin ve törenlerin yapı-
lış şekline dair ayrıntılı dökümler sunmuş, bu ayrıntıları ise Win-
chilsea Kontu için 1661'de düzenlenen merasimlerden almıştı. Bu
şekilde Rycaut'nun kitabı Osmanlı payitahtındaki güncel adetler
hakkında Busbecq'in mektupları gibi klasik onaltıncı yüzyıl eser-
lerinden çok daha fazlasını Trumbull'a aktarmıştı.

Birçok Avrupalı diplomatın İstanbul'a gitmeden önce *Present State*'i okuduğu ona yapılan çok sayıdaki atıftan anlaşılmaktadır. 1683 Ağustos'unda İngiliz elçi Chandos Rycaut'ya İstanbul'dan mektup yazarak sultanın alay-ı hümayununun ihtişamına kita-
bında yeterince yer vermediği için serzenişte bulunmuştu:

Türklerin adet ve uygulamaları hakkındaki ustalıklı ve sağgörü-
lü kitapta Ulu Beğ'in alayına (*Alloy*) ya da savaşmak için en şa-
şaalı haliyle kamunun önünden geçip çadırlarına gidişine özel-
likle değindiğinizi hatırlamıyorum; görmüş olduğum kadarıyla
bence tarafsız bir gözle tarif edildiği takdirde bu mağrur sarayın
ihtişamını tam manasıyla sergileyen tek şey odur.⁶⁶

John Finch'in sefaretinde din işleri görevlisi olan John Co-
vel'in Şehzade Mehmed'in 1675'teki sünnet törenine katılmadan
önce kitabı okuduğu aşikârdır. Bu olay hakkında aldığı bolca not
Rycaut'ya atıflar içermektedir.⁶⁷ *Present State*'in Fransızca çevi-
risinin bir nüshası İstanbul'da 1670-79 arasında Fransa sefirliği
yapmış olan Marquis de Nointel'in kütüphanesinde bulunmak-
taydı.⁶⁸ Trumbull'ın günlüğünde Rycaut'nun kitabına açıktan bir
referans olmasa bile İstanbul'daki ikameti esnasında veya önce-
sinde *Present State*'i okumuş olduğu neredeyse kesindir.

Gilson'a bu sorudaki yardımı için teşekkür ederim. [Yazar, "Elçiye zeval yok-
tur" şeklindeki bu atasözünün anlamını tespit edememiştir.]

66 Chandos'tan Rycaut'ya mektup, 8 Ağustos 1683, BL Stowe MS 219, vr. 71.

67 Covell'in Rycaut'ya referansı için bkz. Covell'in tuttuğu mecmua, BL Add. MS 22912, vr. 191. Covell'in mecmuası çok ilginç ve bir o kadar da az kullanı-
lan bir dönem kaynağıdır. İçinde Covell'in zamanında Osmanlı İmparator-
luğu'nda gündelik yaşamdan yansımalar ve karşılaştığı manzaraların girift
çizimleri bulunur. Mecmuadan sadece bazı kısımlar yayınlandı, bkz. J. T.
Bent (ed.), *Early Voyages and Travels in the Levant* (Londra, 1893). Yine ek-
sik olmakla birlikte daha iyi bir versiyonu yakınlarda yayınlandı: *Voyages en
Turquie, Dr. John Covell, 1675-1677*, ed. J.-P. Grémois (Paris, 1998).

68 BNF MS N.a.f. 3169.

Rycaut'nun eserinin popülerliği o dönemin diplomatik te- amülleri için güncel tarihin önemine işaret etmektedir. Zira Wicquefort tarih okumayı teşvik ederken, elçilerin güncel hadi- selere ilişkin malumatı günü gününe bilmek zorunda olduklarını kast ediyordu. Dolayısıyla, İstanbul hakkındaki en kıymetli mat- bu bilginin bir kısmı alimlerin, şarkiyatçıların veya eski diplomat- ların kaleminden değil, daha ziyade –*Present State* gibi bir çalış- manın yanı sıra– yukarıda tarif edilen haber ve bilginin oldukça kapsamlı dünyasından gelmekteydi. Trumbull en az 1683 gibi er- ken bir tarihten beri İngiltere'de elle çoğaltılan haber bültenlerini topluyordu ve 1716'daki ölümüne değin nerede olursa olsun bu işe devam etti. 1685'te Paris'e varışından itibaren Fransız haber bültenleri ile Alçak Ülkeler'de hazırlanan Fransızca gazetelere abone olmaya başladı. Bu haber bültenleri Osmanlı dünyasında cereyan eden hadiselerle bazen değinmekteydiler ama Trumbull bu konuda 1680'ler ve 1690'larda okuduğu *London Gazette*, *Gazette de France*, *Mercure historique et politique* ve *Mercure Hol- landois*'da basılan raporlardan da yararlanabilirdi. Trumbull'ın kütüphanesi Ortadoğu'dan haberler sağlayan başka formatlarda metinlerden oluşan eklektik bir kümeyi de barındırmaktaydı. Ör- neğin, Lehlere karşı yakın tarihli bir Osmanlı seferi Hauteville'in *Relation historique de la Pologne* (Amsterdam, 1687) başlıklı ese- rinde anlatılmaktaydı. İstanbul'daki diplomasiyle daha bariz iliş- kili olanı ise, Fransa'nın İstanbul'daki sefiri Comte de Guilleragu- es hakkında Fransızların Sakız kuşatmasından sonra 1682'de ba- sılan kısa bir karalama yazısı idi.⁶⁹ Trumbull'ın kütüphanesinde 1687'de ucuz kâğıda basılmış küçük bir risale olarak yer alan eser, Trumbull'ın kütüphane kataloğunda basitçe "Osmanlı İmpara- torluğu, onu yok etmenin en emin yolu" şeklinde tanımlanmış- tı.⁷⁰ William Trumbull için o devrin *Turcica*'sından daha önemli olduğu anlaşılan eserler bu tür eserlerdi ve 4. Bölümde de göre-

69 Anonim, *Relation véritable de ce qui s'est passé à Istanbul avec Mr de Guil- leragues, Ambassadeur de France, ou on montre clairement les bévûes de la Gazette de Paris* (Chios/Paris, 1682).

70 Bu kitap muhtemelen şu anonim eserd: *A Brief Discourse of the Most Assured Ways and Means to Ruine and Pull Down the Vast Monarchy of the Ottoman Princes* (Londra: J. H. for B. Aylmer, 1687).

ceğimiz üzere Trumbull İstanbul'daki ikameti boyunca Avrupa menşeli haberlere ve risalelere erişimini sürdürecekti.

Trumbull'ın sefaret görevine hazırlanırken basılı kitaplardan faydalandığına ilişkin bunlar dışındaki tek kanıt az sayıdaki seyahatnamedir. Bu edebi tür esrarengiz bir şekilde Wicquefort'un el kitabında kendine pek az yer bulmuştur. Her ne kadar Trumbull'ın kütüphanesinin birçok rafı Hindistan'dan Çin'e ve Amerikalara varıncaya dek maceraperestlerin yaptıkları deniz yolculukları hikâyeleriyle dolu olsa bile bunlardan sadece sekiz adedi gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkindi ve pek daha azı İstanbul'a dair bilgi ihtiva etmekteydi.⁷¹ Trumbull bunların içinden dört adet seyahatnameyi Osmanlı İmparatorluğu'na giderken yanına aldı: George Sandys'in İstanbul, Kutsal Topraklar ve Mısır'a 1610'da yaptığı yolculuğun 1637 baskısı; Jacob Spon ve George Wheler'in Yunanistan ve Doğu Akdeniz'e birlikte yaptıkları 1675-6 tarihli yolculuğun iki ayrı anlatısı ve Guillaume-Joseph Grelot'nun şehirde 1665 ile 1671 yılları arasındaki ikametine dayalı İstanbul tasviri.⁷² Sandys'in 1610 senesinde Venedik'ten Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı yolculuğun tasvirinin Trumbull'ın ne işine yaradığı belli değildir. Bu kitap her ne kadar Ben Jonson, Francis Bacon ve John Milton gibi yazarlar için tesirli bir bilgi kaynağı olarak öne çıkmışsa da diplomatların pratik ihtiyaçları açısından pek az şey sunuyordu ve resmettiği dünyanın üzerinden Trumbull'ın devrinde yetmiş yıldan fazla geçmişti.⁷³ İs-

71 Trumbull'ın kütüphanesindeki baskılar şunlardı: George Sandys, *A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610* (Londra: Andrew Crook, 1637); Henry Blount, *A Voyage into the Levant* (Londra: William Crooke, 1671); George Wheler, *A Journey into Greece* (Londra, 1682); Jean-Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier* (Londra, 1678); Giralamo Dandini, *Voyage au Mont Liban* (The Hague, 1685); J. M. Wansleben, *Voyage en Egypte* (Paris, 1677); Guillaume-Joseph Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Istanbul* (Paris, 1681); Melchisédech Thévenot, *Relation de divers voyages curieux* (Paris, 1683).

72 Bu kitapların künyelerini saptarken Trumbull'ın seyahat günlüğünde onlara yaptığı atıflardan faydalandım: George Sandys, *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610* (Londra: Andrew Crooke, 1637); Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant* (Lyon: 1678-1680); George Wheler, *A Journey into Greece* (Londra, 1682) ve Guillaume-Joseph Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Istanbul* (Paris, 1681).

73 Bkz. James Ellison, "George Sandys", *ODNB*. Sandys'in eserinde "kişisel görüşlerin tamamen eksik kaldığı" hakkında bkz. Jonathan Haynes, *The* ➤

tanbul'da gündelik yaşamın bir görünümü Spon, Wheler ve Grelot'nun eserlerinde daha yakından belirmiş olsa gerek. Bilhassa Wheler'in anlatısında aktarılan kişisel anekdotlar Trumbull'a Osmanlı tabiiyetindeki kişilerle ne tür sosyal etkileşimlere girmeyi beklemesi gerektiği hakkında bir fikir vermiş olmalıydı. Wheler, örneğin, refikleriyle gezinirken antik kitabelerin peşine düşmüş seyyahları civarda gezdiren bir "Achmet Aga Tchelebi" ile nasıl karşılaştıklarını anlatmaktaydı.⁷⁴ Wheler ayrıca birçok örnekle Osmanlı konukseverliğini anlatırken aslında Osmanlılar ile İstanbul'daki Avrupalılar arasında düzenli etkileşim olanaklarını tarif etmiş oluyordu. Fakat en nihayetinde gerek Wheler gerekse Spon gezileri esnasında rastladıkları kitabeler, binalar ve antik eşyayı tasvir etmek dururken Osmanlı siyasetini anlatmakla o kadar da ilgilenmemişlerdi. Grelot'nun *Relations*'u ise, Trumbull'ın sahip olduğu seyahatnameler içinde, İstanbul'da uzun süre yaşamış biri tarafından yazılmış az sayıdaki seyahatnameden biriydi.⁷⁵ Trumbull'ın evrakında bu eserlere yaptığı atıflardan hareketle bunların Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyası ve klasik topografyası hakkında sundukları bilgiye kıyasla o günkü Osmanlı dünyası hakkında verdikleri bilgi bakımından pek de önemli olmadıkları söylenebilir. Örneğin, 12 Temmuz 1687'de Trumbull şöyle yazmıştı: "Günümüzde Joura veya Jura denilen antik Guaros'u bu sabah gördüm. İnsanlar Roma'dan buraya sürülmüşlerdi. Pliny der ki sıçanlarının çokluğu nedeniyle sakinleri burayı terketmişlerdir."⁷⁶ Bu kayıt "Spon, s. 167" şeklinde bir derkenar

Humanist as Traveler (Cranbury, NJ. Associated University Presses, 1986), 46. Örneğin, Sandys'in sultan hakkındaki raporları o zamanki sultan IV. Mehmed değil, I. Ahmed hakkındaydılar. Daha yararlı gibi duran bilgilere gelince –örneğin Sandys'in sikke hakkındaki raporları; mesela "120 akçe bir Sultani eder"–, Trumbull İstanbul'a vardığında, bir dizi reform Osmanlı dünyasında kullanılan sikke düzenini önemli ölçüde değiştirmişti; krş. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 149-58.

74 Wheler, *A Journey into Greece*, 76.

75 Grelot'nun hala düzgün bir biyografisi yoktur. Birkaç detay için bkz. Michaud, *Biographie universelle ancienne et moderne* (Paris, 1817), 28: 442-3. Aslında Grelot Chardin'in popüler *Voyages* kitabındaki gravürlerden de sorumludur.

76 Trumbull, *Diary*, vr. 88v.

içerir. Bu, Spon'un adanın tarihiyle ilgili bu anekdotu anlattığı sayfadır.

Sadece birkaç gün sonra gemisi Sakız adasına yaklaşırken Trumbull Homer'in burada gömüldüğünün rivayet edildiğini yazacaktı; bu seferki referansı ise "Sandys, fo. 11. 12. 13" idi.⁷⁷ Trumbull'ın Grelot referansları da sadece coğrafya bağlamındaydı. Örneğin 9 Ağustos 1687'de Gelibolu'ya yaklaşırken Trumbull günlüğüne "Limoris ve Scamander üzerinden geçen köprüyü (bkz. Grelot'nun manzarası)" gördüğünü not düşecekti.⁷⁸ Trumbull'ın Grelot'nun manzarasına yaptığı atıf Grelot'nun seyahatnamesindeki ilk gravüre tekabül eder ve bu gravürde iki çayın üzerinde yer alan küçük bir köprü tasvir edilir.

Bazı durumlarda Trumbull'ın evrakı onun gerçekte ne okuduğunu ifşa etmesi bakımından olduğu kadar neleri sanki tamamen görmezden geldiğini göstermesi bakımından da çarpıcıdır. Mesela, şarkiyatçıların Osmanlı Türklerinin kültürü, dili ve dini adetleri hakkında yazdıklarına pek az ilgi göstermesi manidardır. Dil hususunda Trumbull yeni basılmış bir Türkçe-Arapça-Farsça sözlüğün bir nüshasını Paris'teki Felemenk elçisinden edinmişti; aynı elçi Trumbull'a ayrıca bir de İtalyanca-Türkçe sözlük göndermişti.⁷⁹ Ne var ki bu kitapların ikisi de öldüğü vakit Trumbull'ın kütüphanesinde yoktular; bu belki de 1691'de görevi bittiğinde bu kitapları İstanbul'daki elçilikte bıraktığına işaret etmektedir.⁸⁰ Bunun haricinde Trumbull'ın kataloğunda tek bir Arapça, Türkçe veya Farsça gramer kitabı gözükmemektedir. Trumbull'ın kütüphanesi İslam'a ilgisinin bundan bile az olduğunu düşündürür. Trumbull'ın sahip olduğu tek Kur'an nüshası Bibliander'in Basel'de 1543'te bastığı Latince çeviridir ki bu özünde Trumbull'ın zamanında her türden kitap düşkününün rağbet ettiği koleksiyonluk bir metaydı. Daha da ilginç şudur ki Trumbull

77 Trumbull, *Diary*, vr. 88v.

78 Trumbull, *Diary*, vr. 90v.

79 Trumbull'ın BL Add. MS 72526, vr. 45'teki notu, Felemenk elçisine £5.18.06 tutarında bir ödeme kaydeder. Bu kitaplar büyük ihtimalle şunlardır: Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium* (Viyana, 1680) ve Bernard de Paris, *Vocabolario italiano-turchesco* (1665).

80 Sefaret'in Pera'daki kütüphanesinin 1711 senesinde çıkarılan bir kataloğunda bir "Türkçe gramer" gözükmemektedir, PRO SP 105/179, vr. 300-3.

ne 1647'de basılan Andre Du Ryer'in çevirdiği daha yeni tarihli Fransızca Kur'an tercümesine ne de Du Ryer'in bu çalışmasının 1659'da Londra'da çıkan İngilizce çevirisine sahipmiş gibi duruyor.⁸¹ Hatta Edward Pococke veya Willam Bedwell gibi en meşhur İngiliz şarkiyatçıların eserlerine de Trumbull'ın kütüphanesinde rastlanmamaktaydı. Bunun haricinde Trumbull'ın kütüphanesinde İslam hakkında birkaç kitap vardı; mesela Lancelot Addison'ın *State of Mahumedism* (1679) veya *Life of Mahomet* (1679) başlıklı eserleri. Bu kitaplar belki de Addison'ın da kendisi gibi Tanca'da bulunmuş olması –din işleri görevlisi olarak orada yedi sene geçirdi– hasebiyle Trumbull'ın dikkatini çekmiş olabilirdi.⁸² Her halükârda Trumbull'ın bu kitapları 1687'de İstanbul'a olan yolculuğundan önce satın alıp almadığı veya okuyup okumadığı bilinmemektedir.

Onyedinci yüzyılın pek çok büyük şarkiyatçısına ait eserlerin Trumbull'ın kütüphanesinde bulunmaması şarkiyatçıların kısıtlı bir kesime hitap eden küçük bir cemaat oldukları gerçeğinden daha fazlasını anlatmaktadır.⁸³ Daha ziyade, Trumbull gibi biri için Osmanlı dilleri ve dinleri hakkında malumat edinmek kendi içinde o kadar da önemli değildi. Bu, diplomatların böyle konulara ilgi duymadıkları manasına gelmez; sadece, bu konular

81 Du Ryer'in tercümesi, *L'Alcoran de Mahomet* (Paris, 1647) bilhassa ilmi muhitlerde revaçtaydı ama Trumbull'da bu kitap hiç olmadı. Aynısı Trumbull'ın çağdaşı Marquis de Nointel için de söylenebilir; o da Du Ryer'in çevirisini almamış gözüküyor. Bkz. onun kütüphane kataloğu, BNF MS N.a.f. 3169. Avrupa'da Du Ryer'in çeviri ve basımının tarihi için bkz. Hamilton ve Richard, *Andre Du Ryer and Oriental Studies*, 91-118. 1649 tarihli İngilizce çevirinin –1688'de tıpkıbasımı yapılmıştır– tam başlığı şöyledir: *The Alcoran of Mahomet, translated out of Arabick into French, by the Sieur Du Ryer, Lord of Malezair, and resident for the French king, at Alexandria. And newly Englished, for the satisfaction of all that desire to look into the Turkish vanities. To which is prefixed, the life of Mahomet, the prophet of the Turks, and author of the Alcoran. With A needful caveat, or admonition, for them who desire to know what use may be made of, or if there be danger in reading the Alcoran.* Trumbull Marracci'nin 1698 tarihli Kur'an tercümesini de edinmemişti; oysa bu tercüme hem yüksek ilmi seviyesi hem de biçem açısından bir başyapıttı. Arapça Kur'an metninin yanı sıra Latince meal ve tefsirini de barındırmaktaydı.

82 Lancelot Addison için bkz. William J. Bulman, "Constantine's Enlightenment: Culture and Religious Politics in the Early British Empire, c. 1648-1710", Doktora Tezi (Princeton University, 2009).

83 Bkz. Robert Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies* (Londra, 2006).

diplomasi ve ticaret işi için hayati görülmemekteydiler. Örneğin Trumbull İstanbul'a vardığında Fransız büyükelçisi olan Pierre de Girardin 1665 senesinde İstanbul'a geldiğinde on dört ay boyunca Türkçe çalışmıştı. Yirmi küsur seneden sonra ise –bir mektubunda yazdığı üzere– “bir sefirin mükemmel Türkçe bilmesine gerek olmadığını” fark ederek dil öğrenmekten vazgeçmişti.⁸⁴ Bunun kısmi nedeni diplomatların gerektiğinde dil uzmanlıklarına başvurabilecekleri tercüman, mühtedi ve başka aracılardan İstanbul'da bolca bulunmasıydı. Trumbull için Osmanlı Türkleriyle ilgili ilmi malumattan daha önemli olanı Osmanlı dünyasının siyasi lügatı ve diplomatik teamüllerini anlamlandırma becerisiydi: bir arzın nasıl sunulacağı, yerel mahkemede kayıtlı bir hüccetin nasıl alınacağı veya şeyhülislama fetva talebiyle ne zaman gidilebileceği gibi. İstanbul'da asıl mevzu işte diplomasi ve ticaretin bu gündelik diliydi ve bu bilgiye vakıf olmak için Trumbull Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımanın farklı yollarına başvurdu.

⁸⁴ Girardin'den Thévenot'ya mektup, 15 Eylül 1687, BNF MS Fr. 7170, vr. 65v. Krş. Girardin'in Türkçe bilgisi hakkında Trumbull'ın yorumları, BL Add. MS 35799.

2. Bilmenin Başka Yolları

Mesele Akdeniz dünyasından haber almaksa onyedinci yüzyılda pek az yer Londra'daki Royal Exchange* ile boy ölçüşebilirdi. Thomas Brown 1700'de burayı şöyle tarif eder:

İnsan tüm dünyanın ayaklı gazete ve casusa dönüştüğünü sanır, zira buranın müdavimleri arasındaki ilk selamlaşma öyledir. *İskenderun* ve *Halep*'ten ne haber? der *Türkiye* tüccarı. *Zante*'de kuru üzüm kaç? Ya *Tunus*'ta maymunlar? *Roma*'da din? *Napoli*'de gırtlak kesme? *Venedik*'te fahişeler? *Paduva*'da belsoğukluğu tedavisi?¹

Royal Exchange'de dolaşan tek tür bilgi kurlar ve fiyatlar değişti. Ticaret çeşitli sosyal, siyasi ve dini gelişmelerden etkilenebileceği için tüccarların elinde hemen hemen her şeyin bilgisi toplanırdı. Dahası bu bilgi, çoğu tüccarın yazıhanesinde tuttuğu muntazam ve ayrıntılı kayıt defterleri sayesinde anında başvurulabilir, başka bilgilerle karşılaştırılabilir ve hızlıca işlerliğe konulabilir durumdaydı. İstanbul'daki tüccarlardan kalan tereke kayıtları, ciltli ciltsiz bu türden uzun listeleri hep ihtiva ediyordu.²

* 1571'de açılan tarihi han ve çarşı. (çev.)

1 Thomas Brown, *Amusements serious and comical, calculated for the meridian of London* (Londra, 1700), 14-15; krş. Perry Gauci, *Emporium of the World: The Merchants of London, 1660-1800* (Londra: Hambledon Continuum, 2007), 46-8.

2 Thomas Savage örneği bu açıdan tipiktir. İstanbul'da Şubat 1709'da öldüğünde ardında bıraktığı evrak arasında şunlar yer alıyordu: "İngiltere seyahati ile ilgili eski bir cep defteri; ... İzmir, Halep, Sayda, Trablusşam vb. yerlerden birçok perakende mektup; ... 1690'da başlayıp Ekim 1701'de biten bir mektup suret defteri; ... küçük bir *jusdan* [Türkçe cüzdan, portfolio manasında] içinde takrirlerin kaydedildiği, kısmen okunaklı, kurşunla yazılmış bir kısmı neredeyse tamamen silinmiş bir cep defteri", PRO SP 105/179, vr. 92-102. Tüccarların defter tutma usülleri üzerine daha genel olarak bkz. ➔

Böylece, Londra'daki Royal Exchange ve onun Paris'teki muadili olan Borsa (Bourse) gibi mekânlar dünya hakkındaki daha kapsamlı bilginin mühim takas odaları gibi bir işleve sahiptiler. Her gün buralarda toplanan tüccarlar, mümessiller ve spekülatörler Osmanlı dünyası hakkında –özellikle onyedinci yüzyıl diplomatlarının ihtiyaç duydukları bilgiler bakımından– Londra ve Paris kütüphanelerinde bulunabilecek olandan kesinlikle çok daha fazlasını öğreniyorlardı.

William Trumbull İstanbul hakkında bilgi edinmek amacıyla asla Royal Exchange'e gitmemişti ama İstanbul seyahatine hazırlanırken Osmanlı dünyasında evvelce yaşamış ve çalışmış İngiliz tüccarlar ile bir hayli vakit geçirmişti. Bir önceki bölümde tasvir ettiğimiz matbu eserlerin geniş dünyasının yanı sıra İstanbul, Londra ve Paris'i birbirine bağlayan ve Osmanlı payitahtında yaşamış Avrupalıların –tabii ki tüccarlar, ayrıca rahipler, müh tediler, saatçiler ve maceraperestlerin– deneyimlerine dayanan ikinci tür bir bilgi akışı daha vardı. Bu insanlar, uzmanlıklarını, Doğu'ya dair herhangi bir ilmi malumata sahip olmaktan ziyade Avrupalı ve Osmanlı seçkinleri bir araya toplayan İstanbul'daki sosyal ağların göbeğindeki konumlarına borçluydular. Böylece, Trumbull'ın İngiliz tüccarlardan edindiği içgörüler İstanbul'daki günlük iletişime açılan bir pencere işlevi gördü. Bu türden bilgi kaynaklarının en başta geleni İstanbul ve Akdeniz'de ticaret yapan tüccarlardı ama diplomatlar kilise mensupları, misyonerler, eski sefirler, müh tediler, tercümanlar ve nihayet Osmanlı'da siyasete dair güncel bilgi sunabilen hemen herkesten yararlanabilirlerdi. Kısa sürede koca bir bilgi yığınının hakim olma güçlüğü karşısında, Trumbull bir de "arşiv araştırması" denilebilecek cinsten bir hengamenin içine girdi. Bu süreçte İstanbul'da ticaret ve diplomasi işine hazırlanmanın bir yolu olarak İngiliz, Avrupa ve Osmanlı resmi belgelerinden derlenmiş bir mektup, not ve evrak koleksiyonu topladı. Bir kısım basılı eserleri mercek altına aldığımız bir önceki bölümün aksine bu bölüm Trumbull gibi

Miles Ogborn, *Indian Ink: Script and Print in the Making of the English East India Company* (Chicago: University of Chicago Press, 2007). Mektup yazma usulleri üzerine bkz. Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (New Haven: Yale University Press, 2009), Bölüm 7, 177-93.

sınırlı bir memurlar kümesi dışında kimsenin erişimine açık olmayan bir grup sözlü ve el yazılı iletişim araçlarına eğilmektedir. Dolayısıyla, takip eden satırlar belirli tipteki bir ferdin –onyedinci yüzyıl sonlarındaki kuzey Avrupalı diplomatların– bu bilgi akışları dünyasında kendi özel amaçları için gezinmelerini yakından irdeleyecektir.

Sözlü Bilgi Verenler ve Ehlivukufar

Gündelik diplomasi mevzubahis olduğunda, Osmanlı payitahtına atandıktan sonra Trumbull'ın karşısına dikilen asıl zorluk İstanbul'da yüzyüze geleceği kişiler hakkında birebir bilgi edinmektir. En başta, çoğu diplomat bu bilgiyi sağlamaları konusunda seleflerine güvenebilirdi. Örneğin Fransa'daki makamını devralmadan önce Trumbull Paris'teki olağanüstü elçi Henry Savile'den uzun bir nasihatname almıştı. Görevi devreden bir diplomatın elindeki bilgi yerel siyaset ve şahsiyetler hakkında paha biçilmez görüşler sunardı. Mesela Savile, Trumbull'ı Paris'te Mantova elçisi ile temasta kalmaya teşvik etmişti, zira “20 senedir orada olan elçi, komşularından daha fazlasını bilir ve onunla medenice geçinirsen malumatından sana da pay düşer ki belki de bu istihbaratının en kıymetli kısmını teşkil edecektir.”³ Paris'teki son haftalarında Trumbull da Paris sefirliğinde kendi halefi olan Bevil Skelton ile yazışmaya başladı.⁴

İnce davranışlar olmanın ötesinde, bu hareket tarzı resmi göreve atama talimatnamelerinde diplomatlardan istenirdi. II. James, Trumbull'a İstanbul'a vardıktan sonra şöyle yapmasını buyurmuştu: “Şimdiki sefirimiz Lord Chandos ve oradaki İngiliz tüccarlardan işlerin halihazırdaki durumu hakkında bilgi al ve Ulu Beğ ile Vezir-i Azam'a itimatnamelerimizi sunarken takip

3 Louvois, öte yandan, “kaba görünümü ve davranışının altında oldukça medeni bir zihin” olarak tasvir edilmekteydi; oysa, Savile'in değerli bir arkadaş saydığı Seignelay için ise, “şayet onunla işiniz yoksa size karşı çok medeni davranacaktır ama aksi takdirde onda olumlu tavır bulunmaz ve fevrliliğine dayanılmaz” denilmekteydi, *HMC Downshire*, 1: 88-90.

4 Skelton ayrıca Trumbull'dan ona İstanbul'la ilgili haberleri aktarmasını istemişti, BL Add. MS 72526, vr. 173.

edilecek usulü bir güzel öğren.”⁵ Böylece diplomatlar arasındaki mektuplaşma dış sefaretlerdeki kurumsal hafızada belli bir devamlılık sağlamaktaydı. Ne var ki bu malumat aktarımı kendi sorunlarını da beraberinde taşıyordu. Trumbull 1687 Ağustos’unda İstanbul’a ulaştığında, selefi Lord Chandos’un makamını bırakmak konusunda isteksiz olduğunu fark etti. Bu tarz inatlar bir büyükelçinin göreve başlamasını güçleştirebilirdi. Chandos ve Trumbull arasında 1687’den önce bir mektuplaşma olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Hatta Chandos, İstanbul’a varışını takip eden ilk haftalarda Trumbull’ı yıldırma için her yolu denemiş gibidir; öyle ki, sefaretin resmi kayıtlarını beraberinde Londra’ya götürecek kadar ileri gitmişti.⁶ Bereket versin ki Trumbull, onu İstanbul’daki görevine hazırlayacak başka ehli vakıf şahıslarla bağlantısını İngiltere kıyılarını terk etmeden çok önce kurmuştu.

Trumbull yapabileceği en iyi şeyi yaparak İstanbul’la iş yapan İngiliz tüccarlara danıştı; bu insanlar yüz yıldan fazla bir zamandır Osmanlı payitahtında yaşıyor, çalışıyor ve ticaret yapıyorlardı. Paris’te Trumbull İstanbul’dan Londra’ya dönüş yolundaki İngiliz tüccarlarla düzenli bir şekilde buluştu.⁷ Bu buluşmalar Trumbull 1686 Ağustos’unda İstanbul’a atanma haberini aldıktan sonra da devam etti; güncesinde bu buluşmaları “Türkiye’den İngiltere tüccarları” ile buluşmalar olarak kaydetmişti.⁸ Aynı zamanda, Trumbull bilgi edinmek maksadıyla Fransız meslektaşlarına da danıştı. 16 Ağustos 1686’da Madam de La Haye’a yapacağı çok sayıdaki ziyaretin ilkinin gerçekleştirdi; madam, 1665’ten 1669’a kadar Fransa sefiri olarak görev yapacak olan kocası Denis de La Haye’in yanında İstanbul’a gitmişti.⁹ Trumbull günlüğünde bu

5 II. James’in Trumbull’a talimatı, 18 Mart 1687, BL Add. MS 72550, vr. 7-10; ayrıca Sör John Finch’e verilen benzer talimatlar için bkz. G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople* (Londra: Macmillan, 1920), Appendix.

6 Sürtüşme hakkında bkz. BL Add. MS 34799, vr. 1-7 (Trumbull’ın “Memorials of my Embassy in Constantinople”); Chandos’un şikâyetleri, BL Stowe MS 220, vr. 93-9; SP 97/20, vr. 100 ve protestosu, BL Add. MS 72558. Chandos’un hırçın kişiliği üzerine bkz. Robert G. Schafer, “The Making of a Tory”, *The Huntington Library Quarterly* 23.2 (Şubat 1960), 123-44.

7 Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, 131.

8 Trumbull, *Diary*, vr. 66-7.

9 Trumbull, *Diary*, vr. 67.

ziyaretlere eşinin katılıp katılmadığını belirtmemiştir ama eğer öyleyse o zaman eşi de İstanbul yaşamı hakkında bir sefir hanımından doğrudan bilgi edinme fırsatına kavuşmuş olsa gerekti.¹⁰ Bu ilk ziyarette önceki bölümün başında adı geçen antika meraklısı Cabart de Villermont da Trumbull'a eşlik etmişti.

Ekim 1686'da Paris'ten Londra'ya döndükten sonra Trumbull Doğu Akdeniz Kumpanyası'ndan birçok tüccarla görüşmeye devam etti. 25 Ekim 1686'da öğleden sonra, Trumbull bu Kumpanya'nın müdürü Lord Berkeley ile buluştu. Lord, Trumbull'a, o akşamüstü Kumpanya yönetim kurulu üyelerinden Sör John Buckworth, Sör Thomas Vernon, Mr Falkner, Nelson ve William Hussey'nin onu ziyaret edeceğini haber verdi. Trumbull'ın günlüğündeki notlara göre ziyaretleri esnasında üyeler "din işleri görevlim, gemi vs. hakkında konuştular." Burada kastedilen Trumbull'ın Paris elçiliğinde din memurluğu görevini yürüten ve İstanbul'da da bu görevi üstlenen William Hayley idi.¹¹ Trumbull bu konuyu Kumpanya ile iki hafta sonra yaptığı bir başka toplantıda gündeme getirecekti:

Bir odaya girdim; Kumpanya toplandı. İçeriye gelmem istendi ve benim için bir sandalye konuldu. Müdür muavini Sör John

10 Trumbull'ın evrakı arasında karısı Katherine'in aldığı birkaç mektup da bulunmaktadır, BL Add. MS 72527, vr. 5 ve 163 ile BL Add. MS 72529, vr. 6, 95 ve 201.

11 Trumbull, *Diary*, vr. 78. Hayley din işleri görevlisi olarak İstanbul'da 1687'den 1692'ye kadar bulundu ve bu sırada Osmanlı İmparatorluğu içinde birçok yolculuk yaptı, örneğin bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 158v. Ne yazık ki yolculukları hakkında şahsi bir kayıt bırakmadı. Hayley yaşamının sonraki safhasında *Society for Promoting Christian Knowledge* (SPCK) cemiyetinin kurucu üyelerinden biri olacaktı. Bu kapsamda Halep'teki tüccar bağlantılarını kullanarak Yeni Ahit'in Arapça tercümesini basma girişimine destek bulmada önemli rol oynadı. Tüccar Rowland Sherman Yeni Ahit'in Arapça yazma nüshasını yerel bir metropolitten sağlamayı başardı. Bu yazma nüsha, Solomon Negri'nin yardımıyla neşredilip basılan SPCK nüshasına temel teşkil etti. Kurucu üyeler için bkz. CUL SPCK A1/1; Halep'teki tüccar Rowland Sherman için bkz. PRO SP 110/60-61; genel olarak Arapça Yeni Ahit için bkz. CUL SPCK D5/3-5, SPCK A32/1 ve satış dökümleri için bkz. SPCK C14/1. Negri hakkında bkz. Francesca Lucchetta, "Un progetto per una scuola di lingue orientali a Venezia nel settecento", *Quaderni di Studi Arabi* 1 (1983), 1-28. Daha genel olarak bkz. John Pearson, *A Biographical Sketch of the Chaplains to the Levant Company, maintained at Istanbul, Aleppo and Smyrna, 1611-1706* (Cambridge, 1883). Bu eser içerdiği çok sayıda hataya rağmen genel bir giriş olarak hala faydalıdır.

Buckworth (Lord Berkeley hastaydı), bana başarılar diledi ve dedi ki Kumpanya Kralın [atama] mektubunu okumuş, Krala beni seçtiği için teşekkür etmiş, zira böyle olmasından hepsi hoşnutmuş. Sonra benden Kumpanya'nın serbestliğini kabul etmemi istedi ve geleneksel ant içildi. Sonra ben kendi iltifatlarımı dile getirdim ve Bay Haley'nin [din işleri memurluğuna] seçilmesi talebimi bildirdim. Böylece odadan çıktım ve sonra beni ve ardından Bay Haley'yi içeri davet ettiler. Sör John Buckworth Haley'ye oy birliğiyle seçildiğini bildirdi. Kumpanya ayağakalktı, şarap kadehleri istendi ve Kralın sağlığına içtik.¹²

Kasım 1686'da, Trumbull başka "Türkiye tüccarları" ile görüşmelere devam etti; bunların içinde "Alepeen", yani Halep'te faaliyet yürüten İngiliz tüccarlar da vardı.¹³ Halep'teki İngiliz teşekkülü aslında İstanbul'dakinden daha büyüktü ve Trumbull vaktinin çoğunu Halep'teki İngiliz ticaretine ilişkin meselelere ayırmak zorunda kalacağı için bu tüccarların tecrübeleri hayatiydi.¹⁴

Bu kadar kısa bir süre zarfında bu kadar sık toplantı yapılması tüccarların Akdeniz'deki İngiliz diplomatlara hatırı sayılır çeşitlilikte yerel bilgi sunmak gibi önemli bir rolleri olduğunun kanıtıdır. Mesela, İstanbul'da yirmi yıldan uzun bir süre yaşamış olan tüccar John Evans, Ocak 1687'de Trumbull'a yazarak İstanbul'daki darphaneyi ayrıntılarıyla anlatmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç bizzat bulunmamış tüccarlar bile Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın işleyiş tarzından dolayı İstanbul'dan akıp gelen bilginin paydaşlarıydılar. Örneğin, Londra'da Kumpanya'nın düzenli toplantılarının önemli bir kısmı dış memleketlerdeki tüccarların "genel mahiyetli" mektuplarının sesli olarak okunmasına ayrılmaktaydı ve bu mektuplar daima çoğaltılarak diğer üyeler ve sair ilgililer arasında tedavüle sokulurdu. Pek çok defalar Trumbull'ın kendisi de ona mektup yazanlardan Kumpanya'ya yazdığı "genel mahiyetli" mektupta aktardığı bilgilere müracaat etmelerini isteyecekti. Bu şekilde, hiç İstanbul'da bulunmamış

12 Trumbull, *Diary*, vr. 78.

13 Trumbull, *Diary*, vr. 77-8.

14 Trumbull'ın günlüğünde Aralık 1686'dan İstanbul için yola koyulduğu Nisan 1687'ye kadar bir atlama vardır; bu zaman diliminde Londra'da başka tüccarlar ve ehli vakıf ile görüşmeye devam etmiş olmalıydı.

tüccarlar bile Trumbull'ı yurtdışındaki mümessilleri ve ortaklarından gelen haberler konusunda bilgilendirebilmişlerdi.

Yine de tüccarlar ne İstanbul'da bulunup Osmanlı dünyası hakkında bilgi alıp veren tek güruhtu ne de her zaman güvenilirlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız elçiliği görevini devralmak için 1685'te Paris'ten çıkan Pierre de Girardin bu durumun açıkça farkındaydı. Kendinden önceki Fransız elçileri gibi, Girardin de Ticaret Odası (*Chambre de Commerce*) tüccarlarıyla veya o zamanki tabirle Provanslılarla (*Provençaux*) görüşmek için Marsilya'da durmuştu.¹⁵ Fakat Girardin oraya vardığında tüccarların ona sunmak üzere İstanbul'daki Fransız ticareti ve diplomasisinin son durumu hakkında yazılı bir tahrir hazırlamamış olmaları karşısında hayal kırıklığına uğramıştı.¹⁶ Gelgelelim, şehirde bir hafta kadar kalıp Trumbull'ın Londra'da yapacağı gibi tüccarlar ve mümessillerle buluşup olabildiğince çok bilgi toplamıştı. Marsilya'da topladığı bilginin yanı sıra Girardin tamamen farklı bir sözlü bilgi kaynağından da istihbarat alıyordu. Bu kaynak, Osmanlı coğrafyasına yayılmış geniş ileri karakol ağında faaliyet gösteren Katolik rahipler ve misyonerler idi. Kilise mensuplarının İstanbul hakkında önemli bir bilgi kaynağı olması, bu devirde Osmanlı dünyasında var olan Fransız çıkarlarının emsalsizliğini yansıtır. Din, İngiltere elçilerine gönderilen kraliyet talimatnamelerinde nadiren değinilen bir şeyken, 1660'larla birlikte Ortadoğu'da görev yapan Fransız elçi ve konsoloslarına yollanan mektup ve talimatnamelerde sık tekrarlanan merkezi bir kaygı haline gelmişti.¹⁷ Bunu tetikleyen dürtü, -Cizvitler, Kapuçinler ve Doğu Akdeniz'deki diğer tarikatların süregiden çekişmelerine ilaveten- çoğunlukla Kudüs'teki kutsal mekânların denetimini Doğu kiliselerinden almaya yönelik Fransız teşebbüsleri idi. Bunun neticesi Roma, Paris, Halep, Kudüs, Bağdat ve adalar denizi

15 Marsilya hakkında bkz. Charles Carrière, *Négociants marseillais au XVIIIe siècle: Contribution à l'étude des économies maritimes* (Marsilya, 1973) ve Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant du XVIIe siècle* (Paris, 1886).

16 BNF MS Fr. 7162, vr. 94v.

17 Pierre Duparc (ed.), *Recueil des instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française*, c. 29, Turquie (Paris, 1969).

arasında mekik dokuyan kilise mensuplarının Doğu Akdeniz'deki muntazam deveranı oldu.¹⁸ Hatta Cizvitlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tam kalbinde, İstanbul'da bir meskenleri dahi vardı.

Dolayısıyla Girardin'in en kıymetli bilgi kaynakları rahiplerdi ve onlardan birçoğuyla ayrılmadan önceki aylarda Paris'te bulundu. Girardin'in güncesine ayrıntılarıyla kaydettiği sohbetler, diplomatların mesleki hazırlıklarında sözlü bilgi kaynaklarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Temmuz 1685'te Girardin önce Kudüs Yüksek Temsilcisi Keşiş Louis Verdun ile görüşmüş, Verdun ona kutsal mekânların tarihi üzerine bir takrir sunmuştu.¹⁹ Takrirden, Fransızların bu yerlere yönelik hak iddialarının 350 yıl öncesine, Sevilla'lı Robert ile Mısır Memlûk Sultanı arasında Fransa lehine yapılan bir arazi satışına dayandığı anlatılıyordu. Bu hikâyenin bir versiyonu bir sonraki asırda görülecek olan Fransız tezgâhlarının temelini oluşturacaktı. Kudüs'ün 1517'de Osmanlılarca fethinden sonra Rumlar, Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler ve Kiptiler Osmanlı sultanlarına yüklü paralar ödeyerek mekânlarına sahip çıkmayı başarmışlardı. Verdun diliyordu ki Girardin kutsal mekânların Fransız denetimine "geri verilmesi" meselesini müzakere etsin. Altta kalmamak adına, Cizvitler de Girardin ile görüşmesi için "Keşiş Verjus" adlı kendi temsilcilerini gönderdiler ve o da bir takrir sundu; bu takrir kutsal mekânların bekçiliği konusunda Kapuçinler ve Cizvitler arasındaki anlaşmazlık hakkındaydı.²⁰

Girardin'in Paris'te danıştığı bilgi kaynakları arasında en mühimi güncesinde sadece "Keşiş Ignatius" olarak tanımladığı bir Kapuçindi. Onu Girardin'e tavsiye eden birçok kişi onu "İstanbul'da uzun süre yaşamış" bir adam ve İstanbul hayatı hakkında

18 Böylesi misyonların altındaki ideoloji için bkz. Pierre de Bresche, *Memoires et instructions Chrestiennes sur le sujet des missions étrangères, & particulièrement de celles qui se font en Turquie & autres pays de Levant* (Paris, 1644), bilhassa "De la nécessité des Missions en l'Eglise orientale" ve "Du fruit des missions en l'Eglise Orientale" başlıklı son iki bölüm; İngiliz bakış açısıyla mukayese için bkz. "An account of the churches and religious persons in Pera and Galata", BL Add. MS 72553, vr. 11-13 ve Girardin tarafından 1685'te hazırlanan benzeri bir rapor, BNF, MS Fr. 7170.

19 BNF MS Fr. 7162, vr. 78-9.

20 "Memoire sur les differens des RR PP Capuchins et des autres missionaries François du Levant avec les RP observantins de la custodie de Hierusalem", BNF MS Fr. 7162, vr. 79-89.

bildiklerinden dolayı Girardin'in "kesinlikle konuşması gereken" bir kişi olarak tanımlamıştı.²¹ Kendi adına Girardin'in dürtüsü "bir keşişe güvenmemek" idi ama yine de işe yarar bilgi edinme umuduyla onunla görüşmeye karar verdi. Girardin'in Ignatius ile arasındaki sohbet hakkında güncesinde tuttuğu kayıttan hareketle, Keşiş Ignatius gibilerinin Avrupa'ya naklettiği bilginin ne kadar da muayyen, güncel ve alakalı olduğu açıkça belirmektedir. Ignatius'un Girardin'e anlattığı üzere, Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın Sefer Bey adlı bir tercümanı vardı ki bu adam Girardin'in selefi Comte de Guilleragues ile yakın bağları olan İtalyan asıllı bir mühtediydi. Kara İbrahim Paşa'ya gelince, sadrazamın bu makama İstanbul kaymakamlığı makamından nasıl terfi ettiği Ignatius tarafından Girardin'e hikâye edilmişti. Onun bu hızlı yükselişi saray-ı hümayunda kayırılan bir adam olduğunun kesin işaretiydi. Girardin'in görevinde başarılı olması kısmen sadrazamla kuracağı ilişkinin doğasına dayanacağından Ignatius'un Girardin'e Sefer Bey aracılığı ile sadrazamla gizlice haberleşmesini salık vermesi bilhassa önemliydi. Bu aynı zamanda, Girardin'in basılı bir kitapta bulmayı asla hayal edemeyeceği cinsten bir bilgiydi.

Ignatius ayrıca Girardin'e uygun araçlar marifetiyle Osmanlı muhataplarıyla haberleşmesinin önemini belirtmişti. Girardin İstanbul'da tercümanların oynadığı merkezi rolü mutlaka biliyor olsa gerekti, fakat Ignatius bir adım daha ileri giderek Girardin'e tam olarak kiminle hangi maksatla konuşması gerektiğini anlatmıştı. Mesela, sultanın musahibi Kuloğlu, padişahın kızıyla evlenmesinin üzerinden çok geçmeden, daha yakınlarda, kaptan-ı deryalığa atanmıştı.²² Eğer Girardin, özellikle gemilere el konulmasından ve tutsaklardan kaynaklanan ortak sorunlar yüzünden Kuloğlu ile arasını iyi tutmak istiyorsa Ignatius'a göre bunu Kuloğlu'nun "Violier" adlı tercümanı aracılığıyla yapmalıydı; Igna-

21 BNF MS Fr. 7162, vr. 79r.

22 Girardin bu evliliğin haberlerine daha önce şu kaynakta rastlamış olabilir: Thomas Coke, *Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha, Prince of Turkie, eldest son of Sultan Mahomet ... Together with an account of the marriage of his daughter to his great favourite Mussaïp at Adrianople* (Londra: William Crook, 1676) veya şu kaynakta anlatılan halini de okumuş olabilir: Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to 1677* (Londra, 1679), 321-2.

tius bu adamı “bir Fransız’ın oğlu ve Kapuçin birader Nicholas’ın arkadaşı” olarak tanıtmıştı.²³ Ignatius, Girardin’e ayrıca Sultan IV. Mehmed’in şahsi korumalarından {solak} birinin hademesi olan Hüseyin Ağa adlı bir adamdan bahsetti. Hüseyin geçmişte Comte de Guilleragues’in yakın arkadaşıydı ve Girardin Guilleragues’in şarap hediye etme alışkanlığını devam ettirirse Hüseyin’in arkadaşlığını kazanabilirdi. Ona göre bu şarabı taşıyacak en iyi adam da Fransız sefaretinde tercüman olan Georges Fontaine idi. IV. Mehmed ve kapı halkının gönüllerini ve zihinlerini fetheden kudretli Kadızadeli vaiz Vani Efendi’ye gelince, Girardin onun Fransa’ya karşı beslediği iyi niyetten emin olabilirdi. Hatta Girardin, Vani Efendi ile temas kurabilirdi; Ignatius bu iş için “bir Fransız evladı olarak Halep’te doğmuş” olan Jean-Marie Mountier adlı bir adamı önermişti. Nihayet İstanbul’un en taze ve sıcak haberlerine ulaşmak için Ignatius Girardin’e Chabert adlı bir eczacıyı bulmasını tavsiye etmişti; bu kişi Girardin’in lüzumlu gördüğü dedikoduları yaymakta bilgi sağlamakta olduğu kadar mahirdi.²⁴ Ignatius dakik gözlemlerinde Fransız sefaretinde görevli yeniçeri yasakçılarını da atlamamıştı. Girardin’e Ömer isimli yeniçerinin aslında “gerçek bir casus” olduğunu ama adı İbrahim olana güvenmesi gerektiğini belirtmişti.²⁵

Bu sayede Girardin, Ignatius ile olan görüşmesinden sadrazam ve kaptan paşa gibi kilit Osmanlı memurlarından düşük rütbeli yeniçeri ve hademelere kadar, tüm ilişkilerinde yardımına koşacak önemli miktarda hayati yerel bilgiyle donanmış olarak çıkmıştı. Ignatius’un öğütleri Girardin’e sultanın beğenisini kazanmış Vani Efendi veya Hüseyin Ağa gibi birçok şahıs ile daha yakın ilişkiler kurma imkânı verdi. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere Trumbull da İstanbul’daki İngiliz tüccarlar aracılığıyla birkaç Osmanlı memuruyla yakın ilişkiler kurabilmişti. Bazı

23 Violier ismine Girardin’in İstanbul’a vardıktan sonra yaptığı sayımda rastlanır, bkz. BNF MS Fr. 7163, vr. 50-4.

24 Bu kişi muhtemelen Trumbull’ın Galler Prensinin doğumu münasebetiyle İngiliz sefaretinde düzenlenen kutlamalar için yiyecek içecek tedarik etmek maksadıyla tuttuğu “Chabert” ile aynı kişiydi. Menüler, oturma planları ve kadeh kaldırma sırası için bkz. BL Add. MS 72550, vr. 104-6. Ayrıca bkz. Filippo De Vivo, “Pharmacies as centres of communication in early modern Venice”, *Renaissance Studies* 21.4 (2007), 505-21.

25BNFMSFr. 7162, vr. 79-80.

yönlerden böylesi sözlü bilgi verenlerin ehemmiyeti İstanbul gibi kozmopolit kentsel merkezlerde daha da büyüktü; zira –bu şehirlerde envai dilin konuşulduğu düşünülüğünde– bilgi verenler çoğu aslında yabancı dillerde dolaşan muayyen, yerel malumatı onyedinci yüzyıl diplomatlarının erişimine açıyorlardı. Böyle yerlerde Osmanlı dünyasında bilginin gerçek efendileri İstanbul’daki sözlü iletişim ağlarına derin nüfuz etmiş bireylerdi. Bilgi onların üzerinden İstanbul, Londra ve Paris arasında akıyordu. Gelgelelim, ağızlarından çıkan sözün sözkonusu gücüne rağmen, bu kişilerin etkisi o devirde Trumbull ve Girardin gibi şahıslardan oluşan küçük bir insan halkasıyla sınırlıydı ve daha geniş, popüler kitleye ulaşmıyordu.

Muhabere Ağlarının Verimliliği

Tüccarlarla kişisel buluşmalarının yanı sıra Trumbull kendisine İstanbul’un diplomasisi ve teşrifatı hakkında muayyen bilgiler sunan birçok başka şahısla mektuplaşmaya başladı. Günümüzde belki teşrifatın kıl tüy ayrıntıları gibi görülecek şeylere hakim olamamak “âli” siyasette yıkıcı tesirler doğurabilirdi. Örneğin 1699’da, Comte de Ferriol IV. Mehmed’in huzuruna çıkacağı ilk kabul merasimine kılıcını kuşanarak katılmakta ısrar etmişti; bu ihlali, sultanın huzuruna on bir yıl boyunca bir daha çıkamaması ile sonuçlandı ki Avrupalı meslektaşları bundan pek haz duydular.²⁶ Trumbull’ın yaş tahtaya basmamak için yardımına başvurduğu kişi Paul Rycaut’dan başkası değildi. Trumbull Paris’ten Rycaut’ya yazıp katılacağı resmi törenler ve davetler için beraberinde İstanbul’a kaç hizmetkâr götürmesi gerektiğini sorunca Rycaut basılı eserlerine eklemediği bazı mühim öğütleri içeren bir cevabi mektup göndermişti.²⁷ Rycaut Trumbull’a ilk olarak, beraberinde “az sayıda” hizmetkâr götürüp kalanını İstanbul’daki “Rumlardan, Ermenilerden ve ülkenin diğer yerlilerinden” istihdam etmesini tavsiye etmişti. Ayrıca, ona göre Trumbull öteki

26 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel (ed.), *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul: The Isis Press, 1991), 26-7.

27 Rycaut’dan Trumbull’a mektup, 20 Kasım 1686, BL Add. MS 72557, vr. 28.

elçileri İstanbul'a devasa kapı halkı götürmeye sevkeden “caka ve görkemi” bir kenara bırakmalıydı.²⁸ Onun yerine Trumbull yanına hizmetkârdan daha fazla sayıda uşak kıyafeti alsa daha iyi ederdi:

Bazen elçilerin huzurda ve diğer merasimlerde çok sayıda hizmetkâr gerektiren hatırı sayılır bir ağırlık ile boy göstermeleri şart olduğu için elçilerin huzur günü kiralanacak adamların giymesi için 20 uşak kisvesi götürmeleri adettendir; bu adamlardan kastettiğim memleketin Hristiyanlarıdır ve başlarına peruk ve şapka takarlar.²⁹

Üçüncü bölümde göreceğimiz üzere, iş bu kisveleri giydirecek adam bulmaya gelince Trumbull yerli Osmanlı tebaasından adamlar kiralayacak ve hatta Osmanlı memurlarından hizmetkâr ödünç alacaktı.

Diplomatların yolculuklarda yanlarında taşıdıkları eşya kayda değer bir hacme ulaşabildiği için Trumbull'ın İstanbul'a ne götürüp götürmemesi gerektiği hakkında da Rycaut'nun önemli nasihatları vardı.³⁰ Evvela ihtiyaç duyacağı şeylerin çoğunu İstanbul'da bulabilecekti. Örneğin Trumbull'a kendi kupa arabasını getirmektense şunu tavsiye etmişti: “bir iskemle ve at tahtıra velisi getiriniz... Hanımefendiniz seyahat ederken her bakımdan ve her zaman yararlı olacaktır.” Şayet Leydi Trumbull kupa diye dretirse, Rycaut'ya göre, Trumbull'ın İstanbul'dan bir tane alması daha iyi olurdu. Bu durumda Rycaut'nun önereceği bir araba bulunmaktaydı: “O diyarda kırmızı kumaş kaplı olan araba rahat ve daha az masraflı olabilir, çünkü [Avrupadan getirilecek kupanın] camı veya başka bir yeri kırılacak olursa bizdeki usule uygun

28 Pierre de Girardin İstanbul'a beraberinde kırk hademe getirdi ve on tane de İstanbul'da bulup tutma niyetindeydi. Ayrıca maiyetinde 18 müzisyen ve bir aşçı bulunuyordu. Bkz. Marquis de Girardin, *La nomination d'un Ambassadeur du Roi* (Paris, 1918), 366.

29 Rycaut'dan Trumbull'a mektup, 20 Kasım 1686, BL Add. MS 72557, vr. 28.

30 Paris'teki elçilik görevi için Trumbull beraberinde “bir kupa, bir gezinti arabası ve yirmi at iki sandık dolusu tabak, dokuz kutu dolusu bakır ve kalay-kurşun kap, elli kutu dolusu tablo, ayna, yatak, duvar halısı, çarşaf, hizmetçi kıyafeti, mutfak eşyası, yedi veya sekiz düzine koltuk ve sandalye, yirmi kasa dolusu çay, kahve, çikolata, şarap, bira ve başka erzak, dört büyük ve üç küçük camlı ve raflı dolap, giysi dolu altı sandık ve altı kutu ile daire eşyalarını içeren kırk kasa, sandık, denk, valiz [ve] portmanto” götürmüştü, Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, 18.

onarılması biraz zor olacaktır.”³¹ Aynısı mobilya için de geçerliydi; Rycaut’nun tavsiye ettiği üzere mobilya da İstanbul’da İngiliz tüccarından veya “Türklerden” satın alınabilirdi. Rycaut’nun mektubu kalburüstü bir adam olarak Trumbull’ın İstanbul’daki konumunun gerektireceği eşya hakkında bir fikir vermenin yanı sıra onun konumundaki birinin alışkın olduğu tüketim malzemelerinin çoğunun İstanbul’da bulunabileceğini de ifşa etmekteydi. Bu durum tüketim ve maddi kültürün Avrupa ve Osmanlı ricalini nasıl pek çok yönden birbirine bağladığının önemli bir hatırlatıcısıdır.³²

Present State’in basılmasından itibaren Rycaut’nun ünü mütahiş şekilde artmıştı ama çağının tek namı Osmanlıcısı o değildi. Kanalin öbür ucunda bir başka eski diplomat, Denis de La Haye, Osmanlı İmparatorluğu’na gidecek olan herkese muntazaman tavsiyelerde bulunuyordu. La Haye’in İstanbul ile arasında çocukluğundan gelen yakın, kişisel bir bağ vardı. 1639’dan 1665’e kadar sefaret göreviyle İstanbul’da bulunan babası Jean de La Haye’in yanında iki yıl geçirmişti. Fransa’da Osmanlı İmparatorluğu uzmanı olarak nam salmasının nedeni herhalde bu çocukluk evresi ile 1665 ile 1669 arasına yayılan kendi büyükelçilik deneyimi idi. La Haye gerek Fransızlardan gerekse İngilizlerden düzenli olarak Osmanlı diyarında yaşamla ilgili sorulara muhatap olmaktaydı. Mesela, 1683’te Guilleragues’in İstanbul elçisi olarak performansını tenkit eden onur kırıcı bir yayın hakkında kanaati sorulmuştu.³³ Haziran 1685’te, Girardin’in kendisi La Haye’a yazarak teşrifat kuralları hakkında bilgi istemişti, tıpkı Trumbull’ın

31 Rycaut’dan Trumbull’a mektup, 20 Kasım 1686, BL Add. MS 72557, vr. 28.

32 Saray kültürü bakımından Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nu bağlantılandırma çabası için bkz. Walter Andrews, Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-modern Ottoman and European Culture and Society* (Durham: Duke University Press, 2005).

33 BNF MS Fr. 18077, vr. 1-41. Orijinal karalama metni –Başlık sayfasında Sakız’da basıldığı yazılıdır– şu anonim eserdir: *Relation véritable de ce qui s’est passé à Istanbul avec Mr de Guilleragues Ambassadeur de France, ou on montre clairement les bévûes de la Gazette de Paris* (Chios [Paris], 1682). Metin muhtemelen 1681’de Fransızların Sakız’ı kuşatmasının arifesinde Guilleragues’in Kara Mustafa Paşa ile olan resmi görüşmesi hakkında *Gazette de France*’da yayınlanan bir rapora tepki olarak basılmıştı. Dönemin eleştirmenleri Guilleragues’i –kimilerince ezik– tavrı nedeniyle alaya alıyorlardı. La Haye bu görüşte değildi.

Rycaut'ya sorduğu gibi. La Haye'dan aldığı bilgi, Osmanlı resmi görevlilerine sunması gereken hediyelerin fiyatı ve kalitesini, ne tür mobilya getirmesi gerektiğini, kılık kıyafetinin nasıl olması gerektiğini ve hatta evrak yükünü iki kâtipi arasında nasıl bölüş-türmesi gerektiğini de kapsıyordu.³⁴ Dolayısıyla matbu kitaplar dünyasının dışında Rycaut ve La Haye gibi icraatta ehli-vukuf kişiler, onyedinci yüzyılda Osmanlılar söz konusu olduğunda hayati bilgi devreleri işlevi gördüler; bu haliyle, daha erken zamanlarda yaşamış Nicolas-Claude Fabri de Peiresc'e benzetilebilirler.³⁵ Gerçi tüm bilgeliğine rağmen, La Haye Osmanlı İmparatorluğu hakkında tek bir eser dahi yayınlamadı; oysa Trumbull'ın onu Kandiye hakkındaki anonim bir risalenin yazarı sanması muhtemelen onun bu ününden ileri gelmekteydi.³⁶ Vefatlarına değin hem Rycaut hem de La Haye Osmanlı İmparatorluğu hakkında mühim mektubi otoriteler olarak kaldılar ve bu tesirin izleri en başta çağdaşlarına yazdıkları, Avrupa sathında bir sürü arşive ve yazma koleksiyonlarına dağılmış mektuplarda görülebilir.³⁷

Daha önemli olanı şudur ki muhabere ağları Trumbull'ın daha önce hiç tanışmadığı insanlarla yeni bağlar kurmasına olanak sağlamıştı. Bunların içinde İstanbul hakkında çarpıcı bir bilgi yığınını kendisine aktaran iki adamdan bahsetmek gerekir. Fransa'da geçirdiği zaman zarfında Trumbull, Ratisbon'da (Regensburg) mukim bir İngiliz olan Sör George Etherege ile düzenli ola-

34 BNF MS Fr. 7162, vr. 42v. Bu hediye listesi için ayrıca bkz. Marquis de Girardin, *La nomination d'un Ambassadeur du Roi*, 368.

35 Peter N. Miller, "Peiresc, the Levant and the Mediterranean", Alastair Hamilton, Maurits H. van den Boogert, Bart Westerweel (ed.), *The Republic of Letters and the Levant* (Leiden: Brill, 2005), 103-22; daha genel olarak bkz. Peter N. Miller, *Peiresc's Europe: Learning and Virtue in the Seventeenth Century* (New Haven: Yale, 2000).

36 Trumbull'ın kütüphane kataloğunda, Kandiye kuşatması hakkında 1670 tarihli bir hülâsa La Haye'a mal edilir ("Relation militaire de Guerre de Candie par de la Haye", BL Add. MS 72620, vr. 116r). Bu muhtemelen La Solaye'a ait *Mémoires, ou relation militaire, contenant ce qui s'est passé dans les attaques et dans la defense de Candie* (Paris, 1670) künyeli eserdir. Yazar adında kelime oyunu olabileceği varsayımıyla eser pekâlâ La Haye tarafından yazılmış olabilir.

37 La Haye'in mektuplarının ne kadarının özel koleksiyonlarda korunduğunu henüz saptayamadım; fakat resmi hüviyetiyle yazdığı mektupların önemli bir kısmı şurada bulunmaktadır: MAE CP Turquie 7-9, MAE CP Turquie supplement 3, 6 ve AN A.E. BI 376.

arak mektuplaştı. Bugün daha ziyade şiirleri ile tanınan Etherege aslında 1668'den 1671'e dek diplomat Daniel Harvey'nin sekreteri olarak İstanbul'da bulunmuştu.³⁸ Etherege Trumbull'a 1686'da Budin kuşatması hakkındaki haberleri Ratisbon'dan düzenli olarak aktardı.³⁹ Trumbull atanmasına yakın haftalarda eski İngiltere elçilerinin maaş bilgilerine ulaşmakta da ondan çok faydalandı.⁴⁰ Dahası, Etherege Kasım 1686'da Trumbull'a yazarak Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın sekreteri olan, "uzun zamandır Türkiye'de bulunan kadim hizmetkâr Bay Cook [sic]" ile muhabereye başlamasını tavsiye etmişti.⁴¹ Trumbull'ın "onun simasını ve ilkelerini" sevip sevmeyeceğini merak eden Trumbull'a göre "her ikisi de tuhaftı". Etherege sözlerini şöyle sürdürür: Yine de, "o ülkede çok tecrübe kazandı ve o halkla uyuşan bir mizaca sahip; sonradan kazanılmış ve doğuştan gelen iyi tarafları var; ama bunların sizin hoşunuza gitmemesinden korkuyorum." Aynı mektupta, Etherege, Trumbull'ı Sör Dudley North'a da yönlendirmekteydi; kendisi, İstanbul yolunda Malta'da vefat eden sefir "müteveffa arkadaşım Sör William Soames'ın bir hısmı"dır.⁴² Etherege, North'u şu şekilde tarif ediyordu:

Kumpanya'nın İstanbul'daki hazinedarlığını yaptı, orada neleleri bulabileceğinizi ve yanınızda ne getirmeniz gerektiğini bilir. Ondan bunu isteyeceğinizden hiç kuşum yok; isterseniz size bunlardan başka neleri bilmeniz gerektiği konusunda sizinle yazışmaya amade olacaktır. Oldukça beyefendi biridir ve Haş-

38 Hayatının bu evresi pek ilgiye nail olmamıştır. Bir istisna için bkz. Thomas H. Fujimura, "Etherege at Istanbul", *Publications of the Modern Language Association of America* 71.3 (1956), 465-81.

39 Kuşatma İngiliz gönüllülerin Kutsal İttifak saflarında savaşmalarının da etkisiyle Londra okurunun ilgisine mazhar oldu. Kuşatma hakkında Londra'daki bilgi düzeyi için bkz. Mark Goldie (ed.), *The Entering Book of Roger Morrice (1677-1691)* (Londra, 2007), III.

40 Etherege'dan Trumbull'a mektup, 10 Eylül 1686, BL Add. MS 72525, vr. 22.

41 Etherege'dan Trumbull'a mektup, 18 Kasım 1686, BL Add. MS 72525, vr. 114.

42 William Soames İstanbul'a elçi atanmıştı; Malta'da 1686 senesinde görevini devralmaya giderken öldü. Soames'ın ölümü Chandos tarafından rapor edildi: BL Stowe MS 220, vr. 6 ve 10. Soames'ın ölümü hakkında Paris'te çıkan spekülasyonlar için bkz. *HMC Downshire*, I, 179 ve 196; ayrıca konunun şuradaki ele alınışına bkz. Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, 147-55; krş. Alfred Wood, *A History of the Levant Company* (Oxford, 1935), 130.

metmeabın lütfuna nail olmuş birini müşkül duruma düşürmek istemeyecektir.⁴³

Barizdir ki Etherage, İstanbul'da hayatın bir diplomat için nasıl olacağını buraya gelmeden önce anlamayı uman Trumbull'ın her iki adamı da tanımaya ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi.

Etherage'ın değindiği ilk adam Thomas Coke idi. Coke'un tuhaf ilkeleri ve geçimsizliği ilk kez dile getirilmiyordu.⁴⁴ Coke sefarette 1672'den beri sekreter olsa da İstanbul'daki varlığının daha önceye gittiğine ilişkin kanıtlar vardır. 1667'de, İzmir konsolosluğu makamı boşalınca, Coke bu makam için Paul Rycout ile çekişti ama atanan Rycout idi.⁴⁵ Dönemin diplomatik kaynakları da Coke'a atıfta bulunuyordu; ancak çoğu kez ismi zikredilerek değil, Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın sekreteri olarak.⁴⁶ Trumbull'ın elçi olarak atanmasına aylar kala Coke aslında Trumbull'ın selefi Lord Chandos'un gözünden düşmüştü. Bunun nedeni Coke'un bir İngiliz tüccarın yerli bir Rum kadınla evlenmesine vesile olmasıydı. 1687'de Coke İngiltere'den İstanbul'a giden Trumbull'a deniz yolculuğunda eşlik edecekti ve –5. Bölümde göreceğimiz gibi– Trumbull'ın IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi esnasında Osmanlı mahfillerinde dolaşan yerel dedikodulara ve istihbarata erişebilmesinde Coke'un deneyimi ve yerel bağlantıları vazgeçilmez olacaktı. İkinci adam, Dudley North'a gelince, Etherage Trumbull'ı yine bir tüccara yönlendiriyordu, hem İngiliz camiasında hem de Osmanlı muhitinde namı olan bir tüccara. Coke gibi North da hayatının çoğunu İstanbul'da ticaret meşgalesiyle geçirmişti.⁴⁷ Son derece başarılı bir tüccar olduğu gibi Osmanlı-

43 Etherage'dan Trumbull'a mektup, 18 Kasım 1686, BL Add. MS 72525, vr. 114.

44 Coke'un cumhuriyetçilere yakın durduğu yakıştırmaları için, İngiliz sefaret-hanesindeki akşam yemeğinde ona yapılan atıfa (*HMC Finch*, II, 157-61) bakınız.

45 Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678* (Oxford: Clarendon, 1989), 234-5, 249 ve 281.

46 Örneğin, Covel'in 1675'teki bir kabul töreninde "sekreterlik" hakkındaki atıflarına bakılabilir, J. T. Bent (ed.), *Early Voyages and Travels: Extracts from the Diaries of John Covel, 1670-1679* (Londra: The Hakluyt Society, 1893), 196.

47 Dudley'nin biraderi Roger North, 1744'te North'un yaşamının bir dökümünü yayınladı: *The life of the Honourable Sir Dudley North* (Londra, 1744). Daha yeni bir çalışma için bkz. Richard Grassby, *The English gentleman in trade: The life and works of Sir Dudley North, 1641-1691* (Oxford, 1994), ➤

larla yakın dostlukları sebebiyle de hayli önemseniyordu; bunda muhtemelen Türkçe biliyor olmasının da katkısı olmuştu. North bilhassa Osmanlı hukuk sistemini kullanmaktaki basireti ile tanınmaktaydı. Düzenli olarak Osmanlı kadılarının huzuruna çıktığı söylentileri, İstanbul'da sanki Londra Inner Temple'daymış* gibi kendini evinde hissededen bir İngiliz tüccarı profilinin belirmesine katkıda bulunmuştur. Etherage'in tavsiyesinin peşinden Trumbull, North ile birçok defa mektuplaştı ve böylece İstanbul'un ticari hayatıyla ilgili faydalı bilgiler edinebildi.

Basitçe söylemek gerekirse muhabere ağları İstanbul'da gündelik yaşam, siyaset ve diplomasiyle alakalı ayrıntılara ulaşmak hususunda kayda değer bir verimlilikle işlemekteydi. Bu tür ağlar sayesinde Trumbull'ın İstanbul'a elçi atandıktan sonra George Etherage, Thomas Coke ve Dudley North'dan hayati bilgiler edinmesi sadece birkaç haftasını almıştı. Ehlivukuflukları hiçbir şekilde ilmi yetkinlikten ileri gelmiyordu; İstanbul'da yaşamaya ve çalışmaya dayalı kişisel tecrübelerinin ürünüydü. Fransa'da da benzeri mektubi otoriteler vardı; bunlara örnek olarak Joseph ve Jean-Baptiste Fabre, Jean-François Roboly ve Edouard de La Croix gibi tüccarlarca temsil edilen Marsilya merkezli geniş tüccar ağları gösterilebilir. Bu isimler, İstanbul'daki Avrupa elçiliklerinde düzenlenen kurul toplantılarının haftalık kayıtlarında on yıllar boyunca gözüken isimlerdir. Dolayısıyla onyedinci yüzyılın sözlü ve mektupla haberleşme ağları Trumbull gibi diplomatların Osmanlı dünyası hakkındaki bu türlü türlü yerel bilgi kaynaklarına matbu kitabın gücünü ziyadesiyle aşan şekillerde sondaj yapabilmelerine olanak sağlamaktaydılar.

Arşivler ve Kayıtlar

Trumbull'ın sözlü ve mektupla bilgi verenlerden aldığı bilirkişilik hizmetinin Londra'da daha alası bulunamazdı; en azından gerçek bir Osmanlı resmi görevlisine danışmadığı sürece. Bir anlamda, aslında yaptığı tam da bu oldu. Ayrılışına birkaç ay

bilhassa Grassby'nin North'un ticarete dair zamanının bir hayli ilerisinde olan fikirleri hakkındaki görüşleri.

* Tarihi İngiliz Mahkemesi içindeki dört handan biri. (çev.)

kala Trumbull dikkatini son bir bilgi türü üzerinde yoğunlaştırdı. Bu bilgi türünü Rycaut *Present State*'in başlangıç cümlelerinde anmaktaydı. Eserinin önsözünde Rycaut Osmanlı İmparatorluğu'nu irdelerken ülkede geçirdiği on yıla yayılan şahsi gözlemleriyle yetinmeyip doğrudan Osmanlı belgelerinden ve sözlü bilgi veren Osmanlılardan derlediği bilgilere dayandığını belirtmekteydi.

Her kaza ve sancak için makamlarının değeri ile ordularının gücü ve büyüklüğü hakkındaki hesaplamalarım onların kendi tahrir ve kayıtlarından çıkartılmıştır. Siyasetlerine dair yaptığım gözlemler ya nüfuz sahibi paşalarının ağzından veya mülhazalarından alınan düsturlar ya da kendi deneyim ve kanaatlerimle vardığım sonuçlardır. İnançlarının amentüsü ve dinlerinin umdelerini ise en maruf hukuk alimlerinin ve vaizlerinin bazılarının ağzından döküldüğü şekliyle tespit ettim ki bunlar para veya hediyelerle aşinalık kazanıp, zahiri dostluk kurduğumuz insanlardı. Sarayın ilişkileri, gençlerin tahsili ve gelenek ve idare hakkında çok çeşitli başka konular bana Türk irfanının en iyi tahsiliyle yetiştirilmiş bir dizi ağırbaşlı şahıs tarafından aktarıldı; bilhassa, Osmanlı sarayında on dokuz sene geçirmiş izan sahibi bir Leh tarafından.⁴⁸

Rycaut'nun, dayandığı Osmanlı kaynaklarının resmi statüsüne yaptığı vurgu, Wicquefort'un yazdığı ve Trumbull'ın beraberinde İstanbul'a götürdüğü diplomatlar için el kitabında değinilen bir husus ile örtüşmektedir. Wicquefort, bir diplomatın tahsil sürecinde kadim ve modern tarihçileri okuması gerektiğini öne sürerken, bunlara üçüncü bir kategori olarak "tarihsel" metinleri de eklemişti: "Hatıralar, talimatnameler ve müzakereler; bilhassa bunların en temel ve kaydadeğer kısımlarını oluşturan antlaşmalar."⁴⁹ Wicquefort burada evvelki diplomatlarca yazılmış resmi belgelerin –antlaşmalar, mektuplar ve resmi yazışmalar– suretlerine atıfta bulunuyordu. Wicquefort ayrıca diplomatlara "büyükelçilerin müzakareye girdikleri sarayların koşulları ve durumlarına" özel dikkat sarf etmelerini tavsiye ediyordu. Çiçeği

48 Rycaut, "Epistle to the Reader", *Present State*. Sonia Anderson bu kişiyi mühtedi Albert Bobowski olarak tespit etti, bkz. *An English Consul in Turkey*, 41.

49 Wicquefort, *The Ambassador*, 52-3.

burnunda bir elçinin bu tür kıssalardan çıkarabileceği çok hisse olabiliirdi. Wicquefort'a göre, böyle "otantik parçaları" incelemek suretiyle kişi diplomasi ameliyesinin göbeğinde olan evrak işini idrak edebileceği gibi belli ülkelerin siyasi şartları hakkında da mühim bilgiler edinebilirdi. Böylesi belgeler "devlet arşivine erişimi olmayanlar [diplomatlar] için bir envanter" olarak özellikle yararlıydılar.⁵⁰

Wicquefort'un yorumu erken modern devir diplomasisinin az çalışılmış fakat mühim bir yönüne parmak basmaktadır. İstanbul'un yolunu tutan diplomatlar kitaplarda, şifahi bilgilerde ve mektuplaşma ağlarında saklı bilgileri edinmenin yanı sıra bugün "arşiv çalışması" diyebileceğimiz bir yolla da kendilerini görevlerine hazırlamaktaydılar. Tabii ki "arşivler" onyedinci yüzyılda na-mevcuttular, en azından devlet kayıtlarını tasnifli bir şekilde kamunun istifadesine sunan modern kurumlar manasında. Erken modern devirde İngiltere'de arşivleme adetleri üzerine çalışmalar hala emekleme aşamasındadır; gerçi onaltıncı yüzyıldan itibaren devlet belgelerini toplayıp depolamaya ilişkin gelişigüzel de olsa az çok yerleşik bir yöntem olduğu açıktır.⁵¹ Devlet Evrakı Muhafızı (*Keeper of State Papers*) adında bir daire en geç 1610'dan itibaren mevcuttu ve bu daire onaltıncı yüzyıl sonlarında benzer işlevli bir kurumdan evrilmiş gibi durmaktadır. Görevini tamamlamış elçilerin evrakı Kule'de {Londra Kulesi} istiflenebilirse de İngiliz diplomatların resmi görevlerine ilişki evrakı aile içinde muhafaza etmeleri de en az o kadar yaygın bir uygulamaydı. Örneğin bu durum Trumbull'ın her iki büyükbabası için de geçerliydi; büyük William Trumbull ve Georg Rudolph Weckherlin'in evrakı Trumbull'ın ailesi içinde muhafaza edildi ve 1717 itibarıyla

⁵⁰ Wicquefort, *The Ambassador*, 53.

⁵¹ Birkaç klasik çalışma için bkz. R. B. Wernham, "The Public Records in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Levi Fox (ed.), *English Historical Scholarship in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Oxford, 1956), 11-30; M. M. Condon ve E. M. Hallam, "The Publication of the Public Records in the Eighteenth Century", *Journal of the Society of Archivists* 7 (1984), 348-88; Felicity Ranger (ed.), *Prisca Munimenta: Studies in Archival & Administrative History presented to Dr. A. E. J. Hollaender* (Londra, 1973). Daha yakınlarda konu *Journal Archival Science* künyeli dergide 2007 ve 2011'de özel sayı halinde ele alınmıştır. Doğrudan alakalı bir çalışma için bkz. Nicholas Popper, "From Abbey to Archive: Managing Texts and Records in Early Modern England", *Archival Science* 10.3 (2010), 249-66.

Trumbull'ın kütüphane koleksiyonunda bulunmaktaydı. Trumbull'ın kendi evrakı da 1990'lara dek Downshire Markizi'nin mülkiyetinde kaldı.

Bunun Trumbull için anlamı açıktı. Şayet seleflerinin deneyimlerine dair bir fikir edinmek istiyorsa eski İstanbul elçilerinin ürettiği resmi kayıtları saptama zahmetine katlanacaktı. Bu birçok sebeple müşkül bir işti. Öncelikle Trumbull'dan önce İstanbul'a gönderilen on üç İngiliz elçiden tek bir tanesi bile hatıralarını veya tahriratlarının suretlerini yayınlamadılar. Bu durumun onsekizinci yüzyıl başlarından itibaren değiştiği söylenebilir; artık Türkiye'den dönen İngiliz diplomatların önemli bir kısmı elçilik hatıralarını basacaklardı.⁵² Gelgelelim Trumbull'ın tüm erişebildiği, anlatı ve muhaberatın parça bölük alınıp bir şekilde basılan kısımlar oldu. Örneğin, Thomas Roe'nun II. Osman'ın 1622'deki ölümüyle ilgili anlatısı veya Thomas Bendish'in 1648'de sultanın huzuruna kabul edilisinin hikâyesi. Bunun dışında Trumbull'a lazım olan malzeme bir sürü özel koleksiyonda yazma halinde kaldı.

Bu bakımdan, Osmanlı dünyası hakkında İngiltere'de dolaşan bilgiler, o dönemde Avrupa'nın başka kısımlarında geçerli olan durumdan bir hayli farklıydı. İngiltere henüz, Fransa'da Jean-Baptiste Colbert'in idaresinde on yirmi yıl önce devlet eliyle yürütülen çığır açıcı bilgi derleme sürecinin bir benzerini tecrübe etmekten uzaktı. 1660'lardan itibaren Colbert dini, siyasi ve mali alanlarda baş döndürücü çeşitlilikteki belge, bilgi ve resmi kayıtların bir araya toplanıp merkezileştirilmesi projesini başlatmıştı. Jacob Soll, arşiv belgelerini bu şekilde toplama işini, aslında Colbert'in bilgi yönetimi, siyaset ve idareyi birleştiren büyük sistem vizyonunun bir parçası olarak tasvir etmiştir. Bu, "çabuk siyasi cevap üretmek için kullanılmak üzere devasa bir devlet-siyaset arşivi" yaratmaktan daha az bir uğraş değildi.⁵³ Colbert'in iç siya-

52 Durum Fransa'da farklıydı. Örneğin bkz. François Savary de Brèves, *Relation des Voyages de de Breves, tant en Grece, Terre-Sainte, et Aegypte, qu'aux Royaumes de Tunis & Arger* (Paris: N. Gasse, 1628).

53 Alıntı için bkz. Jacob Soll, "The Antiquary and the Information State: Colbert's Archives, Secret Histories, and the Affaire of the *Régale*, 1663-1682", *French Historical Studies* 31.1 (Kış 2008), 5. Daha genel olarak bkz. Jacob Soll, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System* (Ann Arbor, 2009).

set kalesini kurmak için sarfettiği bu çabalar aynı zamanda Doğu hakkındaki resmi belgelerin toplanması açısından da önemli sonuçlar doğurdu. Örneğin 1669'dan itibaren Osmanlı dünyasındaki Fransız konsoloslar, diplomatlar ve hatta bazı misyonerler mektuplarının birer suretini doğrudan Colbert'e göndermeye başladılar. Kayıtların bu şekilde derlenip toparlanması sayesinde yurtdışına atanan Fransız sefirler, seleflerinin kayıtlarına rahatlıkla ulaşabileceklerdi.⁵⁴ Ek olarak, İstanbul'da görev yapmış Fransız diplomatlarca yazılıp basılan birkaç anlatı halihazırda mevcuttu; François Savary de Brèves'in Doğu'ya 1628'de gerçekleştirdiği seyahatin dökümü ve –daha ilginç– Comte de Guilleragues tarafından Paris'e gönderilen resmi tahriratın bir neşri bunlara örnektir.⁵⁵ Eğer Trumbull bu Fransız eserlerinden herhangi birine rastgelmişse bile evrakında buna dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Venedik'te onbeşinci yüzyıldan itibaren var olan *relazioni*yi (tekili *relazione*) üretilen ve arşivleyen kapsamlı teşkilatla kıyaslanabilir bir yapı İngiltere'de onyedinci yüzyıl sonlarında bile yoktu. *Relazione* Venedik balyoslarının İstanbul'daki elçilik görevinden döndüklerinde sundukları nihai rapora verilen addı. Her ne kadar *relazione*nin yazılı nüshası arşive konulmak için üretilse de balyos raporunu sözlü olarak tüm Venedik Senatosu'nun huzurunda okurdu. Filippo de Vivo ilkesel bakımdan gizli devlet belgesi olan *relazioni* içindeki bilgilerin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda hangi yollardan alenileşebildiğini göstermiştir.⁵⁶ De Vivo, örneğin, Ottaviano Bon'un 1619 yılında Fransa'dan döndükten sonra kaleme aldığı tek bir *relazione*ün deveranı hakkındaki incelemesinde raporun içerdiği bilginin Senato dışına nasıl taşındığını ortaya koymuştur: açıktan açığa sızdırmalar, senatörler arasında nüsha alışverişi, *relazione* hakkında alınan notların

54 Örneğin bkz. Rāja Zāimova (ed.), *Correspondance consulaire des ambassadeurs de France à Constantinople, 1668-1708* (Paris: Centre historique des archives nationales, 1999).

55 Guilleragues'in mektupları *Mercure Galant*'ın editörü Jean Donneau de Visé tarafından basılmıştır ve edisyonun bir şekilde dergiyle bağı olduğuna dair bazı işaretler vardır. Bkz. Anonim, *Ambassades de M. le Comte de Guilleragues et de M. Girardin auprès du Grand Seigneur, avec plusieurs pieces curieuses tirées des memoires de tous les Ambassadeurs de France à la Porte* (Paris: G. de Luines, 1687).

56 Filippo De Vivo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics* (Oxford, 2007).

tedavüle sokulması ve hatta içerik hakkında yapılan sohbetler raporu alenileştirmişti.⁵⁷ De Vivo'nun ulaştığı sonuç şuydu: “*relazioni* Venedik'te ve başka yerlerde öyle yoğun biçimde tadavüle girmişti ki günümüzde Venedik devlet arşivinde tutulanlar mevcut kopyaların ancak küçük bir kısmıdır.”⁵⁸ *Relazioninin* gayriresmi tedavülüyle beraber raporların yazılı kopyaları yine de arşivde tutulmaktaydı ve İstanbul'a tayini çıkan elçilerin görev hazırlığı yaparken *relazioni*'ye başvurdıkları açıktır.⁵⁹

İngiltere'de sefaret yazışmalarının teslim, depolama ve kullanımında *relazioni* örneğine benzer resmi bir sürecin olmayışı, tüm bu işlerin büyük oranda bireylerin inisiyatifi ve çabasına havale edildiği manasına gelmekteydi. Ne yazık ki, Trumbull Osmanlı dünyasına giden diplomatik misyonların ürettiği belgelerin suretlerini elde etme güçlüğüne evrakında doğrudan hiç değinmemektedir. Gelgelelim, hiç değilse küçük bir belge zulasına sahip olmayı başardığı aşikârdır. Bunu becerebildiğine dair izler İstanbul sefirliği öncesinde ve görevi esnasında kullandığı defterlerinden birinde görülebilir.⁶⁰ Bu defterin sırtında “Türkiye İşleri” yazmaktadır. Boş bir yaprakta Trumbull'ın elinden çalاکalem çıkmış “Oblitusque meorum, obliviscendus et illis. 1687” ibaresi, onun bu defteri Nisan 1687'deki İstanbul yolculuğu arifesinde tutmaya başladığını göstermektedir.⁶¹ Kısmen Trumbull'ın

57 De Vivo, *Information and Communication*, 63-70.

58 De Vivo, *Information and Communication*, 57.

59 Eric Dursteler, “Describing of Distorting the ‘Turk’? The *Relazioni* of the Venetian Ambassadors in Constantinople as Historical Source”, *Acta Histriae* 19 (2011), 231-48. Krş. Antonio Benetti, *Viaggi a Costantinopoli di Gio: Battista Donado Senator Veneto spedito Bailo alla Porta Ottomana l'anno 1680* (Venedik: A. Poletti, 1688).

60 Trumbull'ın British Library'de muhafaza edilen defterleri arasında şunlar sayılabilir: gönderdiği tüm mektupların suretlerini içeren dört adet name defteri (İstanbul için bkz. BL Add. MS 72589-72592); Girardin'den edinilen Osmanlı İmparatorluğu konulu bir risale hakkında tutulan notları da içeren sıradan bir defter; Trumbull'ın gençliğinden kalma yabancı dil talimini içeren pek çok defter (eğlenceli İspanyolca çevirileri için bkz. BL Add. MS 72556, vr. 56-9); Latince mezar kitabelerinin yanı sıra Trumbull'ın teslim aldığı resmi belgelerin suretlerini içeren 1687 tarihli bir başka defter (BL Add. MS 72557). Bizi burada ilgilendiren bu sonuncu defterdir.

61 “Ehibbayı hatırdan ref ile hutur-ı ehibbadan def” olmak manasındaki bu Latince ibarede ayrılma vaktinin yaklaşmasıyla Trumbull'ın depreşen hisleri yankılanıyor gibidir, BL Add. MS 72557, vr. 1.

kendi el yazısıyla tutulan defter, İstanbul'da diplomasi ve ticarete ilişkin pek çok belge suretini içermektedir. Her ne kadar belgelerin ezici çoğunluğu Trumbull'ın İstanbul'daki ikameti esnasında cereyan eden olaylarla ilişkili olsa bile en erken kayıtlar onlarca yıl öncesinin olayları hakkındadır ve en eskisi 1627 tarihlidir. Bir başka deyişle, defter İstanbul'daki eski İngiltere elçileri tarafından üretilen resmi belgelerin suretlerini içermekteydi ve demek ki Trumbull İstanbul'a gitmeden bu suretleri elde edebilmişti. Hatta İstanbul'a varışından sonra da evvelki elçilerin ürettiği hurda evrakından işine yarayacak olanları Trumbull bu deftere eklemeye devam etti.

Trumbull'ın edindiği belgelerin çoğu İngiliz memurlarla Osmanlı meslektaşları arasında gidip gelen günlük yazışmalardan ibaretti; bilhassa, Osmanlı payitahtındaki diplomatik teşrifat ve törenlere dair bilgilerin dökümleriydiler. Bu tür bilgiler Avrupa'da başka okurlar için cezbedici olmayabilir ya da onları alakadar etmeyebilirdi ama diplomasi mesleği için hayati önem taşıyorlardı. Örneğin, Trumbull aslen Sör John Finch'in elinden çıkan bir yazının suretini elde etmişti; 1672 ile 1681 arasında İstanbul'da İngiltere elçisi olan Finch, bu yazısında Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkışını tasvir ediyordu. Defterde Finch'in metnine Trumbull el yazısıyla şu derkenarı düşmüştü: "Sefir Finch. 26 Mayıs. [16]77. Varışı. 21 Eylül [16]77." Londra'da Dışişleri Nezareti kâtipleri mektubun Londra'ya geliş tarihini orijinal belgenin arkasına not düşüyor olacağına göre demek ki Trumbull kendisine orijinal belgeden bir suret çıkartmıştı. Finch'in mektubu sadrazam ile resmi görüşmelerin teşrifat kuralları hakkında önemli ayrıntılar içermekteydi. Huzura çıkma meselesi bizatihi *sofa* hadisesinden sonra büyük ilgi konusu olmuştu; bu hadise 1677 senesinde Fransa sefiri ile Sadrazam Kara Mustafa Paşa arasında takaddüm meselesi* hakkındaki sürtüşmeyle alakalıydı.⁶²

* Elçiler arasında protokolde öncelik. (çev.)

62 Bu belgelerin çağdaşlarının gözündeki önemi, Trumbull'ın defterinde en az üç suretinin bulunması gerçeğiyle berraklık kazanır, BL Add. MS 72557, vr. 4-9, 38-41, 48-51. Trumbull'ın bu hata hakkındaki notu için, bkz. defterin sonundaki dizin. Diplomasi tarihinde devamlılıklar hakkında bkz. Rob Crilly, "Sofa provokes diplomatic row between Israel and Turkey", *The Telegraph*, 13 Ocak 2010.

İstanbul'da düzenlenen umumi kabuller masraflı olabilirdi. Trumbull bu zamanlarda ne kadar harcama yapması gerektiği hakkında bilgi edinmeyi becermişti. Finch'in elçiliği zamanından kalma onun 1675 senesinde kapitülasyonları yenilemek için Edirne'ye gitmesiyle alakalı bir masraf defteri eline geçmişti.⁶³ 15 Temmuz 1668 tarihli bir emir suretinden Trumbull evvelki elçilerin seyahat masraflarının Doğu Akdeniz Kumpanyası tarafından karşılanması gerektiğini öğrenecekti. İstanbul'a varışının akabinde Trumbull uzun zamandır İstanbul'da oturan tüccarlara danışarak İngiliz diplomatlara geçmişte sağlanan ödeneklerin ayrıntılı dökümlerine ulaşma çabalarını sürdürdü. Örneğin, seleflerinin tarihinin kısa bir derlemesi olan John Evans'a ait eseri defterine "Bay Evans'ın sefirler ve Doğu Akdeniz Kumpanyası'na ilişkin diğer olaylar hakkındaki notları" başlığıyla kaydetmişti.⁶⁴ Trumbull Evans'ın tarihindeki ayrıntıları İstanbul'da kuvvetle muhtemel elçilik kütüphanesinde ulaştığı basılı kitaplardaki bilgilerle karşılaştırdı. Mesela, Evans İngiltere'nin ilk İstanbul elçisini "John Hairborne" diye kaydederken, Trumbull bu adı doğrusu olan "William" ile değiştirdi; bunun için Hakluyt'un *Voyages* adlı kitabının "William" Harbourne'a seyahat tezkeresi verildiğinden bahseden bir sayfasına referans vermişti.⁶⁵ Bu tarz belgelerin önemi sırf maddi ayrıntıların ötesine geçmekteydi. Trumbull'ın mülkiyetindeki en önemli belgelerden bir tanesi "Bazı avanyaların defteri" başlıklı, avanyaların –yani Osmanlı memurlarının İngiliz tüccarlardan talep ettikleri haksız veya fahiş mali yükümlülüklerin– tarihi ve türleri hakkında 20 folyoluk bir rapordu. Thomas Coke'un elinden çıkma rapor, her örnekte avanyayı kimin ödemekle yükümlü olduğunu belirttiğinden, Trumbull'a İstanbul'da karşılaşacağı benzer durumları çözmekte yararlana-acağı ilkeler ve emsalleri daha varmadan öğretmiş olsa gerekti.⁶⁶

63 BL Add. MS 72557, vr. 72-6.

64 BL Add. MS 72557, vr. 51-7.

65 Bkz. BL Add. MS 72557, F. 51R, ik satır şöyledir: "Anno 1583 Mr ~~John~~ William Hairborne, the first Ambassador. ^ or rather agent, as in [Zat.], v. Hacklew, f. 157." Bu düzeltmenin sol tarafına Trumbull şu notu düşer: "V. Hacklewyt, part 2, f. 137 where Anno 1575 a safe-conduct was [found] for Wm. H. then factor for Sr Edward Osborne"

66 Krş. Coke'un el yazısıyla, "Of Avantias in Turkey", BL Add. MS 72554, vr. 171-6. "Avania" kelimesinin anlamı üzerine bkz. Merlijn Olon, "Towards ➡

Trumbull'ın resmi belgelere ulaşma çabası Osmanlı kâtip odalarında çalışan kâtiplerin ürettiği belgelere kadar uzandı. Bazı matbu eserler Osmanlı kaynaklarına dayanarak bilgi aktarma iddiasındaydılar. Edouard de La Croix *Hatıra*'nda padişaha sunulan hediyelerin bir Osmanlı bürokrati tarafından tutulmuş resmi kaydı olduğunu iddia ettiği bir envanterin suretini basmıştı.⁶⁷ Benzer şekilde Trumbull'ın evrakı içinde IV. Mehmed'in 1663'te İngiliz tüccarına verdiği kapitülasyonların İngilizce tercümesinin şerhli bir sureti bulunmaktadır.⁶⁸ Trumbull'ın şerhleri hukuk tahsili yapmış birinden beklenebilecek analitik düşüncüyü açığa çıkarır:

Tüm bu kapitülasyonlarda şu aşağıdakiler hariç esasa dair çok az madde var:

1. Bir İngiliz diğlerinin borçlarından mesul tutulmayacak. s. 9. 10. 36.
2. Türkler bunlar arasındaki anlaşmazlıklara karışmayacaklar. s. 11.
3. [bizden] ölenlerin mallarına karışmayacaklar. s. 15.
4. Yüzde 3 gümrük verme meselesi. s. 21. & 36.
5. Poliçe, kabul edilmemişse ödenmesi mecbur tutulmayacak. 37.⁶⁹

Ana sorumluluklarından biri kapitülasyonların uygulanması olan Trumbull'ın, kapitülasyonlarla ilgili kanaati bilhassa çarpıcıdır. Bu amaca matuf olarak Trumbull'a gerçekten lazım olan

Classifying Avaniās: A Study of Two Cases involving the English and Dutch Nations in Seventeenth-Century İzmir", *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, ed. Alastair Hamilton, Alexander H. De Groot, Maurits H. van den Boogert (Leiden, 2000) ve Maurits van den Boogert, *Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Berats in the 18th century* (Leiden: Brill, 2005), 117-55.

67 Rycaut, *Present State*, Önsöz; Edouard de la Croix, *Mémoires du Sieur de La Croix, cy-devant Secrétaire de l'Ambassade de Istanbul, contenant diverses relations très-curieuses de l'Empire Othoman* (Paris: Claude Barbin, 1684), II, 140-8.

68 Kapitülasyonların Trumbull'ın elindeki sureti için bkz. BL Add. MS 72559: Rycaut'nun yardımıyla aslen 1663'te İstanbul'da basılan kapitülasyonların 1675 tarihli bir neşri: *The capitulations and articles of peace betveene the Maiestie of the King of England, Scotland, France, & Ireland &c. and the Sultan of the Ottoman Empire* (İstanbul: A. Gabai, 1663).

69 BL Add. MS 72559, vr. 4.

şey İngiliz tüccarıyla Osmanlı yetkililer arasında sürmekte olan sürtüşmelerin içeriğine vakıf olmaktı. Dolayısıyla Trumbull'ın koleksiyonunda bulunan belki de en önemli Osmanlı belgeleri, defterinde "Lord Chandos'tan kalan emirler ve Türkçe yazıların listesi" diye andığı evrakı. Bu liste selefi Lord Chandos'un elçiliği zamanında teslim aldığı her fermanın ve hüccetin bir kaydını içermektedir. Bu listenin ihtiva ettiği "bir hanım sultanın [yani bir Osmanlı prensesinin] bir Yahudiyi himaye eden mektubu" veya "Halep'teki parayı telafi etmek için bir emir" ile "Hanya paşasının zulmüne karşı Kandiye paşasına bir emir" gibi kayıtlar, Trumbull'ın uğraşmak zorunda kalacağı meselelerin muazzam çeşitliliğini ve memuriyetinin ne denli geniş kapsamlı olduğunu gözler önüne serer.⁷⁰

Onu bekleyen diplomatik ve ticari meselelere biraz vakıf olmak için yeni elçi İstanbul'a varmadan bu tür listelere elinden geldiğince aşinalık kazanmalıydı. Bu belgelerin çoğu İstanbul'daki merkezi idare tarafından veya taşrada üretilmelerine dayalı olarak aslen Osmanlı Türkçesiyle veya Arapça yazılmaktaydılar. Bunlar İngiltere sefaretine varınca çoğu kez ara dil İtalyanca üzerinden İngilizceye çevrilirdi. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış orijinal belgelerin suretleri sefaret kayıtlarında sıklıkla karşı sayfaya konulan İtalyanca tercüme ile birlikte saklanmış gibi durmaktadırlar. Emirlerin İngilizce tercümeleri ayrıca Londra'ya gönderilirdi. Fakat bu belgelere erişim için muntazam ve etkin bir usul henüz İngiltere'de bulunmadığından Trumbull belgelerin kendilerine –ne Osmanlı Türkçesi aslı ne de İngilizce tercümesi halinde– ulaşamamıştı. Haliyle, en azından başlarda sadece emirlerin listeleriyle yetinmek zorundaydı.⁷¹ Tek başına bu listeler bile gündelik yaşam ve İngiltere tüccarı ile Osmanlı tebaası arasındaki günlük etkileşime dair müthiş ayrıntılar barındırmaktaydılar; bu Trumbull'ın diplomatlık taliminde bilhassa önemli olacaktı.

70 BL Add. MS 72557, vr. 63-4'te yer alan tam liste 38 civarında mesele ihtiva eder.

71 Türkçe kaleme alınmış ve İtalyanca tercümelerinin eşlik ettiği Osmanlı emirlerini barındıran bir kayda örnek için bkz. PRO SP 105/334, SP 105/216 ve SP 110/88. Yeni bir kayıt oluşturma yolunda Trumbull'ın kendi çabalarına yaptığı atıf için bkz. BL Add. MS 72589, vr. 113-14.

Onyedinci yüzyıl sonlarıyla birlikte, İstanbul İngiliz sefareti Osmanlı yetkililerinden gelen resmi tahriratın suretlerinin tutulduğu muayyen bir kayıt oluşturma usulü geliştirdi. Bununla ilgili en erken kanıt, günümüzde İngiliz Ulusal Arşivi'nde saklanan 1630'lara tarihlenen üç adet defterdir. İlki 1678 ile 1717 arasında İngiliz ticaretine ilişkin fermanların birer suretini içerir. İzmir konsoloshanesinde tutulmuş gibi duran ikinci defter 1639'dan 1747'ye daha geniş bir zaman dilimini kapsar. Öte yandan burada bizi en çok alakadar edeni üçüncü defterdir; zira bu defter 1684 ve 1691 yılları arasında, yani Trumbull'ın İstanbul'daki ikametesi esnasında, İngiliz çıkarlarına ilişkin tüm Osmanlı belgelerinin Türkçe ve İtalyanca suretlerini içerir. Bu kayıtlar 4. Bölümde tartışılacağı üzere muhtemelen sefaretin istihdam ettiği ve deftere Osmanlıca belgelerin suretini çıkaran Türk kâtiplerle karşı sayfasına bunların İtalyanca tercümelerini kaydeden sefaret tercümanları arasındaki işbirliğinin ürünüydüler. Benzer defterler Fransız ve Venedik elçiliklerinde de keşfedilmiştir; bu durum İngilizlerin, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan etkileşimlerinde uygulayageldikleri arşiv usullerinden faydalandıklarının açık bir delilidir.

Trumbull'ın resmi belgelerin bu suretlerini nasıl elde ettiği hakkında söylenecek daha az şey var. Ne yazık ki günlüğünde bunlardan herhangi birini Doğu Akdeniz Kumpanyası veya herhangi bir devlet görevlisinden edindiğine dair bariz bir atıf bulunmamaktadır. Yine de bu durum kesinlikte ihtimal dahilindedir. Gelgelelim, birkaç derkenardan Trumbull'ın Thomas Coke'dan ciddi yardım gördüğü anlaşılmaktadır; Coke, erken tarihli belgelerin birçoğunu Trumbull için bulup getirmiş gibi durmaktadır. Birkaç belgenin üzerinde Coke'un düştüğü şerhler görünür. Mesela, Finch'in Kara Mustafa'nın huzuruna çıkışını anlatan kaydın peşinden "Bu olay hakkında Bay Coke'un anlatısı" geliyordu ve devamında aynı sadrazamla bir Fransız diplomatı olan Nointel'in görüşmesi tasvir edilmekteydi. Trumbull bunlardan başka doğrudan Coke'dan birtakım bilgiler almış gibi duruyor. Buna misal olarak "Coke'un yazmasından çıkan" Venedik ile ilgili bir rapor verilebilir; burada yazma ibaresi ile kuvvetle muhtemel Coke'un

gençliğinde tuttuğu bir günlüğe atıf yapılıyordu.⁷² Coke'un Trumbull'a naklettiği bilgiler, Tunus'a yaptığı seyahatler esnasında tuttuğu notları bile içermektedir. Diğer pek çok durumda olduğu gibi Coke'un bu belgeleri nasıl edindiğini bilmek neredeyse imkânsızdır ama bu durum onun Kumpanya'nın İstanbul'daki sekreteri olması ile biraz açıklanabilir. Bu sayede erişimi hazırlanmasına katkı verdiği belgelerle sınırlı kalmıyor, muhtemelen İstanbul'a varışından çok önceki tarihlerde elçilik arşivine girmiş tahriratı da kapsıyordu.

Bu sürecin işleyişini Trumbull'ın çağdaşı Pierre de Girardin'in 1685 tarihli İstanbul yolculuğuna nasıl hazırlandığına da bir göz atarak anlayabiliriz. Girardin'in hazırlıklarının detaylı bir dökümünü, sadece tek bir seneyi kapsayan on dört ciltlik devasa bir set halinde günümüze ulaşan günlüğünde bulabiliriz. Haziran 1685'te atandıktan sonra Girardin kendinden önce İstanbul'daki Fransız elçiliklerinde neler yaşandığına dair kayıtları inceleyebilmeyi ummaktaydı. Bu amaçla Paris'te bir müstensih tuttu ki bu kişi muhtemelen 1658'de İstanbul'a gönderilen bir elçi olan François Blondel'in erkek kardeşiydi.⁷³ Girardin'in yazdığına göre, "Yazışma kayıtlarını [örneğin İstanbul'daki Fransız sefaretinden gelen mektupları] görme izni aldıktan sonra onun [müstensihin] çabaları beni birçok cilt dolduran kapsamlı seçmeler yapma imkânına kavuşturdu."⁷⁴ Bir noktada Girardin ikinci bir müstensih daha tuttu ve bu iki kâtip evvelki elçiliklerin kayıtlarının kopyasını çıkarmak için üç aydan fazla zaman harcadılar. Girardin'in böylesi hacimli muhabere yığınının erişmesini mümkün kılan şey öncelikle Colbert'in yeni reformları olsa gerekti. Trumbull örneğinde olduğu gibi Girardin'in ulaşabildiği kayıtların çoğu yakın tarihteydi. Girardin Denis de La Haye, Marquis de Nointel ve Guilleragues'in hatıratına ulaşma imkânı bulduğunu belirtir, bir başka deyişle ancak 1665'e kadar giden resmi yazışmalara ulaşabilmişti. Daha eski Fransız elçilerine gelince, Girardin o belgeleri de edinmek istese de büyük zahmetlerle karşılaştığını, çünkü bu

72 Venedik hakkındaki orijinal rapor Coke'un sehayat güncesindedir, BL Add. MS 10130.

73 Bacqué-Grammont *vd.*, *Représentants permanents*, 20-1.

74 BNF MS Fr. 7162, vr. 40r.

evrakın elçilerin soyundan gelenlerin mülkiyetinde kaldığını veya özel kütüphanelerde bulunduklarını yakınlıkla belirtmekteydi.⁷⁵ 1571 ve 1574 arasında İstanbul'da kalmış olan François de Noailles'in elçilik kayıtlarının bir kopyası ile çeşitli Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'yla imzaladıkları antlaşmaların bir koleksiyonu bu durumun istisnasıydılar. Girardin her iki esere de Kralın Kütüphanesinde rastlamıştı; nasıl ve kim tarafından olduğu bilinmese de kendisine kütüphaneye erişim hakkı verilmişti.

Trumbull ve Girardin'in topladığı resmi belgeleri tarayınca farkedilen büyük bir eksiklik insanı şaşkına çevirmektedir. Venedik *relazionisinin* Osmanlılar hakkındaki en iyi bilgi kaynakları arasında bulunmalarından ileri gelen ehemmiyetleri bir yana onaltıncı yüzyıl sonlarından itibaren Venedik dışındaki kütüphaneler ve koleksiyonlarda da çokça bulundukları dikkate alındığında, hem Girardin'in hem de Trumbull'ın koleksiyonlarında *relazioni* bulunmaması kayda değerdir. He iki ismin de topladığı belgelerin büyük çoğunluğu kendi ulusal dillerinde İngilizce ve Fransızca yazılmışlardı. Daha önemlisi, sahip oldukları en eski belgeler en fazla onyedinci yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. Bu durum bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili kaynakların önemi hususunda onaltıncı yüzyılın Venedik geleneklerinin hakimiyetinin zayıfladığını ve taze hafızayla üretilmiş "yerli mamül" ulusal bilgi kaynaklarının öne çıktığını göstermektedir; en azından diplomatların ihtiyaçları düşünüldüğünde böyle olmuştur. Bu durum ayrıca Osmanlı Türkleriyle ilgili Avrupa menşeli belli metin türlerinin Avrupa'nın bazı kısımlarında çok revaçtayken başka yerlerde na-mevcut veya daha önemsiz olduklarını bize anımsatır. Trumbull'ın Venedik *relazionisine* yönelik görünür ilgi eksikliği belki de 1669'da Girit'in fethinden sonra Venedik'in Akdeniz'deki statüsünün düşüşe geçmesinin bir yansımasıydı.

Trumbull İstanbul'a vardıktan sonra da uzun bir müddet, aslında 1691'de şehirden ayrılana dek belge toplamaya devam etti. Bu yönden Trumbull'ın defteri onun elçilik dönemi için bir arşiv vazifesi gördü. Defterine suretlerini kaydettiği belgeler arasında Trumbull'ın kralından IV. Mehmed'e taşıdığı birçok mektubun İngilizce çevirileri ile padişah veya sadramazın cevabi mektup-

75 BNF MS Fr. 7162, vr. 68r.

ları vardı.⁷⁶ Diğer mektuplar Kutsal Topraklarla ilgili fermanların çevirilerini, Kudüs'teki Latin pederleri ve "Flori Markizi" denilen bir korsanın faaliyetlerini içermektedirler ki bunların hepsi Trumbull'ın uğraştığı meselelerdi. Resmi Osmanlı belgelerinin haricinde Trumbull esrarengiz birtakım risaleler edinmeyi becermişti; bunlar Osmanlı Türkleri hakkında Avrupa dillerinde yazılıp İstanbul'daki Avrupalılar arasında elden ele dolaşan yazılardan müteşekkil gayriresmi bir pazarın varlığına işaret ederler. Örneğin, İstanbul'a varışından sonra Trumbull İstanbul Felemenk elçisi Levinus Warner tarafından 1656'da yazılmış, IV. Mehmed ve kardeşlerinin doğumunu anlatan metnin suretini elde etmeyi başarmıştı.⁷⁷ Warner'ın Latince mektuplarının suretleri de İstanbul'da bulunabilmekteydi ve Trumbull'ın evrakı Warner'a ait 1654 ile 1659 yıllarına yayılan 47 mektup suretini içermektedir.⁷⁸ İstanbul'daki Avrupalılar arasında dolaşan diğer belgeler muharebe anlatılarını ve hatta sultan hakkında mahrem bilgileri ihtiva etmekteydiler. Mesela Trumbull'da IV. Mehmed'in hekimi Giovanni Mascellini'ye ait 1668'de İtalyanca yazılmış bir metnin kopyası bulunmaktaydı. Bu risale hiç basılmadı; herhalde bu nedenle Trumbull kâtibine bunun bir suretini defterine çıkarttırıp saklamıştı.⁷⁹

76 Birçok Osmanlıca mektubun İngilizce tercümeleri için örneğin bkz. BL Add. MS 72557; mesela "Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını ilan eden name, 1 Muharrem 1099" (vr. 42r-43r); "Sadrazam Mustafa Paşa, aynı ilan" (vr. 43r-44v).

77 Bkz. "Signor Lovinus Warnero'nun Sultan Mehmed ve erkek kardeşlerinin doğumunu anlatan ve 1656'da yazıldığı tahmin olunan mektubu", BL Add. MS 72557, vr. 85r-86v.

78 Warner'ın birçok mektubu için bkz. BL Add. MS 72562. Bu mektupların birçoğu şurada yayınlandı: *Levini Warneri de rebus Turcicis epistolae ineditae*, ed. G. N. Rieu (Lyon, 1883). Warner'ın muhteşem doğu yazmaları koleksiyonu hakkında tek inceleme, Bibliotheca Thysiana'da 1970'te düzenlenen bir serginin kataloğudur: *Levinus Warner and his Legacy: Three centuries Legatum Warnerianum in the Leiden University Library* (Leiden, 1970).

79 Ayrıca Venedikliler ile Türkler arasındaki barış konusunu alan İtalyanca anonim bir risalenin suretini çıkartmıştı ("discorso politico sopra la pace fatta tra la Republica di Venetia ed il Gran Turco" (vr. 94r-100v). Trumbull "Kandiye'nin teslimine karşı" bir parçaya şu şekilde referans vermişti: "V. St Didier. La Ville & Republic de Venise. P. 266" (vr. 100v-109r). Bkz. ayrıca "Relatione dell'Ottomano Imperio nel presente stato in questo anno 1668", BL Add. MS 72557, vr. 87-93, Trumbull'ın elinden çıkma "Dr. Marsigliyan tarafından yazıldı" notu vardır.

Hiç değilse birkaç örnekte Trumbull'ın bu tarz malzemeyi İstanbul'da yaşayan öteki Avrupalılardan aldığı barizdir; bu durum İstanbul'da yaşayan Avrupalıların kişisel münasebetlerinin güncel ulusal ve askeri çekişmelerden etkilenmeden kalabildiğini bize hatırlatır. Trumbull'ın Girardin ile ilişkisi bunun bir örneğidir. 1688 sonları ile 1689 başları arasına düşen bir zamanda Girardin Osmanlı İmparatorluğu hakkında –vergiler, ordu ve askeri gücün ayrıntılı dökümünü de içeren– birçok yazmayı Trumbull'a sağlamıştı.⁸⁰ Yazmadaki ayrıntılar onun aslında Fransız elçi tarafından XIV. Louis'ye sunulmak üzere kaleme alınmış resmi bir rapor olduğunu düşündürmektedir. Yazma 1688'e kadar İstanbul'da olan yakın tarihli olayların uzun ve detaylı bir dökümünü sunmaktadır. Böylesi hassas bir istihbaratın uluslar arasında paylaşılabiliyor olması çarpıcıdır. Trumbull Fransız raporunun bir suretini çıkarttırmış, tüm çalışmanın İngilizce çevirisini hazırlamayı da ihmal etmemişti: her iki kopya da –Fransızca ve İngilizce– Trumbull'ın evrakı içinde durmaktadır. Daha merak uyandırıcı olanı ise Trumbull'ın o günkü Osmanlı alimlerince yazılan Osmanlı tevarihini elde etme yöntemiydi. Trumbull'ın evrakı içinde Kâtip Çelebi'nin 1592 senesinden itibaren Osmanlı tarihini anlattığı *Fezleke-i Tevarih* adlı vakayinamesi bulunmaktadır.⁸¹ Trumbull'ın bu çeviriyi nereden bulduğuna ya da bunu kimin hazırladığına dair bir iz bulunmamaktadır ama eserin başında Kâtip Çelebi hakkındaki kısa biyografik not ancak bir Osmanlı aliminin bilebileceği cinsten güncel bilgiler içermektedir. Bu eser, halihazırda *Fezleke*'nin bir Avrupa diline yapılmış bilinen en erken tarihli çevirisidir ve Trumbull'ın has-be-has Osmanlı bilgi kaynaklarına erişme başarısı gösterdiğinin bir kanıtıdır.

Resmi belgeler toplamak bir diplomatın göreve hazırlığında önemli bir adımdı ama bu aynı zamanda kişinin şahsiyeti ve statüsünden en çok etkilenen süreci. Girardin'in Fransız kayıtlarına

80 "Memoire touchant les revenus et les dépenses de l'Empire Ottoman, les diferentes milices qui composent ses armées, la maniere de les assembler, l'ordre qu'elles observent dans leurs marches, et les moyens dont on se servi pour leur fournir et conduire les vivres, l'artillerie, et les munitions", BL Add. MS 72561, vr. 183-271.

81 BL Add. MS 72561, vr. 1-157

son derece iyi bir erişimi vardı ve bu muhtemelen Fransız sarayında gördüğü büyük hürmetten kaynaklanmaktaydı. Kişinin ecdadı da bir fark yaratabilirdi. Trumbull'ın büyükbabası Brüksel'de elçilik yapmıştı ve haliyle Trumbull'ın kütüphanesinde dedesinden kalma en az 10 cilt yazma vardı. Denis de La Haye babası Jean de La Haye'in evrakını miras alacaktı ki bunların içinde babasının İstanbul elçiliği zamanından kalma kayıtlar da bulunmaktaydı. Trumbull örneğinin ispatladığı üzere bir diplomatın resmi belge toplaması İstanbul'a vardktan sonra da devam ediyordu; zira İstanbul'da evvelki elçinin resmi kayıtları, dökümleri ve name defterlerini tarama imkânı bulunmaktaydı. Fakat bu bile kançılarının durumuna ve önceki elçinin sefarette resmi belge bırakıp bırakmamasına bağlıydı. Trumbull'ın, beraberinde götürdüğü gerekçesiyle Chandos'u itham ettiği kayıtlar bugün bile kayıptır. Bu doğru olsa da olmasa da, Trumbull'ın elçilik yıllarını kapsayan kayıtların 1990'lara kadar özel mülkiyette kalmış olması, 1691'de İstanbul'dan ayrıldığı vakit resmi kayıtları özel mülkiyetinde tutmak suretiyle Trumbull'ın Chandos'un izinden gittiğini gösterir.

Sonuç

William Trumbull Nisan 1687'de Greenwich'ten *Crowne*'a binene kadar geçen 8 ayını çeşitli kaynaklardan Doğu hakkında bilgi toplamakla geçirmişti. Göstermeye çalıştığım üzere, Trumbull geniş matbu metin dünyasının sahip olmadığı sözlü ve el yazılı bilgi akışının olduğu bir dünyanın sırdaşı idi. Bu akışın kökleri Osmanlı dünyasında doğrudan yaşam deneyimine sahip bireylerin tecrübelerine dayanmaktaydı. Matbaa teknolojisi belli türlerdeki *Turcica*'yı daha geniş kitlelerin erişimine sunsa da sözlü ve el yazılı bilginin akışı Londra ve İstanbul'da sadece belirli muhitler arasında bağlantılar kurulmasına vesile oluyordu. Belirtmeye gerek yoktur ki onyedinci yüzyılda bu tür bilgi akışının dışında kalanlar onun bir parçası olanlardan daha fazlaydı. Fakat Trumbull'ın İstanbul'a varışını izleyen aylarda o da bilgi akışının bir katılımcısı haline gelecekti. Bir sonraki bölümde ele alacağımız bu durumun kökeninde, onun, Osmanlı payitahtında mevcut sosyalleşme alanında edindiği kişisel deneyimler yatıyordu.

3. İstanbul'da Avrupalı-Osmanlı Ünsiyeti

3 Eylül 1687 sabahında, İstanbul'a varışından sadece birkaç gün sonra, William Trumbull bir Osmanlı resmi görevlisiyle yapacağı ilk görüşme için yola koyuldu. Bu kişi o vakit İstanbul kaymakamı olan Receb Paşa'ydı. Paşa hakkında fazla bir malumat olmayıp bilinenler de ondokuzuncu yüzyılda yazılmış bir biyografik sözlükteki birkaç kısa satırdan ibarettir.¹ Tıpkı diğer orta düzey memurlarda olduğu gibi biyografi yazarı onun kariyerini de kısaca özetler ve 1687'de vefat ettiğini not düşmekle iktifa eder. Trumbull ile görüştüğü vakitlerde Receb Paşa imparatorluğun serhatlerinde askerin isyan başlattığı havadislerini almaya çoktan başlamıştı. Sadece birkaç ay içerisinde bu isyan Receb Paşa ve hamisi Sadrazam Süleyman Paşa'nın idamıyla sonuçlanacak, nihayet Sultan IV. Mehmed tahttan indirilecekti. Trumbull seneler sonra bu görüşmeyle ilgili izlenimlerini aktarırken Receb Paşa'nın hayatının herhangi bir Osmanlı kaynağından çok daha doyurucu bir dökümünü yapacaktı. Mesela, Receb'in Süleyman Paşa'nın atının yanında koşan "zavallı bir peyk" iken nasıl da Osmanlı memuriyetinde yükselip kaymakam olduğunu anlatır.² Kaymakamlığa giden yolda Receb, Habsburglara karşı Osmanlı ordusunun başında sefere çıkan Süleyman'ın saraydaki çıkarlarını gözetiyordu. İlginçtir ki Trumbull Receb'e, gerek Paris gerekse İstanbul'daki diplomatlığı boyunca başka memurlar için dile getirmediği bir hayranlık duyuyordu. Örneğin ilk görüşmelerini şöyle tasvir etmişti:

1 Mehmet Süreyya, *Sicill-i 'Osmânî* (Westmead: Greggs International Publishers, 1971), c. 2, s. 371.

2 Tam dökümü şuradadır: "Memorials of my Embassy in Constantinople", BL Add. MS 34799, vr. 7-9.

3 Eylül 1687’de kaymakamla, harikulade hasletleri olan *Rageb* ile ilk görüşmemi yaptım. Zira doğanın o güne dek daha zengin bir toprak ekmiş veya daha yüksek kabiliyetleri olan bir adam vücuda getirmiş olduğuna inanmam. Hristiyan dünyadaki başnazırların bazılarıyla, elçilerle ve nihayet kabiliyetleri ve deneyimleriyle nam salmış başkalarıyla sohbet etme şerefine nail oldum; ama kanaatim odur ki (sadece bazı ehemmiyetsiz hünerler istisna tutulursa) vasat bir aileye mensup, tahsili na-mevcut ve deneyimi az –ve sırf doğal yönlerinin kuvvetiyle birkaç saatte serpiliveren bir mantar gibi büyümüş– bu adam, hepsine denk ve hatta faikti. Kibirden azade heybetli bir duruşu vardı. Ona yakışan bir ağırbaşlılığa sahipti velakin son derece nazikti. Asla kimsenin sözünü kesmedi; oysa arzu ettiğinden daha uzun konuşmuşlardı. Kendisi ise birkaç kelime ile mukabele etti ama bunlar münasip ve meramını anlatır sözlerdi. Bariz ve tereddütsüz bir cesarete sahipti; hiçbir işi altından kalkamayacağı kadar çetin veya üstesinden gelemeyeceği kadar güç bulmazdı, kendi Efendisinin kadınısı kafasından başka. Eğer o ödle adam haremağasının korkaklara yaraşır öğüdünü (asi askerleri hoş sözlerle yumuşatmaya çalışmak) dinlemek yerine cesur kaymakamının tavsiyesine uyarak İstanbul’un dışına yürüyüp onların karşısına dikilseydi, şüphesiz o {Receb Paşa} merhum Ulu Beğ’i koruyabilirdi.³

Bu iki adam Receb’in Kasım 1687’de idamından ancak birkaç ay önce tanışmış olmalıydı. Fakat Trumbull’ın kaymakamı sıtayışle anması diplomasi mesleği ve ticaretin gündelik yaşam içinde Avrupalılar ve Osmanlılar arasında nasıl da düzenli seyreden bir etkileşim yarattığını ifşa etmektedir. Bu ayrıca Osmanlı payitahtında seçkinlerin birbirleriyle ünsiyet peyda ettikleri dünyadaki dostluk kurma olanaklarını da bize hatırlatır.

Öte yandan bu yakınlıklar dünyası İngiltere elçilerinin Londra veya Paris’teki muhataplarına düzenli gönderdikleri resmi yazışmalarda tamamen kayıptır. Örneğin, Trumbull’ın Receb ile ilk görüşmesine dair yukarıdaki anlatı ile Dışişleri Nezareti’ne bu görüşme hakkında gönderdiği ilk yazışmalardan birini ele alalım. Benzer diğer görüşmelerin raporlarında olduğu gibi bu da

3 BL Add. MS 34799, vr. 7r-7v.

kuvvetle muhtemel Trumbull'ın sekreterlerinden biri tarafından üçüncü tekil şahıs zamiriyle yazılmıştı:

İki elçi [Trumbull ve selefi Lord Chandos] kaymakam ile görüşmeye beraber gittiler. Tophane'den İstanbul'a bir kayıkla geçerlerken, hem gidişte hem dönüşte, sadece İngiliz gemilerince değil [aynı zamanda] limanda çokça bulunan Fransız gemilerince ve bir Felemenk gemisince de selamlandılar; bu tip durumlarda başka bir millettten herhangi bir gemi için daha önce böyle bir şey yapılmamıştı. Kıyıda zat-ı alilerini çavuşbaşı elli çavuş ile karşıladı; önde onlar arkalarında yeniçeriler ile elçinin yaya hizmetkârları [ve] at sırtında tercüman gitti. Çavuşbaşı elçilerin önünden yürüdü; giderken eskisinin, gelirken yenisinin elinden tuttu. İstabl-ı amireden gönderilmiş 100 at vardı, kaymakamınkiler [gönderdiği atlar] zat-ı alileri, beyefendiler ve tüccarlar için hazır edilmişlerdi, böylece atlı alayı çavuşlarla birlikte 150 attan oluşmuştu ve son derece hoş ve düzenliydi. Ulu Beğ Saray'ın duvarına bitişik, kaymakamın kapısının önünde bir odada ayakta durmuş kafes arkasından izledi. Eski elçi makamını yerine gelene bırakmak için geldiğini söyledi ve kaymakama iltifatlarını sunduktan sonra Majestelerinin Sadrazama hitaben gönderdiği mektubu kendi mektubuyla beraber sundu. Bu tür vesilelerle yapılan alışageldik merasim faslı bittikten sonra elçilere maiyetlerinde bulunanlardan 28 kişiyle birlikte hilat giydirildi. Kaymakam *sofradaki* {sofa} kabul merasimi esnasında elçilere saygıda ve nezakette kusur etmedi. Dönüş de gidişteki gibi oldu ve Ulu Beğ o esnada Saray'ın sahil köşkündeydi.⁴

Trumbull ve Receb Paşa arasındaki bu görüşmeyi “alışageldik merasim faslı” vurgusuyla sunan bu resmi anlatı, benzer törenlere ilişkin birçok Avrupa menşeli raporda bulunan basmakalıp ayrıntıları hatırlatır: Şehrin içinden geçen alay, sultanın gizli mevcudiyeti, kral tarafından yazılan resmi mektubun sunulması. Bunlar İngiliz elçilerin Londra'daki muhataplarına yazdıkları mektuplarda yer verdikleri şekliyle, bir Avrupalı diplomatla onun Osmanlı muadili arasındaki herhangi bir görüşmenin temel ni-

4 BL Add. MS 72554, vr. 7, “The Newes sent my Lord President 15th September 1687”

telikleridir ve Trumbull'ın olaya dair gerçek deneyimi hakkında pek az şey anlatır. Keza bu resmi rapor, Trumbull'la Receb Paşa arasındaki bu ilk görüşmenin zamanla bir dostluğa nasıl evrildiği hakkında da bir ipucu vermez; oysa Trumbull'ın Receb Paşa hakkındaki izlenimlerinde bu üstü kapalı olarak hissedilmektedir. Bu haliyle, resmi yazışma Trumbull gibi biri için İstanbul'daki yaşamın gerçekte nasıl olduğuna ilişkin pek az şey anlatması açısından tipiktir.

Resmi yazışma, örneğin, Avrupalı diplomatların ve tüccarların onyedinci yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı tebaası ile bağ kurmalarını sağlayan karmaşık kişisel ünsiyet ağları konusunda sessizdir. Bunun sebebi, kısmen, bu tür resmi anlatıların neyin nakledilip neyin dışarıda bırakılacağına dair köklü adetlere sahip bir tür oluşturuyor olmasıdır. Trumbull bu diplomatik rapor tarzına Rycaut'nun *Present State* başlıklı kitabı gibi bazı matbu metinlerde, ama daha ziyade önceki bölümde tasvir edildiği üzere Londra'da edildiği arşiv belgesi koleksiyonlarında rastlamış olsa gerekti.⁵ Bu nedenle, Osmanlı yetkilileriyle olan kabul töreni hakkındaki raporlarında elçi yazışmaları, merasim, takaddüm ve adet meselelerine odaklanma eğilimindedir. Görüşmelerde cereyan eden şahsi etkileşimler veya sohbetlerin ayrıntıları bu raporlarda ya pek az geçer ya da hiç geçmez. Bu bakımdan, Trumbull'ın Londra'ya gönderdiği tahriratta "alışageldik merasim faslı" gibi genel ve yavan sözlerden daha fazlasına değinmemesi şaşırtıcı değildir; pek az elçi bundan fazlasını yazmıştır.

Trumbull'ın metinlerine yansıdığı şekliyle Trumbull-Receb arasındaki ilişkinin görünümü, diğer kaynaklarda resmedilenden de farklıdır. Bilhassa Avrupalı diplomat ve tüccarların katıldığı Osmanlı merasimlerinin görsel tasvirlerinde bu durum geçerlidir. Mesela bir Habsburg diplomatının Sultan III. Ahmed tarafından 1720'de kabul edilmesi hakkındaki bir gravürü ele alalım. Burada sultan görünür bir sessizlik içerisinde, onu görmek için toplanmış görevliler ve temsilcilerden ayrı bir şekilde oturur. Kalabalığa dahil olan Avrupalılar her iki yandan kollarına girmiş

5 Rycaut'ya ilaveten bkz. anonim risale, *A narrative of the success of the voyage of the right Honourable Heneage Finch, Earl of Winchilsea ... from Smyrna to Constantinople* (Londra: I.R., 1661).

korumalarla çevrili olduklarından kolayca ayırt edilebilirler. Ancak birkaç küçük pencere ile aydınlatılan geniş salona belki fısıltı ve mırıltı ile nadiren bölünen bir sessizlik ve hareketsizlik hakimdir; parmağı havada Habsburg heyetine talimat veriyormuş gibi duran bir görevlinin fısıltısı bu minvalden olsa gerektir. Osmanlı merasimlerinin oldukça yaygın olan buna benzer tasvirleri, Avrupalıların Osmanlı toplumunda ayrık durdukları düşüncesini pekiştirmeye meyyaldirler; bu tasvirde, mesela, çok sayıda Osmanlı başlığı, sorgucu ve kıyafeti içinde ancak tek tük Avrupalı çehre seçilir. Birçok bakımdan görsel kültüre ait veriler Avrupalıların daha ziyade Osmanlı hukuku çerçevesindeki genel konumunu yansıtır. Yani, yasal çerçevede Avrupalı tüccarlar ve diplomatlar *müstemin* (Ar. *musta'min*) statüsündeydiler. Bir başka deyişle, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda (ilkesel olarak geçici bir süre için) oturan gayrimüslim yabancıların yararlanabildiği *emân* denilen yasal himaye bahşedilmiş bireylerdi. Fiiliyatta bunun anlamı İstanbul'daki Avrupalıların ne Osmanlı tebaası olarak kabul gördükleri ne de yerli Hristiyan ve Yahudileri kapsayan zimmi zümresinin bir parçası gibi telakki edildikleri idi. Ne var ki böylesi yasal tasniflerin işlevi Osmanlı toplumunun nasıl düzenlenmesi gerektiği hakkındaki ilkeleri ortaya koymaktı ve gerçekte cereyan eden sosyal etkileşime dair söyleyecekleri şeyler kısıtlıydı. Bu tür resmi, görsel ve kaideci kaynakları onyedinci yüzyıl İstanbul'unda Avrupalıların gündelik yaşam içerisindeki yerlerini saptamak maksadıyla kullanmak yanlış olur.

Bu Avrupalı-Osmanlı ünsiyeti dünyasının keşfi başka tip bir kaynağı daha kapsamlı bir şekilde düşünmeyi gerektirir. Bu kaynak, Avrupa-Osmanlı ilişkileri hakkındaki ondokuzuncu yüzyıla dek inen incelemelerin temelini oluşturmuş resmi raporlar değil, Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki günlük karşılaşmalar esnasında üretilmiş daha teklifsiz, kalıcılığı olmayan ve kişisel belgelerdir. Avrupa-Osmanlı ilişkileri hakkındaki metinler çok uzun bir müddet ulusal arşivlerde tutulan resmi tahrirata dayalı olagelmıştır –Venedik'te *relazioni*, Paris Quai d'Orsay'da *dépêches diplomatiques* veya Londra'da *State Papers*. Gelgelelim son yıllarda bilim adamları, bu belgelerin devlet arşivlerinde “resmi” belgeler olarak son hallerini almış bir şekilde istiflenmeden

önceki çeşitli yaşam döngülerine daha fazla dikkat sarf etmeye başlamışlardır. Kültürel tarihçilerin ilgisini çeken şey çoğunlukla, örneğin, Avrupa'ya gönderilecek bir mektubun son hali ortaya çıkana dek üretilen hazırlık müsveddeleri, notlar ve karalamalar gibi –belgelerin yaşamındaki ara safhaları teşkil eden– şeylerdir. Bu bölüm, İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlılar arasında ünsiyetin nasıl doğduğunu keşfetmek amacıyla bu tür ara aşamalarındaki belgeleri kullanmaktadır.

Trumbull örneğinde bu, İstanbul'daki ikameti süresince gündelik deneyimlerini yazdığı ayrıntılı günlüğüne özel dikkat sarf etmemiz anlamına gelir. Bu kayıtların kapsamlı ve hacimli olması sayesinde Trumbull'ın günlüğünü geniş bir yelpazeye yayılan başka kaynaklarla bir diyalog içerisinde ele almak mümkündür. Bu kaynaklar mektuplarının ilk müsveddelerinden İstanbul'da edindiği çeşitlilik arz eden havadis kâğıtlarına, kançılaryada tutulan ayrıntılı kayıtlara dek çeşitlilik gösterir. Bu kaynaklardan beliren görünümde Trumbull'ı Osmanlı tebaasından –Rumca, Türkçe ve Arapça konuşan– çok sayıda kişinin yanı sıra Avrupalı tüccarlara, mühtedilere, dönmelere, rahiplere ve tanımlanması daha zor bazı araçlara bağlayan yakın ilişkiler vardır. İstanbul'da bu çeşitlilikteki bireyler arasında böylesi etkileşimlerin cereyan etmesi, bu tür ilişkiler etrafında geniş çaplı bilgi akışının nasıl kümelendiği sorusuyla yakından ilgilidir. Bu nedenle bilginin İstanbul'daki dil engellerini nasıl aştığına (bir sonraki bölümün konusu) eğilmeden önce Avrupalıların Osmanlı payitahtının sosyal ve siyasi ağları içindeki yerini yeniden değerlendirmeliyiz. Bu, Osmanlılar ve Avrupalılar arasındaki ilişkilerin karşılıklı hediyeleşme suretiyle katmerlendiği, kişisel düzeyde etkileşimin günlük yaşamın muntazam bir özelliği olduğu ve hatta dostluğun Avrupalıların ve Osmanlıların hayatlarını birbirine bağladığı bir dünyaydı.

Maddi Bir Dünya

William Trumbull'ın İstanbul'daki dünyasını bir arada tutan şeyin Venedik tiryakı olduğu söylenebilir. Kalın pekmez kıvamında bir merhem olan tiryak, erken modern Avrupa yemek tarifi

kitaplarında yaygın bir bileşik olarak öne çıkmaktaydı.⁶ Zehire karşı etkili bir panzehirdi ve veba dahil birçok enfeksiyon ve hastalığa iyi geldiğine inanılırdı. Venedik tiryakı o denli ünlüydü ki –bir doktora göre kudretini birinci yüzyılda yaşamış Giritli hekim Andromakos’a borçluydu– uzak diyarlardan derman arayan Osmanlı yetkililerinin bazen Avrupalı diplomatlardan yardım istemeleri doğaldı.⁷ Nisan 1678’de, örneğin, İngiliz sefareti, beylikçiyeye “güçlü ricası” üzerine bir çömlek Venedik tiryakı gönderdi.⁸ Bu hediye kançılara kayıtlarına göre bir buçuk akçe değerindeydi ve bu, İngiliz tüccarıyla Osmanlı devletini işler kılan sayısız kâtibin arasını iyi tutmak için ödemeye değer küçük bir bedeldi.⁹ Dolayısıyla, Trumbull 1687 Güzünde İstanbul’a vardığında tiryak, merhem ve karanfil yağından oluşan bir çeşitleme Osmanlı sarayına gönderildi; beraberinde “Doktor Malucelli” nam bir hekim de bedava muayene hizmeti vermek üzere saraya gitti. Hayli şiddetli bir “ayak rahatsızlığı”ndan mustarip bir saray görevlisi, hekimin gelişini kollarını açarak karşılamış olmalıydı.¹⁰

İstanbul’daki Osmanlı ve Avrupalı mahfilleri arasında hareket halinde olan tek meta ilaç değildi. “[Tüccar] milletin dostu yaşlı bir Efendiye” şeker, “Saraydaki birçoğuna” parmesan peyniri ve şarap: bu hediyeler her ay İngiliz sefaretinin kançılara kayıtlarına giriyordu.¹¹ Bu hediyelerin basit birer rüşvet olmadığını vurgulamak adına belirtmek gerekir ki bu aslında çift yönlü işleyen bir verme kültürüydü ve bu kültür sadece Avrupalılar ile

6 Örneğin bkz. Trumbull ailesi yemek kitabı, BL Add. MS 72619; Elaine Leong ve Sara Pennell, “Recipe Collections and the Currency of Medical Knowledge in the Early Modern ‘Medical Marketplace’”, *Medicine and the Market in England and its Colonies, c. 1450-1850* (Londra, 2007). Bu devirde iksir kullanımı üzerine bkz. David Gentilcore, *Medical Charlatanism in Early Modern Italy* (Oxford, 2006).

7 William Gibson, *The farrier’s dispensatory* (Londra, 1721), 146, OED içinde alıntılanmıştır. Tiryakın gerçek tesiri üzerine bkz. Stephanie Pain, “Mithridates’s marvellous medicine”, *New Scientist* (26 Ocak 2008).

8 PRO SP 105/ 176, vr. 482.

9 Örneğin bkz. Ağustos 1678’de Gümrükçü Hüseyin Ağa’nın başkâtibi Mehmed Efendi’ye gönderilen tiryak, PRO SP 105/ 176, vr. 483.

10 Dr. Malucelli’nin (7 akçe karşılığında) saray ziyaretleri için bkz. BL Add. MS 72558, vr. 67r.

11 BL Add. MS 72558: şeker için, vr. 67v; peynir için, vr. 178r; şarap için, PRO SP 105/176, vr. 483.

Osmanlıları irtibatlandırmayıp Osmanlı görevlileri arasında da bağlar kuruyordu.¹² Örneğin, yeni yılda Pera voyvodası İngiliz milletine “geleneksel” (*al solito*) balık hediyesi sunardı.¹³ Kabul etmek gerekir ki Osmanlı görevlilerine teleskop ve barometreden yüksek kaliteli kumaşa varıncaya dek muntazam olarak verilen daha pahalı emtia ile karşılaştırıldığında yiyecek türü hediyeler hiç mesabesindeydi.

Bir köstekli saat ya da duvar saati hediye edilen Osmanlı görevlileri bilhassa talihli idi. Ağustos 1688’de yeni atanmış sadrazam Bekri Mustafa Paşa’ya toplam 230 akçe tutarında sarkaçlı saat ile “çok devinmeli bir altın saat” verildi. Çoğu görevli için 35 akçelik bir duvar saati hediyesi yaygındı.¹⁴ Taşınabilir saatler bilhassa takdir görürdü çünkü bunlar başkasına tekrar hediye edilebilir cinsten şeylerdi. Osmanlı görevlileri nadiren kendi saatlerini onarmak zorunda kalmaktaydılar. Bunun yerine, İstanbul’daki küçük Protestan saatçi cemaati, masrafı çoğu kez Avrupa sefaretları tarafından ödenmek suretiyle her türlü tamir işini hallederdi. 1685’te, Pierre de Girardin İstanbul’da Fransız himayesinde olan kişilerin bir defterini çıkarttı. Bu defterde “saat yapımcısı” (*horlogeurs*) olarak nitelenen kırk kişi kayıtlıydı. Bu adamların bir kısmı, örneğin “Jean Favre” İstanbul’da doğmuşken Jean Bouillon, Bernard Artaut ve Pierre Dunan gibileri yirmi yıldan fazladır İstanbul’daydılar. Girardin’in raporu bu adamların evlilik yoluyla yerel ağlara ne kadar yoğun nüfuz ettiklerini de gözler önüne sermekteydi. Mesela, hem Favre hem de Charles Rey de Rosez Rum kadınlarla evliydi, kayıtlı isimlerden en az üçü ise bir “köle” ile evli olarak tarif edilmişti.¹⁵ Bu tarz zanaatkarların İstanbul’daki sürekli varlığı sayesinde tek bir hediye bir ömür boyu gidebilirdi; reis efendilerden biri ilki 1677 senesinde olmak üzere kariyeri esnasında yıllar boyunca bedavaya saatini tamir ettirebilmişti.¹⁶

12 Örneğin bkz. IV. Mehmed’in iki oğlunun 1676 tarihli sünnet törenlerinde alınıp verilen hediyelerin dökümü, *Sieur de La Croix, Mémoires du Sieur de La Croix* (Paris, 1684), c. 2, 140-8.

13 Örneğin bkz. PRO SP 105/176, vr. 482.

14 BL Add. MS 72558, vr. 147v ve 149r; krş. “Hilargrin[?]” saati, vr. 147v.

15 Rapor Girardin’in güncesine istinsah edilmiştir, BNF MS Fr. 7163, vr. 50-4.

16 Şubat 1678 tarihli bir kayıt “eski Reis Efendi ve şimdi Yeniçeri Efendisi’nin saatini onarmak için yapılan” masraflara değinir, PRO SP 105/176, vr. 481.

Ortalama tamir parası 4 akçeydi ki bu, Osmanlı kalemiyesinde yükselirken –bir Osmanlı deyiminde ifade edildiği gibi– “koltukları kabaran” bir Osmanlı memuruyla dostluğu sürdürmeyi sağlayacaksa, ödemeye değer bir bedeldi.¹⁷ Bu hediyeleşme dünyasında en nevi şahsına münhasır talepler bile karşılanabilirdi. 1678 tarihli İngiliz sefaret kayıtlarına göre bostancıbaşıya yeni bir evin inşaatında kullanılmak üzere diğer şeylerin yanı sıra “sülyen ve diğer boyalar” ve “bir sandık kırmızı toprak... yoğun talep üzerine” verilmişti.¹⁸

Antoine Galland'ın Fransız sefaretindeki iki yıllık ikameti esnasında tuttuğu günce, Osmanlılar ve Avrupalılar arasında kitaplar, haritalar ve yazmaların da el değiştirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁹ Avrupa dillerindeki matbu kitaplar Cizvitlerden edinilebilirdi ve Antoine Galland da 1672 senesinde Athanasius Kircher'in *Musurgia Universalis* (1650) adlı kitabı için onlara müracaat etmişti.²⁰ Fakat Osmanlı tebaasından kimseler de Avrupa menşeli yazmaların ticaretini yapmaktaydılar; Galland, böyle bir satıcıdan “ince parşömenli” en az iki yüz yıllık olduğunu tahmin ettiği Latince bir yazma almıştı.²¹ Bilim adamlarının mektup ağları ile irtibat kurdukları Avrupa'daki duruma benzer şekilde kitapların el değiştirmesi de İstanbul'da Osmanlılar ve Avrupalılar arasındaki sosyal ilişkileri pekiştirmekteydi. Galland kendisini sahaflara, harita yapımcılarına ve “bin sanatın erbabı” manasında *Hezârfenn* lakabıyla bilinen tarihçi Hüseyin Efendi gibi şehrin diğer parlak simalarına götüren Osmanlı alimleriyle düzenli olarak görüşmekteydi.²² Hezarfen Hüseyin, iki tercümanın yardımıyla ken-

17 “Koltukları kabarmak” tabiri Ahmed Midhat Efendi'nin derlediği bir ondo-kuzuncu yüzyıl deyimler ve tabirler mecmuasında geçmektedir, E. J. Davis (ed.), *Osmanli Proverbs and Quaint Sayings* (Londra, 1898).

18 PRO SP 105/176, vr. 483-4.

19 Antoine Galland, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)*, ed. Charles Schefer (Paris: Ernest Leroux, 1881).

20 Athanasius Kircher, *Musurgia Universalis, sive Ars magna Consoni et Dissoni in x. Libros digesta*, 2 cilt (Roma: Francisci Corbeletti, 1650). Kircher hakkında bkz. Paula Findlen (ed.), *Athanasius Kircher: The Last Man who Knew Everything* (Londra, 2004).

21 Galland, *Journal*, 25.

22 Hezarfen hakkındaki tek kapsamlı çalışma hala şudur: Heidrun Wurm, *Der Osmanische Historiker Hüseyin b. Gâ'fer: genannt Hezârfenn, und die Istanbul-Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* (Freiburg im Breisgau, 1971).

di kısa dünya tarihine Grekçe ve Latince kaynakları eklememişti. Eylül 1673'te, Galland ve elçi Nointel tarafından Fransız sefare-tine yemeğe davet edilen Hezarfen Hüseyin, gezgin bir Fransız sanatçısı olan Rhombart Fayd'herbe'nin sadrazam ve sultana ait pek çok eskizine özel ilgi göstermişti.²³ Galland böyle ortamlarda edilen sohbetlerin ayrıntısına girmemiştir ve bu adamların tam olarak nasıl anlaştıkları da açık değildir. Yine de Avrupalılar ve Osmanlılar arasında payitahtın gündelik yaşamı içinde cereyan eden bu ilişkilerin sıradan olduğunu söylersek abartmış olmayız.

İlaçlar, saatler, kitaplar: Bu tür hediyelerin değiş tokuşu İstan-bul'da Avrupalılar ve Osmanlıları birbirine bağlayan geniş ünsi-yet dünyasının ifade şekillerinden sadece biriydi.²⁴ Daha temel düzlemde Avrupalı diplomatlar ve Osmanlı görevlileri Osmanlı imparatorluk sisteminde ricalin bir parçası olmaları sayesin-de benzer statüdeydiler. En azından William Trumbull Ağustos 1688'de Sultan II. Süleyman tarafından ilk kez kabul edildiği me-rasimde kendisine gösterilen yaklaşımı bu şekilde yorumlamıştı. Trumbull sultanın huzuruna çıkarken iki kapıcı iki yandan kolu-na girerek ona eşlik etmişlerdi. Yıllar sonra hatıratını yazarken, Trumbull bu hadiseye, "Türkler arasında bir saygı işareti, haliyle onların tüm yüce fertlerine bu şekilde eşlik edilir" diyerek deği-necekti.²⁵ Statünün at kuyruğu sayarak seçilebildiği bir impara-torluk sisteminde kıdemli Osmanlı görevlilerinin yanı sıra Avru-palı diplomatların imtiyazlı konumuna başka birçok zahiri işaret şahitlik etmekteydi.^{26*} Diğer Osmanlı görevlileri gibi Trumbull'a

23 Galland, *Journal*, 150.

24 Bkz. Natalie Davis, *The Gift in Sixteenth-Century France* (Londra, 2000). Bu tarz bir yaklaşımın geliştirildiği Gadi Algazi, Valentin Groebner, Bernhard Jussen (ed.), *Negotiating the Gift: Pre-modern Figurations of Exchange* (Got-tingen, 2003) künyeli derleme ayrıca hediyeleşme hakkındaki neşriyatın yararlı bir bibliyografyasını içerir. Tamamen başka bir bağlamda, ama belki de Osmanlı sistemi ile daha kıyaslanabilir olan, Çin'de *guanxi* hakkındaki çalış-malardır; örneğin Mayfair Mei-hui Yang, *Gifts, Favors, and Banquets: The Art of Social Relationships in China* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

25 BLAdd. MS 72555, vr. 2.

26 Burada şu çalışmadan etkilendim: Roland Mousnier, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy, 1598-1789*, (çev.) Brian Pearce (Chica-go, 1979).

* Trumbull, pek çok sefirin aksine bu geleneği aşağılayıcı değil, taltif edici bul-maktadır. (çev.)

da günlük bir tayinat bahşedilmişti. Trumbull'ın halefi William Hussey için bu amaçla düzenlenen bir makbuz, günlük olarak şu iase maddelerini içermekteydi: pirinç, sadeyağ, bal, kuru üzüm, kiraz, soğan, zeytin, balık, peynir, yağ, aktariye, mum, don yağı, pilav, yumurta, yoğurt, süt, limon suyu, sirke, şeker, kahve, ek-mek, odun kömürü, tütün, odun, şarap, tavuk, arpa, saman, çi-çek, badem, taze peynir, meyve, limon şerbeti, gül reçeli, safran, kar ve su. Bunların tamamı 4461 akçe tutuyordu. İlaveten, Trum-bull muhtelif harcamaları için günlük 600 akçe ödenek ve Rama-zan boyunca ek ödenek almaktaydı.²⁷

Osmanlı sistemi dahilinde Avrupalı diplomatların konumu Osmanlı topraklarına vardıklarında gördükleri muameleye de yansımaktaydı. Eğer karadan geliyorsa diplomatlara genellikle uç bölgelerden payitahta dek eşlik etmek üzere bir mihmendar atanırdı.²⁸ Şayet bir diplomat deniz yoluyla geliyorsa, varışı –yeni bir diplomatın geleceği haberleri ve tüccar gemilerinden gelen ardı arkası kesilmeyen selamlama atışları ile meraklanmış kala-balıkları limana çeken– harika bir olaya dönüşebilirdi. Elçinin eş-yalarını gemiden alıp ikametgâhına taşımaya yardım etmek için sıklıkla Osmanlı tebaasından insanlar tutulmaktaydı.²⁹ Bu tür olaylar bazen felaketlere yol açabiliyordu; mesela, 1685'te Fran-sız elçi Pierre de Girardin'in gemisi limana vardığında pek çok Fransız gemisi onu selamlamaya durmuş, yanlış ateşlenen bir top bu esnada bir eve isabet ederek bir adamın ölümüne sebebi-yet vermişti. Geminin topçularından kırk *écu* toplanmış, Girardin de buna 60 *écu* daha eklemiş ve bu meblağ ölenin ailesine kan bedeli olarak verilmişti.³⁰

Törensel olaylara gelince, Avrupalı diplomatlara da kıdemli Osmanlı resmi görevlilerine veya Tatar Hanı elçisi ya da Özbek elçisi gibi İslami doğudan gelen seçkin kişilere uygulanan resmi törenle muamele edilmekteydi. Bu durum şehir içindeki me-rasimlerde çalınan müzikte bile açıktır. Daha geç bir dönemde

27 Bkz. "An account of the tayne demanded of the supreme vizier Mustafa Pas-ha Kuperlee by Sir William Hussey", 23 Mayıs 1691, BL Add. MS 72550, vr. 111.

28 Ignatius d'Ohsson, *Tableau générale de l'empire othoman* (Paris: Didot, 1787), c. 7, s. 492.

29 BL Add. MS 72558, vr. 66v.

30 BNF MS Fr. 7163, vr. 37, 72-3.

yazılmış olsa da Ignatius Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau générale de l'Empire Ottoman* başlıklı eseri İstanbul'da tören hayatının ayrıntılarını ansiklopedik bir tarzda tasvir etmektedir. Müzik üzerine olan bir bölümde Ohsson, kişinin imparatorluk sistemindeki statüsüne bağlı olarak resmi bir merasimde kullanılan müzik aletlerinin sayısı ve tipleri arasında nasıl ince farklılıklar olabildiğini sayıp döker.³¹ Örneğin, sultanın geçişi esnasında çalınan müziği 62 müzisyen icra ederdi ki bu sayı sultanın şehirden sefer için ayrılması merasimi esnasında ikiye katlanırdı. Benzer bir müzik aleti seçkisi sadrazam için de kullanılırdı ama sadece dokuz müzisyen olurdu. Avrupalı diplomatlar ise, açık kabul töreninden sonra sefarete dört bölük saray müzisyeni eşliğinde dönerlerdi. Ohsson'a göre bu müzik, "görevlerine atandıkları gün aynı askeri orkestra ile şerefliendirilen Osmanlı görevlileri için icra edilen" müziğin aynısıydı.³² Bu tür merasimleri düzenli olarak izleyen kalabalıklar, bir Avrupalı diplomatın Pera'ya dönüşünde tanık oldukları görüntü ve sesleri Osmanlı görevlileri ile özdeşleşen görüntü ve seslere bir hayli benzetiyor olmalıydılar. Benzer şekilde, sadrazam veya sultan huzurundaki kabul törenleri her zaman hem Avrupalı diplomatlara hem de Osmanlı seçkinlerine hediye sunma adetiyle sona ermekteydi ki kumaşın kalitesi ve hilatların sayısı kişinin seçkin konumuna denk düşerdi. Bazı Avrupalılar hediyelerin kendisinden ziyade onları ne kadara satabilecekleriyle ilgiliydiler. 1677 senesinde sefaretin din işleri görevlisi John Covell sultan huzurundaki kabul töreninde kendisine giydirilen hilatı küçük bir kârla satmıştı.³³

Diplomasi Mesleği

Osmanlı payitahtında diplomatik hayatın bir parçası olan rutin merasimlerin gerektirdiği teferruatlı düzenlemeler, bu mera-

31 Bir kaynak olarak *Tableau générale*'in değeri hakkında bkz. Carter Findley, "A Quixotic Author and His Great Taxonomy: Mouradgea d'Ohsson and His Tableau General de l'Empire Othoman", indirilebilir basılmamış tebliğ (<http://www.oslo2000.uio.no/program/mt1b.htm>).

32 Ohsson, *Tableau générale*, 492.

33 BL Add. MS 22910, vr. 194; J. T. Bent (ed.), *Early Voyages and Travels in the Levant: Extracts from the Diaries of Dr. John Covell, 1670-1679* (Londra: The Hakluyt Society, 1893), 196.

simlere gerek Avrupalı gerekse Osmanlı ricalinin hane halklarıyla birlikte katılımını mecbur tutuyordu. İstanbul'a vardığı andan itibaren Trumbull çok sayıda Osmanlı yetkilisiyle derhal etkileşime geçmişti ve işgal ettiği makamın bir şartı olarak sadrazamından en alt seviyelerdeki Osmanlı kâtibine varıncaya dek Osmanlı toplumunun tüm zümreleriyle yüzyüze gelecekti. Lord Chandos'un görevden alınışı Osmanlı yetkililerinin tasdikini gerektiriyordu ve haliyle Trumbull'ın ilk ödevi Receb Paşa ile buluşup bu adım için onay almaktı. At sırtında iki İngiliz diplomat hadiseyi iki kat masraflı hale getirdi ve Osmanlı tüccarları ile tebaasının da katılımını gerekli kıldı. Artık elçi Trumbull olduğu için onun şahsi hizmetkârları sefaretteki en iyi uşak kisvelerini ve atları aldılar. Lord Chandos'a gelince, sefaretin kançılara defterinin tasvirine göre "yenilerini almaktan kaçınmak için" onun hizmetkârlarına kapalı çarşıdan (bedesten) ilave esvap ve levazım kiralamak gerekti.³⁴

Sefaret teşrifat kıyafetlerine bu kadar parayı en son 1660 tarihli Restorasyon sonrasında Winchilsea Kontu'nun gelişi hazırlıkları esnasında harcamıştı.³⁵ Yirmi yedi sene sonra hiçbir masraftan kaçınılamazdı. Kızıl kadife ve nakış ile bezenmiş eyerler ve gümüş üzengiler diplomatları taşıyan iki at için kiralandı. Hatta, sefaret hizmetkârlarına giymeleri için yepyeni birer çift çizme verildi. Toplamda hazırlıklar 830 akçe civarında tutmuştu ama buna değerdı. Trumbull'ın bir Osmanlı yetkilisiyle ilk karşılaşması, sunulan yemeklerin ayrıntısına kadar bir aksilik çıkmadan sonlandı. Hatta, birinin ricası üzerine bir tepsi baklava Receb Paşa'nın aşçısı tarafından sonradan İngiliz sefaretine gönderildi.³⁶

İstanbul'da geçirdiği dört sene boyunca Trumbull Osmanlı yetkilileriyle böyle on "açık" kabul gerçekleştirdi; bu yetkililer sultan hariç bostancıbaşından kaptan paşaya kadar değişmekteydiler. "Açık kabuller" o devrin yetkililerince bu şekilde tasarlanmışlardı çünkü bunlar aslında payitahtın sakinlerinin tamamen gözü önünde cereyan eden kamusal olaylardı. Aslında Osmanlı tebaasının bu tip olayların hazırlıklarına ne denli katıldıkları göz

34 BL Add. MS 72558, vr. 67v.

35 "Kamusal etkinliklerde kullanması maksadıyla Ekselansları için hazırlanan 3 atın koşumu ki koşumlar Winchilsea Kontu vaktinden beri kullanılmayıp yenilenemeyecek kadar eskimiştir", bkz. BL Add. MS 72558, vr. 67v.

36 Sefaret baklava için 3 akçe ödemişti, BL Add. MS 72558, vr. 69r.

ardı edilmemeli. Mesela Receb Paşa ile olan görüşme için Felemenk elçiliğinde görevli yeniçeriler geçici olarak istihdam edilmişti. Daha sonra Nisan 1688’de yeni sadrazam Mustafa Paşa ile gerçekleşecek açık kabule hazırlanılırken mirahur-ı amire, merasim esnasında hediyelerin taşınmasına yardımcı olmaları için kendi hizmetkârlarının bir kısmını İngiliz sefaretine göndermişti. Normal olarak ahali bu tür olaylarda toplanırdı; saray çavuşlarının eşliğinde yol alan bir Avrupalı diplomatın görüntüsü ve daha muhtemeldir ki limandaki tüccar gemilerinden ateşlenen selamlama toplarının gürültüsü onların ilgisini celbederdi.

Tüm bunlar para gerektiren işlerdi, hem de yüklü meblağlarda. Sonuçta Trumbull’ın tören alayı Osmanlı kalemiyesinin merkezine doğru yol alırken gemi kaptanlarının onu top atışıyla selamlamaları gönüllerinden kopan bir nezaket gösterisi değildi. Mayıs 1688’de birçok kaptan alacaklarını tahsil etmek için sefarette gelecekti: Trumbull’ın şerefine on dört top ateşlemiş olan Bumstead, Jewell, Morris ve Cook adlı kaptanlara 7’şer akçe; 26 top atışı karşılığında Kaptan Burrett’a 13 akçe; 56 top atışı yapan Bailey ve Fowles kaptanları gibi büyük gemiler içinse 28 akçe verildi.³⁷ Açık kabullerden mali kazanç sağlayanlar bir tek doğru zamanda doğru limanda bulunan talihli kaptanlar değildi. Geçit töreni sırasında Avrupalı diplomatlar düzenli olarak Tersane’de durup burada hapsedilmiş kölelere ve esirlere para dağıtırlardı.³⁸ Dahası, Trumbull Osmanlı mevkidaşlarını ziyaret ettiği zaman sadece onlara değil, etrafındakilere de hediyeler getirirdi. Örneğin Ocak 1688’de Sadrazam Siyavuş Paşa’yla görüşmeye geldiğinde, Trumbull vezir için 180 *pike* uzunluğunda ince ve narin kumaş ile sadrazamın etrafındaki bürokratlardan ve kapı halkının çeşitli üyelerinden müteşekkil en az 21 kişi için daha hediye getirmişti; bu adamlar içinde sadrazam kethüdasının kâtibi gibi düşük rütbeli biri bile vardı. Aynı gün baştezkereci saatini bedava tamir ettirmeyi başaracaktı.³⁹

37 BL Add. MS 72558, vr. 69v.

38 Böyle bir tasvir için bkz. Edouard de La Croix, “Etat de la marine de l’empire Othoman, et le journal de l’armée navale”, BNF MS Fr. 14679, vr. 58-9.

39 İngiliz sefaretinin tuttuğu hediye kayıtları Osmanlı memurları arasında mevcut olan ince kідem farklılıkları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan özgün bir kaynaktır. Trumbull’ın Siyavuş Paşa ile olan resmi görüşmesi ➡

Açık kabullerin getirdiği büyük masraflar düşünüldüğünde, Trumbull'ın bu ortamlarda Osmanlı mevkidaşlarıyla karşılaşma deneyimi acaba gerçekte neye benziyordu? Belki de böyle bir olayın en merak uyandıran tasvirlerinden biri Trumbull'ın Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa ile Ocak 1691'de gerçekleşen görüşme hakkındaki günlüğüne sıcağı sıcağına karaladığı ayrıntılı metindir. Trumbull, II. Ahmed'in tahta çıkmasını takiben yenilenen tayinlerde tekrar makamına atanan sadrazamı kutlamak için 5 Ocak sabahı erkenden sefaretten ayrılmıştı. Haliç'ten karşıya geçen Trumbull at sırtında devam etmiş ve toplam 45 dakika süren bu yolculukta kendisine sekreterleri Jacques d'Ayrolle ve Thomas Coke, din işleri görevlisi William Hayley ve tercüman Demetrasco Timone eşlik etmişti. Beraberlerinde dördü "Rum esvabı" giydirilmiş 10 yaya hizmetkâr da bulunmaktaydı. Divan-ı Hümayun'a varınca, Trumbull bir odada sadrazam ile "karşı karşıya" oturmuştu; oda "halkımdan insanlarla ve Reis Efendi ile Kethüda da dahil diğer Türklerle dolu" idi. Trumbull ve Fazıl Mustafa Paşa arasında tercüman Demetrasco aracılığı ile canlı bir sohbet cereyan etmişti. Trumbull bu sohbeti aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

Dedim ki: Âlem-şümül neşeye katılmak için mesruren geldim, göreve gelişi ve başarısı için tebriklerimi sunarım.

Dedi ki [Fazıl Mustafa]: Elçiye teşekkür ederim.

Dedim ki: Böylesi adil ve tedbir sahibi olan, hakkın ne olduğunu idrak ile iktifa etmeyip kuvveden fiile geçirme azmi dahi olan bir şahsın hükümete geçmesi Allah'ın en yüce lütuflarından biridir.

Vezir: İtikad-ı müslimin bir zamandan beri rencide olmuş ise de şimdiki halde kadimde olduğu üzere ya Rabb ehl-i İslam'ı halasa mübaşeret buyurmuştur.

Dedim ki: İki taht arasında 100 yılı mütecaviz bir müddetten beri bürüdetten masun kadim dostluk malumunuzdur; soylu ataları olan pederi ve biraderi vaktinde selefim ve tüm İngiliz

vesilesiyle hediye alan memurlar kıdem sırasına göre şöyle sıralanır: "sadrazam, sadrazam kethüdası, reis efendi, çavuşbaşı, baştezkereci, ikinci tezkereci, kapıcılar kethüdası (elçilerin çağırıcısı), mokhur aga (mühürdar ağa?), selam ağası, bostancı odabaşı, kaftancı, imrahor, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, hassabaşı, subaşı, kapıcılar bölükbaşı, vezirin başçuhadarı, kâhyanın mühürdarı ve iki serkâtip", BL Add. MS 72558, vr. 79v.

milletinin nail olduğu himaye ve ihsanlar ve imtiyazat fasılasız süregeldiği gibi taht-ı idarelerinde dahi bi-aynihi süreceğine itimadım tamdır.

Vezir: İngiliz dostluğunun hakiki ve daimi olduğu malumumuzdur ve makul olanı yapmak hususunda taraf-ı sadaretimden bir kusur olmasa gerektir, *mentre che non sara in expedimento* (tercümanım böyle tercüme etti).⁴⁰

Trumbull'ın Fazıl Mustafa'nın "pederi ve biraderi"ne gönderme yapması, her ikisi de IV. Mehmed'in sadrazamlarından olan büyük ıslahatçı Köprülü Mehmed ve oğlu Ahmed'i akla getirir.⁴¹ Bu atıf kişisel ağların bir kuşaktan sonrakine nasıl aktarıldığının önemli bir göstergesidir.⁴² Dolayısıyla Fazıl Mustafa Paşa İngilizlerin "hakiki ve daimi" olageldiklerini söylerken, Fransızların 1660'ların sonlarında Kandiye'yi fethetmeye çalışan biraderi Ahmed'e karşı Venediklileri gizli gizli desteklemelerini kastediyor olabiliirdi.

40 Trumbull, *Diary*, vr. 177-8. Trumbull'ın güncesi çoğunlukla İngilizce olsa da Trumbull bilhassa tercümanlarının ona söylediklerini alıntılarken bazen İtalyanca tabirler kullanmıştır. Vezirin, "eğer bir engel olmaz ise" (*mentre che non sara in expedimento*) şeklindeki yorumu, açıktır ki Fazıl Mustafa'ya değil Trumbull'ın tercümanına ait sözlerdir.

41 Köprülü Mehmed Paşa Eylül 1656'da sadrazam olarak atanmış ve Ekim 1661'deki vefatına dek bu makamda kalmıştı. Vefatından önce Mehmed, oğlu Ahmed'in kendinden sonra sadrazam atanması konusunda Sultan IV. Mehmed ile anlaştı. Böylelikle Ahmed 1661'den 1676'daki vefatına dek bu görevde kaldı. Küçük biraderi Mustafa 1689'dan Eylül 1691'deki vefatına dek sadrazam olarak görev yaptı. Köprülü hanedanı üzerine bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülü" md., *EF*. Vezir kapı halkları üzerine daha genel olarak bkz. Rifaat Ali Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society* 94.4 (1974), 438-47, özellikle 444.

42 Geçmişte kurulan ilişkilerin Osmanlılar ve Avrupalıların sonraki etkileşimlerine nasıl tesir ettiği hakkında bir fikir edinmek için bkz. Thomas Smith'in kendisine Bursa'da bir Osmanlı çelebisinin gösterdiği misafirlik hakkındaki raporu: "Ama bizi ikna etmek için dedi ki evvelce İzmir'de bir İngiliz tüccardan çok iyilikler görmüş ve rastladığı her yerde onun memleketlilerine karşı medeni olmaya kendi kendine ahd etmiş. Bununla yetinmeyip neredeyse ayrılmamıza izin vermedi, Bursa'da kaldığımız sürece evini bize tahsis etmeyi önerdi ve reddetmemiz üzerine bizi merasimle uğurladı ve kölelerinden birini gezmeye kesinlikle kararlı olduğumuz Saray'a dek bize eşlik etmesi için gönderdi", Thomas Smith, *Remarks upon the Manners, Religion and Government of the Turks* (Londra: Moses Pitt, 1680), 37-8.

Başlangıçtaki karşılıklı iltifat faslından sonra şekerlemeler, kahve, şerbet, şıra ve ıtriya gibi alışageldik hoş şeyler sunulmuştu. Resmîyet tamamlandıktan sonra Trumbull ve Fazıl Mustafa Paşa reis efendinin huzurunda tekrar sohbe koyuldular. Trumbull bu sohbeti diyalog şeklinde kaydetmiştir:

Vezir: Ne havadis vardır? Size sorarım, zira sizin mücerred hakikatı söyleyeceğiniz malumumuzdur ve [siz İngilizler] doğru olmayan söz söylemezsiniz.

Dedim ki: Son zamanlarda hiç mektup almadım; sadece halefin yola çıktığını ve Viyana yoluyla geldiğini duydum.

Vezir: Kara yoluyla mı deniz yoluyla mı gelir?

Dedim ki: Bu konuda henüz kendilerine birşey diyemem; öğrendiğim vakit bildireceğim.

Vezir: İngiltere Fransa ile nasıldır (*in che stato*)?

Dedim ki: Harb halindedir.

Vezir: Bu kadar uzadığı çoktur.

Dedim ki: Henüz bir buçuk yıl olmuş değildir.

Vezir: Hristiyan aleminde beyninizde harbler çabuk hitam bulsa gerek.

Dedim ki: Bu harbin sebebi Fransız'ın hakkaniyetsizliği ve gâsıplığı olduğu ecilden zannımca na-hak yere el koyduklarını iade etmeye mecbur edilene dek harb sürecektir. Amma vela-kin bu uzun sürmeyebilir, zira Fransız iade-i sulha muntazırdır ve sulh olmak için her çabayı sarfetmiştir. Ve malumumdur ki Ren'de bu sene bir iş görememiştir zira Fransızlar savaştan Almanlar için ricat etmiştir ve veliahtları Paris'e celbolunmuştur.

Vezir: İşbu fenn-i harbirdir.

Dedim ki: Ona nakletmeye değer havadisim olduğunda, müsaade olursa gelip ilam edeceğim.

Vezir: Beli, bilirim bana mücerred hakikatı ilam edersiz. Sonra ilaveten dedi ki, zannımca Halic'e hiç geminiz varmayalı çok müddet oldu.

Dedim ki: Bazıları varalı 2 ayı geçmedi.

Vezir: Onlar sadece Felemenk sefinesidir zannederim.

[*Bu noktada Reis Efendi müdahale ederek dedi ki:*] Bizimkiler [İngiliz] ve onlarınki beraber geldiler.

Vezir: İngiltere'den çıkalı ne kadar oldu?

Dedim ki: Neredeyse bir yıl, fırtına ve muhalif hava sebebiyle yolda kalıp Cadiz'de lenger-endaz olmaya mecbur kaldılar.

Vezir: Cadiz nerededir?

Tekrar, Reis Efendi: Boğazlar civarında.

Vezir: Cadiz kimin mülküdür?

Reis Efendi: İspanya kralının.

Sonra dedim ki: Kendilerine pek uzun vakit zahmet verdim ve affımı istedim;

Böylece şu sözlerle huzurdan ayrıldım: Kendisine sağlık ve refah dilerim, başka bir vakit gelirim.⁴³

Bir Avrupalı diplomat ile yüce Köprülü hanedanının bir mensubu arasında birkaç saat süren bir merasimin hülasası olan sohbetin tek kaydı böylelikle sona erer.

Buna benzer karşılaşmaların tümü Trumbull tarafından bu kadar ayrıntılı tasvir edilmez. 7 Ağustos 1688 tarihinde Sultan II. Süleyman'ın huzuruna ilk kabul edilişinden sonra Trumbull günlüğüne sadece "Ulu Beğ'in huzuruna çıkışım iyi geçti, Tanrı'ya şükürler olsun (*Laus D /eo*)" diye yazmıştı.⁴⁴ Gelgelelim, olaydan sonra onun kaleme aldığı diğer notlar, açık kabullerin Avrupalılar ve Osmanlılar arasında ünsiyet ilişkileri açısından mühim fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Bahsi geçen bu huzura kabulde sadrazam, kısa bir hal hatır faslından sonra Divan-ı Hümayun'un işleriyle ilgilendi –bu işlerden biri de yeniçerilere ulufe dağıtılmasıydı– ve Trumbull da onu izledi. Bu tamamlandıktan sonra beş sofraya kuruldu. İlkine Trumbull ve sadrazam oturdu ki her ikisinin de yanlarında tercümanlarının bulunduğu neredeyse kesindir. İngiliz elçi John Finch bir on yıl kadar önce benzeri bir ortamda tercümanları sayesinde kendisi ve davet sahibi Osmanlıların birbirleriyle nasıl "anlaşabildiklerini" anlatır.⁴⁵ Trumbull'ın beraberinde getirdiği on iki İngiliz tüccarına gelince, bunlar dört kişilik gruplar halinde ayrı masalarda ayrı Osmanlı görevlileri tarafından ağırlandılar. Bir grup Divan vezirleriyle birlikte oturdu;

43 Trumbull, *Diary*, vr. 177-8. Fazıl Mustafa'nın Reis Efendi'ye olan itimadına şaşırmanın gerek. Bu birçok bakımdan, 5. Bölümde göreceğimiz üzere, Trumbull'ın kendi sekreterine olan bağlılığını andırır.

44 Trumbull, *Diary*, vr. 102v.

45 Burada kastedilen kuvvetle muhtemel Giorgio Draperis idi, G. F. Abott, *Under the Turk in Constantinople* (Londra: Macmillan, 1920), 141.

ikincisine defterdar eşlik etti; üçüncü grup ise nişancı ile oturdu. Beşinci ve ayrı bir sofrada ise Rumeli ve Anadolu kazaskerleri vardı ve Trumbull'ın belirttiğine göre ulemadan olan bu şahısların gayrimüslimlerle birarada alenen yemek yedikleri nadiren görülen bir şeydi. Ziyafet yaklaşık 60 çeşit yemek içermekteydi ve 108 kişilik yemek de Trumbull'ın maiyetinde gelip huzura kabul edilmeyenler için hazırlanmıştı. Dudley North gibi bazı tücarların hiç değilse temel gündelik Türkçe bilgisine sahip olduklarını gerçeği yemeğin –her ne kadar seremonik detaylar ön planda olsa da– muhabbet etmek için bir fırsata dönüştüğünü düşündürür. Ne yazık ki Fazıl Mustafa Paşa ile olan görüşmesinin aksine Trumbull bu defa şayet bir şeyler konuşulduysa bile ayrıntılarını kaydetmemişti.⁴⁶

Açık kabullere ilaveten Trumbull Osmanlı görevlileriyle gayriresmi ortamlarda da doğrudan buluşmuştu. Açık kabullerin aksine özel buluşmalar resmi kayıtlarda daha az iz bırakmıştır. Örneğin Trumbull günlüğünde Osmanlı görevlileriyle en az on “özel” buluşma gerçekleştirdiğine değinmektedir. Oysa bunların hiçbirisi Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın resmi kayıtlarında görülmezler. Böyle durumlarda Trumbull kendisini genellikle “tebdil-i kıyafet” ile çıkmış veya bir Osmanlı görevlisinin konağına “arka kapı”dan girmiş olarak tarif etmektedir. Osmanlı görevlileriyle gizlice buluşmak için pratik olduğu kadar stratejik sebepler de vardı. Mahrem görüşmeler merasimsiz yapıldığı için aleni görüşmeye göre daha az masraflıydı. Mart 1690'da kaymakamla yapılan bir görüşmede Trumbull yanına sadece iki tercüman, iki sekreter ile koruma amaçlı iki yeniçeri ve dört yaya almıştı. Bu maiyet onun açık kabule götürdüğü kişi sayısı ile mukayese edildiğinde belki de şaşırtıcı bir şekilde küçük bir maiyettir.⁴⁷ İkincisi, mahrem görüşmeler diplomatlara öteki Avrupalı diplomatların

46 Trumbull'ın Ağustos 1688 tarihli görüşmesine dair anlatımın onun hatıratına dayanmaktadır, BL Add. MS 72555. Yazma eksiktir ve cümle ortasından başlar. Yazmanın baştaki varakları şu yazma içine girmiş gibi duruyor: All Souls MS 317, gerçi yazmada Trumbull'ın İstanbul'daki ikametinin ilk senesine dair izlenimlerini içermesi gereken bölüm yoktur. Neyse ki bu izlenimlere ilişkin izler daha erken tarihli bir müsveddede (BL Add. MS 34799) var gibidir.

47 Bu defa Trumbull yayan gitti ve “Kaymakam[ın] evinin arka kapısından girdi.” Trumbull, *Diary*, vr. 150-1.

müdahalesi olmadan Osmanlı görevlileriyle ilişkilerini geliştirme fırsatı tanımaktaydı. Bu Trumbull'ın İstanbul'daki ikameti esnasında bilhassa önemliydi; zira onun ana sorumluluklarından biri Osmanlıları Habsburglarla savaşta tutmaya yönelik Fransız çabalarına karşı çıkmaktı.

Yeri gelmişken, bölümün başında ele aldığımız, Trumbull'ın Receb Paşa ile olan görüşmesi Trumbull'ın güncesinde hiçbir yerde geçmez. Bu durum muhtemelen Trumbull'ın Osmanlı görevlileriyle yaptığı çoğu görüşme için, bilhassa mahrem olanlar için geçerliydi. Çoğu durumda Trumbull konuşulanların sadece kısa kayıtlarını tutmuştu. Aralık 1688'de, mesela, Trumbull yeni kaptan-ı derya atanan "Kollikos" Mehmed Paşa* ile buluşmuştu. İngiliz esirleri görmek için Tersane'de durduktan sonra Trumbull kaptan-ı deryayı görmeye gitmişti. Sonrasında bu hadiseyi güncesinde birkaç kısa cümleyle tasvir etti: "Bana hilat giydirilirken o [Kalaylıkoz Ahmed Paşa] ayağa kalktı ve giyene kadar hareketsiz ayakta kaldı. Çok medenice. Bana 3 İngiliz köle verdi ve kapitülasyonlara her zaman uyacağını söyledi."⁴⁸ Gene de açıktır ki bu özel buluşmalar hem diplomatlara hem de Osmanlı görevlilerine birbirlerinden bilgi edinmek için olduğu kadar başkalarından aldıkları bilgiyi doğrulatmak (veya hükümsüz kılmak) için de bir olanak veriyordu. Örneğin bir kaymakamla gerçekleştirdiği görüşmeden sonra Trumbull şunları yazmıştı: Kaymakam "kahve, şerbet ve itriyat getirtti. Ve ben tam kalkacakken, [o] beni oturtup haberlerden bahsetti, Fransız elçisine [Habsburglarla] barışı [baltaladığı] için lanet okuyordu".⁴⁹ Bu nedenle, mahrem görüşmeler Avrupalı diplomatlar, tüccarlar ve hatta orta düzey elçilik çalışanları arasında mütemadiyen bir spekülasyon konusuydu. Fransız elçisinin kaymakamla gerçekleştirdiği açık kabulden sonra Trumbull günlüğünde "Kaymakam havadise muntazır olduğundan" bu ikilinin muhtemelen kabul sonrasında mahrem olarak da görüştüklerini tahmin etmekteydi.⁵⁰ Fransız elçisi ile kaymakam arasındaki bir başka görüşme hakkında ise Trumbull kendi çalı-

* Doğrusu Kalaylıkoz Hacı Ahmed Paşa olmalı. Metinde diğer geçtiği yerlerde de bu şekilde düzeltilmiştir. (çev.)

48 Trumbull, *Diary*, vr. 111v.

49 Trumbull, *Diary*, vr. 150-1.

50 Trumbull, *Diary*, vr. 161v.

şanlarının kanaatlerini ortaya koymaktaydı: Tercüman Antonio Perone görüşmenin “havadisleri nakletmek için yapıldığını söyledi”, oysa Kumpanya sekreteri Thomas Coke aksini düşünmekteydi.⁵¹ Her halükârda önemli olan çağdaşların mahrem görüşmelerde Avrupalılar ve Osmanlılar arasında haber alışverişi için uygun bir ortamın oluşması potansiyelini görmüş olmalarıdır.

İngiliz Sefareti

Resmi diplomasi işlerinin dışında ünsiyet mekânlarının en önemlilerinden biri İngiliz sefaretinin kendisiydi. Burası Osmanlı görevlilerinin, tüccarlarının, alimlerinin ve haydutlarının Avrupalı tüccarlar ve seçkinlerle günlük düzeyde etkileşime girebilecekleri bir yerdi. “Yabancılar için kahve ve şerbet” her an herhangi bir nedenle uğrayabilecek Türk misafirler için hazır tutulmaktaydı.⁵² Şubat 1688’de bir “Türk efendi” Trumbull’dan tercümanlarından birini ödünç istemek için elçiliğe uğramıştı. Trumbull ricayı geri çevirmediği gibi alimden akşam yemeğine kalmasını istedi.⁵³ Bir ay sonra Trumbull ve İngiliz tüccarlar, Sultan Süleyman’ın cülusunu müjdelemek için İngiltere ve Fransa’ya henüz elçi atanmış olan Yeğen Mehmed Ağa’nın şerefine bir ziyafet verdiler. Kutlama Trumbull’ın elçiyi Londra’ya gitmekten caydırma planının bir parçasıydı; plan tutarsa Doğu Akdeniz Kumpanyası kendilerinden talep edilecek hediyelerin yüksek maliyeti ve masraflardan kaçınabilecekti. Yeğen Mehmed Ağa beraberinde “birçok mühim Türk’ü” elçiliğe getirdi. Tüm misafirleri eğlendirmek için şeker, şekerleme, şerbet, ıtriya, sıra, kahve ve hatta tütün ve çubuğa 207 akçe harcandı.⁵⁴ Trumbull’ın günlüğünde o akşam çubuklar tütürülmeye başladıktan sonra neler konuşulduğu hakkında bir bahis yoktur.⁵⁵

Sefaretteki akşam yemekleri ve kutlamalar onlarla alakası bulunmadığı hallerde bile Osmanlı tebaasının merakını celbedebi-

51 Trumbull, *Diary*, vr. 164v.

52 BL Add. MS 72558, vr. 77v.

53 Trumbull, *Diary*, vr. 98r.

54 BL Add. MS 72558, vr. 73v.

55 Trumbull, *Diary*, vr. 98v.

lirdi. Bu durum Ekim 1688'de İngiliz sefaretinde Galler Prensinin doğumu onuruna düzenlenen “şenlik” esnasında gözlemlenmişti. Fransız eczacı Jean-Paul Chabert etkinliğin başına geçirildi: Trumbull'ın evrakı içinde menü, oturma düzeni ve hatta kadeh kaldırma sırası hakkında ayrıntılı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Etkinliğe İstanbul'un tüm Avrupalı cemaati katılmıştı. Katılanlar arasında Felemenk elçisi Jacobus Colyer (beraberinde annesi ve biraderi), Fransa elçisi Pierre de Girardin ve eşi, ayrıca Domini-kenler, Kapuçinler, Fransiskanlar ve Cizvitler de dahil tüm belli başlı tarikatların başları vardı; elçilerin yanında gelen çok sayıda tercümanı söylemeye bile gerek yok. Osmanlı görevlilerinin bu akşam yemeğine katılıp katılmadığı açık değildir ama bu, Osmanlı tebaasından kişilerin bu etkinliğe başka yollardan katılmadıkları anlamına da gelmemektedir. Etkinliğin bir tasvirinde o akşam yardımcı olmaları için görevlendirilen yeniçeri sayısı yirmiden az değildir. Sekizi kapılara konulmuşlardı ve “Türkleri içeri almaları” yasaklanmıştı.⁵⁶ “Türkler” lafından kasıt sefarette toplanıp yemek yiyen ve havai fişek gösterisini izlemelerine izin verilen sayıca oldukça kalabalık yerel sakinlerdi. Bu şekilde yerel nüfusun gözünde Avrupalı diplomatların kamusal ve hayır işi etkinlikleri Osmanlı muadillerini andırıyordu.⁵⁷

Osmanlı tüccarları da iş ve ticaret meselelerinde yardım görmek için elçiliğe gelmekteydiler. Kasım 1687'de, örneğin, bostancıbaşı hasekisini Trumbull'a gönderip Trablusşam'da Yusuf Efendi adlı bir şahsın kendisine olan borcunu tahsil etmekte yardımcı olmasını istemişti. Trablusşam ticaretinde İngiliz tüccarının faal olması hasebiyle bostancıbaşı Trumbull'ın meselede kullanabileceği bir nüfuzu olduğunu ummuş olabilirdi.⁵⁸ Hiç değilse bu örnekte Osmanlı görevlisinin Trumbull'ın gücünü abarttığı barizdi ve Trumbull özür dileyerek bu konuda yapabilecek bir şeyi olmadığını söyleyecekti. Ağustos 1689'da ise Trumbull Yusuf Efendi adlı bir başka adam tarafından ziyaret edilmişti; elçinin tabiriyle bu “ürkütücü herif” İngiliz tüccarından borç almaya ça-

56 BL MS Add. 72550, vr. 105v.

57 Kutlamanın bir tasviri için bkz. BL Add. MS 72550, vr. 102-8; kutlamaya dair bir Fransız anlatımı için bkz. BL Add. MS 72554, vr. 65-9.

58 Trumbull, *Diary*, vr. 94r.

lışıyordu. Görünen o ki Trumbull'ın, tüccarlarından birine borç vermesini emredebileceğini sanıyordu ve Trumbull ona İngiliz tüccarı üzerinde böyle bir yetkisi olmadığını izah etmek zorunda kalmıştı: "Millet hürdür, eğer borç vermek isterlerse verirler. Ben onları zorlayamam."⁵⁹

İngiliz sefareti ayrıca yerel Osmanlı siyasetinin gelgitlerine de alışkındı. Trumbull'ın Osmanlı payitahtına varışı IV. Mehmed'in Kasım 1687'de hal edilmesine bağlı oluşan muazzam karışıklığa tesadüf etmişti. Ordunun İstanbul'a yürüyüşünü takip eden kargaşada asiler servetlerine göz diktikleri birçok Osmanlı görevlisini hedef tahtasına koymuşlardı. İşte bu ortamda panikleyen bir görevli sefarete başvurarak asiler bertaraf edilene dek mücevherlerini orada saklayıp saklayamayacağını sormuştu. Hatta adam hizmetkârını da şahitlik etsin diye beraberinde getirmişti. Trumbull yardımcı olarak mücevherleri sefarete kabul etti. Aynı gün ilerleyen saatlerde bu görevli geri gelerek Trumbull'dan mücevherlerinin iadesini istedi. Mücevherlerin iadesine tanıklık edecek hizmetkârın yokluğunda Trumbull talebi geri çevirdi, hatta mücevherleri kaymakama teslim etmekle tehdit etti. Sabırlı olması gerektiğini idrak eden görevli, sonradan hizmetkârını bularak elçiliğe geri gelecekti. Hadiseye tanık tuttuğu tercümanlarının huzurunda Trumbull mücevherleri görevliye teslim etti. Adam Trumbull'ın tercümanı Draco Testa'nın aracılığıyla "katledilme ve mücevherlerini kaybetme korkusuna ve paniğe kapıldığını" ifade etmişti.⁶⁰

Kargaşanın daha az olduğu vakitlerde bile Osmanlı görevlileri imparatorluk idaresine ilişkin muayyen görevlerin yürütülmesi konusunda Avrupalı diplomatların desteğine başvuruyorlardı. Bu şekilde Trumbull birkaç Osmanlı valisi ve görevlisinin vazifeli oldukları eyaletlere ulaştırılmasında pay sahibi olmuştu. Mesela Şubat 1689'da kaptan paşa bir *kadın*ın Kaptan Wanslaw'un gemisinde İskenderiye'ye yolculuk etmesi için izin almak üzere Trumbull'a haber göndermişti. Fransız korsanlarının son zamanlarda artan faaliyetleri yüzünden Trumbull geminin ele geçirilmesi durumunda kadı ve eşyası için sorumluluk almaya gönüllü

59 Trumbull, *Diary*, vr. 144r.

60 Trumbull, *Diary*, vr. 111r.

değildi. Ertesi gün mesele Trumbull'ın dikkatine tekrar sunuldu; bu sefer bir Türk tüccar (evvelce Halep'te ticaretle meşguldü) bu iş için beraberinde bir başka Osmanlı çelebisi ve Doğu Akdeniz Kumpanyası hazinedarı Alexander Jacob ile sefarete gelmişti. Jacob da İstanbul'a gelmeden önce Halep'te yerleşikti ve muhtemelen Türk tüccarla da arkadaşlıklar. Bu kişiler *kadının* Kaptan Wanslaw ile seyahat etmesi için tekrar izin talep ettiler ve Trumbull sonunda rıza gösterdi. Gelgelelim, Jacob'a İngiliz milletini *kadının*, hane halkının veya eşyasının güvenliği ile ilgili tüm sorumluluklardan azade kılan resmi bir hüccet hazırlamasını şart koştu.⁶¹ Bu aslında Kuzey Afrika'nın batısında ve Hindistan'ın doğusunda kalan ticaret yollarında İngiliz taşımacılığının oynadığı daha büyük rolün bir parçasıydı. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda Osmanlı memurlarının atandıkları yere sağ salim varabilmeleri için İngiliz tüccarlara ve diplomatlara güvenilebilirdi. Kançılara kayıtları İngiliz diplomatların en az 1650'lerden itibaren Osmanlı görevlilerine nakliye ve koruma hizmeti sağladıklarını göstermektedir.⁶²

Trumbull bir yandan günlerini ticaret ve diplomasi ile meşgul olarak geçirirken öte yandan İstanbul'daki zamanının önemli bir kısmında payitaht içinde ve dışında seyahat ediyordu. Pek çok çağdaşı gibi Trumbull'ın gezileri ve maceraları –kendi ifadesiyle avarelik veya “gezinme suretiyle” (*a spasso*)– onu Roma su kemerlerine (“mimarlığın soylu eserleri”), at meydanına (Hippodrom) ve Aya Sofya'ya götürecekti.⁶³ Trumbull'ın keşfe çıktığı yerlerin birçoğunun antik dönemle alakası yoktu; bilakis daha ziyade “modern” Osmanlı, Müslüman mekânlarıydı: camiler, tekkeler ve hatta Osmanlı görevlileri ve tebaasının haneleri. İstanbul'da bahçelerin ve çeşmelerin çok artış kaydettiği onsekizinci yüzyılda mimarlığa özgü değişimlerden çok önce, yüksek ricalden Osmanlı görevlilerinin evleri toplu buluşmalar ve Boğa-

61 Trumbull, *Diary*, vr. 119v.

62 Örneğin bkz. Thomas Bendysh'in Hindistan'a giden Osmanlı elçisi “Siydoo Mohi Yolu” [Seyyid Muhiddin] bir İngiliz gemisiyle seyahat edebilsin diye verdiği 23 Haziran 1650 tarihli tavsiye mektubu veya bir Felemenk gemisinde beraberinde 50 kişi ile seyahat eden Cezayir beylerbeyi Mehmed Paşa için verilen 12 Aralık 1650 tarihli “passaporta”, SP 105/174.

63 Su kemerleri hakkında bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 133r, 151v.

zi'ni'nin hoş manzaralarını temaşa etmek için ideal mekânlardı.⁶⁴ İngiliz tüccarlar düzenli olarak bu mekânları ziyaret etmekteydi ve Trumbull bir istisna değildi. Hatta birçok seyahatte eşini de beraberinde götürmüştü. Örneğin, Aralık 1688'de Trumbull "karımıyla gezinerek 'kanala' {Haliç} Süleyman Paşa'nın evini görmeye" gitmişti.⁶⁵ Birkaç gün sonra Trumbull aralarında John Evans, Ralph Lane ve Peter Whitcombe'un bulunduğu bir grup İngiliz tüccarla "Silahdar Ağa'ya ait evi ve kanalı" görmeye gitti.⁶⁶ Ekim 1689'da, Trumbull Yedikule'yi bile ziyaret etti ki burası onun Venedikli seleflerinin sıkça hapsedildikleri yerdi. Yedikule'den beraberindekilerle mirahur-ı amirenin köşküne deniz yoluyla ulaşan Trumbull, burada bir grup tüccar ve Osmanlı ile birlikte akşam yemeği yedi.⁶⁷

Trumbull'ın buraları ziyareti Osmanlı görevlilerinin düzenledikleri etkinliklere katılma adetinin varlığına işaret etmektedir. Bu etkileşimler Doğu Akdeniz Kumpanyası üyeleri arasında büyük ilgi uyandırmaktaydı. Mayıs 1690'da 20 küsur senedir İstanbul'da yaşayan tüccar Ralph Lane, "Vezirin bahçesi denilen bir yere bir arkadaşımın daveti ile vezirin bugün Ulu Beğ [için] düzenlediği bir eğlenceyi izlemeye" gittiğini Trumbull'a yazılı bir raporla bildirmişti.⁶⁸ Lane'in öne sürdüğüne göre sadrazam bu eğlenceleri padişah musahiplerinin vezire karşı oldukları dedikodularına cevaben "Saray ile ilişkisini" geliştirme çabasıyla bir "uzlaşma şöleni" olarak düzenlemişti. "Yiyip içme faslı" dışında Lane birtakım nişancılık, humbaracılık ve lağımcılık gösterilerinin düzenlendiğini tarif etmekteydi. Lane'in lağımların atılmasıyla ahalinin nasıl dehşete kapıldığını anlatışından Osmanlı tebaasından başkalarının da gösterilerde hazır bulunduğu anlaşılmaktadır ("Adeta dokuz lobutun birbiri üzerine devrilmesi gibi paldır küldür dağın dibine doluştular"). Gösteriler cirit müsaba-

64 Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century* (Seattle, 2007).

65 Trumbull, *Diary*, vr. 109v. Trumbull burada sabık sadrazam Süleyman Paşa'nın evini kastediyor olabilir; kendisi Trumbull'ın İstanbul'a varışından sadece birkaç hafta sonra idam edilmişti.

66 Trumbull, *Diary*, vr. 111r.

67 Trumbull, *Diary*, vr. 167r.

68 Lane'den Trumbull'a mektup, Mayıs 1690, BL Add. MS 72528, vr. 22.

kasıyla devam etti ki bu noktada Lane “bu kadar leziz yiyeceği görüp hiçbirini yiyememek beni kurt gibi acıktırdığı için” etkinlikten ayrılmıştı. Bu etkinlikler Osmanlı dünyası hakkında siyasi ve etnografik irdelemeler için bir temel sunabilir. Örneğin Lane’in raporu Trumbull’a sultanın zatıyla ilgili bilgi de sağlamaktaydı:

Ulu Beğ’i iki defa uyumak için uzanırken gördüm, doğanın iki azılı ve tembel dürtüsü karşısında daima müthiş itaatkârdır ve onun sadece bunlara duyarlı olup başka hiçbir şey hakkında duyarlı olmadığını söylemeye cesaret edebilirim; bir kimse bir melik hakkında yalanlar söylemeye soyunmamalı ve Majesteleri için olabildiğince doğrusunu yapmalı. Pek iyi malumumdur ki, anlamayla pek işi yoktu, sanırım entelektüel... [animale rationale] deniliyor; onda bundan çok az, hatta bunun görülmeyecek kadar küçük bir parçası vardı. Öyle ki herhangi bir şey hakkında iradesi sorulduğunda, ki hukuklarına göre bazı konularda onun iradesi şarttı, olumlu cevap bekliyorlarsa hünkârım aşağı bak ve olumsuz cevap bekliyorlarsa hünkârım yukarı bak diye çığırışlırdı.

Lane bu anekdotun kaynağını vermez; onun doğruluğunu teyid etmek de mümkün değildir. Gelgelelim beşinci bölümde göreceğimiz gibi Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki kişisel karşılaşmalara dayalı raporlar ve gözlemler, Trumbull’ın Avrupa’daki muhataplarına yazdığı mektuplarda yeniden karşımıza çıkacaktır. İstanbul’da Avrupalılar ile Osmanlılar arasındaki sosyal etkileşimlerin Avrupa’da dolaşan Osmanlı bilgisine tesir etme yollarından birisi buydu.

Seyahatleri esnasında Trumbull’a sıklıkla karısı Katherine eşlik etmişti ki bu durum İstanbul’da ünsiyetin kamusal dünyasında kadının yerini bize hatırlatır. İkili zaman zaman civardaki bir mezarlıkta akşamüstü yürüyüşlerine çıkarlardı.⁶⁹ Mart 1689’da yerel camileri ziyaret etmek için Haliç’ten karşıya geçtiler. Tura Aya Sofya ziyareti ile başlayıp Sultan Ahmed ile devam ettiler ve son olarak da Valide Sultan (günümüzde Yeni Cami) Camii’ne uğradılar. Trumbull pek memnun kalmıştı, çünkü “Türkler bizi (beni ve karımı) ayakkabılarımızla içeri sokacak kadar medeni

69 Trumbull, *Diary*, vr. 128v.

[idi]. Geri kalanlara [Trumbull'ın maiyeti] biraz söylendiler ama onların da geçmesine izin verdiler.”⁷⁰ Bir başka defasında Trumbull Osmanlı payitahtının manzarasını temaşa etmek amacıyla bir caminin tepesine tırmanmaya teşebbüs ettiğinde o kadar talihi değildi. Dedğine göre şehir sakinleri devamlı surette evlerinin içine bakan ziyaretçilerden yaka silkmekteydiler:

Hayly [din işleri görevlisi] ve Bay Evans ile o caminin tepesinden İstanbul'un manzarasına bakmak için yürüye yürüye gittik, ama yaşlı adam yolumuza dikildi; diğerleri ise, mahalleli yukarı tırmananların evlerinin içine, yani karılarına ve kadınlarına, baktıklarından şikâyet ettikleri için izin vermeye cesaret edemeyeceklerini söylediler.⁷¹

Bu erken modern dönem seyahatnamelerinde sık rastlanan bir çekincedir. Fakat bu örnekte meselenin İstanbul'daki Avrupalıların hareketliliğinin yol açtığı gerçek sorunlardan kaynaklandığı anlaşılıyor. Öbür diplomatlar gibi Trumbull da Müslüman inancının birçok mekânını ziyaret etmeyi başarmıştı. Sefarette zaman zaman, “yeşil sarıklılar” dediği din adamlarına rastlamak-taydı. Bu adlandırma, başlarındaki sarığın renginden dolayındı ve Peygamber soyundan gelmeleri, yani seyyid olmaları hasebiyle bu ayrıcalığa nail idiler. Ekim 1689'da Trumbull bir sabahını bir tekkede dervişleri izleyerek geçirdi. Töreni günlüğünde şöyle tasvir etmektedir:

Buraya dervişleri görmeye geldik. Hayırseverlik hakkında bir vaaz dinledik ki bu bizi Tanrı'ya yaklaştırdı. Kalanı Peygamberlerine övgüden ibaretti. Ayinlerinde ulu bir sessizlik ve huşu var. Kendi etraflarında dönerlerken güçlü bir çekivlik ve devamlılık var.⁷²

Bu tür törenlere Avrupalıların kabul edilebildiklerini, zamanın Avrupa menşeli matbu eserlerinde yer alan birçok gravürde görmekteyiz. Trumbull'ın “hayırseverlik hakkında” Türkçe bir vaazı nasıl olup da anlayabildiği ise o kadar açık değildir; keza mevlevi

70 Trumbull, *Diary*, vr. 151v.

71 Trumbull, *Diary*, vr. 167-8.

72 Trumbull, *Diary*, vr. 168v.

dervişlerin ayinde usûlen yaptıkları şeyleri nasıl yorumlayabildiği de. Başka birçok durumda olduğu gibi, burada da muhtemelen yerli bilgi verenlerden öğrendiklerine dayanmaktaydı.

Hatırlamakta fayda vardır ki Trumbull'ın Osmanlı payitahtındaki seyahatleri Osmanlı görevlileri ve tebaasının açık onayı ve katılımı olmadan mümkün olamazdı. Her şeyden evvel Trumbull'ın elçilik çalışanlarından olan yeniçeriler (yasakçılar) onun yerli Osmanlı tebaasıyla etkileşimlerini kolaylaştırmaktaydılar. Mayıs 1688'de İstanbul'un kuzeyinde bir sahil kasabası olan Tarabya'ya yapılan bir yolculuk esnasında Trumbull orada bir İngiliz tüccarın yakınlarda veba kapıldığı dedikodularını duyduktan sonra endişelenmişti. Bunun üzerine yasakçı yeniçeriye yerel ahali ile konuşup bu iddianın sahih olup olmadığını teyit etmesi talimatını verdi. Trumbull kendisine tahsis edilen eve geldiğinde "yeniçeri evin kadını çağırды ve o birinin orada boğazında şişkinlikten mustarip olduğunu itiraf etti ama bunun veba olduğunu reddetti."⁷³ Daha genel olarak Trumbull ancak bostancıbaşıdan ruhsat almışsa seyahate mezundu; bostancıbaşı İstanbul'un tüm su yolları ve kara yollarındaki hareketliliği gözetleyip denetlemekle yükümlü resmi görevliydi. Bu durumun Avrupalıların hareketliliğini tümünden kısıtlayan bir çeşit uygulama olmadığını belirtmek adına söylemek gerekir ki Trumbull bu denetleme usulüne İngiltere'den alışkın olmalıydı; orada da ilke olarak seyyahlar yurtdışına gitmeden önce Kraldan onay almak zorundaydılar.⁷⁴ Trumbull'ın tüm ricaları kabul olunmamıştı elbette. Mart 1688'de Trumbull, bostancıbaşı "Beşiktaş'ı görmem için bana ruhsat vermedi" diyerek yakınmıştı.⁷⁵ Fakat bu kısıtlamalarla Osmanlı memurları Avrupalıların güvenliğini temin için üzerlerine düşeni yapmış oluyorlardı. Bu durum Trumbull, eşi ve birçok İngiliz tüccarın Süleyman Paşa'nın evini ziyaretten geri dönüşlerinde gözlemlendi. "Sarhoş bir Türk" tarafından taciz edilmişlerdi; Trumbull olayın nasıl yaşandığını söylememektedir. Adamın yeniçeri olma iddiasından dolayı veya belki de bu iddiaya rağmen

73 Trumbull, *Diary*, 130r.

74 Alison Games, *The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 22.

75 Trumbull, *Diary*, vr. 123r.

Trumbull tercümanından ikisine, Draco Testa ve Giorgacchi Yer-rachi'ye, adamı tutup Yeniçeri ağasına teslim etmelerini emretti. Sonradan tercümanlarından birinin kendisine bildirdiğine göre Trumbull Yeniçeri ağasının tam desteğine sahipti:

Ertesi gün Giorgacchi [Yeniçeri Ağasına] gitti ve herif [sarhoş Türk] topçu olduğunu söylediği için Yeniçeri Ağası Topçubaşığı çağırıp ona bir gün önce yeniçeri olduğunu söylediği için adamın kaba etine 100 sopa ve şimdi topçu olduğunu söylediği için de ayaklarına 100 sopa vurdurmasını emretti. Sonra da bana iltifatta bulunarak onu huzurundan defetti.⁷⁶

Bu olay, İstanbul'da asıl önemli olan kimliklerin her zaman Osmanlı hukukuyla belirlenenler –müstemin/tebaa, Hristiyan/Müslüman– olmadığı, bilakis ricali diğerlerinden ayıran sosyal ayrımlar olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Resmi törenlerde olduğu gibi, Avrupalıların Osmanlı dünyasındaki seyahatlerinde cereyan eden sohbetlere kulak misafiri olmak, eldeki kaynaklarla, zor bir iştir. Ne var ki, hiç değilse yerel siyaset ve ticaretin Avrupalılar ve Osmanlılar arasında bir muhabbet konusu olduğunu bir yolculuk ifşa etmektedir. Karadeniz İngiliz tüccarlar için devamlı bir güzergâhtı ve tüccar Ralph Lane'in orada bir evi dahi vardı. Haziran 1688'de Trumbull Karadeniz'e seyahat edip 1683'te Viyana kuşatmasına komuta eden bednamlı Kara Mustafa Paşa'nın sabık kethüdası olduğunu iddia eden bir adamın evinde kalmıştı. O akşam edilen sohbetten Trumbull özellikle hoşlanmış olmalıydı, zira bu Osmanlı çelebi-siyle olan muhabbetinin bir kısmını günlüğüne kaydetmişti:

Bana İngiltere'den gelen bizim kumaşın eskisi gibi iyi olma-masının sebebini sordu. Ona bu imparatorlukta paranın niye eskisi gibi bol olmadığını sordum ve eğer iyi para bulursanız iyi kumaş buluruz diye ekledim. Bu dediğime o ve diğer Türkler katılarak güldüler.⁷⁷

Trumbull Türkçe konuşmadığından bu sohbetin –kaynak-larda her daim sessiz ve görünmez kalan– bir tercüman aracılı-

76 Trumbull, *Diary*, vr. 109-11.

77 Trumbull, *Diary*, vr. 132v.

ğıyla mümkün olduğunu biliyoruz. Bir sonraki bölüm bilginin dolaşımında bu tür araçların payını daha etraflı bir şekilde ele alacaktır. Şimdilik sadece, bilgi, hikâye ve anekdot alışverişiyle sonuçlanan bu tür karşılaşmaların potansiyeline dikkat çekmek istiyorum. Sonuçta, belki de zaman geçirmenin en eski yolu insanların bir araya toplanıp günün olayları hakkında çıkan haberleri konuşmalarıydı.

Sonuç

Trumbull ve birkaç Osmanlı memurunun ulusal ticaret ve siyaset hakkında şakalaşıp gülmek suretiyle bir bağ kurabildikleri o enstantene, İstanbul'da kişisel ilişkilerin kısa, gelip geçici karşılaşmalardan ibaret olduklarında bile Avrupalılar ve Osmanlılar arasında bilgi değiş tokuşuna zemin hazırlayabildiğini açıkça gösterir. Bu bakımdan Trumbull'ın İstanbul'daki deneyimi Çin, Hindistan ve Latin Amerika'da yerel ağlara entegre olmaya kabil sayısız Avrupalının deneyiminden farklı değildi. Devasa hediyeleşme ağları, törenlerde benzer statülere sahip olmak ve diplomasi mesleğinin bir sonucu olan günlük etkileşimler: bunların tümü Osmanlı payitahtında Avrupalılar ve Osmanlıları kapsayan bir ünsiyet dünyasının oluşmasına katkı sağlamışlardı.

Fakat tüm bunların göbeğinde kendi öykünmeleri, korkuları ve kendine göre koşulları olan bireyler olduğunu hatırd tutmak gerekir. Örneğin, sabık kaymakamın, makamından alaşağı edilmiş bu kırgın gönüllü adamın makamını kaybettikten sonra hala Trumbull'ın hatırında olduğunu öğrenip şaşırmasını ele alalım. Trumbull tercümanı Antonio Perone'yi halini hatırını sormaya gönderince eski kaymakam "çok hoşnut oldu, bunun makam kaybedilince pek az kişinin gösterdiği gerçek dostluk olduğunu" söyledi.⁷⁸ Bu adamın sözleri her sene yeni bir vezirin atanabileceği bir imparatorluk sisteminde konumun bıçak sırtında olduğunu ortaya koyduğu gibi Avrupalılar ile Osmanlıların dostluk kurma potansiyelini de gösterir. Bu bireyler birbirlerinin dillerini anlayamadıklarında bile –tercümanlar, doktorlar, hizmetkârlar,

78 Trumbull, *Diary*, vr. 170r.

kâtipler, mühtediler ve başka aracılar gibi– bireylerden müteşekkil ağlar ile irtibatlıydılar. Bu fertler Osmanlı ve Avrupalı haneler arasında devamlı surette hareket halindeydiler ve bu nedenle İstanbul ve Londra arasındaki bilgi akışının merkezindeydiler.

4. Gündelik İletişimde Mesafenin Üstesinden Gelmek

Aralık 1670'te İstanbul'da yaşayan bir Osmanlı çelebisinin eline aslen Paris'te yazılmış bir havadis kâğıdı geçti. Adam Latin alfabesiyle acele yazılmış bu kâğıdın içeriğini, Fransız sefaretindeki bir tercümandan onu Türkçeye çevirmesini isteyecek kadar çok merak ediyordu. Tercüman meseleyi Fransız elçisi Denis de La Haye ile görüştüğünde, elçi metni okuyarak içerdiği bilgilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarına zarar verebilecek cinsten olduğuna kani oldu ve havadis kâğıdını çevirtmemeye karar verdi.¹ Bunun yerine, La Haye yeni bir Fransızca metin yazıp Türkçeye çevirtti ve tercümana bu yeni Fransızca belgeyi Türkçe çevirisiyle beraber asıl sahibine vermesini emretti. Osmanlı çelebisi memnun olmuş gözükse de aslında metnin çevirisi karşısında hayal kırıklığı yaşamıştı. Tercümanın sonradan La Haye'a rapor edeceği üzere:

Türk belgenin iyi çevrilmediğini söyledi çünkü onu kendisine veren Fransız'ın dediğine göre bu *relation*da Fransa'da bir tercümanın (*drogman du France*) Süleyman Ağa'ya [Fransa'ya son giden elçi] son derece kötü muamele ettiği haberleri yazıyormuş. Bir gün işin aslını mutlaka öğreneceğini söyledi.²

1 Bu olay Denis de La Haye'in Marquis de Lionne'ya yazdığı şifreli bir mektupta rapor edilmiştir, MAE CP Turquie 9, vr. 253, t.y. Ben mektubu, mektubun bu dosyadaki diğer tarihlendirilmiş belgelere nazaran bulunduğu yere dayanarak tarihlendirdim. Sefaret tercümanı muhtemelen Georges Fontaine idi ama La Haye'in mektubunda sadece eşraftan bir Türk ("*un Turc de consideration*") diye geçen Osmanlı çelebisinin kimliği hakkında daha ötesine ulaşamadım.

2 "Le Turc a paru satisfait mais il a dit qu'on ne luy avoit pas bien intepret, parce que le francois qui luy avoit donné l'avoit asseuree que le papier ➡

La Haye bu çelebinin belgeyi kimden aldığını bulmasını tercümana beyhude yere emretmişti. Kralın sekreterine gönderilen bir raporda, La Haye bunun muhakkak Paris'ten Marsilya'ya gidip oradan da yolunu bulup İstanbul'a gelen bir havadis kâğıdı olduğunda ısrar ediyordu. "Bir düşünün" diye yakınıyordu La Haye "böyle bir belge sultanın ya da sadrazamın eline geçseydi neler olurdu."³

Bu Osmanlı çelebisi Süleyman Ağa'nın yakın tarihli sefirlik görevine duyduğu merakta yalnız değildi. İstanbul, Londra ve Paris'te de insanlar farklı nedenlerle de olsa bu sansasyonel haberin sihrine kapılmışlardı.⁴ Süleyman, IV. Mehmed tarafından Paris'e görünüşte dostane duygularla ama aslında muhtemelen Kandiye kuşatmasında Fransızların gizlice Venediklilere yardım ettiği dedikodularının tüm Akdeniz'de ayyuka çıktığı bir vakitte Fransızların sadakatını temin etmeye yönelik son bir ümit kabilinden gönderilmişti.⁵ Kendi hesaplarına Fransız memurlar daha

portoit que Soliman Aga avoit esté tres mal traité par un drogman de France et qu'un jour on en scaurent la verité". Gerçi La Haye, Lionne görsün diye asıl belgenin bir kopyasını eklemişti ama ben La Haye'in İstanbul mektupları (MAE CP Turquie 7-9) arasında bunu bulamadım.

3 "Il me paroist que cela est venu de Paris a Marseille et de Marseille icy, considerez s'il vous plaist ce que peut produire une semblable relation entre les mains du G[rand] S[ignor] ou d'un G[rand] V[isir]", MAE CP Turquie 9, vr. 253.

4 Paris'teki çalkantının bir anlatısı için bkz. Laurent d'Arvieux, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux, contenant ses voyages à Istanbul*, ed. J. B. Labat, 6 cilt (Paris, 1735), 4: 133-41. Süleyman'ın Ekim 1669'da Marsilya'ya varışı Ticaret Odası vekillerince kafa karışıklığı ile selamlandı, zira M. de la Gebertye ve M. de Meaux'nun Marquis de Lionne'a gönderdiği mektuplara bakacak olursak Süleyman'a tam olarak nasıl davranacaklarını bilememişlerdi, bkz. MAE CP Turquie 9, vr. 184-9, 193. Ayrıca yemek ve Türk adetleriyle ilgili kaygı için bkz. MAE CP Turquie 9, vr. 202-4. Paris'teyken, Süleyman ondan kendilerini de beraberinde geri İstanbul'a götürmesini isteyen birkaç Türk tarafından ziyaret edilmişti, CP Turquie 9, vr. 204-8. Olayla ilgili haberler Roma'da da dolaşıyordu, bkz. "P. Dominique Ottoman" adlı kişinin imzalı mektubu, MAE CP Turquie, vr. 192. Mektup Lionne'a Philippe Andrenas d'Armenante tarafından yönlendirilmiştir. Eylül 1670 gibi geç bir tarihte İstanbul'daki memurlar Süleyman için kaygılanıyorlar ve Fransız sefaretinin tercümanına konuyu soruyorlardı, MAE CP Turquie, vr. 253, 254, 258 ve 277.

5 Örneğin bkz. Mackay [sic.], "Journal du siège de Candie depuis l'année 1667", BNF MS Fr. 7890; Sieur de Jeure-Millet, "Relation de tout ce qui s'est passé dans le royaume de Candie, en la campagne de l'année 1660", BNF MS Fr. 11322. Bazı Osmanlı çevrelerinde İspanyolların da yardım ettiklerine dair hiç değilse bir kuşku vardı, bkz. Ahmad ibn Lutfallah, *Kitâb Jâmi'* ➤

ziyade Süleyman'ın bir diplomat rütbesinde ve statüsünde olup olmadığı ile ilgililerdi. Süleyman'ın taşıdığı mektuplarda “elçi” kelimesini boş yere arayan şarkiyatçılar bu konuda tomarla evrak ürettiler.⁶ Bu uzmanlar Süleyman'ın, sultanın iç kapı halkı (enderun-ı hümayun) mensubu olduğuna kanaat getirince –onların zannınca bu, diplomatlık yapmaya yetecek kadar yüksek bir statü değildi– Süleyman, Kralın sekreteri Marquis de Lionne'un huzuruna kabulü esnasında bir hayli küçümsemeye maruz kalmıştı.⁷ Öyle görünüyor ki, Osmanlı çelebisinin Fransa tercümanına bahsettiği kötü muamele buydu. Süleyman'ın ziyareti *Gazette de France*'ın özel bir baskısıyla⁸ kamuoyuna yansıdı; Paris ve diğer Avrupa şehirlerinde dolaşan özel mektuplar ile el yazılı ve basılı

al-duwal (Beyrut, 2009), 1190-1. Girit için daha genel olarak bkz. Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton, 2000).

6 Bu kuşku daha Süleyman'ın ulaştığı andan itibaren vardı, bkz. M. de Meaux'nun Lionne'a mektubu; burada Süleyman hakkında “sadece bir *Moutaferaca* [yani müteferrika] ki Saray'da bunlardan 500 tane var” diye yazmıştı, MAE CP Turquie 9, vr. 188. Arvieux'nün raporu CP Turquie 9, vr. 209-15'tedir. Gerçi daha çarpıcı olanı bir başka raporda bulunan yargıydı; buna göre Osmanlı bağlamında “mukim elçi” (*ambassador*) ile “elçi” (*envoy*) arasındaki ayrımın pek de yeri yoktu, CP Turquie 9, vr. 198-9. Bu yazarın kim olduğunu saptayamadım.

7 Yukarıda Osmanlı çelebisinin “Fransa tercümanı” diye andığı kişi muhtemelen Lionne idi. Bu görüşmenin birçok dökümü vardır ve bunlardan biri de şudur: Nicholas de Saintot, “Relation de ce qui s'est passé à la Reception de Soliman Aga Mustapharaca”, BNF Fr. 14118, vr. 79-96. Saintot Sieur de Berlise'in vekili, “*introduceur des ambassadeurs*” idi. Bir başka versiyon –ki üzerinde düzeltmeler olan daha eski bir müsveddedir– şurada bulunabilir: CP Turquie supplement 3, vr. 348-57. Süleyman'ın bizzat yazıp imzaladığı şikâyeti için bkz. MAE CP Turquie 9, vr. 201 ve eve dönme isteği için bkz. vr. 216-17. Bu hadise kültürler arasında böylesi buluşmaların “çeviride yitik” hale gelebildiklerinin tipik bir örneğidir. Geç onsekizinci yüzyıl öncesinde Osmanlı elçileri genelde sultanın müteferrikaları arasından mahsus atanırlardı. Süleyman gerçekten de bu rütbedekiler arasından seçilmişti ama bu ayrımı daha çok formal diplomatik statüye dair bir iz bulmaya çalışan Fransızların gözünden kaçmıştı. Krş. Jean-Louis Bacqué-Grammont vd., *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul/Paris, 1991). Fransa'da, Süleyman Ağa'nın hikâyesi ilk kez 14 Ekim 1670'te sahnelenen Molière'in *Kibarlık Budalası*'na ilham vermek suretiyle nesillere miras kalmıştır. Laurent d'Arvieux kostümleri bizzat tasarlamıştı.

8 “Relation de l'audiance donnée par le Sieur de Lyonne, à Soliman Musta-Féraga, envoyé au Roy, par l'empereur des Turcs, le Mardy 19 Novembre 1669, à Suresne”, *Gazette de France*, no. 139, Kasım 1669, BNF MS N.a.f. 9639.

gazetelerde hikâyeyi yeniden anlatmak için de çok mürekkep sarfedildi. Bunlardan biri de 1670'te Venedik'te basılmıştır. Mektup yazarların mektuplarına böyle *gazeteleri* ilıştirmeleri, özellikle de bilgiye erişimde diğerlerinden önde olan tüccarlara gönderilen mektuplarda yaygın bir adetti. Fransız *relationu* da bu şekilde Paris'ten Marsilya'ya ve oradan da İstanbul'a ulaşmış ve bahsi geçen Osmanlı çelebisine kimliği belirsiz bir "Frenk" ademi tarafından içeriğinin sözlü tasviriyle birlikte teslim edilmişti.

Bu türden olaylar onyedinci yüzyıl İstanbulu'nda olağan gelişmelerden değildi. Avrupa menşeli havadis kâğıtlarından yapılan resmi Türkçe çeviriler az ve seyrek. Yine de resmi çeviri marifetiyle haber değış tokuşunun nasıl gerçekleştiği zaman zaman izlenebilmektedir: örneğin, bir kaymakamın Fransız elçisinden bir *gazeteyi* kendisi için çevirmesini dilemesi; bir tercümanın bir Osmanlı devlet adamına verdiği hediyeler içinde İngiliz-Felemenk savaşı hakkındaki son haberlerin Türkçe çevirilerinin de yer alması veya bir İngiliz diplomatın Habsburglara karşı Fransız savaş ilannamesinin Türkçeye çevrilmesini emretmesi.⁹ Bu şekilde, Avrupa'dan haberler bazen Osmanlıların eline ulaşıyordu ama bu tür örnekler, en azından onyedinci yüzyıl için nadirattandır. Gerçekten de, Osmanlı payitahtında Avrupa menşeli haberlerin yazılı çevirileri 1833'te Tercüme Odası'nın kuruluşuna kadar düzenlilik arz etmeyecekti. Bu kurumun ortaya çıkışı evvelki zamanlarda sadece İstanbul'un gündelik yaşamı içinde gayriresmi sosyal etkileşimin bir parçası olan bir adeti bürokratikleştirmeye yönelik ilk ciddi girişimdi.¹⁰

İstanbul'daki ikameti esnasında William Trumbull yazılı metinlerin resmi çevirileri sayesinde Osmanlı mahfillerinde vücut bulan bilgiyi edinmenin hiç değilse bir yolunu bulmuştu. Bunun en ilginç örneği Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı –ve Osmanlı İm-

9 La Haye'dan Ağustos 1666'da sultana göstermek amacıyla XIV. Louis'nin deniz gücünün bir dökümünün çevirisini göndermesi istenmişti, MAE CP Turquie 8, vr. 137. Tercümanın haber hediyesi için bkz. La Haye'dan Lionne'a mektup, 20 Temmuz 1667, MAE CP Turquie 8, vr. 255-61; çeviri için verilen emir hakkında bkz. Trumbull, *Diary*, 21 Eylül 1689 tarihli kayıt.

10 Tercüme odası hakkında Bkz. Mehmet Darakçıoğlu, *Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire*, Doktora Tezi (Princeton University, 2010).

paratorluğu'nun 1592'den 1650'lere kadar bir vakayinamesi mahiyetindeki- *Fezleke-i Tevarih* başlıklı kitabın bir kopyasıdır. Eserin onsekizinci yüzyıla dek sadece Osmanlı Türkçesinde var olduğu düşünülmekte idiysen de Trumbull'ın evrakı içinde 1680'lere ait bir İngilizce çevirisi bulunmaktadır.¹¹ Çeviri İngiliz sefaretinde çalışan kâtiplerden birinin elinden çıkmıştır. Eserin Osmanlı tebaasından birinin yardımı ile çevrilmiş olması gerektiği, İngilizce çevirinin kısa bir Kâtip Çelebi biyografisi içermesinden bellidir; bu biyografi o devirde Kâtip Çelebi hakkında İstanbul'da dolaşan bilgilere dayanıyor olsa gerektir. Bunun haricinde Trumbull'ın Avrupa dilleri ve Osmanlı Türkçesi arasında belge çevirme işine açıkça bulaştığını gösteren ancak birkaç örnek daha vardır.¹²

Burada bir Osmanlı'nın bir başına bir Fransız *gazetesini* ele geçirmeyi nasıl başardığıyla (aslında aşağıda göreceğimiz üzere bu, hikâyenin en ehemmiyetsiz tarafıdır) ilgilenmediğim gibi, La Haye'in maharetli hasar kontrolüyle ve hatta Fransa ziyareti Akdeniz'in her iki tarafında yaşayanlar için günün olayı [*cause célèbre*] haline gelen zavallı Süleyman Ağa ile de ilgilenmiyorum. Bu bölüme girizgâh oluşturan bu olay daha ziyade onyedinci yüzyıl İstanbul'unda bilginin dil engellerini aşmasını sağlayan bir süreç işaret etmektedir. Evvela, olay İstanbul'da iletişimin bir hayli basit ama önemli bir özelliğini ifşa etmektedir ki bu Avrupa menseli haberlere dair fiziki malzemenin –mektuplar, havadis kâğıtları, el yazılı ve matbu diğer bilgiler– İstanbul'da tedavülde olup Osmanlı tebaası tarafından edinilebilmesidir. Daha önemlisi, bu olay İstanbul'da gündelik yaşamın bir başka hayati hususiyetini aydınlatmaktadır: bu, bir önceki bölümde tasvir ettiğim ünsiyet dünyasının –tercümanların yanı sıra doktorlar, tüccarlar, din değiştirenler, kâtipler ve hatta hizmetkârları da barındıran– bir araçlar şebekesi ile bir arada tutulduğudur. Bu bağlamda, tercüme sefaretlerde maaşlı tercümanlar tarafından yürütülen resmi bir

11 Trumbull'ın *Fezleke-i Tevarih* kopyası BL Add. MS 72561, vr. 1-157'dedir. Kâtip Çelebi hakkında bkz. Gottfried Hagen, "Katib Çelebi: Mustafa b. Abdullah, Hacı Halife (b. 1609; d. 1657)", C. Kafadar, H. Karateke ve C. Fleischer (ed.), *Historians of the Ottoman Empire* (Mart 2007).

12 Bir defasında Eylül 1689'da Trumbull Habsburglara karşı Fransız savaş ilanının Türkçeye çevrilip bir Osmanlı memuruna iletilmesini emretti. Bkz. Trumbull, *Diary*, 21 Eylül 1689 tarihli kayıt.

adet değildi sadece; bu ayrıca bir gündelik yaşam yapısıydı. Bu yapıda bilginin yayılması resmi metin tercümeleriyle değil olay mahallinde, sözlü tercümelerle ve aracılık ile mümkündü.

Tabii ki, metin tercümeleri belli başlı ilmi çabaların başarısı için vazgeçilmezdi. Ebubekir b. Behram el-Dimaşki'nin Joan Blaeu'ye ait 11 ciltlik ve 3,000 sayfalık *Atlas major*'u –kitap 1688'de Felemenk elçisi Justinus Colyer tarafından IV. Mehmed'e takdim edilmiştir– tercüme etme projesi buna bir örnektir.¹³ Ne var ki “âli” ilmi metinlere özgü teamüller başka tür bilgiye her zaman uygulanamazdı. Bu durum bilhassa dil sınırlarını aşan bir değiş tokuşun söz konusu olduğu haber tedavülü meselesinde geçerlidir; bu değiş tokuş katı bir çeviri süreci marifetiyle değil, siyasi olaylar hakkındaki hikâyelerin gayriresmi aktarımı suretiyle olurdu.¹⁴ Yabancı memleketlerdeki olaylar hakkında böyle hikâyeler anlatılabileceği gibi yazılı belgeler de sözlü raporların konusu olabilirdi. Bu bölümün başındaki Osmanlı çelebisi, bir Fransız'dan belgeyi edindiği vakit beraberinde içeriği hakkında da sözlü bir rapor almıştı. Bu, çelebinin Avrupa menşeli bir haberin ana mesajını, şekli bir tercüme eylemi dışında almasını sağlayan bir araç işlevi görmüştü. Beni bu bölümde en çok ilgilendiren şey bu tarz aracılıklardır. Böyle durumlarda, yani çevirinin sosyal etkileşim ve gayriresmi aracılıktan daha az önemli olduğu durumlarda, erken modern İstanbul gibi yerlere özgü bir hususiyet olduğu düşünülen, iletişimin önündeki farazi engellere ne demeli?

Bu hikâyeyi yorumlamanın bir başka yolu daha olduğu için bu soruyu sormak lazım gelir. Bu yorumun erken modern devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünya ile olan ilişkisini an-

13 Feza Günergun, “Ottoman Encounters with European Science: Sixteenth- and Seventeenth-century Translations into Turkish”, Peter Burke, R. Po-chia Hsia (ed.), *Cultural Translation in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 192-211.

14 Örneğin bkz. Robert Darnton, *The Forbidden Best-sellers of Pre-Revolutionary France* (New York: W. W. Norton, 1995), özellikle 181-98; Robert Darnton, “An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris”, *American Historical Review* 105.1 (Şubat 2000), 1-35; aynı minvalde bkz. Koopmans'ın “siyasi hikâyeler hakkındaki hikâyeler” tartışması, Joop Koopmans (ed.), *News and Politics in Early Modern Europe, 1500-1800* (Leuven: Peeters, 2005) giriş bölümü; son olarak Helen MacGill Hughes'in klasik çalışması: *News and the Human Interest Story* (New York: Greenwood Press, 1940).

lamamıza tesiri belki de çok fazla olmuştur. Bu klasik yorumda Osmanlı devlet adamlarının dış dünyaya dair bilgiye erişim için çoğunlukla gayrimüslim aracılara mecbur oldukları vurgulanır.¹⁵ Bu ilişki genelde müstehzi bir şekilde tasvir edilir. Buna göre, bizim Osmanlı çelebisi Avrupa'da deveran eden bilgidен bi-haberdi ve tercümanların, din değiştirenlerin ve diğer karışanların aracılığına çaresizce bağımlıydı. Bu durum bazen gerçek olabilir-di: bu devirde tıpkı diğer herkes gibi Osmanlı devlet adamları da bilgi kaynağı olarak başvurdukları kişilerin hilelerinin, gizlerinin ve yanlış bilgilendirmelerinin kurbanı olabilirlerdi –bizim örneğimizde bu durum La Haye'in cingözlük yaparak asıl *relationu* muhtemelen Fransızları daha çok kayıran bir diğeriyle değiştirmesinde görülür. Fakat bilgi edinimi için aracılara dayanmak bir tek Osmanlı devlet adamlarına özgü değildi. Çok dilli bir imparatorluk payitahtında bu yaşamın ta kendisiydi.¹⁶

Bu bölüm dil engellerini aşan bilgi deveranını içerdikleri nispette gündelik iletişimin mekaniğini keşfetmektedir. Evvelki bölümde sunulan ünsiyet görüşünden hareketle bu bölüm İstanbul'daki Avrupalı ve Osmanlı mahfilleri arasında bilginin fiiliyatta nasıl dolaştığını incelemek maksadıyla Trumbull'ın dünyasında iletişimin sosyal bağlamına yoğunlaşmaktadır. Burada, çözümleme bu bölümün başında tasvir edilen olaydaki gibi bir yol takip edecektir. İlk olarak, Avrupa menşeli haber içeren malzemenin İstanbul'a nasıl gelebildiğini ele alıp Avrupa menşeli mektuplar, havadis kâğıtları ve gazetelerin İstanbul'daki tedavülünden Osmanlı tebaasının ne kadar haberdar olduğuna bakıyorum. Sonrasında, Avrupalılar ve Osmanlılar arasında haber dolaştırma maharetine sahip bireylerin türlerini tasvir ediyorum.

15 Krş. Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York: W. W. Norton, 1982), özellikle "Media and Intermediaries" hakkındaki bölüm.

16 Akdeniz'de günlük iletişimde çok dilliliğin önemi hakkında ikna edici bir argüman için bkz. Eric R. Dursteler, "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early Modern Mediterranean", *Past and Present* 217 (Kasım 2012), 47-77. Bu eseri ilk kez 25-28 Mart 2009'da Montecatini Terme'de düzenlenen 10. Akdeniz Araştırma Toplantısında sunulan "Language and Cultural Mediation in the Mediterranean, 1200-1800" konulu çalıştayda sunulan bir tebliğde dinledim. Eric Dursteler ve Natalie Rothman'a bu çalışmaya katılmama imkân verdikleri için minnettarım ve diğer katılımcılara bu bölümün ilk taslaklarından biri hakkında dile getirdikleri yorumları ve içgörülerini için müteşekkirim.

Çeviri meselesine olan yaklaşımımızı genişletip farklı akıcılık türlerini hesaba katarak tercümanları merceğe alan geleneksel yaklaşımı aşma çabası güdüyorum. Buna bağlı olarak da –tarihi kayıtlarda tercümanlara göre daha az iz bırakmış olsalar da– bilginin yayılmasında tercümanlara benzer bir rol oynamış başka tür araçların var olduğunu iddia ediyorum. Gündelik iletişimdeki bu değişkenin hakkını teslim etmek bize çevirinin çoklu ve bazen öngörülemez bağlamı ile İstanbul'daki bilgi akışını nasıl etkilediklerini takdir etme imkânı verir.

İstanbul'da Avrupa Menseli Haberler

1692'de yazan Laurence Echard için İstanbul şüphesiz Avrupa iletişim coğrafyasının bir parçasıydı. Echard, *The Gazetteer's, or Newsman's Interpreter* adlı bir nevi referans rehberi yayınlayarak kendi gibi haber okuyucularına yardım etmeyi amaçlamıştı; zira “tarih, haber ve benzeri şeyler okurken hafızamın hangi şehir ve kasabanın nerede ve kime ait olduğu konusunda beni yanılttığını görüyorum (hakkında sıklıkla okuma yaptığım yerler söz konusu olduğunda bile)”.¹⁷ Echard'ın kitabı içerdiği “iki ile üç bin arasında” şehir ve kasaba tasviri listesi ile cebe sığacak kadar küçüktü ve “kısmen sık gidilen kahvehaneler ve diğer haber edinme yerleri için tasarlanmıştır; sayesinde Avrupa'nın kayda değer tüm şehir, kasaba veya kalelerinin arzu edildiği takdirde nerede ve kime ait olduğu, durumu, mesafesi vs. kolayca öğrenilebilir. Ayrıca modern tarih eserlerinin, özellikle son yüzyılımıza ait olanların, doğru anlaşılmasına kısmen yardımcı olur ki bu eserler böyle yardımcı kitaplar olmaksızın coğrafyaya olağanüstü kabiliyeti ol-

17 Laurence Echard, *The Gazetteer's, or Newsman's Interpreter: Being a Geographical Index of all the Considerable Cities, Patriarchships, Bishopricks, Universities, Dukedoms, Earldoms, and such like; Imperial and Hance Towns, Ports, Forts, Castles, &c. in Europe ... of special use for the true Understanding of all Modern Histories of Europe, as well as the Present Affairs; and for the Convenience of Cheapness and Pocket- Carriage, Explained by Abbreviations and Figures* (Londra: Thomas Salusbury, 1692). Echard'ın yazdığı birçok coğrafya ve tarih eseri arasında *Gazetteer* en rağbet görenlerden birisiydi ve 1751'e kadar Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Lehçe de dahil pek çok dilde 17 baskısı yapılmıştı. Echard için bkz. R. T. Ridley, “Laurence Echard”, ODNB.

mayanların pek de işine yaramaz.”¹⁸ Buradan hareketle Echard onyedinci yüzyıl haberlerinin bir haritasını çıkarırken Londra, Paris ve Venedik’e ilaveten aşağıdaki maddeyi de eklemiştir:

KONSTANTİNOPOLİS veya *Stamboul*, Avrupa’nın en meşhur şehirlerinden biri, Türkiye idaresinde, *Romania* eyaletinde; Türklere tabi bir Patriklik şehri ve imparatorların payitahtı. Avrupa ve Asya arasında dar bir boğaz üzerinde bulunur, her iki sinin de kilidi mesabesindedir. Viyana’nın 830 mil, Roma’nın 900 mil, Paris’in 1460 mil, Londra’nın 1570 mil, Madrid’in 1850 mil, Kopenhag’ın 1230 mil, Stockholm’ün 1240 mil, Krakov’un 765 mil ve Moskova’nın 750 mil doğusundadır. Boylam 54.20. Enlem 43.00.¹⁹

“Avrupa ve Asya arasında” bulunan konumuyla İstanbul, Londra’nın 1570 mil uzağında olsa da, Osmanlı dünyasından gelen bilgi için bir takas odası vazifesi görmeye uygun bir yerdi. Echard’ın kentleri birbirinden ayıran mil mesafesine sarf ettiği dikkat bu dönemde haberler hakkındaki düşüncelerin mesafeye dair kaygılarla ayrılmaz bir ilişki içinde olduğunu yansıtmaktadır. İstanbul’un Echard’ın haritasına dahil edilmesi Avrupalıların günlük haber gıdası içinde Osmanlı dünyasından geçilen raporların önemini de hatırlatmaktadır. Daha onyedinci yüzyılın matbu ahval kâğıtları çıkmamışken Osmanlı dünyasındaki olaylar hakkında çıkan spekülasyonlar Avrupa’da önemli sonuçlar doğurmaktaydı. Bunun bir örneği, dedikoduların Venedik sigorta piyasasına olan etkisini ele alan Pierre Sardella’ya ait artık klasikleşmiş çalışmadır.²⁰ Böyle haberler şahsi iş mektuplarında da aktarılırdı. Francesca Trivellato, Livorno’da faaliyet gösteren Ergas ve Silvera tüccar ailelerinin yazdığı 14.000 mektubu inceleyerek “siyasi, askeri ve diplomatik olaylara ilişkin haberler” başlığının iş mektuplarındaki üç ana bilgi kategorisinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır.²¹ Echard’ın eserini bastığı 1692 senesi itibarıyla

18 Echard, *The Gazetteer’s, or Newsman’s Interpreter*, Önsöz.

19 İstanbul’a ilişkin referans “CO” başlıklı sayfada bulunabilir.

20 Pierre Sardella, *Nouvelles et spéculations à Venise au début de XVIe siècle* (Paris: A. Colin, 1948).

21 Francesca Trivellato, “Merchants’ Letters across Geographical and Social Boundaries”, Bethencourt ve Egmond (ed.), *Correspondence and Cultural* ➔

Avrupa'nın günlük bilgi açlığı elle yazılan havadis kâğıtları, matbu gazeteler, Felemenk *corantoları*, *avvisolar* ve *Neiu Zeitengen* ile giderilmekteydi. Tek bir tahmine bakacak olursak, *Gazette de France*'da yayınlanan haberlerin dörtte biri Akdeniz'de cereyan eden olaylar hakkındaydı. Sadece 1699 senesi için bakıldığında bu haberlerin çoğunun Viyana, Venedik veya Lehistan'dan geldiği görülmektedir.²² Barizdir ki erken modern devrin "iletişim coğrafyası"nda İstanbul'dan gelen haberlerin payı henüz yeterince incelenmemişse de önemliydi.²³

Ne var ki, Avrupa'nın elle yazılmış ve matbu iletişim araçlarında İstanbul'daki olaylar muntazam olarak yer alırken, Avrupa menşeli haberlerin Osmanlı dünyasında nasıl deveran ettiğine daha az dikkat sarf edilmiştir. Hiç değilse onaltıncı yüzyıldan itibaren adi posta güzergâhları Fransa ve Venedik üzerinden Londra ve İstanbul'a uzanan devasa bir kentsel merkezler ağını birbirine bağlıyordu. Örneğin Londra'dan İstanbul'a haberler şu iki yoldan biriyle ulaştırılabilirdi. İlki, çoğunlukla Fransa veya Almanya üzerinden kara yoluyla Venedik'e ve oradan da deniz yoluyla İzmir ve İstanbul'a giden güzergâhtı. Diğer seçenek her halükârda daha uzundu; tamamen karayolunu takip eden bu güzergâh Alçak Ülkeler'den Lehistan'a uzanırdı ve haberler buradan kiralananabilecek bir ulakla Boğdan ve Eflak'a, oradan da İstanbul'a ulaştırılırdı.²⁴ İstanbul'un Avrupa posta ağına eklenmesi teslimat sürelerinin standardize edildiği manasına gelmemekteydi: Venedik ve İstanbul arasındaki bir deniz yolculuğu-

Exchange, 1400-1700, 87. Daha genel olarak bkz. Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (New Haven: Yale University Press, 2009).

22 Stephane Haffemeyer, "Geographie de l'information de Gazette de France", Henri Duranton ve Pierre Rétat (ed.), *Gazettes et information politique sous l'Ancien Régime* (Saint-Etienne: Publications de l'université de Saint-Etienne, 1999), 21-31; *Gazette de France*'ın 1699 tarihli sayısı hakkında bkz. Henri Duranton, "On mande de Istanbul", aynı derlemede, 357-70.

23 "İletişim coğrafyası" (*media landscape*) tabiri için bkz. Brendan Dooley ve Sabrina Baron (ed.), *The Politics of Information in Early Modern Europe* (Londra: Routledge, 2001), 8.

24 Peter Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State & their Monopoly of Licensed News, 1660-1688* (Cambridge, 1956), 60-4; E. J. Allen, *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe* (The Hague, 1972).

nun süresi 15 ile 81 gün arasında değişebilirdi. Hava muhalefeti, savaş ve korsanlık mühim gecikmelere yol açabilirdi. Bu Fernand Braudel'in tabiriyle Akdeniz'de iletişimin "yapısal hususiyeti" idi ve onaltıncı asırda olduğu kadar onyedinci asırda da geçerliydi.²⁵

Gelgelelim, Londra ve İstanbul arasındaki uzun mesafe William Trumbull'ı Osmanlı payitahtındaki ikameti müddetince Avrupa havadisine düzenli olarak erişmekten alıkoyacak kadar uçsuz bucaksız değildi. İstanbul'da, Trumbull'ın haberleri öğrenişi şahsi mektuplar, matbu gazeteler ve elle yazılmış havadis kâğıtları aracılığıyla oldu. Sadece, Trumbull'ın sahip olduğu –günümüzde Trumbull'ın üzerlerine düştüğü notlarla birlikte *British Library*'de korunmakta olan– havadis kâğıtlarına yoğunlaştık dahi İstanbul sakinlerinin bile aslen Londra, Paris ve Venedik'teki ayaklı gazetelerce karalanan haberlere erişmeyi becerebildikleri açıkça anlaşılır. Eylül 1687'den Eylül 1691'e uzanan dört yıllık dönemde Trumbull'ın aldığı elle yazılmış havadis kâğıdının sayısı 160'tan az değildi; bir başka deyişle ortalama her yedi ile on günde bir tane.²⁶ Bu havadis kâğıtlarının biçemi nerede üretildikleri ve hangi dilde yazıldıklarından bağımsız olarak ortaktı.²⁷ Genellikle, ilk varağın sol üstündeki başlık havadis kâğıdının nerede yazıldığına işaret ederdi. Tek bir havadis kâğıdı birçok yerden geçilen raporları içerebilmekteydi. Örneğin "Paris, 14 Temmuz

25 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, (çev.) Sian Reynolds (New York: Harper & Row, 1972), c. 1, s. 362. Sonraki bir döneme dair benzer tasavvurlar için bkz. Ian Steele, *The English Atlantic, 1675-1740: An Exploration of Communication and Community* (New York, 1986); Kenneth Banks, *Chasing Empire across the Sea: Communications and the State in the French Atlantic, 1713-1763* (Montreal, 2002); John McCusker, "The Demise of Distance: The Business Press and the Origins of the Information Revolution in the Early Modern Atlantic World", *American Historical Review* 110.2 (2005).

26 Havadis kâğıtlarının toplam yekûnu muhtemelen daha büyüktür. Benim hesaplamalarım BL Add. MS 72596-72598 ve 72600 kayıt numaralarıyla muhafaza edilen günümüze kalmış havadis kâğıtlarına dayanmaktadır. Bu rakam ne Trumbull'ın İstanbul'da başkalarına verdiği havadis kâğıtlarını ne de kendi mektuplaştığı insanlara gönderdiği havadis kâğıtlarını hesaba katar.

27 Bir havadis kâğıdının kısımlarının ayrıntılı bir analizi için bkz. François Moureau, *Répertoire des nouvelles à la main: Dictionnaire de la presse manuscrite clandestine XVIe-XVIIIe siècle* (Oxford: Voltaire Foundation, 1999) künyeli eserin giriş bölümü. Daha genel olarak bkz. Moureau'nun derlemesi, *De bonne main: la communication manuscrite au XVIIIème siècle* (Oxford: Voltaire Foundation, 1993).

1683" başlığı altında Londra'da yazılan bir havadis kâğıdında, "Osmanlı ordusu bugün Viyana'da çok lağımlar attı" diye bir haber okumak mümkündü. Havadis kâğıtları iki yönden anonimdi; hem haber sahibinin imzası hem de havadis kâğıdının kime gönderildiği bilgisi na-mevcuttu.

Trumbull'a gelen havadis kâğıtlarının çoğu Londra'dan veya Whitehall Sarayı'ndandı.* Bu durum Restorasyon Devrinin getirdiği mühim değişikliklerin bir sonucuydu. Restorasyon idaresi istihbarat toplama işlerini Hariciye Nezareti bünyesi altında merkezileştirmişti. Resmi "Havadis kâğıdı sistemi" uyarınca Hariciye Nazırı yurtdışındaki İngiliz diplomatlar, konsololar, tüccarlar ve diğer şahısları içeren bir muhabirler ağına sahipti. Bu muhabirler yerel haberlerin yanı sıra her türlü basılı haber kâğıtlarını Londra'daki Nezarete göndermekteydiler. Bunun karşılığında, Nezaret en hassas memleket haberlerini içeren elle yazılmış, "Whitehall" veya "Londra" mahreçli haftalık bir havadis kâğıdı hazırlamaktaydı. Elle yazılmış bu resmi havadis kâğıtlarındaki haberlerin dönemin tek lisanslı matbu gazetesi olan *London Gazette*'de çıkması muhtemel değildi; yani Hariciye Nezareti muhabirleriyle hassas ve gizli bilgi alışverişi yapmaktaydı. Böyle olunca, resmi havadis kâğıdı yurtdışında bulunan İngiliz tebaası nezdinde pek saygın bir yere sahipti; bunlar Londra'ya dair yerel, yurtiçi veya siyasi haberler için en iyi kaynaklardı.

Bu durum Avrupa'da ikamet eden İngiliz diplomatlar kadar İstanbul'daki İngiliz diplomatlar için de geçerliydi. 1665 gibi erken bir tarihte Winchilsea Kontu İstanbul'da Londra'dan haftalık havadis kâğıdı almaktaydı ve bunları "Hindistan'dan haber" vermeleri şartıyla kendi yazıştığı kimselere gönderiyordu.²⁸ Havadis kâğıdında mevcut mukabele (*quid pro quo*) sistemi nedeniyle Trumbull'a gelen havadis kâğıtlarının bir kısmı kendisinin Hariciye Nezareti'ne sunduğu bilgileri barındırmaktaydı. Örneğin Aralık 1687'de Trumbull'ın sekreteri şu aşağıdaki raporu içeren bir resmi havadis kâğıdından bir bölümü istinsah etmişti:

* İngiliz krallarının 1530-1689 arasındaki ikametgâhı. (çev.)

28 Peter Fraser, *Intelligence of the Secretaries of State*, 70.

Sör William Trumbull, Majestelerinin İstanbul'daki olağanüstü elçisi, ilk kez huzura çıkarken, Lord Chandos İzmir'e gitti ki oraya varışı bizce malumdur ve oradan İngiltere'ye dönüş için kaptanı ağır hastalıkla yatan *Crowne* firkateynine binecektir.²⁹

Dolayısıyla İstanbul'da bile Trumbull yurtdışındaki tüm İngiliz konsolos ve diplomatlara gönderilmekte olan aynı haber akışına erişebilmekteydi.

Ayrıca, Hariciye Nezareti'nin ürettiği havadis kâğıtlarına ilaveten, mesleği haber yazmak olan, yani hizmetleri mukabilinde ücret alan ayaklı gazetelerin hazırladıkları havadis kâğıtları da daha az sayıda olmakla beraber Trumbull'ın koleksiyonunda vardır.³⁰ Trumbull bu haber yazıcılarıyla olan ilişkisini, 1685'ten itibaren elçi olarak bulunduğu Paris'te kurup geliştirmişe benziyor. Aralık 1686'da Paris'ten Londra'ya döndükten sonra Trumbull'a bir haber yazıcıdan bir paket ulaşmıştı. Paketin içinden Trumbull'ın sekreteri Jacques d'Ayrolle'a bir not çıktı. Notta ondan Paris menşeli havadis kâğıtlarına abone olmayı "arzu eden *Milordların**" isimleri rica edilmekteydi.³¹ Trumbull'ın koleksiyonunda *Gazette de France*'ın editörü olan ve aynı zamanda Ortadoğu'ya özel bir ilgi duyan Abbé Eusèbe Renaudot tarafından hazırlanmış birçok havadis kâğıdı bulunmaktadır.³² Sonraları, Trum-

29 11 Aralık 1687 tarihli havadis kâğıdına bkz. BL Add. MS 72596, vr. 29r.

30 İtalya'da, elle yazılan havadis kâğıtlarının üretimi daha onaltıncı yüzyılda bir iş dalı olarak tutmuştu; bu durum, ilk *gazettes à la main*'in 1600 gibi erken bir tarihte ortaya çıktığı Fransa'da da geçerliydi. İtalya hakkında bkz. Mario Infelise, "From Merchants' Letters to Handwritten Political avvisi: Notes on the Origins of Public Information", Bethencourt ve Egmond (ed.), *Correspondence and Cultural Exchange* ve yine ona ait "Roman avvisi: Information and Politics in the Seventeenth Century", Gianvittorio Signorotto (ed.), *Court and Politics in Papal Rome, 1492-1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). Fransa için bkz. Moureau, *Répertoire des nouvelles à la main*.

* İngiliz asilzadesi. (çev.)

31 "Elime haberleri ulaştıran kişi, ona bunlardan almak isteyen birkaç Milord-dan bahsetmiş olduğunuzu size hatırlatmam için yalvardı. Eğer hala bu arzuda iseler bu mösyöler hakkında benim aracılığımla ona malumat vermenizi tevazuyla niyaz eder." Havadis kâğıdı, Aralık 14 [1686], BL Add. MS 72598, vr. 4.

32 Nisan 1686'da başlayan havadis kâğıtları için bkz. BL Add. MS 72598, vr. 47-64. Onun tek modern biyografisi için bkz. Antoine Villien, *L'Abbé Eusèbe Renaudot: essai sur sa vie et sur son oeuvre liturgique* (Paris, 1904). Renaudot'nun yazma koleksiyonu için bkz. Henri Omont, "Inventaire sommaire ➤

bull İstanbul'dan Paris'teki bir havadis kâğıdına abone olmak için "Monsieur des Amands" adlı bir adamla temasa geçecekti. Amands'ın havadis kâğıtlarına, diğer tüccarların ödediklerine kıyasla çok para verdiğine kani olduğunda ise bu aboneliği Mart 1690'da bir anda sonlandırdı.³³

Trumbull ayrıca Londralı haber yazıcısı Giles Hancock'dan da havadis kâğıtları aldı; bunlar ona tüccar Thomas Vernon aracılığıyla ulaştırılmışlardı.³⁴ Ocak 1688'de Trumbull'a "12 Nisan 1687 tarihinden itibaren dış ve iç istihbarat" için bir fatura gönderildi.³⁵ Faturanın içeriğinde, "anlaşmaya nazaran 9 ay yazılı istihbarat karşılığında yıl başına 5" şeklinde bir ödeme ile "Üç yazılı şerit, 2 Brüksel ve 3 Leiden" ya da "Bir Paris, 2 Brüksel, 4 Leiden, bir yazılı şerit ve bir Paris gazetesi" gibi bir dizi başka harcama gözükiyordu. Bu sonuncusu muhtemelen *Gazette de France*'a bir atıftı. Fatura Trumbull'ın İstanbul'dayken edindiği haberlerin ne kadar çeşitli kaynaklardan geldiğine tanıklık etmektedir. İstanbul'dayken eriştiği resmi havadis kâğıtlarına ve abone olduğu özel havadis kâğıtlarına ek olarak Avrupa sathında mektuplaştığı şahısların mektuplarıyla beraber gönderdikleri havadis kâğıtları da Trumbull'a ulaşıyordu.³⁶

des manuscrits de la collection Renaudot, conservée à la Bibliothèque nationale", *Bibliothèque de l'école des chartes* 51.1 (1890), 270-97; P. Burger, "Spy-master to Louis XIV: A Study of the Papers of the Abbé Eusèbe Renaudot", *Ideology and Conspiracy*, ed. Evelyn Cruickshanks (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1982), 111-37; Sonia Anderson'ın *HMC Finch*, 5. cilde yazdığı kapsamlı girişteki yararlı notlar. Renaudot'nun BNF'de tutulan muazzam evrak koleksiyonu arasında Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Marquis de Nointel'in gönderdiği mektuplar vardır. Bunlar Rum kilisesi üzerine, papazların adet ve görenekleri ile tözdönüşümü (Efkaristiya) ayini hakkında önemli gözlemler içerirler, BNF MS N.a.f. 7460. *Gazette de France*'ın editörlüğünün yanı sıra, Renaudot, Süryani ayini incelemesi ve İskenderiye'nin Kipti patriklerinin tarihi de dahil birçok eser yayınladı. Ortadoğu'ya olan ilgisi daha fazla çalışmayı hak etmektedir.

33 Trumbull'dan Mösyö des Amands'a mektup, 24 Şubat 1690, BL Add. MS 72591, vr. 78v.

34 Harold Love, *Scribal Publication in Seventeenth-century England* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 11-12.

35 "Giles Hancock's account of expenses for Sir William Trumbull" başlıklı belge için bkz. BL Add. MS 72550, vr. 103.

36 Trumbull'ın aldığı matbu gazetelere atıf için bkz. BL Add. MS 72527, vr. 1, 24, 31, 45, 125, 150 ve John Mountsteven'in Mayıs 1688 tarihli matbu haber teklifi için bkz. BL Add. MS 72526, vr. 167.

Hariciye Nezareti'nin resmi havadis kâğıtları Trumbull'a nadiren doğrudan gönderilmekteydi. Daha ziyade tek bir havadis kâğıdı Trumbull'ın eline ulaşana değin İngiliz tüccar ve diplomatların yer aldığı devasa bir ağ içinde açıklayıcı mektuplar eşliğinde oradan oraya sehayat edebilirdi. Bilhassa değinilmesi gereken yerler Marsilya, Livorno ve Venedik idi. Trumbull'ın koleksiyonundaki en erken tarihli havadis kâğıtları ilk olarak Marsilya'da bulunan İngiliz tüccarlara, bilhassa Henry Hastings'e gönderilmişlerdi. Her ne kadar Hastings bunları Trumbull'a bazen doğrudan yönlendirse de bazen de Halep'te mektuplaştığı bir başka adam, tüccar George Buckley aracılığıyla gönderiyordu. Havadis kâğıtları için ikinci bir güzergâh Venedik olarak saptanabilir. Trumbull'ın havadis kâğıtlarından on beş tanesi Venedik konsolosu ve sonraları sakini Thomas Hobson tarafından gönderilmişti. Son olarak Londra'dan Amsterdam yoluyla Livorno'daki Lambert Blackwell, John Horsey ve Edward Nelthorpe adlı tüccarlara düzenli olarak havadis kâğıtları gönderilmekteydi. Livorno'dan bir mektup önce İzmir'e gidip oradan konsolos William Raye tarafından Trumbull'a yönlendirilebiliyordu.

Tek bir havadis kâğıdının Trumbull'ın eline geçene dek izlediği güzergâhların çeşitliliği, bu kâğıtların içerdiği bilgi açısından önemli sonuçlara sahipti. Örneğin, bir havadis kâğıdının mektuplaşma ağı içinde dolaşp durdukça üzerine ilave notlar düşülmesini ele alalım. 18 Temmuz 1690'da bir haber yazarı şu yorumda bulunmaktaydı: Mektuba dahil edilen matbu gazete "sana 2 gün önce Wight Adası açıklarında Fransız filosunun 12 gemisinin görüldüğünü söylemiyor." Bir başkası, Ağustos 1690'da, "Gazete sana Kralın fikrini nasıl değiştirdiğini anlatıyor" notunu düşerek başlasa da devamında havadis kâğıdında yer alan bilgiye uzunca bir reddiye düzüyordu. Daha başka bir örnekte ise bir yazar havadis kâğıdındaki bilgiyi övmekteydi: "benim haber kâğıdına ve gazeteye ekleyebileceğim tek şey Londra kentinin şimdiye dek Majestelerinin beklentilerine uygun davrandığıdır." Havadis kâğıdının kendi namına konuşmasına izin verilmesi daha az rastlanan bir durumdu. Mesela Şubat 1691 tarihli bir örnekte havadis kâğıdına iliştirilen açıklayıcı mektup "Gazeteye ekleyeceğim pek az şey var" notunu içermektedir. Trumbull bir havadis kâğıdı al-

dığında tıpkı Avrupa'daki öteki haber okurlarının mecbur olduğu gibi spekülasyon katmanları arasında yol almak zorundaydı.³⁷

İstanbul'a posta gelmesinin kendisi zaten haber değeri olan bir hadisedi. Temmuz 1689'da Trumbull Venedik'ten "Palais" adlı bir rahip için mektuplar getiren bir geminin İzmir'den İstanbul'a ulaştığını öğrenmişti ama ne yazık ki gemi "bize mektup vermedi."³⁸ Haftalar sonra Trumbull başkalarına haber ulaştırılıyor olmasını yine mahzun seyretti:

Yemekten sonra İzmir'den bir ulak gelerek Abbe'ye [Girardin] ve Felemenk elçisine bir Fransız gemisiyle gelen mektupları ulaştırdı. Ve Venedik'ten bir İngiliz [gemisi], Cezayir leventlerinin İzmir ve civarında Frenkleri öldürdükleri haberini getirdi. Benim için bir havadis yok.

Trumbull'ın periyodik olarak gelen postaya dikkat etmesi bir başka önemli noktayı vurgular: *gazete* ve havadis kâğıtları İstanbul'da dil sınırlarının ve milli sınırların ötesinde gayet yoğun paylaşılmaktaydılar. Trumbull hatıratında Fransa elçisinin nezaketini hatırlamaktaydı: "Emrindeki birçok haber kayığı aracılığıyla Hristiyanlık aleminin tüm haber kâğıtlarını edinirdi ve bunları gözden geçirmem için daima bana gönderirdi; ayrıca tüm mektuplarımızın hızla ulaştırılmasını da sağlardı."³⁹ Trumbull'a Avrupa menşeli elle yazılmış veya matbu haberleri ulaştıran kişiler arasında Fransız tüccar Jean Fabre ve hatta Eflak voyvodasının yerel adamlarından biri olan Jannacchi Porfiriti de vardı. Porfiriti 1691 Mart'ında Trumbull'a pek çok İtalyanca *gazete* vermişti.⁴⁰ Aslında Trumbull bu düzenli *gazete* değiş tokuşu sekteye uğradığı vakit söylenmeye meyyaldi. 1689 Haziran'ında günlüğüne yazdığına göre "Fransız sefirinin zevcesi bana para ile beraber alakasız kâğıtlar gönderdi ama gazete göndermedi; onlar Sakız'a gelen bir

37 Alıntılar BL Add. MS 72597'deki havadis kâğıtlarındandır; kitapta ele alınış sırasına göre tarihleri: 18 Temmuz 1690, 5 Ağustos 1690, 27 Şubat 1691 ve 16 Şubat 1691.

38 Trumbull, *Diary*, vr. 134r.

39 BL Add. MS 34799, vr. 3-4.

40 Trumbull, *Diary*, vr. 190v. Trumbull da bu İtalyan gazeteleri Felemenk elçisine gönderdi, Trumbull, *Diary*, vr. 144v.

barçadan haberleri okumakla birlikte bunları paylaşmadılar.”⁴¹ Kimliklerini saptamak daha güç olmakla birlikte Avrupa menşeli haberlerin tedavülünde en az diğerleri kadar önemli olan bir avuç insana Trumbull günlüğünde değinmektedir. Bunların arasında Fransız sefaretindeki “hizmetkâr” (*valet de chambre*), Felemenk elçisine haber taşıyan bir Rum ve “Keşiş Jacques”ın bir arkadaşı olup Trumbull’ın “muazzam bir yalancı” olarak gördüğü “ayaklı gazete bir Fransız” vardı.⁴² Avrupa’dan gelen haberleri Osmanlı payitahtı civarında tedavüle sokanlar böyle çeşitlilik gösteren insanlardı ve bu bölümün başında anlatılan Süleyman Ağa ile ilgili belgeyi o Osmanlı çelebisine veren kişi bunlarla aynı cinstendi.

Buraya kadar 1680’lerde tek bir diplomatın habere nasıl ulaştığını resmettim. İstanbul’da Avrupa menşeli haber tedavülünün gerçek boyutlarını takdir etmek için Trumbull’ın İstanbul’daki –her biri kendine ait devasa mektuplaşma ağına sahip– sayısız diplomat, tüccar ve din adamından biri olduğu gerçeğini hesaba katmamız gerekir. Thomas Savage, John Evans ve Alexander Jacob gibi tüccarların tamamı gerek Doğu Akdeniz Kumpanyası ile gerekse Avrupa ve Akdeniz sathına yayılmış diğer tüccarlarla doğrudan yazışmaktaydılar. Bu tür tüccarların tereke kayıtlarında muntazam olarak yığınla suret defterleri ve mektup defterleri görülmektedir ki bu durum onların yazışmalarının hacmine bir işarettir. Girardin’in Fransız tüccarları hakkında kaleme aldığı Ocak 1686 tarihli rapora göre İstanbul’da faal en az beş büyük Fransız firması vardı ve her birinin Avrupa ve Akdeniz boyunca kendi iş ortakları ve yazıştıkları muhatapları vardı. Girardin bunların haricinde Fransız cemaatinin üyeleri olarak 80 kadar zanaatkâr, saatçi ve başka Avrupalının mevcudiyetine de değinmekteydi.⁴³ Francesca Trivellato’nun incelediği 14.000 mektupta Ergas ve Silvera ortaklığını ilgilendiren yazışmaların boyutuna bakarsak İstanbul’da Avrupa menşeli bir haber deryası olduğunu ve Trumbull’ın bunun bir parçası olarak havadis kâğıtlarına eriştiğini söyleyebiliriz.

41 Trumbull, *Diary*, vr. 133r.

42 “Keşiş Jacques” için bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 143v ve BL Add. MS 72553, vr. 35. *Valet de chambre*’ın İstanbul İngiltere sefaretindeki iletişimin göbeğinde olduğu bir başka örnek için bkz. Nigel Webb ve Caroline Webb (ed.), *The Earl and His Butler in Istanbul: A Secret Diary of an English Servant among the Ottomans* (Londra: Tauris, 2009).

43 BNF MS Fr. 7163, vr. 50-4.

Bu kâğıtların oradan oraya dolaştıkları düşünülürse, bunların Osmanlı tebaasının eline geçme ihtimali ne idi? Trumbull'ın evrakında rastladığımız kanıtlar Avrupalıların imparatorluk içinde eşyalarını düzenli bir şekilde Osmanlı tebaasından kuryelerle gönderdiklerini düşündürmektedir. 1691 Mart'ında yaşanan bir olay bu durumu göstermektedir. Trumbull, konsoloslarından birine "Türk kayıkçı Kenan Reis (*Rais Cannan*)" ile "iki sırik domuz pastırması" göndermişti.⁴⁴ Pierre de Girardin'in XIV. Louis'ye hitaben Eylül 1687'de yazdığı mektupta yaptığı yorum meseleyi daha iyi açıklar. Tahriratını Lehistan'da Bethune adlı bir adam aracılığıyla göndermesi talimatını alan Girardin, deniz güzergâhının daha güvenilir olduğunu belirtmekteydi; zira Osmanlı dünyasındaki ana iletişim altyapısı devletin kullanımına tahsis edilmişti.

[Şahsi amaçlar için] mektup yazan az sayıdaki Türk bunları göndermek için genelde sadece gezgin tüccarlardan istifade ederler. Eğer bilhassa önemli bir mesele çıkıverirse yaya ulaklar kullanırlar ki bunlar günde yaklaşık 12 lig (yaklaşık 58 km) yol alabilmektedirler. Ben de mektuplarımı genelde bu şekilde alıyorum. Öte yandan tüm ana yollarda posta atları (*chevaux de poste*) vardır ama bunların kullanımı sadece ferman ve name ile paşaların, valilerin ve diğer başta gelen memurların mektup ve cevaplarını taşımakla mükellef olanlara aittir; bir de vezir, kaymakam ya da valilerce görevlendirilenlere. Bu posta atlarının masraflarını kasaba ve köyler karşılarlar ki kadılar buralarda bedava yem ve yemek verilmesini sağlamaya mecburdur, hatta ulaklara bakmak da onların görevlerindendir. Bu nedenle yaya ulaklar mektuplarımı gönderebilmem için tek seçenektir.⁴⁵

Dolayısıyla, Girardin'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda posta iletimi için iki ana yol vardı. İlki Girardin'in de kullandığı özel ulak sistemiydi. Bu sistemde ulak örneğin İstanbul'daki sefaretten İzmir veya Halep'teki kendi tüccar cemaatine mektup taşırdı.

İkinci sisteme gelince, Girardin'in tasviri tarihçilerin, özellikle Colin Heywood'un özenli çalışmalarının resmettiği menzilhane

44 Trumbull'dan kimliği belirsiz bir konsolosa mektup, 4 Mart 1691, BL Add. MS 72529, vr. 8.

45 Girardin'den XIV. Louis'ye mektup, 15 Eylül 1687, BNF MS Fr. 7170, vr. 46-7.

sistemine denk düşüyor. Heywood'un bir dizi makalede betimlediği gibi menzilhane şebekesi, İstanbul ve Edirne'deki saraylardan başlayarak Osmanlı eyaletlerinde yüzlerce yere uzanan altı adet ulu yoldan (ana yol) oluşmaktaydı. Rumeli'de Edirne'den taşraya doğru üç ana yol vardı. Sağ kol, Karadeniz kıyısını takiben kuzeydoğuda Kırım'a varan bir kara güzergâhıydı. Orta kol, Sofya üzerinden Belgrat'ın ötesine Macaristan içlerine uzanmaktaydı. Nihayet, batıya yönelen sol kol, bazı yerlerde Roma'nın Via Egnatia'sını takiben Ege Denizi'nin etrafından yol bulup Kavala, Selanik ve Arnavutluk içinden geçer ve Mora'da sonlanırdı. Anadolu da üç ana güzergâha bölünmüştü. İlki İstanbul'dan doğuya doğru Amasya'ya dek uzanmakta ve orada iki ana yola bölünmekteydi. Bunlardan biri Erzurum ve Kafkasya'ya; diğeri ise güneydoğuya kıvrılarak Diyarbakır, Musul ve Bağdat'a giderdi. Son bir güzergâh ise hac yoluydu ve İstanbul'u Halep üzerinden Kahire ve Mekke'ye bağlardı. Bu altı ana güzergâh boyunca ulakların, orduların ve seyahat halindeki memurların kullanımı için menzilhaneler kurulmuştu. Bunun haricinde, ulu yolların uzağında kalan kasaba ve köyleri birbirine ve ana yollara bağlayan daha küçük güzergâhlar da bulunmaktaydı.⁴⁶

Girardin'in tespitine çok benzer bir şekilde Heywood da menzilhane sisteminin yöre sakinlerinin ödediği vergilerle (*bedel-i nüzul*) ayakta tutulduğunu anlatmaktadır. Usule göre devlet işi gören bir ulak bir menzile vardığında elindeki görev emrini (*ulak hükmü*) göstererek yola devam edebilmek için gerekli olan iase yardımını alırdı. Kutsal İttifak ile olan savaş esnasında memurlar menzilhane sistemini kendi şahsi işleri için kullanmaya başlayınca sistem zorlanmaya başladı. Sonuç olarak 1690'larda yapılan

46 Colin Heywood, "Two Firmans of Mustafâ II on the Reorganisation of the Ottoman Courier System (1108/1696)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54.4 (2001), 485-96; "Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli in the Eighteenth Century", "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century" ve "The Via Egnatia in the Ottoman Period: The Menzilhane of the Sol Kol in the Late 17th/Early 18th Century"; tamamı şurada yeniden basılmıştır: Colin Heywood, *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations* (Aldershot: Ashgate, 2002). Ayrıca bkz. BOA KK 2555'in bir incelemesi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılar'da ulaşım ve haberleşme (menziller)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002).

bir dizi ıslahat ile ödenekli menzilhaneler sistemi ilga edilip yerine menzilci denilen kişilere iltizam ile verilen menzilhaneler sistemine geçildi. Menzilciler ulaklara ve diğer müşterilere saat başına 10 akçe civarında sabit bir fiyat ile at kiralamaya başladılar. Böylece, artık devlet memuru olmayan şahısların da bu hizmeti kullanmalarına izin verilmiş oldu.

Trumbull'ın İstanbul'a geldiği vakitte bu değişikliklerin hiçbir henüz gerçekleşmemişti; yani, İngiliz sefaretı imparatorluk dahilinde kendi postalarını ulaştırmak için en başta yerel Osmanlı ulaklarına güvenmekteydiler. Bunun belki de en büyük kanıtı elçilik tarafından tutan kançılara kayıtlarıdır. Bu kayıtlarda posta masrafları gider kalemleri içinde aslan payını temsil eder.⁴⁷ Basit ifadesiyle Avrupa'dan haber ileten araçların –mektup, *gazete* ve diğer yazışma tomarları– İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tedavülü Osmanlı kurye ve ulaklarının emekleri sayesindeydi.

Bu sistem Osmanlı tebaasına Avrupa menşeli yazışma ve haberlerin suretlerini edinmek için açık bir fırsat sunmaktaydı. Bu durum Avrupa havadisinin Osmanlı mahfillerinde dolaşma potansiyelini anlamaya yönelik ilk ve küçük bir adımdır. Bir başka deyişle, bu bölümün başında ele aldığımız Osmanlı çelebisi gibi birinin Süleyman Ağa ile ilgili bir *relation* suretini edinebilmesi kendi başına pek de istisnai değildi. Dolayısıyla mesafeye dair asıl mesele, İstanbul'un Echard'ın onyedinci yüzyıl haberleri dünyasının bir parçası olup olmamasından ziyade –ki olaylar ve haberleri hem üretip hem tüketen olarak tabii ki bir parçasıydı– bu tür bilginin Avrupalıları Osmanlılardan ayıran dil engelini aşmayı nasıl başardığıdır.

Tercümanların Ötesinde

Senyör Antonio Perone'nin dizleri güçlü olmalıydı.⁴⁸ Yoksa İstanbul İngiliz sefaretinde bir tercüman olarak mesaisinde otuz

47 Bu durum, günümüzde mevcut olup bu çalışmada kullanılan tüm kançılara kayıtlarından açıktır. Kayıtlarda geçen üç tip gönderi şeklinden –mektuplar, acele postalar ve “olak”– anlaşıldığına göre İngiliz tüccarlar Osmanlı bürokrasisi dışında *ulak* sistemini kullanan şahıslar içinde sayılmaktaydılar.

48 Avrupa dillerindeki belgelerde bu isim “Perone” veya “Pirone” diye geçer. Oysa PRO SP 110/88 künyesiyle kayıtlı bir Türkçe belgeler koleksiyonunda ➡

yıldan daha fazla bir süre sebat edemezdi. Öteki Avrupa sefareterlerinde çalışan meslektaşları gibi Perone de Pera'daki sefaret ile Osmanlı kalemiyesinin "nehrin" (Haliç) karşısındaki merkezi arasında gidip gelmeyi içeren günlük sorumlulukları nedeniyle Galata yokuşlarını inip tırmanmak zorundaydı. 1681'de Lord Chandos, "tasarılarını hayata geçirmek için at gibi koşturup duran" Perone'den nasıl etkilendiğini betimlemişti.⁴⁹ Perone dayanıklı olabilirdi ama mesaj, hediye ve para getirip götürmenin gerektirdiği yoğun fiziki çalışma bir başka tercümanı Fransız sefaretindeki onlarca yıllık hizmetten sonra şikâyetle sevk etmeye yetmişti. Yaşlı dizleri işin gerektirdiği fiziki zorlanmaya artık dayanamıyordu v bu zor işte bir yardımcı tutabilmek için ilave ücret talep ediyordu.⁵⁰ Perone de Osmanlı payitahtını arşınlayıp hatta sık sık daha uzaklara gittiği günlerde –hava muhalefeti, veba ve acımasız haydutlar gibi– mesleki tehlikelerden nasibini fazlasıyla almıştı.⁵¹

Bir günlük mesaisi esnasında Perone toplumun çok çeşitli kesimlerinin bir kesiti ile karşılaşabilmekteydi. Onu limanın karşısına geçiren Türk kayıkçılar, Kahire'den görevle gelen çavuşlar, İsfahan'dan gelen Cizvit alimler, Tersane'de çalışan Venedikli esirler, akşam duasını eden Rum papazlar, Divan'da çalışan Osmanlı memurları, çarşıdaki yerli tüccarlar ve tabii ki Avrupa sefaretlerinde bulunan hizmetkârlar, kâtipler ve diplomatik personelden oluşan geniş topluluk bu kesitin parçasıydılar. Tercümanlar mütemadiyen hareket halindeydiler ve bu onları bir sürü toplumsal ağ arasında bilgi dolaştırmak için ideal araçlar haline

"Antonaki bin Istifan" ismi ile anılmaktadır; bkz. Colin Heywood, "A buyrulu of A.H. 1100/A.D. 1689 for the Dragomans of the English Embassy at Istanbul", *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, ed. Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (İstanbul: The Isis Press, 2000), 125-44.

49 Chandos'tan Doğu Akdeniz Kumpanyası'na mektup, 8 Ağustos 1683, BL Stowe MS 219.

50 Frédéric Hitzel (ed.), *Enfants de langue et drogman-Dil oğlanları* (İstanbul, 1995).

51 Eylül 1684'te, Perone o kadar hasta oldu ki işlerini bir kenara koyup Edirne'de bir tüccar olan Richard Hampden'in evinde istirahat etti. Bir başka seferinde Chandos, Perone'nin kaymakamın evine gitmeye gönülsüz olduğunu, çünkü onun hanesinden birisinin vebaya yakalandığını duyduğunu yazmıştı. Bkz. BL Stowe MS 219, sırasıyla vr. 117 ve 17.

getirmektedir.⁵² Gelgelelim, hareket tek başına tercümanların bu denli önemli olmalarını açıklamaya yetmezdi; aslında onları işverenlerinden ayrı bir yere konumlandıran şey görüldüğü kadarıyla dillere karşı olan muazzam yetenekleriydi. Eğer ki Osmanlıların imparatorluk unvanını haklı çıkartacak herhangi bir şey varıysa o da onun öncelikle bir diller imparatorluğu olduğuydu. Bu Kırım'ın Tatar lehçelerinden, Arabistan'ın gırtlaktan gelen sessizlerine ve Akdeniz'in genellikle *lingua franca* diye anılan tabirler bohçasına uzanan devasa bir ağdı.⁵³ Dillerin oluşturduğu imparatorluk sınırları Osmanlı payitahtında yansımaları mükemmel bulmaktaydı. 1647 senesinde İngiliz tüccar Robert Bargrave günlüğüne Osmanlı İmparatorluğu'nda 72 adet "ayrı dil" in konuşulduğunu kaydetmişti.⁵⁴ Robert Koleji'nde Latin ve Grek dilleri hocası olan Edwin Grosvenor payitaht sakini olmak isteyen bir kişinin "rahat ve kaygıdan uzak" olması için en az dört dil (İtalyanca, Fransızca, Türkçe ve Rumca) bilmesi gerektiğini ama Rusça, İngilizce, Almanca, Arapça, Ermenice ve Farsça gibi başka birçok dile de biraz aşinalığı varsa işinin çok daha kolay olacağını 1870 gibi geç bir tarihte yazabilmektedir.⁵⁵ Böyle bir yerde dil yeteneği olan herkesin büyük adamlara büyük yararı olurdu.

William Trumbull İstanbul'a vardığı vakit, Perone sefarette baştercümandı ve ona yardım eden Demetrio Timone ve Andrea Andreassi adlı iki diğer tercüman ile Giorgio Yerrachi, Lucca di Negri ve Draco Testa adında üç çırak (*giovanni di lingua* {dil

52 İstanbul'daki tercümanların dünyasına şöyle bir göz atmak için bkz. Frédéric Hitzel (ed.), *Istanbul et les langues orientales: Actes du colloque organisé par l'IFÉA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'École des langues orientales, Istanbul 29-31 mai 1995* (Paris: L'Harmattan, 1997). En etraflı çalışma şudur: E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca: Cornell University Press, 2012). Bu çalışma antropolojinin kimlik ve tercümeyle ilgili görüşleri ile derin ve kapsamlı arşiv çalışmasını birleştirmektedir. Ayrıca bkz. Rothman, "Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean", *Comparative Studies in Society and History* 51.4 (Ekim 2009), 771-800.

53 H. Kahane ve A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana, 1958); J. E. Wansbrough'nun *Lingua Franca in the Mediterranean* (Surrey: Curzon Press, 1996) adlı eserinde sürece dair merak uyandırıcı vurgu.

54 Michael Brennan (ed.), *The Travel Diary of Robert Bargrave, Levant Merchant, 1647-1656* (Londra: The Hakluyt Society, 1999), 121.

55 Edwin Grovesnor, *Constantinople* (Boston: Roberts Bros, 1895), 9.

oğlanı)) daha vardı.⁵⁶ Tüccarların işleri bir yana elçiliğin günlük işleri nesiller boyunca büyük oranda bu adamlara dayanarak yürütülmüştü. Örneğin Perone muhtemelen 1660'ların sonlarından beri sefaret için çalışmaktaydı.⁵⁷ Andreassi yaklaşık on beş yıldır vardı. 1685'te Chandos onu "sağlam karakterli, sağgörülü ve cesur bir adam, Türkçe ve İtalyancada mükemmel bir uzman ve Babiali'de iş görme konusunda pek kabiliyetli" olarak betimlemişti.⁵⁸ Sıklıkla bu yetenekler bu ailelerde nesiller boyunca tercümanlık yapa yapa keskinleşiyordu. Perone'den önce yaklaşık elli yıl boyunca baştercüman Giorgio Draperis olmuştu; kendisi Bizans döneminin Ceneviz tüccarlarına uzanan saygın bir ailenin mensubuydu.⁵⁹

İstanbul'daki Avrupalılar nezdinde bu tip insanların önemini takdir etmenin en iyi yolu onsekizinci yüzyıldaki bir Venedik bal-yosunun sözlerine göz atmaktır:

Bir tercüman aracılığı ile konuştuğumuzu söylemek kâfidir. Herhangi bir görevin başarıyla sonuçlanmasını onun yetenekleri belirler. Osmanlılara ödediğimiz tüm paralar onun elinden geçer. Tüm diplomatik vazifeleri yürütenler onlardır. Bir konsolos Osmanlılarla müzakere yürütürken kusursuz argümanlar sunmak için müthiş çaba sarf edebilir. Ancak tercüman bunları ikna edici ve becerikli bir şekilde yorumlayıp tercüme etmediği sürece emeği boşa gider. Aslında tercümanlık görevini nadiren üstlenir, örneğin vezirlerin huzuruna çıkarken konsolosuna eşlik ettiği zamanlarda. Kural olarak bağımsız hareket eder, sorunları kendi kendine çözüme kavuşturur, bir elçi gibi tartışma hakkına sahiptir. Sonuç olarak, devlet meselelerinin ele alınma-

56 BL Add. MS 72558, vr. 84v.

57 Sör John Finch 1672'de İstanbul'a vardığında Perone'nin sefarette ikinci tercüman olduğu kesindir, G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople* (Londra: Macmillan, 1920), 86, 92-5.

58 Chandos'tan Doğu Akdeniz Kumpanyası'na mektup, 2 Şubat 1685, BL Stowe MS 219, vr. 126v.

59 Finch onu "Kudüs şövalyesi ve bu ülkenin en soylu ve kadim ailesinden" şeklinde tasvir etmişti, bkz. Abbott, *Under the Turk*, 50. Gerçekten de, "Drape-riis" adlı bir tercümana I. Murad ve Cenevizliler arasındaki bir antlaşmada rastlanır, bkz. Kate Fleet, "The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese", *BSOAS* 56 (1993), 13-33.

sında ikisinden hangisinin daha vazgeçilmez olduğunu söylemek güçtür: konsolos mu, tercüman mı?⁶⁰

Önemleri onlara ödenen paralara yansımaktaydı. Onyedinci yüzyıl sonuyla birlikte bir tercümanın makamı son derece kârlı olabilirdi, özellikle de terfi alıp en yüksek tercümanlık rütbesi olan baştercümanlığa erişen biri için. 1688'de Perone'nin yıllık maaşı 600 dolardı; bu meblağ Trumbull'ın din işleri görevlisi William Hayley'in maaşından (400 dolar) daha yüksekti. Sadece, Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın İstanbul'daki sekreteri Thomas Coke ve hazinedarı Alexander Jacob, Perone kadar yüksek maaş alıyordu. Dahası Perone üçüncü tercümanın üç katı kadar kazanmaktaydı.⁶¹ 1689'da Perone en az üç ev sahibiydi ve kiraya verdiği ekmek fırını, bakkaliye ve berberden hatırı sayılır bir akarı vardı.⁶²

Buhran zamanlarında tercümanlar İngiliz tüccar cemaatine kendilerine verilen ek finansal destekten de faydalanabilmekteydiler. Aralık 1683'te İngiliz tüccarlar Perone borçlarını ödeyebilsin diye ona 200 dolar verilmesini ittifakla kabul ettiler.⁶³ İlave yardımlar bir yangında evi kül olduğunda ve oğlunun ölümcül hastalığı vesilesiyle de yapılmıştı. Tercümanlar ayrıca İstanbul sosyal yaşamının merkezinde yer alan fantastik hediyeciliğin de ortaklarıydılar. Paskalya yortusu gibi özel zamanlarda kendilerine yeni esvap verilirdi ve günlük işlerini yürütürken çeşit çeşit eşyadan oluşan bir yekûn biriktirebilirlerdi: iyi havadisler getirdiklerinde Osmanlı memurlarından aldıkları ödülleri, bir mesajın iletilmesini hızlandırmak için verilen birkaç kuruş ve

60 Carla Coco ve Flora Manzonetto, *Baili veneziani alla Sublime Porta* (Venedik, 1985), 107, alıntılındığı yer: Vesna Miović-Perić, "Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career", *Dubrovnik Annals* 5 (2001), 83.

61 Örneğin bkz. BL Add. MS 72558, vr. 84v.

62 PRO SP 110/88, vr. 174; Colin Heywood, "A *buyruldu* of A.H. 1100/A.D. 1689."

63 Chandos'tan Doğu Akdeniz Kumpanyası'na mektup, 1 Aralık 1683, BL Stowe MS 219, vr. 75v. Bu borçların bir kısmı Perone'nin kendi rafine zevklerinden kaynaklanmış olabilir. Chandos'un yazdığı gibi Perone "kendisini bir asilzade sanıyor, gerçi fakirdir ama kesinlikle inanıyorum ki onun gibi yüce ruhlu biri centilmen olmayan biri gibi yaşamaktansa ölü"; Chandos'tan Kumpanya'ya, 8 Ağustos 1683, BL Stowe MS 219, vr. 68r.

hatta bilhassa güç bir ayak işi için sarf ettiği fazladan emek karşılığında şarap mükâfatı.

Her ne kadar ondokuzuncu yüzyıl sonunda diplomatik tarihçiler tercümanları fırsatçı olarak görmeye meyilli olsalar da geçimleri işverenlerini hoşnut kılmalarına bağlıydı.⁶⁴ Lord Chandos 1681’de sefarete ilk kez geldiğinde, Kumpanya’ya Draco Testa’dan yakınmıştı: “Şaraba geçmişte çok düşküncü, burada İstanbul’da yaşarsa da bu iki senedir başka görev nedeniyle burada değil.”⁶⁵ Kabul etmek gerekir ki, uyarı mevzubahis olduğunda ağırdan alınmakta ve her zaman beklendiği kadar sert olmamaktaydı. Mesela Elias Sanbach adlı bir tercümanın maaşı yarı yarıya azaltılmıştı ama “ne Doğu Akdeniz Kumpanyası’na hizmet etmek için ne de buradaki tüccarların yararına hiçbir şey yapmadığı” dokuz on yılın sonunda. Sanbach’ın 50 akçesi “halihazırdaki ihtiyacı ve zarureti sebebiyle” Edward Major adlı bir İngiliz’e aktarılmıştı. Major, Sanbach’ın bazı işlevlerini çoktan devralmış olabilirdi.⁶⁶ Belki de tercümanların en büyük güvencesi haddizatında dil yetenekleri değil, Osmanlı payitahtında onlarca yıllık hizmetleri esnasında biriktirdikleri muazzam yerel bilgi ve bağlantı yığınının olan erişimleriydi. En saygın tercümanlar konumlarını kendilerinden sonra oğullarına devredebildiklerinden belli başlı makamlar belli ailelere münhasır olabilmekteydi. İzmir’de Homeros saltanat sürmekteydi; Çanakkale’de Corson’lar; İstanbul’daki Venedik sefaretinde Tarsia’lar; Fontaine’ler ile Fornetti’ler ise Fransız sefaretinde makamları kendi aralarında bölüşmüşlerdi.⁶⁷ Bu “tercüman hanedanları” evlilik, iş ortaklıkları ve kişisel ilişkiler yoluyla aralarında bağlar tesis etmişlerdi.

64 Abbott’un *Under the Turk*, 46-50’deki tartışması bu açıdan tipiktir. Abbott İngiliz sefaretinde çalışan tercümanların bazı nedenler yüzünden güvenilmez olduklarında ısrarcıydı. Öncelikle, birçoğu “Roma Katolik kilisesi mensubuydular ve doğal olarak Fransa’ya meyilliydiler” ve ayrıca bu adamlar Osmanlı memurlarından ölümüne korkuyorlardı. Abbott’a göre bu korku bilgiyi en çok para verene satma istekleri ile birleşince onları güvenilmez yardımcıları haline getirmekteydi.

65 Chandos’tan Doğu Akdeniz Kumpanyası’na mektup, 23 Eylül 1681, BL Stowe MS 219, vr. 10.

66 PRO SP 105/175, vr. 67v.

67 Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut in Smyrna, 1667-1678* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 109-10; Frédéric Hitzel, *Istanbul et les langues orientales*, 132-5.

Daima hareket halinde ve malumat seviyeleri son derece yüksek olan tercümanlar İstanbul'da bilgi dolaşımında merkezi ve resmi bir role sahiptiler. Öte yandan tercümanlar en bariz çevirmenler olsalar da bu durum İstanbul'da çeviri işinde bir tekel kurdukları manasına gelmemekteydi. Mesela 1682'de, Sör John Finch, Chandos'tan yerel bir kuyumcunun oğlunu sefarete tercüman çıraklarından biri olarak almasını istemişti. Diğer tercümanlar bu atamayı engellemek için ellerinden geleni yaptılar, zira bu durumda kendi oğulları için makamlardan biri azalmış oluyordu. Bu olayda kuyumcunun oğlunun sefarette çalışmasının önüne geçebilmişlerdi.⁶⁸ Tercümanların çok dilli alim kişiler imajını bir kenara bırakıp tek bir tercümanın sahip olabileceği farklı "akıcılık" tiplerine yoğunlaşırsak mesleklerinde rekabetle karşılaştıkları gerçeği daha açık hale gelir. Örneğin, Guilleragues'in Ağustos 1680'de Fransız sefaretindeki tercümanları nasıl tarif ettiğine bakalım:

Tercümanlar yaşlı, çırakların bazıları öldü ve diğerleri [tahsillerinde] başarısız oldu. Başka limanlara gönderildiler. Baştercüman Fornetti, sadık ve sevecen; üstelik tüm konuşmaları ve çevirilerinde belagatlı, ama telaş ataklarından mustarip. Onu fakir düşüren koca bir ailesi olduğundan cesaret de bulamıyor. Türk elçiye [yani, Süleyman Ağa] Fransa'ya dek eşlik eden ikinci tercüman Fontaine, azimli, uyanık ve iyi niyetli ama çevirmeyi bilmiyor ve pek iyi konuşmıyor. Perruqua, üçüncü tercüman, yeterince kabiliyetli.⁶⁹

Guilleragues'in tercümanlarının becerilerini değerlendirişi bağlamında Fornetti ve Fontaine'i karşılaştırması bilhassa çarpıcıdır. Fornetti "konuşmaları ve çevirilerinde belagatlı" iken Fonta-

68 Chandos'tan Buckworth'a mektup, 23 Eylül 1681, BL Stowe MS 219, vr. 10v.

69 "Les drogman sont vieux, quelques jeunes de langue sont morts, il y en a qui ont mal réussi; on en a distribué dans les Echelles ... Fornetti, premier drogman, est fidèle, affectionné et éloquent dans ses discours et dans ses traductions; mais il est très sujet aux terreurs paniques. Une famille nombreuse l'a réduit à une pauvreté qui n'augmente pas d'ordinaire le courage. Fontaine, second drogman, qui accompagna en France l'ambassadeur turc, a beaucoup de zèle, de vigilance et de hardiesse, mais il ne sait pas traduire et parle assez mal. Perruqua, qui est le troisième, sera capable d'être employé", Guilleragues'den XIV. Louis'ye giden bir mektup içinde, 5 Ağustos 1680, *Correspondence de Guilleragues*, c. 1, s. 252.

ine “çevirmeyi bilmiyor ve pek iyi konuşamıyor.” Guilleragues’in burada yaptığı ayrımın Fornetti ve Fontaine’in konuşma Türkçesine ve yazılı Türkçeye dair bilgi düzeyleri arasındaki farka ilişkindir. Fornetti her iki tür Türkçeye de hakimken Guilleragues, Fontaine için aynısını söyleyememekteydi. Bir adım daha ileri giderek Fornetti’nin yazılı Osmanlı Türkçesi bilgisi acaba her iki yönde, yani Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya çeviri yapmasına yetiyor muydu diye sorulabilir. Guilleragues’in tahmini-ne göre Fornetti hiç değilse atıl bir yazılı Türkçe bilgisine sahipti –yani bir mektubu okuyabilecek veya anlayabilecek durumdaydı– ama Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgelerin gerektirdiği edebi ve resmi üslubu tutturup tutturamayacağı ayrı bir konudur.

Akıcılık meselesinin bir dilden diğerine nasıl değiştiği sorusu bir yana –Chandos tercüman Draperis’i “içlerinde en iyi İngilizce konuşan” diye övmüştü–, akıcılık türleri arasındaki bu ayrımı takdir ettiğimiz anda tercümanların İstanbul’da gündelik çeviri işlerini başarmak için başkalarının yardımına ne denli muhtaç olduklarını anlamak da mümkün olur.⁷⁰ Gerçekten de İstanbul’da günbegün yaşanan çeviri süreci çoğunlukla gayriresmi biçimde ve “yerinde” cereyan eden “yardımlaşmalı” bir süreçti. Ayrıca fiilen her yerde olabilecek bir süreçti; yeter ki dil becerilerinin uygun bir karışımına ulaşılabilsin. Girardin’in Ocak 1686’da Çanak-kale’ye varışını izleyen günlerdeki tecrübesi bu açıdan tipiktir:

[Sadrazama hitaben yazdığım] mektubum Türkçeye iki tercüman tarafından büyük zorluklarla çevrildi. Fontaine adlı yaşlı tercüman ne okuyabiliyor ne de yazabiliyordu; en gençleri olan Barbier ise bunu becermesini sağlayacak kabiliyet veya gerekli tecrübeye henüz sahip değildi. Onlara Kalelerden iki kâtip [yani, Osmanlı memuru] yardım ediyordu; ama metinde meydana gelmesi kuvvetle muhtemel hataların telafisi için asıl Türkçe nüshaya bir İtalyanca suret ekledim ki Vezirin hünerli tercümanı Mavrocordato’ya verilebilsin.⁷¹

70 Chandos’tan Buckworth’e mektup, 23 Eylül 1681, BL Stowe MS 219, vr. 10. Bu konudaki fikirlerimi Gilles Veinstein’in 2008 Baharında Collège de France’da verdiği bir dizi derse, bilhassa da Osmanlı dünyasında tercümanlar hakkındaki seminerine borçluyum.

71 Girardin şöyle yazmıştı: “... furent traduits en Turc avec beaucoup de peine par les deux drogmans, dont le plus ancien nommé Fontaine ne sçait ny ➡

Bu tür anında çeviri yapma meselesi bir sürü başka örnekle de belgelendirilmiştir. Eylül 1688'de Sakız'da yaşayan Francesco Aspergi adlı rahip Venedik generali Morosini'ye hitaben kaleme aldığı bazı mektupları Karadağ'a bir Fransız gemisiyle göndermişti. Bir nedenden dolayı gemi rotasını değiştirmek zorunda kalmış ve Aspergi'nin mektupları onları Sakız'a götürecek bir Rum tüccara teslim edilmişti. Bir anlatıya göre adam "oradaki bir kale olan Caristos {Kızılhisar} (günümüzde Karistos {Eğriboz}) Türkleri tarafından alıkonulmuş ve mektupları şifreli olmadığından okunmuştu. Mektubun özü şuydu: Karadağ alınınca eğer [Venedikliler] Sakız önüne gelirlirse derhal adanın hakimi olabilirler."⁷² Bir başka deyişle Aspergi düşmanla yazışırken yakalanmıştı; en azından Kızılhisar'daki memurların nazarında. İlginçtir ki asıl mesele Aspergi'nin mektubunun şifreli yazılmamış olduğu gerçeğiydi. Osmanlı memurları aslen İtalyanca yazılan bir mektubun içeriğine kuvvetle muhtemel yerel bir aracının yardımıyla erişebilmişlerdi. Aspergi için ne talihsizliktir ki Fransa'nın Sakız konsolosu, Kaptan Paşa kendisine mektupları gösterdiğinde el yazısının Aspergi'ye ait olduğunu teyit etmişti. Bunun üzerine Aspergi, 1668'de Venedikliler ile yazışmakla suçlanan Rum Patriğiyle aynı cezaya çarptırılıp asıldı.⁷³

Osmanlı dünyasında görülen "yardımlaşmalı" çeviri işi İngiliz sefaretindeki tercümanlar tarafından üstlenilen günlük çalışmanın da mühim bir unsuruydu. Tıpkı Girardin'in tercümanlarının Çanakkale'de yerel Osmanlı kâtipleriyle yanyana çalışması gibi, Antonio Perone de İngiliz sefaretinde çalışan birçok Osmanlı kâtibinden istifade ediyordu. İngiliz kançılara kayıtlarına göre Trumbull Ağustos 1687'de sefarete vardığında sefaretin daimi çalışanı olarak iki Osmanlı kâtibi bulunmaktaydı.⁷⁴ İlk kâtip, İb-

lire ny écrire, et Barbier, qui est la plus jeune de tous, n'avoit pas encore toute l'experience et la capacite necessaire. Ils se firent ayder par des ecrivains des chateaux; mais pour suplée aux defauts qui auroient pu s'y recontenir, je joignis a l'original en Turc une copie en Italien, pour estre donnée à Mauro Cordato, tres habile interprete du Visir", BNF MS Fr. 7163, vr. 5.

72 Bu olay BL Add. MS 72554, vr. 58'de tarif edildiği üzere Ağustos ve Eylül 1688 tarihleri arasında bir zamanda cereyan etmişti.

73 Ahmad ibn Lutfallah, *Kitâb Jâmi' al-duwal*, 1229.

74 İngiltere sefaretinde bir Osmanlı kâtibinin çalıştığına dair en erken atıf Şubat 1677 tarihlidir, PRO SP 105/175; tesadüfe bakın ki İstanbul'daki İngiliz cemaati için elimizdeki en erken dökümler de bu kayıt altındadır.

rahim Efendi, sadece, “emirlerimizi yazan ve kayıtlarımızı tutan” adam olarak betimlenmişti; burada Osmanlı evamir-i aliyye ve name suretlerinin sefarette kaydının tutulması kastedilmektedir.⁷⁵ İkinci kâtip Abdullah Efendi hakkında daha fazlası söylenebilir. Abdullah Efendi kayıt tutmaya yardımcı olduğu gibi dil öğlanlarına (*giovanni di lingua*) hocalık da yapıyordu. Birçok tüccarın Abdullah’ın maaşının arttırılmasını niyaz eden bir arzuhal sunması, onun sefaretin daimi çalışanı olduğuna işaret etmektedir.⁷⁶ Abdullah Efendi mutlaka zamanının önemli bir kısmını sefarette çalışarak geçirmekteydi. Öyle ki Mart 1688’de ona kendisine ait bir oda verildi; “genç tercümanların çalışabileceği... işi öğrenip kamu işine dair tüm arzuhallerin ve emirlerin suretlerini çıkaracakları bir oda.”⁷⁷ Perone gibi, İbrahim ve Abdullah da yıl boyunca tören zamanları da dahil olmak üzere hediyeler alıyorlardı. Osmanlı kâtiplerinin İstanbul’daki diğer Avrupa sefaretlerinin günlük işlerine olan katkılarının doğasını belirlemek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Gelgelelim, Fontaine gibi tercümanların kısıtlı becerilerini hatırlarsak, Avrupa sefaretlerinde Osmanlı Türkçesi ile yazılan tahrirlerin bazılarının tercümanlar ve yanı başlarında bulunan Osmanlı kâtiplerinin ortak ürünü olmaları gerektiği sonucuna varmak makuldür.

Bu “yardımlaşmalı çeviri” dinamiği sözüm ona her şeyi bilen tercümanların bile başka araçlar olmadan işlevlerini nadiren yürütebildikleri gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca İs-

75 BL Add. MS 72558, vr. 148-9; Trumbull’ın bu kayda referansı için bkz. BL Add. MS 72859, vr. 113-14.

76 Abdullah görünüşe göre maaş artışını kendi isteyemeyecek kadar sessiz sakin bir adamdı: “*Aptolla Effendi* cenabınıza kendi zarureti ve tüm imkânsızlığını arz etmeyi acizane istememiş ve öte yandan kendisine ihsan edilen küçük gelir karşılığında Cemaatin hizmetini görmeyi üstlenmiştir. Zikredilen *Aptolla Effendi*’nin mühim kabiliyetleri, sırf Cemaate daha iyi hizmet sunabilmek için daha kârlı bir işten feragat edışı, üstlendiği mühim memuriyeti her daim rüyet edışı ve tüm işe maddelerinin fahiş pahası müvacehesinde cenablarının yüce basiretine sığınarak tüm tevazumuzla işbu aşağıda imzası bulunan bizler cenabınıza onun arzuhalinin haklılığını belirtmeye ve tarafsızca onun durumunu ele aldığımızda zikredilen Efendiye günlük 40 akçe ihsan edilmesini makul bulduğumuzu bildirmeye cesaret ederiz”, imzalayanlar: William Griffin, Thomas Savage, Ralph Lane, Peter Whitcombe, Robert Grove, Richard Hampden, J. Fairclough, Edward Stafford, Sherard ve Edward Wood, BL Add. MS 72558, vr. 60.

77 BL Add. MS 72558, vr. 83.

tanbul'da çok dil bilen tek adam da onlar değildi. Bilakis gayri-resmi araçlar rolünü üstlenen başka bireyler de vardı ve resmen çeviri yapmakla görevlendirilmeseler bile onların yetenekleri tercümanlarınkiyle eş değerdı. Bu nokta Antoine Galland'ın dikkatinden kaçmamıştı. İstanbul'daki bu Fransız ilim adamı Aralık 1672'de bir gün günlüğüne şöyle yazmıştı: “Bugün, Latince bilen bir dervişle konuştum ve bana Leh gibi geldi.”⁷⁸ Galland'ın bu adamı tanımlama şekli Osmanlı dünyasındaki diğer bir sürü çok dilli kişiyi tasnif etme güçlüğünü resmetmektedir. Bilginin dil-den dile dolaşma potansiyelini takdir edebilmek için analizimizi diğer araçları da içerecek şekilde tercümanların ötesine doğru genişletmeliyiz; bu araçlar nadiren resmi makam sahibi olmuş ve belgelerde çok daha az iz bırakmışlardır. Tercümanlar gibi bu şahısların önemi de hakim oldukları dil becerisinin ürünü olduğu kadar İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlılar arasında mütemadiyen mekik dokumalarının da sonucuydu.

Trumbull'ın Ağı ve Ağın Kısıtları

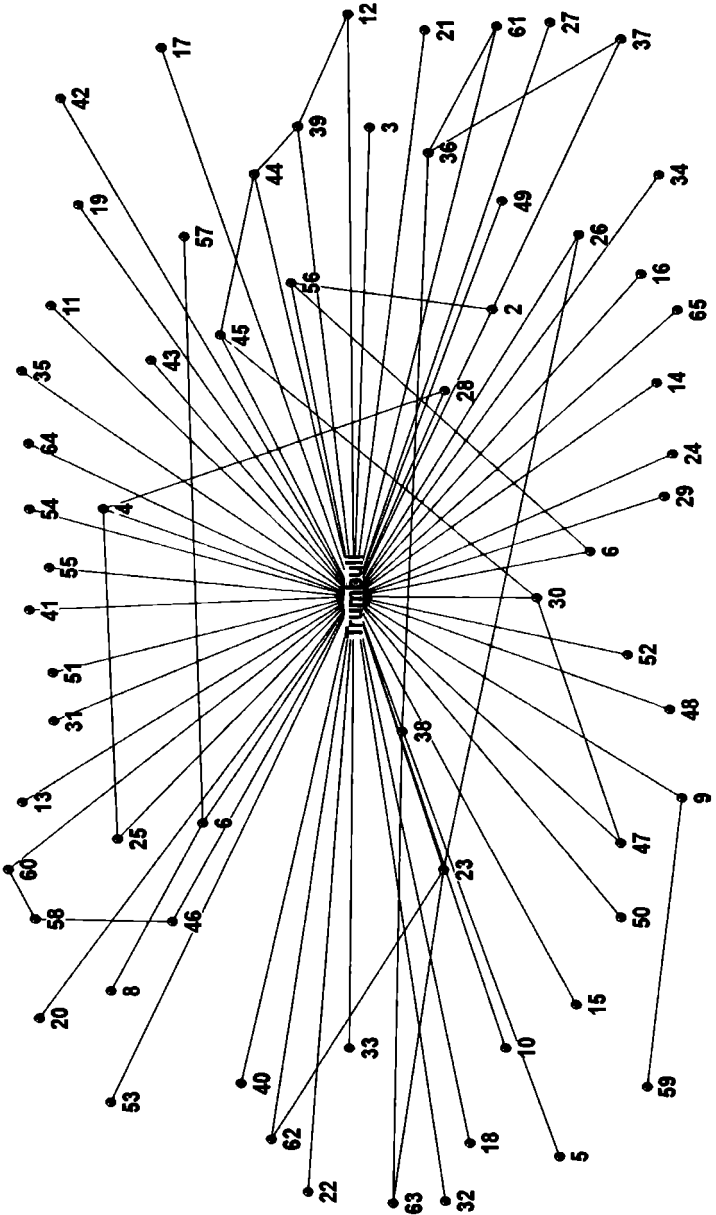
Günlüğü ve evrakının dört bir yanına dağılmış atıflardan Trumbull'ın diğer dillerde dolaşan bilgiye erişmesini sağlayan bir avuç adamı tanımlayabiliriz. Bu ilişkiler Şekil 1'de gösterilmiştir. Beklenebileceği üzere bu ağda sefaret tercümanları bulunmaktadı ama onların yanı sıra Trumbull ve Tatar Hanı arasında bilgi taşıyan “Christodolus” adlı bir doktor gibi başka önemli şahıslar da vardır. Örneğin, tüccarlardan Luca Barca Türkçe bilgisi ve payitahttaki uzun ikameti sayesinde Trumbull'ı birçok Osmanlı memuruyla doğrudan temasa sokmuştu. Öte yandan, Trumbull'ın sadece “Mösyö Wohner” olarak tanıdığı bir şarlatan gibi esrarengiz tipler de vardı. Bu insanlar Trumbull ve onun Osmanlı muadilleri arasındaki iletişimin ön hatlarındaydılar; fakat onlar hakkında tarih kayıtlarına yansıyanlar temel atıflardan ibaret olduğu için bu insanlar hakkında bir şeyler öğrenmek en zordur. Ne var ki, İstanbul'da iletişim bakımından ehemmiyetleri göz

78 16 Aralık 1672 tarihli kayıt: “Je parlay à un Derviche, qui sçavait le latin, lequ-el me parut estre Polonois”, Charles Schefer (ed.), *Journal d'A. Galland pendant son séjour à Constantinople, 1672-1673* (Paris: Ernst Leroux), 244.

önünde bulundurulduğunda burada hiç değilse birkaçının hikâyesini kurcalamaya değer.

İstanbul'da doktorlar hem Avrupalı hem de Osmanlı ricali-ne kendilerine has bir erişimleri olduğu için bilgi dolaşımında önemli araçlardı. Bu Trumbull'ın daha İstanbul'a varmadan takdir etmiş olduğu bir durum olsa gerekti. Zira İstanbul için yola koyulmaya hazırlandığı aylarda 1668 senesinde Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılmış İtalyanca bir layihanın bir suretini edinmişti. Layihanın yazarı Giovanni Mascellini, IV. Mehmed'e ve yüksek rütbeli bazı Osmanlı memurlarına hekimlik yapmış bir isimdi. Bugün büyük oranda unutulmuş olsa da Mascellini kendi devrinde İstanbul'dan Eflak'a, Vatikan'a ve Kırım'a uzanan bir üne sahipti. Urbino'da 1612'de doğan Mascellini, tıp diplomasını 1637'de aldı ve sonrasında o devirde doktorlar arasında adet olduğu üzere deneyim kazanmak için yurtdışına çıktı. İstanbul'daki Venedik balyosu Andrea Soranzo'nun doktoru olarak başladığı kariyerinde Mascellini, kısa sürede Eflak voyvodasının sarayında istihdam edildi. Eflak'ta Mascellini birçok ağ ile ilişki kurup geliştirdi: 1648'de Sofya'nın Katolik piskoposunu evinde ağırladı; Rum Katolik cemaatinden ilim adamı Pantaleon Ligarides'in *Propaganda Fide*'si ile bağı vardı ve Stockholm'den bir İsveç elçisinin Rum tercümanı olarak bulundu. Bu zaman zarfında Mascellini İstanbul'a düzenli yolculuklar yaptı ve bu seyahatlerinden biri Boğdan voyvodasının sarayında çalışmış Hans Anderson Skovgaard adlı bir başka doktorun kızı olan Helen ile evlenmesiyle sonuçlandı.⁷⁹

79 Mascellini'ye dair anlattıklarım şu çalışmaya dayanmaktadır: Nicolae Vătămanu, "Contribution à l'étude de la vie et de l'oeuvre de Giovanni Mascellini, Médecin et Secrétaire Princier", *Revue des études sud-est Européennes* 16.2 (Nisan-Haziran 1978), 269-88. Makalesi basılmadan önce Vătămanu Mart 1977 tarihli Romanya depreminde trajik bir şekilde hayatını kaybetti ve makalesi belgelere dayandırma açısından eksik kadı. Makalede değinilen bir avuç dolusu metnin haricinde Vătămanu'nun Mascellini'yle ilgili sahip olduğu birincil belgelerin yerini saptamayı başaramadım. Öte yandan, Trumbull'ın genel kullanım amaçlı defterinde "Marsigliani" diye birine atfettiği metnin 1668'de Mascellini tarafından yazılan layiha ile aynı olduğu açıktır. Andrea Soranzo için bkz. Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006), 41-2, 47, 49. Bu devirde İtalyan doktorların tahsil hayatı için bkz. David Gentilcore, *Medical Charlatanism in Early Modern Italy* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Şekil 1 William Trumbull'ın İstanbul'daki dünyası. Bu sema 1687-1691 arasındaki İstanbul ikametli esnasında Trumbull'ın etkileşime girdiği kişiler ağına kısmi bir kurgusudur.

Kişiler Listesi

1. William Trumbull
2. Katherine Trumbull
3. Jack Dormer, Trumbull'ın erkek yeğeni
4. Jacques d'Ayrolle, Trumbull'ın sekreteri
5. Will Stanyon, müstensih
6. William Hayley, İngiltere sefaretî din işleri görevlisi
7. Thomas Coke, İngiliz tüccar ve Kumpanya'nın sekreteri
8. Anne Coke
9. Alexander Jacob, İngiliz tüccar ve Kumpanya'nın hazinedarı
10. John Evans, İngiliz tüccar
11. Peter Whitcombe, İngiliz tüccar
12. Ralph Lane, İngiliz tüccar
13. Alexander Hampden, İngiliz tüccar
14. Antonio Perone, İngiltere sefaretinde tercüman
15. Demetrasco Timone, İngiltere sefaretinde tercüman
16. Andrea Andreassi, İngiltere sefaretinde tercüman
17. Giorgio Yerrachi, İngiltere sefaretinde tercüman çırağı
18. Lucca di Negri, İngiltere sefaretinde tercüman çırağı
19. Draco Testa, İngiltere sefaretinde tercüman çırağı
20. Isaac Ellis, İngiliz tutsak
21. John Jones, İngiliz tutsak
22. İsimsiz İngiliz mühtedi ("Kaptan Letherland'ın gemisinden")
23. Pierre de Girardin, Fransız elçisi, 1685-89
24. Fornetti, Fransa sefaretinde tercüman
25. Georges Fontaine, Fransa sefaretinde tercüman
26. Fransa sefaretindeki isimsiz hizmetkâr (*valet de chambre*)
27. Jean-Marie Mountier, Fransız tüccar
28. Jean Fabre, Fransız tüccar
29. İsimsiz "Fransız ayaklı gazete"
30. Luca Barca, Ragusa tüccarı ve konsolosu
31. Felemenk elçisi
32. Teyles, Felemenk sefaretinde tercüman
33. Tarsia, Venedik sefaretinde tercüman
34. Chabert, eczacı
35. "Keşiş Bernard" ve Cizvitler, Çin'e seyahat ederlerken
36. Sultan IV. Mehmed
37. Ümmühan Sultan, IV. Mehmed'in halası ve II. İbrahim'in* kızkardeşi**

* Doğrusu I. İbrahim olmalıdır. Metinde diğer geçtiği yerlerde de bu şekilde düzeltilmiştir. (çev.)

**İbrahim'in kızı olduğu düşünülen ama arşiv kayıtlarında I. Ahmed'in kızı ve IV. Mehmed'in halası olan bir Ümmügülsüm Sultan vardır. Fakat 1663/ 1664 tarihinde vefat etmiş görünmektedir; Rukiyye adında bir kızı vardır. Trumbull'ın bahsettiği kişi Ümmügülsüm'ün kızı Rukiyye Sultan olabilir. Bu bilgileri sağlayan El Yazma Kütüphanesi Uzmanı Merve Çakır'a müteşekkirimiz. (çev.)

38. Silahdar Ağa, Kasım 1687
39. Siyavuş Paşa, sadrazam, 1687-1688
40. İsmail Paşa, sadrazam, 1688
41. Fazıl Mustafa Paşa, sadrazam, Nisan 1688'den sonra
42. Kalaylıkoz Hacı Ahmed Paşa, kaptan-ı derya, Aralık 1688'den sonra
43. Mısıroğlu İbrahim Paşa, kaptan-ı derya, Nisan 1690'dan sonra
44. Receb Paşa, kaymakam
45. Ömer, Receb Paşa'nın kâhyası
46. Ali Paşa, kaymakam, Kasım 1690'dan sonra
47. Ali Ağa, gümrükçü (*muhasıl*), Ağustos 1687-Mayıs 1689
48. İbrahim Ağa, gümrükçü, Mayıs 1689'dan sonra
49. Cerrah Mustafa Paşa, Tunus paşası, Kasım 1687'den sonra
50. Mirahur, adsız
51. Yeniçeri ağası, 1687-91 arasında birçok şahıs bu makama atanmıştır.
52. Aleksandr Mavrokordato (İskerletzade), Divan-ı Hümayun tercümanı
53. Yeğen Ağa, Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçisi
54. Yusuf Efendi, İngilizlerden borç isteyen Osmanlı tüccarı
55. Jannacchi Porfiriti, Eflak sarayının adamı
56. Rum Patriği, 1687-91 arasında birçok şahıs bu makama atanmıştır.
57. Şeyhülislam
58. Tatar Hanı
59. Halep'teki isimsiz Osmanlı tüccarı
60. Doktor Christodolus
61. Doktor Malucillo
62. Doktor Conigliau
63. Mustafa Ağa, Livornolu mühtedi
64. "Galoppo", mühtedi mühendis
65. "Mösyö Wohner"

Mascellini için paha biçilmez bir fırsat 1669'da Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'nın Kandiye muhasarasından önceki aylarda hastalanıp onu çağırmasıyla belirdi.⁸⁰ Sadrazamın toparlanıp iyileşmesi Mascellini'ye 1000 dolar kazandırdı. Daha önemlisi, bu sayede Osmanlı mahfillerinde nam kazandı. Sonrasında, Eflak ve Boğdan'daki hizmetleri haricinde, Mascellini'nin hasta listesine Kırım hanı I. Selim Giray ve hatta Sultan IV. Mehmed'in kendisi bile eklenecekti. Mascellini işinden dolayı bir saraydan diğerine gidip geliyordu ve herhalde bu dur durak bilmez hareket halinden dolayı Mascellini hayatının son yıllarında sadece üç eser yazmayı becerebilmişti. Bunlardan iki tanesi veba hakkında risaleydi ve biri Mascellini'nin kendi hastası Köprülü Ahmed Pa-

80 Thomas Smith, *Philosophical Transactions*, Londra, XIII, 20 Ocak 1684, no. 155, s. 437.

şa'ya adanmıştı.⁸¹ William Trumbull'ın edinmeyi başardığı eseri ise *Breve relazione dell' Imperio Ottomanno nell' anno 1668* adlı üçüncü risaleydi; bu risaleyi İstanbul'dan ayrılmadan önce genel kullanım amaçlı defterlerinden birine kopyalayacaktı.⁸² Bu risale sayesinde Trumbull IV. Mehmed'in hayatına, onu muayene eden bir doktorun gözüyle yakından bakma imkânı edinmişti. Trumbull ayrıca Mascellini gibi hekimlerin ne denli çok bilgiye sahip olduklarını da idrak etmiş olmalıydı.

Tercümanlar gibi doktorların da İstanbul'da hem Avrupalılarla hem de Osmanlılarla düzenli teması vardı. Seçkin mahfillerle olan bu temasları sayesinde bilginin yayılmasında hayati bir role sahiptiler ve haliyle birçoğunun derhal casus olduğundan kuşkulanılırdı. Mesela Mart 1691'de Fransız elçisi Trumbull'ı "Doktor Conigliau" adlı birinin "çift taraflı casus" olduğu konusunda uyarmıştı.⁸³ Daha açıklayıcı bir örnek İstanbul'da en az on yıldır doktorluk yapan "Sör d'Hermenge" adlı bir adamın durumuydu. Kökenleri hakkında az şey bilinse de muhtemelen Fransız'dı. Kesin olan şey şu ki Fransa elçisi Guilleragues 1680'de payitahta geldiğinde o İstanbul'da zaten çalışmaktaydı. 1681'de François Pétis de La Croix, d'Hermenge'in Osmanlı mahfillerindeki büyük itibarına değinmişti. Görünüşe göre bir hayli ağrılı bir deri enfeksiyonundan mustarip olan Kara Mustafa Paşa da onu mu-teber tutanlardandı.⁸⁴ Pétis de La Croix'nın belirttiğine göre Kara Mustafa ağızdan ilaç alması gerekmediği sürece doktorunun

81 Joannes Mascellinus, *Summarium Artis medicae* (Viyan, 1673); KöprülüAhmed'e olan ithaf Türkçe basılmıştır.

82 Trumbull'ın elinden çıkma "Dr. Marsigliani tarafından yazılmıştır" şeklindeki haşiye için bkz. BL Add. MS 72556, vr. 89-96.

83 Trumbull, *Diary*, vr. 191v. Conigliau aslında sefarette birçok kez akşam yemeğine katıldı ve Fransız elçisini kızdıran şey belki de onun Trumbull'a Fransızların bazı İngilizce mektupları sakladıkları bilgisini aktarmasıydı, Trumbull, *Diary*, vr. 184r. Bir başka doktor, "Dr. Malucillo", Fransız elçinin şüphelerine hedef olamadan öldü. Fransisken kilisesindeki cenazesinin ayrıntıları için bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 182v.

84 Pétis de la Croix bunu "gerdanında bir yılanlık/erizipel" (*un érysipèle qu'il avait au col*) olarak tarif ediyor, bkz. *Relation de Dourry Efendy, ambassadeur de la Porte Othomane auprès du roi de Perse ... et suivie de l'extrait des voyages de Pétis de la Croix*, ed. M. Langles (Paris, 1810), 169-72. En az iki elçi onun gözetimi altında öldü; 1685'te Guilleragues ve 1688'de Girardin. Guilleragues'in vasiyetinde d'Hermenge'a 2440 *livres* bırakması hakkında bkz. *Correspondence de Guilleragues*, II, 1077.

bütün dediklerini yapmaya hazırды. Gelgelelim, Ocak 1688'de d'Hermenge'in kariyeri neredeyse sona erdi; zira Girardin doktorun güya hastalarıyla ilgili hassas bilgiler kaydettiği bir güncesi olduğunu keşfetmişti.⁸⁵ Bir süre sonra kaymakam Girardin'i çağırıp doktorun kendisini ziyaret etmesini rica etti ama günceyi öğrenince –ve Girardin güncede kaymakam hakkında da bilgi olduğuna değinmeyi ihmal etmemişti– Girardin'in nasıl olup da d'Hermenge'in yaşamasına izin verdiğine şaşıtı kaldı.⁸⁶ Pişmanlıkla kaleme aldığı mektubunda d'Hermenge, Girardin'e günceyi kimseye göstermeyeceğine ve hatta gerekirse onu yakacağına dair güvence vermişti. Doktorun bu teklifi kabul görmüşse benziyor, güncesi günümüze kalmış gibi durmuyor. Kaldı ki, yıllar sonra d'Hermenge hala Fransa sefaretine fatura göndermekteydi.⁸⁷

Trumbull'ın, Girardin'e göre doktorlarla daha olumlu bir deneyimi oldu; bu durum Christodolus adlı bir doktorla olan ilişkisinden kestirilebilir. İsim doktorun Rum kökenli olduğunu düşündürtse bile sefaret kayıtlarında veya Trumbull'ın evrakında kimliğini anlamamıza yarayacak başka hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu kişi Trumbull ile ilk kez Kasım'da buluşmuştu:

Dr. Christodolus, Tatar Hanının hekimi, beni ikinci vakti görmeye geldi. Ondan ilk olarak Ulu Beğ, Tatar Hanı ve Vezirin buraya gelmelerinin gerçek nedeni hakkında bilgi edinmesini, ikinci olarak Tatar Hanını barış yapmaya yönelik Fransız oyunları vs. hakkında bilgilendirmesini, (eğer fırsat olursa) Tatar Hanına ona olan borcumu ifa edemediğim için [yani, şahsen ziyaret edemediği için] üzgün olduğumu söylemesini ama iltifatlarımı iletmesini vs. istedim. Not. Fransızları düşününce bunu yapmayı uygun gördüm ve eğer barış gündeme gelirse

85 BNF MS Fr. 7171, vr. 7-10. Günce Georges Fontaine tarafından saklandı. Girardin'in kastettiği bilgilerin içeriği açık değildir; günlüğün yerini saptayamadım.

86 Bkz. Girardin'in yorumları, BNF MS Fr. 7171, vr. 10r.

87 "Chataeauneuf'ün doktoru Bay d'Hermenge tarafından Belgrat'tan İstanbul'a gönderilen Fransız tabiiyetindekiler için yapılan harcamalar" (Dépenses faites par le sieur d'Hermenge, médecin de Chateauneuf, en faveur de sujets français envoyés de Belgrade à Istanbul), 6 Şubat 1692, AN A.E. BI 381, vr. 135.

ona kendisiyle müzakere edilmesi gereken bir adam gözüyle bakıyorum.⁸⁸

Trumbull'ın Tatar Hanına olan “borç” ile kastettiği şey onu ziyaret etme imkânına sahip olamamasıydı, çünkü selefleri bunu asla yapmadıkları gibi kendisine de böyle bir emir verilmemişti. Trumbull Tatar Hanıyla doğrudan görüşemediği için Christodolus bu iki adam arasında aracılık yaptı. Kasım 1690'dan Şubat 1691'e dek Christodolus İngiliz sefaretinde birçok defa akşam yemeği yedi. Bu buluşmalar aracılığıyla Trumbull Tatar Hanına mesajlar göndererek İngilizlerin Osmanlılara olan sadakati konusunda güvence verdi ve daha da önemlisi, İmparator ile barış yapmanın Osmanlıların çıkarına olduğuna onu ikna etmeye soyundu. Bir keresinde Christodolus Tatar Hanının hazinedarını ve musahibini beraberinde getirerek Trumbull'ı ziyaret etmişti. Daha önceki Mascellini örneğinin ışığında Trumbull'ın mesajlarının Christodolus'un hastaları arasında saydığı diğer Osmanlı memurlarına da taşınmış olabileceğine hükmedilebilir.⁸⁹

Christodolus'a kıyasen elçilikte karşılaştığı “Mösyö Wohner” Trumbull'ı o kadar etkilememişti.⁹⁰ Haziran 1688'de tüccar Alexander Hampden, Wohner'ı “İsveç tabiiyetinde, Venedik'ten Kaptan Hooker idaresindeki *Crowne Pink* gemisi ile yeni gelmiş” biri olarak tanıttı. Sefaret bahçesinde yürürlerken, Trumbull'ın sekreteri d'Ayrolle birden bire bu yeni gelene tuhaf tuhaf bakmaya başladı. Trumbull ona sonradan niye böyle davrandığını sorduğunda d'Ayrolle, Wohner'ı “sol gözünün altındaki bir yaradan” tanıdığını sandığını ve “onu evvelce Hollanda'da gördüğünü düşündüğünü” söyledi. Wohner ile daha uzun konuşma fırsatı edindikten sonra d'Ayrolle onun gerçekten de geçmişte karşılaştığı o

88 Trumbull, *Diary*, vr. 172v.

89 Trumbull'ın Tatar Hanına gönderdiği mesajlar için bkz. 14 Aralık 1690 tarihli mesaj, Trumbull, *Diary*, vr. 175r; hazinedarın 1 Şubat 1691 tarihli ziyareti, vr. 182r'dedir. Trumbull ve Cristodulos arasındaki diğer buluşmalar için ayrıca bkz. vr. 172v, 173r, 174r, 175r, 176v, 179v, 181r, 181v, 183v, 185r, 194v.

90 Wohner'e Trumbull'ın günlüğünde sadece birkaç yerde değinilir ve onunla ilgili en eksiksiz bilgi Trumbull'ın hatıratına eklediği dökümdür, BL Add. MS 72555, vr. 5-11. Trumbull'ın günlüğünde Wohner'a yapılan atıflar için bkz. vr. 106v, 113r, 115-17, 118v, 121r, 129v, 130v ve 139v. Metnin devamında ben sadece onun dile olan yeteneğine odaklanacağım ve onun casus olup olmadığına dair daha çetrefilli soruyu bir kenara bırakacağım.

adam olduğunu fark etti, ama o zamanlar “Rosen Baronu” ya da “Villiers Baronu” gibi başka bir isim kullanmaktaydı. Yıllar sonra hala Wohner’in gerçek kimliği ile uğraşan Trumbull, hatıratına “ne aslı ne de nesli keşfedilebildi” diye yazacaktı.

Wohner’in gerçek kimliği bir yana, Trumbull genel hatlarıyla hoş tabiatlı bir kişi tarif etmekteydi. Ona göre Wohner “onu hoş sohbet kılan bazı yeteneklere sahipti ve genel kültürü, onu, tanıdığım adamların çoğu kadar makbul kılacak düzeydeydi.” Trumbull bilhassa onun “dil konuşmaktaki olağanüstü rahatlığını” not etmekteydi:

Latinceyi oldukça iyi [bilmesinden başka] biraz Rumca anlıyordu; İsveççe, Almanca, Aşağı Felemenkçe, İtalyanca ve İspanyolca haricinde Fransızca’yı çok doğal konuşuyordu (Fransa elçisi onu kendi milletinden sanacak kadar iyi); biraz Lehçesi ve Macarcası vardı; kendisini İngilizce’de kolayca ve akıcı bir şekilde ama bir yabancının aksanıyla ifade edebiliyordu.⁹¹

Burada çarpıcı olan şey Trumbull’ın Wohner’in sözlü ifade konusundaki dil yeteneğini vurgulamasıdır. Wohner İstanbul’da Türkçeye de kafa yormuş gibi duruyor. Trumbull onun kendisini Türkçe çalışmalarına nasıl da “büyük azim ve gösteriş” ile verdiğini betimlemektedir. Öyle ki, “onların kitaplarından” 300-400 dolarlık alacak kadar bu işi ciddiye almıştı. Wohner’in bir aracı gibi davranmış olabileceğine sadrazam için simültane tercümanlık yapmasına bakarak hükmedilebilir. Trumbull’ın ayrıntılı anlatımına göre Wohner, Macar prensi Tököli Imre’nin adamlarından biri olup Trumbull’ın sadece “Bertoldi” diye bildiği bir adam ile sadrazam arasında tercümanlık vazifesi görmüştü.⁹²

Wohner dil yeteneğinin yanı sıra bazı Osmanlı memurlarının dikkatini doktor olarak bilinmesinden dolayı çekmişti. İstanbul’a vardıktan sonra Wohner tüccar Alexander Hampden’in evine yerleşmişti. Trumbull’ın onun “ocaklar ve fanuslar çıkarıp” ilk kez Venedik’teyken öğrendiği bir sanat olan “kimya ve fiziğe giriştiğini” betimler. Wohner ayrıca “yoksun olduğu felsefe taşından bahsediyordu.” Herhalde bu şarlatanın “[doktoru olarak]

91 BL Add. MS 72555, v. 6v.

92 Wohner hakkında tam bilgi için bkz. BL Add. MS 72555, vr. 6-11.

tedavi ettiği Vezirin hanesinde birçok memurdan iltifat görmesi” bu gizemli davranışından dolayıldı. Nihayetinde, Wohner’in Osmanlı mahfilleriyle teması İstanbul’da bazı kişilerin sabrını taşırdı. Fransız elçi onu casus olmakla suçladı ve sadrazam ancak çok isteksizce Fransızların Wohner’i alıkoymalarına izin verdi. Aynı gün içinde Wohner öldürüldü.⁹³ Açıktır ki Wohner gibi bir şarlatanın onu ideal aracı kılacak cinsten yetenekleri vardı; belki de Fransız elçi açısından biraz fazla ideal.

Trumbull’ın Osmanlı memurlarına doğrudan erişmesini mümkün kılan Wohner’den daha önemli üçüncü bir kişi vardı. Adı Luca Barca idi ve İstanbul’daki Ragusa konsolosuydu.⁹⁴ Trumbull, Barca ile ilk kez Temmuz 1688’de tanışmıştı. Barca Doğu Akdeniz Kumpanyası hazinedarı Alexander Hampden’i şikâyet maksadıyla kendisini ziyarete gelmişti.⁹⁵ Barca’nın –bugün Trumbull’ın evraki içinde olan– Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki uzun İtalyanca layihası onun zaten bir süredir Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşamakta olduğunu düşündürür.⁹⁶ Barca biraz Türkçe biliyor olmalıydı –şüphesiz gündelik Türkçe ama belki yazılı Türkçe de– çünkü Kasım 1689’da Trumbull ona Osmanlı memurlarıyla yapacağı bir dizi görüşmede tercümanlık yapmasını teklif etmişti.⁹⁷ Her ne kadar teklifi kabul etmemişse de Barca Ocak 1690’dan itibaren İngiliz sefaretinin himayesini kabul edecekti ve bu tarihten sonra Trumbull’ın diğer birçok Osmanlı devlet adamıyla olan ilişkilerini pekiştirecekti.

Trumbull’ın Luca Barca aracılığıyla yakın ilişki sürdürdüğü en az iki Osmanlı devlet adamını saptamak mümkündür. İlki Trumbull İstanbul’a vardığında İstanbul muhassılı olan Ali Ağa idi. İngilizler ona “Gümrükçü” demekteydiler. İşinin doğasından dolayı Ali Avrupalı tüccarlarla düzenli etkileşim halindeydi. Luca

93 Cinayeti Tekeli’nin adamlarından biri işledi, adı Stanchot idi, BL Add. MS 72555, vr. 11 ve Trumbull, *Diary*, vr. 148r.

94 Barca’ya yapılan atıflar için bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 102r, 108v, 111r, 128v, 148v, 149r, 149v, 151v, 155r, 157r, 164r, 171r, 174v, 175r, 189v-190r.

95 Trumbull, *Diary*, vr. 102r.

96 BL Add. MS 72554, vr. 98-123’de kayıtlı başlıksız İtalyanca layihaya Trumbull’ın el yazısıyla şöyle işaret konulmuştur: “L.B.’nin [William] için Türkiye raporu, 29 Eylül 1692.”

97 Trumbull, *Diary*, vr. 148.

Barca haricinde, İngiliz tüccar Peter Whitcombe ile de yakın bağları vardı. Ali Ağa gibi bireyler gerek Avrupalı gerekse Osmanlı devlet adamları için mühim güvenceydiler. Trumbull'ın gemisi İstanbul'a Ağustos 1687'de vardığında Ali Ağa dostluk nişanesi olan bir mendili hizmetkârları aracılığıyla göndererek Trumbull'ı karşılayan ilk Osmanlı memuru olmuştu.⁹⁸ Trumbull Ali Ağa ile içten yazışmalarını İbrahim Ağa onun yerine gümrükçü atandıktan sonra bile sürdürdü. Mart 1690'da, Trumbull yeni bir sadrazam atanmasını Osmanlıları İmparator ile savaşta tutmaya yönelik Fransız oyunlarını bozmak için bir fırsat saydı. Bu amaçla, Barca Trumbull'ın bir akşamüstü Ali Ağa ile buluşmasını sağladı. Uzun bir dökümü Trumbull'ın evrakı arasında mevcut olan bu sohbet esnasında bu üç adam süregiden savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu tartıştılar. Ali Ağa, Trumbull'ın bir de Bekir Efendi ile konuşmasını önerdi; kendisi "vezir, şeyhülislam ve Anadolu kazaskerinin aziz dostuydu" ve Trumbull'ın tavsiyesini doğrudan sadrazama götürebilirdi. Ali Ağa, Barca aracılığıyla Trumbull'ı yeni memur atamaları hakkında da bilgilendirmeye devam etti.⁹⁹ Trumbull'ın Ali Ağa'ya hürmet ettiği Temmuz 1692'de İstanbul'dan ayrılırken onun "hoş bir saray" olan evinin önünde vedalaşmak için bilhassa durmasından bellidir.¹⁰⁰ Barca ile ilintili ikinci bir Osmanlı memuru, Trumbull'ın günlüğünde sadece "Ömer" olarak andığı bir adamdı. Ömer Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi esnasında kaymakam olan Receb Paşa'nın kâhyasıydı ve Trumbull Barca'yı himayesi altına almadan önce İngiliz sefaretinde akşam yemeği yemişti.¹⁰¹ Her ne kadar

98 BL Add. 72558, vr. 66.

99 Ali Ağa, Barca'nın aracılığı ile, Trumbull'a Köprülü hanedanından Fazıl Mustafa Paşa'nın yakında sadrazam olacağı dedikodusunu haber verdi ki bu doğru çıkacaktı. Bkz. Trumbull, *Diary*, vr. 158r.

100 Trumbull, *Diary*, vr. 201v.

101 10 Kasım 1687'de, Ömer Trumbull ile buluşarak kaymakam Receb Paşa'nın tutuklandığını bildirdi (Trumbull, *Diary*, vr. 148v). Görevden alındıktan sonra Ömer sefarette akşam yemeği yedi (Trumbull, *Diary*, vr. 148v). Barca'nın Trumbull ve Ömer arasında aracı olduğunu örnekleyen bir olay için bkz. Trumbull'ın 23 Kasım 1690 tarihli notu, *Diary*, vr. 171r: "Akşamüstü Lucca B. geldi ve dedi ki Ömer (Receb'in kâhyası) ile berabermiş ve Ömer demiş ki bu Fransız elçisi yakınlarda Edirne'de bulunan şu kaymakamdan Almanya ile barışa öykünmemesini istemiş ve ancak Fransa'nın tavassutu ile olan barışın onlar için avantajlı olacağını bildirmiş."

Mehmed'in tahttan indirilmesinden sonra Ömer'in konumu açık değilse de o Osmanlı kalemiyesi içinde cereyan eden değişiklikler hakkında Barca'yı bilgilendirmeye devam etmiş gözüküyor.

Bir çiçekten diğerine polen taşıyan arı bulutları gibi İstanbul'un sakinleri de gündelik işlerini görürlerken bir dünya bilgiyi beraberlerinde taşıyorlardı. Bunların içinde Antonio Perone, Luca Barca ve Dr. Christodolus gibi isimlerin İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki bilgi aktarımındaki etkilerinin çapı hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Öte yandan Trumbull çoğu hakkında pek az şey bildiğimiz şahıslardan oluşan bir ağın göbeğindeydi; gerçekten de bu şahıslar ile ilgili bildiklerimiz İstanbul'da oldukları ve Trumbull ile bir şekilde bir bağları olduğuyla sınırlıydı. Trumbull'ın Şekil 1'deki şemada temsil edilen iletişim ağında yer alan bireylerin birçoğu hakkında fiilen hiçbir şey bilinmemektedir. Bu duruma örnek olarak Trumbull'ın bir gün sefarette karşılaştığı Thomas Gregory adlı mühtedi veya "Peder Bernard" -görünüşte Çin'e gitmekte olan bir Cizvit- ve hatta Trumbull'ın erkek yeğeni Jack Dormer verilebilir. Dayısının İstanbul seyahatine katılan Dormer -sefarette geçen beş yılına rağmen- Trumbull'ın evrakında sadece kumar ve içkiye olan yatkınlığına atıfla yer alır. Bu şahısların İstanbul'daki gündelik hayatları hakkında bu kadar az şey bilinirken bilginin yayılmasında üstlendikleri role bir mana yüklemek nasıl mümkün olur?

Burası İstanbul'da bilgi akışını incelerken bir dizi kısıtlamalarla yüz yüze kaldığımız bir noktadır. Burada bu kısıtlamalara değinmeye değer. En etraflı ve ayrıntılı toplumsal ağ haritasında bile herhangi bir görsel iletişim modeli ancak bireyler arasındaki ilişkinin bilgi dolaşımını kolaylaştırma (veya tıkama) biçimini ifşa edebilir. Bu haliyle Trumbull'ın ilişkiler şeması (Şekil 1) aslında hayli çetrefilli ve öngörülemez olan günlük iletişimi basitleştirme riski taşır. En başta söylemek gerekir ki sosyal ağlar analizi bireyler arasındaki bağlara dair bir şeyleri ifşa etmekle birlikte Trumbull'ın ağındaki belli bireylerin diğerlerine göre daha fazla önemli olmaları hakkında pek az öngörü sunmaktadır. Örneğin, Trumbull'ı Tunus'taki Cerrah Mustafa Paşa'ya bağlayan ilişkiye bakalım ki bu Colin Heywood tarafından ayrıntılı bir biçimde

çalışılmıştır.¹⁰² Cerrah Mustafa Kasım 1687'de Yeniçeri ağası olmadan önce bir saray memuruydu. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini takiben yaşanan tayin dalgasında Cerrah Mustafa görevinden alınıp Tunus paşası olarak atandı. Cerrah Mustafa'nın İngiliz kaptan Letherland'ın gemisinde seyahat etmesini ayarlayan Trumbull idi. Aynı şekilde Trumbull Tunus'taki İngiliz konsolosuna onu öven tavsiye mektupları yazdı. Kendisine gösterilen bu dostluğu Cerrah Mustafa Paşa o kadar takdir etti ki Tunus'a varır varmaz Trumbull'a yazarak yardımlarından dolayı şükranlarını sundu ve Tunus'a dair meselelerde yardım sözü verdi. İlginçtir ki Cerrah Mustafa Paşa mektubunu kayda değer bir haşiye ile bitirmişti:

Ve benim muhabbetlü dostum ol tarafın vaki hali ne ise ve ne ahval zuhur idüb kimler tebdil ve tağyir olur ise cümle kimahi yazub irsal idesiz. Ve bizim dostlarımızdan her kim size mektub yazub ve her ne göndermeli olur ise alup bir gün evvel bize irsal idesiz. Ve bizim için devlet-i aliye tarafında gelmeden ve gitmeden ve kalmadan ve hayırdan ve şerden tahkik olmak üzere her ne vaki olub haberin alabilürseniz der-akab yazub bildiresiz. Bu hususlar gayet rica olunur. Diriğ ve ihmal itmesiz.¹⁰³

Buradaki ima şudur: Cerrah Mustafa Paşa –bizatihi kendisi Osmanlı devlet adamı olsa da– İstanbul ile arasında olan mesafeye bakarak Osmanlı kalemiyesindeki gelişmelerden Trumbull'ın daha iyi haberdar olacağını hissediyordu. Bu ince ayrıntılar hiçbir görsel iletişim modelinde yakalanamaz. Dolayısıyla Şekil 1, Trumbull ve Osmanlı devlet adamları arasında bir ilişkiyi ifşa etse de bu çeşitlilik arz eden ilişkiler arasındaki iletişimin hakiki dengesizliklerini ve asimetrisini resmedememektedir. Mesela Trumbull'ın Cerrah Mustafa ile olan ilişkisinin doğası ona Os-

102 Colin Heywood, "A Letter from Cerrâh Mustafâ Pasha, *vâlî* of Tunis, to Sir William Trumbull (A.H. 1099/A.D. 1688)", Heywood, *Writing Ottoman History*, XIV.

103 Çeviri Heywood'un Türkçe orijinalden yaptığı kendi çevirisidir; çağdaş İtalyanca bir çevirisi de mevcuttur. Heywood'un versiyonundaki Osmanlıca çevrimyazılı kısımları çıkardım. Bkz. Heywood, "A letter from Cerrâh Mustafâ Pasha", 223-4. [Biz Türk okur için, ilgili makalede s. 219-21'de yayınlanan mektubun aslından alıntı yaptık.]

manlı siyaseti hakkında bilgi sağlayan Ömer ile arasındaki ilişkinin doğasından çarpıcı şekilde farklıydı.

İkinci olarak, bir görsel iletişim haritası bilgi deveranının Trumbull'ın uzak diyarlarda oluşan bilgiye erişimine dair ancak kısıtlı veri sunar. Trumbull'ın Doktor Christodolus ile olan ilişkisi bu duruma açık bir örnektir. Christodolus, Trumbull'a Kırım gibi uzak yerlerdeki siyasi olaylar hakkında bilgi sağlamakta anahtar role sahipti. Trumbull böyle bir bilgi aktarımını Şubat 1691'de şöyle tasvir etmekteydi:

Dr. Crystodulos bana dedi ki Tatar Hanı kendi isteğiyle istifa etti; Vezir buna uzun süre karşı çıksa da savaşa gidebilecek durumda olmadığını görünce sonunda pes etti. Yeni Tatar Hanı Saadet Giray görevden alınanın anne tarafından biraderiydi* ve Yanbolu'dan ayın 27'sinde ikindi vakti geldi. Sabık Tatar Hanı ona şehre bir saat mesafede Siyavuş Paşa adlı bir Çiftlik {Kükçekmece civarında} ile *Yapagick* {?} adlı bir köy verdi; yıllık 50 kese gibi bir şey düşündü. Mekke'ye gitmekten bahsetti ve onun [yani, Christodolus] kardeşine hizmet etmesinden.¹⁰⁴

Christodolus'un sunduğu bilgi siyasi haberlerin ötesinde görevden alınan bir idarecinin boş vakitlerini nasıl geçirebileceği hakkında kişisel bilgiler de içermekteydi. Bir başka görüşmede, doktordan aldığı bilgiler Trumbull'ın Osmanlı kalemiyesinin aşırılıklarını anlamasına yardım etmişti:

Dr. Crystodulos burada akşam yemeği yedi. Dedi ki {Hacı} Ali Paşa ayrılmadan önce benimle Üsküdar veya başka bir yerde buluşacaktı. Burada kaymakamlık makamında kalmadığına memnunmuş. Çünkü {İstanbul'da sikke, et, buğday vs. hakkında} ıslahata kalkışsa Vezir bunu kötüye yoracak. Eğer ıslahat yapmasa ibadullah onu lime lime doğrayacak. Ayrıca Christodolus dedi ki, Diyarbakır muazzam bir Paşalıklı, yıllık 300 keseye yakın geliri varmış.¹⁰⁵

* II. Saadet Giray Han. Aslında selefi Hacı I. Selim Giray ile amca çocuğuydular. (çev.)

104 Trumbull, *Diary*, vr. 185.

105 Trumbull, *Diary*, vr. 194v.

Burada Diyarbakır'a yapılan atıf kaymakamın payitahttan gönderilmesiyle sonuçlanan, memurların oradan oraya atanması meselesidir. Dışarıdan bakan biri için bu durum bir sürgün gibi gözükebilir. Lakin Trumbull aslında bunun İstanbul'da bürokrasi içindeki rekabetten sıtkı sıyrılan bir kaymakam için hayırlı bir gelişme olduğunu Christodolus sayesinde anlayabilmişti.

Bu yönden, görsel iletişim modelleri belli tipteki bilginin bir sosyal ağından geçerken edindiği değeri yeterince ifade edememektedir. Trumbull'ın bağlantıları ona Osmanlı siyaseti üzerine haberler aktarmanın ötesinde, onun Osmanlı dünyası içinde siyasi kültürün muayyen kodlarını anlamlandırmasına da yardım etmişti. Mesela Trumbull 1687'de bir tercümandan edindiği bilgi sayesinde Osmanlı topraklarına diplomatik bir hata işlemeksizin girmeyi başarmıştı. Ağustos 1687'de Çanakkale'ye yaklaşırken Trumbull günlüğüne şöyle yazmıştı:

Avrupa tarafındaki kale yakınına geldiğimizde (neredeyse o noktadaki yel değirmenine kadar) Yahudi tercüman, bize geldi ve selam atışı istedi, biz de dediğini yaptık... Sonra o kale bir top attı ve (Asya tarafındaki) diğer kale bir top atışıyla karşılık verdi ve toplam 11 atış yapıldı... Yahudi 1 dolar bahşiş istedi ve yarım dolar da kendi kayığı için; konsolos bunları ödedi. Yahudi, Ağanın [yani, kalelerin dizdarı] kaftanlarını istediğini söyledi ve tercih ettiği rengi belirtti.¹⁰⁶

Trumbull'ın atıfta bulunduğu tercüman Abraham Corson adlı bir adamdı. Corson ailesi çok uzun bir süre Çanakkale'de İngiliz tüccarlar ve yerel Osmanlı memurları için aracı olarak çalışmıştı. 1662'de Joseph Corson, muhtemelen Abraham'ın babası, "İngiliz milletiyle olan adil ve hakiki ilişkilerinde dürüstlük ve sadakati ile meşhur" olduğundan bu makama layık görülmüştü.¹⁰⁷ Avrupalıları top atışına ilişkin protokol kuralları hakkında uyarmanın dışında, Corson tüccarlara ayrıca konaklamalarını temin etme ve gümrük oranlarına ilişkin en güncel bilgiyi sağlama hizmeti de veriyordu. Trumbull'ın gelişinden hemen sonra Corson'ın rolünün önemi Trumbull'ın onu desteklemek için yazdığı bir mektupta vurgu-

¹⁰⁶ Trumbull, *Diary*, vr. 78.

¹⁰⁷ PRO SP 105/175, vr. 73-4.

lanmıştı. Trumbull, Çanakkale'den geçen her İngiliz gemisinin Corson'a 10 dolar ödemesi hususunda ısrar ediyordu. Bu, yerel bilginin maliyetini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm İngiliz tüccarlara yaymanın zekice bir yöntemi idi.

Son olarak, görsel iletişim yöntemlerinin doğasında olan araçlar üzerindeki vurgu, bizzat Trumbull'ın bilgi edinmede oynadığı doğrudan rolü yanlış temsil etme hatasına yol açabilir; ünsiyet, dostluk ve güvenin günlük iletişim üzerindeki tesirini yansıtmakta başarısız olabilir. Örneğin, Şekil 1 Trumbull'ın karısı Katherine'e bir atıf içerir ve onu Trumbull ile harem-i hümayun arasındaki muhtemel bir bağlantı olarak temsil eder. İstanbul'dayken Katherine IV. Mehmed'in halası ve I. İbrahim'in kız kardeşi Ümmühan Sultan ile bir ilişki geliştirdi. Katherine Ümmühan ile ilk kez 14 Temmuz 1688'de buluştu ve iki kadın Trumbull'ın İstanbul'daki ikameti boyunca harem-i hümayunda görüşmeye devam etti.¹⁰⁸ Bu ziyaretler esnasında Katherine'e gündelik konuşma Türkçesi bilen biri eşlik etmiş olmalıydı; değilse, haremde tanıştığı kadınlarla nasıl iletişim kurabildiği muammadır. Her halükârda elçiliğe döndüğünde Osmanlı sarayında cereyan eden şeylerin haberlerini Trumbull'a getirmekteydi. Örneğin, Temmuz 1690'da Katherine kocasına sarayda tahtını kaybetmiş Sultan Mehmed'in yeni vefat ettiğine dair dedikoduların dolaştığını söylemişti. Tıpkı öteki dedikodular gibi haremdeki spekülasyona da her zaman güvenilemezdi: Mehmed üç sene daha yaşayacaktı. Böyle durumlarda bile, yani Katherine'in aracısının kimliği belirsiz kaldığında bile –herhalde onlar haremde Fransızca, İtalyanca ve hatta İngilizce konuşan kadınlardı– asıl önemli olan, kendi başına edinemeyeceği bu sözlü bilgiyi Trumbull için erişilir kılan böyle insanların var olmasıdır. Böyle bir bilgiyi Trumbull'a karısının ulaştırması demek Trumbull'ın onu başka yerden gelen günlük dedikodulardan daha muteber kabul etmesi demektir. Pek çok bakımdan, bir görsel iletişim modeli bilginin dolaşımı ve değerlendirilmesinde kişisel dinamiklerin önemini layıkıyla takdir etmeyi beceremez. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere Trumbull en güvendiği bilgi kaynaklarından edindiği bilgiye özellikle

108 Trumbull, *Diary*, vr. 133v, 157r. Katherine'nin Coke ile birlikte Patriği ziyareti için bkz. vr. 167v.

değer verliyordu ve Trumbull'ın Londra ve Paris'te mektuplaştığı kişilere Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki hangi bilgi ve haberleri derhal ulaştıracağına dair verdiği kararlarda bu güven unsuru hayli etkili olmuştu.

Sonuç

Avrupa menşeli haberler ileten fiziki malzemenin İstanbul'da var olduğu Trumbull'ın İstanbul'daki ikameti boyunca Londra ve Paris'te üretilen havadis kâğıtlarını okumaya devam etmesinden bellidir. Aslında o ve meslektaşları onların gönderilerini imparatorluk dahilinde bir yerden diğerine taşıyan Osmanlı tebaasından kişilerin katkısı ve yardımı olmadan bunu yapamazlardı. Bu bakımdan, bu bölüm günlük iletişim süreçlerinin İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlıların ortak çabası ile serpilmesini mercek altına almıştır. Ayrıca bilginin İstanbul'da dil engellerini aşma yollarından bazılarını açıklığa kavuşturmuştur. Eğer sadece metinlerin şekli tercümesine odaklanırsak gündelik yaşamda cereyan eden tercüme işinin doğasını yanlış anlarız; zira bu daha kendiliğinden, yardımlaşmalı ve sözlü bir süreçti ve muayyen bir anda birçok bireyin yeteneklerinin bir araya gelmesini gerektiriyordu. Bu sürece dahil olan tek grup tercümanlar değildi. Daha ziyade, göstermeye çalıştığım gibi, haklarında daha az şey bildiğimiz diğerleri bir yana Christodolus, Wohner ve Barca gibi araçlar oynadıkları rol açısından en az tercümanlar kadar ilgi görmeyi hak etmektedirler. Belki kaynaklarda o kadar ön plana çıkmamaktadırlar ama bu İstanbul'daki günlük iletişimde daha önemsiz oldukları manasına gelmez.

Peter Burke'ün yazdığı gibi “çalışılan dillere ve kültürlere olan mesafe arttıkça tercümeyle ilişkin sorunlar daha açık görülür.”¹⁰⁹ Akdeniz dünyası barındırdığı dillerin ve kültürlerin çeşitliliği düşünülünce sonsuz genişlikte gibi görünür. Öte yandan günlük yaşamda böylesi bir mesafeyi alt etmekte son derece tesirli mekanizmalar da vardı, bilhassa sözlü iletişim dünyasında. Bu bölüm böyle bir mekanizmaya odaklanmıştır; yani günlük iletişimin bir

109 Peter Burke, “Cultures of Translation in Early Modern Europe”, Peter Burke ve R. Po-chia Hsia (ed.), *Cultural Translation in Early Modern Europe*, s. 10.

hususiyeti olarak dilsel çeşitlilik gösteren araçların mevcudiyetine. Böyle insanların elinde, sözlü ve mektuba dayalı bilgi akışı İstanbul'da bulunan Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki –hem dilsel hem de coğrafi manada– koca mesafeyi aşmayı başarmıştı. Avrupalılar, Osmanlılar ve onları irtibatlandıran araçlar arasındaki bu ilişkiler daha geniş kapsamlı bilgi akışının –özellikle Osmanlı dünyasında cereyan eden siyasi olaylara ilişkin haberlerin– temelini oluşturmaktaydı.

5. Bir Hikâyenin Yaşam Serüveni: Sultan IV. Mehmed'in Tahttan İndirilmesi

Kasım 1687'de, Osmanlı ordusundaki bir ayaklanma ile başlayan olaylar dizisi, imparatorluğu neredeyse kırk yıldır yöneten Sultan IV. Mehmed'in birtakım asiler tarafından küçük biraderi Süleyman lehine tahtından indirilmesiyle sonuçlandı. Hadice Turhan'ın oğlu olan Mehmed, babası I. İbrahim'in 1648'de hal ve katlinin hemen sonrasında tahta çıkarıldığında sadece yedi yaşındaydı. Saltanatının ilk yılları annesinin devlet işlerinde baskın olmasıyla şekillense bile on yaşından itibaren Mehmed sultanlığın bazı kamusal işlevlerini üstlenmeye başlamıştı bile. Bu itibarla Mehmed'in uluslararası şöhreti, 1669'da Girit'in fethinden 1683 tarihli Viyana kuşatmasına varıncaya dek gözetimi altında gerçekleşen bir dizi askeri sefere çok şey borçlu olacaktı. Fakat İstanbul'un Osmanlı tebaasının nezdinde belki de daha ziyade avlanma ve spor tutkusu ile ve seyrüsefa düşkünlüğüyle biliniyordu. Şaşırtıcı olmadığı üzere sultanın yükselişi ve düşüşü Avrupa'nın el yazılı ve matbu iletişim araçlarının rağbet ettiği, sürükleyici bir haber niteliğindeydi. Okuyucular tepetaklak olmuş bir sultanın hikâyesine ziyadesiyle ilgi duymaktaydılar.¹

1 Mehmed'in saltanatı hakkında standart metinler şunlardır: Mehmed'in müneccimbaşı Ahmed ibn Lutfullah (ö. 1702), *Kitābu Camiu'd-düvel*, 3 cilt (Beyrut, 2009) ve Silahdar Mehmed Fındıklı Ağa, *Silahdar tarihi*, 2 cilt (İstanbul, 1928). Osmanlı sultanlarının modern biyografileri azdır, bunlardan biri için bkz. Marc Baer'in IV. Mehmed incelemesi, *Honored by the Glory of Islam: Conquest and Conversion in Ottoman Europe* (Oxford, 2008). Mehmed'in av saplantılı olduğu şeklindeki geleneksel eleştiriyi reddeden Baer, onun faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu gaza ilkelerine geri dönüş olarak kendi devrinde övüldüğünü ileri sürmektedir. Öyle bile olsa, İstanbul'daki efkâr-ı umumiyenin İngiliz tüccarlar ve diplomatlarca verilen dökümünde Mehmed'in avcılığına yönelik popüler eleştiri tekrarlayan ➡

John Phillips bu olayın bir anlatısını 1680 senesinde yayınladığı vakit “buna [tahttan indirilişe] dair malumatın tüm dünyaya nasıl yayıldığını” anlatmıştı.² Phillips’in *The Dilucidation of the Late Commotions of Turkey* adlı eseri küçük puntolarla dizilmiş yoğun 38 matbu sayfadan oluşuyordu. *Dilucidation* alt başlıkla yazdığı gibi “Mahomet’in hal edilmesinin ve Soliman’ın İstanbul’da taht-ı hümayuna çıkışının tüm sebepleri ve saikleri” üzerine etraflı bir anlatı olmakla kalmayıp aynı zamanda duygusal ikili sohbetleri, canlı tasvirleri ve karakter çözümlemelerini ustalıkla kullanan sürükleyici bir kitaptı. Mesela makamından alaşağı edilip henüz ailesinin yanındayken hakkındaki idam fermanını öğrenen Kara İbrahim Paşa’nın durumunu Phillips’in nasıl tasvir ettiğine bakalım:

Bu haber İbrahim’i o kadar sarsmıştı ki kucagında oturan küçük oğluna sarılmış halde bir süre konuşmadan öylece durdu, sonra onu öpüp gözyaşlarıyla çocuğu oradan almalarını emretti ve sonra Kapıcıya dönerek şu sözleri söyledi: *Saraya tüm servetimi ve gelirimi müsadere etmek, tüm imkânlardan ve hürriyetten yoksun şu yere beni mahkum etmek yetmedi de üzerine bir de canımı mı alması gerekti; bir talihsiz biçarenin kanundan Hükümdara ne fayda gelir ve tüm otoritesini ve imkânlarını kaybetmiş bir adamdan Taht neyin kuşkusunu duyuyor olabilir. Gerçekten de itiraf etmeliyim ki bedbahtlık asla tek başına olmaz fakat zincirdeki bir halka misali o da bir başkasına bağlanır. Sonra onu boğmak için getirilmiş sicime gözlerini dikerek ve çok kalın olduğuna hükmederek böylesi bir ipin ancak köpek veya başka bir hayvanı tepelemeye yaraşacağını haykırdı ve derhal bir hizmetkârını bir yay kırışi kapıp getirmesi için gönderdi. Ona bizzat kendisi bir düğüm attı ve namaz için abdest alırken*

bir temadır. Örneğin bkz. BL MS Stowe 219-20. Baer’in yaklaşımına şüphe ile bakan bir değerlendirme için Metin Kunt’un *Journal of Islamic Studies* 19.3 (2008), 410-12’deki değerlendirmesine bakılabilir.

- 2 John Phillips, *The Dilucidation of the Late Commotions of Turkey* (Londra: Randal Taylor, 1689), 2. Gordon Campbell, “John Phillips”, *ODNB*’de Phillips’i “ilk piyasa yazarlarından” diye tanımlar ve dediğine göre Phillips 60 civarında yayına imza atmıştır. Bunların birçoğu Fransızca ve İspanyolca eserlerin çevirisidir ve bu kitabın Giriş bölümünde tartışılan Edouard de La Croix’nın *Le secrétaire turc* adlı eserinin 1688 tarihli *The Turkish Secretary* çevirisi de bunlara dahildir.

onu sabunla sıvazladı. Namazını kıldıktan sonra onu boğdular ve vücudundan ayırdıkları kafasını İstanbul'a götürdüler.³

Londra'daki okurlar oğlu birkaç adım ötesindeyken kaderine böylesi bir ağırbaşlılıkla boyun eğen bir imparatorluk memurunun hikâyesinden –bu kişi Osmanlı Türk'ü ve Müslüman olmasına rağmen– etkilenmiş olmalıydılar. Bu anekdot, Phillips'in Mehmed'in iktidarını kaybedişine dair sunduğu anlatının dört bir yanına serpiştirilmiş dokunaklı birçok hikâyeden sadece biridir.

Bu vaka Phillips'in düşgücünün edebi bir yansıması gibi görülüp göz ardı edilmesin diye Kara İbrahim'in ölümü hakkında *London Gazette*'de basılmış daha erken tarihli bir habere bakabiliriz. Zira Phillips hikâyeyi doğrudan *London Gazette* sayfalarından almış gibidir. Gazete Şubat 1688'de Kara İbrahim'in evine İstanbul'dan bir kapıcıbaşının geldiğini aşağıdaki gibi haber veriyordu:

Kapıcıbaşı eve girdi ve İbrahim'in kaftanını öperek oturdu. “Ne haber?” diye sorulunca “her şey yollu yolunca” dedi ve başka meselelerden konuşmaya başlayıp kahvesini içti. Bir müddet sonra göğsünden bir kâğıt çıkararak İbrahim'e sundu. İbrahim kâğıdı okuyunca onun canını almak için geldiğini anladı. O esnada dizi üstünde küçük çocuğu vardı. Onunla oynarken göz yaşları içinde oğlanı öpüp uzaklaştırması için bir hizmetkârına verdi. Sonra sitem dolu birkaç sözle “Ben ne yapmışım?” diye sordu, “tüm malımı aldılar, bununla yetinmeyip canımı mı almaları gerek? Ah kalleş dünya!” Kapıcının hizmetkârı yere bir sicim attı. Onun kalın olduğunu fark eden İbrahim onu yerden alarak “Bu sicimle ancak köpek boğulur” dedi ve hizmetkârına bir yay kirişi getirmesini söyledi; abdest alırken (namazdan önce adet budur) kirişi sabunla kayganlaştırdı ve düğümünü kendisi attı. Namazını kıldıktan sonra boğuldu ve kellesi kadınları ve çocuklarıyla birlikte buraya [İstanbul'a] getirildi.⁴

3 Phillips, *The Dilucidation*, 8-9.

4 24 Kasım 1687 tarihli “Letter from Constantinople”, *London Gazette*, 9 Şubat 1688 tarihli nüsha.

Aslında Kara İbrahim Paşa'nın katli hikâyesi İngiltere ve Fransa'da tedavülde olan başka matbu metinlerde de eş zamanlı olarak zuhur etmişti. Bu durum hikâyenin ardındaki aktarım zincirinin karmaşıklığını ima etmektedir. Paul Rycout, *The History of the Turks* adlı eserinin 1700'de yapılan gözden geçirilmiş baskısına bu anekdotu dahil edecekti.⁵ Hikâyenin daha da trajik bir versiyonu Paris'te çıkan *Mercure Galant*'in editörü Fransız havadis yazarı Jean Donneau de Visé tarafından anlatılmaktaydı. O, idam fermanını iptal etmek üzere İstanbul'dan gönderilen ikinci bir emre değinmekteydi; talih bu ya, ulak Kara İbrahim'in hayatını kurtarmak için çok geç kalmıştı.⁶

Şaşırtıcı değildir ki Kara İbrahim Paşa'nın ölümü Avrupa'daki matbu eserlerin yanı sıra başka metinlerde de izler bıraktı. Aslında, ölümünün teferruatı hakkındaki en erken tarihli anlatı bir İngiliz tüccarın İstanbul'da 8 Ekim 1687'de kaleme aldığı anonim bir havadis kâğıdında bulunmaktadır. Havadis kâğıdının ilgili bölümü şu şekildedir:

Kapıcı içeriye girdi, alışılageldik selam sabahtan sonra oturdu, kahve içti, kendisi hakkında bir emir olup olmadığını soran İbrahim'e her şey iyi dedi ama İbrahim bir müddet sonra gürültüler duyup camdan dışarı bakınca onu şüpheye sevk eden nöbetçiler gördü, sonra *Capigeebashi* ona kellesi için çıkan Ulu Beğ'in *Hattisheriffe*'ini verdi. Kucağında küçük çocuğu vardı, onu göz yaşları içinde öptü, oradan götürmelerini emretti, abdest alıp namaz kılmak için izin istedi, onu boğmak için getirilen urganın biraz kalın olduğunu görünce onun bir adama değil köpeğe yaraşır olduğunu söyledi, bir yay kirişi istedi, abdest alırken onu da sabunladı, düğümledi, namazı bittikten sonra boğuldu. Yanında 18 kese akçe buldular. Kellesi buraya getirildiği vakit, Kaymakam ona bakmadı ve kellesi alenen sergilenmedi.⁷

5 Paul Rycout, *The History of the Turks beginning with the year 1679* (Londra: Robert Clavel, 1700), 255.

6 Jean Donneau de Visé, *Histoire de Mahomet IV dépossédé* (Amsterdam: P. Brunel, 1688), c. 2, s. 316.

7 "The Manner of Ibrahim Bacha's being strangled at Rhodes", 8 Ekim 1687, BL Add. MS 72554, vr. 26.

Kara İbrahim'in ölüm hikâyesinin Londra ve Paris'te matbu metinlerde zuhur etmeden çok önce ilk kez İstanbul'da ortaya çıkışı, bu kitabın girişinde anlatıldığı üzere *selamların Turkish Secretary*'deki dolaşımına benzer bir süreci anımsatmaktadır. Burada çarpıcı olan anekdotun zaman ve mekânı aşan tutarlılığıdır. *London Gazette*'de eklenen diyalog bir yana, Kara İbrahim'in urgana gösterdiği –“bir adama değil köpeğe yaraşır”– şeklindeki dokunaklı tepki Osmanlı'dan, İngiltere ve Fransa'ya uzanan bu hikâyenin göze çarpan bir unsurudur.

Bahsettiğimiz anonim havadis kâğıdı William Trumbull'ın İstanbul'daki ikametinin ilk aylarında edindiği sayısız havadis kâğıdından sadece biriydi. Kara İbrahim'in acıklı sonunun yanında, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi esnasında cereyan eden olaylar hakkında da anekdotlar vardır. Örneğin, Mehmed'in zindancıları görünce “Ben ne yapmışım ki?” diye feryat ettiği dokunaklı tepkisi; bir sadrazamın ailesini isyancı güruhtan korumaya yönelik telaşlı ve faydasız çabaları; makamını yitirmiş bir devlet adamı ile kendi ölümü pahasına ona sadık kalmış hizmetkârının asil hikâyesi hep bu minvaldendir. Mehmed'in tahttan indirilmesi olayının bu döneme ait çeşitli anlatımları ve tekrar anlatımlarında görüyoruz ki ilk kez Trumbull'ın havadis kâğıtlarında zuhur eden bu düşünüş hikâyesi, İstanbul, Londra ve Paris'te –sözlü, el yazılı ve matbu– bir dizi iletişim aracında kendine yer bulurken tutarlılığını korumuştur.

Bu bölümde bizi ilgilendiren mesele evvela bu hikâyelerin nereden geldiği meselesidir. Tabii ki Mehmed'in tahttan indirilişi hakkında Avrupa'da dolaşan hikâyelerin bir kısmı tamamen spekülasyondur ve pek çok yazar bu olayı sırf İstanbul'daki siyasi yaşam hakkında daha hayal mahsulü hikâyeler anlatmak için bir çerçeve olarak kullanmıştı.⁸ Öte yandan Avrupa'da dolaşan,

8 Örneğin Fransız yazar Eustache Le Noble'in, tebdil-i saltanatı, haremdeki cazibeli bir kölenin aşkı uğruna Mehmed ve biraderi Süleyman arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak sunduğu roman-vari anlatısı için bkz. *Abra-Mulé, ou l'histoire du déthronement de Mahomet IV, troisième nouvelle historique* (Amsterdam: André de Hoogenhuysen, 1695). Le Noble muhtemelen Donneau de Visé, *Histoire du Mahomet IV* künyeli eserden yararlanmıştı ve Le Noble'in eseri sıcağı sıcağına İngilizceye –tabii ki John Phillips tarafından– çevrildi: *Abra-Mulé, or a True History of the Dethronement of Mahomet IV* (Londra: R. Clavel, 1696). Yıllar sonra Joseph Trapp bu

Kara İbrahim Paşa'nın ölümü gibi belli başlı hikâyelerin şeceresi daha uzun ve çetrefilli olup İstanbul'a kadar uzanmaktaydı ve bu bölümde öne sürdüğüm gibi bu hikâyeler ilk olarak Osmanlı payitahtının sakinleri arasında kulaktan kulağa yayılan söylentilere dayanmaktaydı. 3. ve 4. bölümlerde ünsiyet dünyası ve araçların varlığının İstanbul'da dil engellerini aşmak için nasıl bir potansiyel sunduklarını tasvir etmiştim. Gelgelelim, İstanbul'da Avrupalılar ve Osmanlılar arasında kurulan ilişkiler dünyadan kopuk olarak biçimlenmiyordu. Muntazam mektuplaşma yoluyla William Trumbull gibi şahsiyetler İstanbul'da dolaşan bilgiyi Avrupa ve Akdeniz'de mensubu bulundukları yazışma ağlarına aktarıyorlardı. Dolayısıyla bu bölüm İstanbul'da kişisel ilişkiler sayesinde edinilen bilginin Avrupa'daki muhatapları nezdinde tedavüle girmesi sürecinin ve Trumbull'ın bu tür bir dolaşımda oynadığı rolün en berrak ve en iyi belgelendirilmiş örneğini sunmaktadır. Mehmed'in hal edilmesi hakkında sözlü, el yazılı ve matbu iletişim araçlarıyla tedavüle giren haberlerin izini sürmek suretiyle İstanbul'daki araçlar, Akdeniz'deki Avrupalı mektup yazarları ve Avrupa'daki ayaklı gazeteciler gibi çeşitli şahısların katkılarıyla "Doğu'dan haberlerin" derlenip toplanmasını sağlayan muayyen bir süreci inceleyebiliriz.⁹

Bu itibarla argümanım her şeyden önce süreç, yayılım ve silsile meseleleri hakkındadır. Bu hikâyelerin tarihi olaylara dair ne denli güvenilir kayıtlar oldukları ise ayrı bir sorudur. Bir başka deyişle burada gerçekten odaklandığım şey, Trumbull'ın topladığı anekdotlardan oluşan bir çekirdek kümenin İstanbul, Londra ve Paris arasında yaşanan bilgi akışının ana unsuru olması sürecidir. Bu amaca matuf olarak bu bölüm Mehmed'in tahttan

eserden uyarlanmış bir oyun sahneleyerek hikâyeyi yeniden hayata döndürdü. *Abra-Mulé, or Love and Empire: A Tragedy* adlı bu oyun Londra'da ilk kez 1704'te basıldı ve onsekizinci yüzyıl boyunca birçok farklı baskısı piyasaya sürüldü.

- 9 Buradaki yaklaşımım kısmen benzer olay-odaklı iletişim çalışmalarının tesiri altındadır; özellikle, Ian Steele'in Şanlı Devrim haberlerinin dolaşıma girişi hakkındaki *The English Atlantic, 1675-1740: An Exploration of Communication and Community* (New York: Oxford University Press, 1986, s. 94-100) adlı eseri ve Kenneth Banks'in 1729'da Fransa veliahdının doğum haberlerinin dolaşımı hakkındaki *Chasing Empire Across the Sea: Communications and the State in the French Atlantic, 1713-1763* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003, s. 43-64) adlı eseri.

indirilişinin en erken tarihli anlatılarından bir kısmını, bir diğer deyişle, Trumbull'a gelişen olayları anlamasında yardımcı olsun diye verilen elle yazılmış havadis kâğıtlarını inceleyerek başlamakta. Aşağıda öne süreceğim üzere bu anlatılar bizatihi sözlü iletişim ağlarında dolaşan lafların bir yansımasıydılar. Bu havadis kâğıtlarından hareketle Trumbull hal vakasına dair ikinci bir anlatı kuracaktı ki bunu nasıl yaptığını kavramak bu bölümün ikinci amacıdır. Son olarak Mehmed'in hikâyesinin Londra'daki el yazılı ve matbu metinlerde tedavül ettikçe kazandığı yeni hallerle eğiliyorum. Tek bir hikâyeyi –IV. Mehmed'in tahttan indirilişi ve sonrası– yakından inceleyerek İstanbul'daki bilgi akışının İstanbul'dan Avrupa'daki muhataplarına doğru bilgi akışı haline gelişini anlamaya başlayabiliriz.

İstanbul'un Havadis Kâğıtları

Her yerde olduğu gibi İstanbul'da da haber ve spekülasyon en çok savaş, buhran ve felaket dönemlerinde çoğalırdı.¹⁰ Bu durumu bilhassa 1683 tarihli başarısız Viyana kuşatması sonrasında serhat bölgelerindeki muharebe dedikodularının İstanbul'a günbegün damlamasında gözlemleyebiliriz. Mesela, Eylül 1686'da bu şehrin sakinleri Venedik filosunun İstanbul'a doğru gelmekte olduğu söylentileriyle paniğe kapılmışlardı. Akabinde kitleler derhal seferber oldu: saray-ı hümayun etrafında ve sahillerde toplar kuruldu, şehri korumak için kıyılara yakın yerlere nöbetçiler dikildi. İstanbul sakinleri en kötüsüne hazırlanmalarına rağmen dedikodular kısmen doğru çıktı. Gerçekten de Venedik bayraklı on kadirga o gün limana girmişti ama bu gemiler yakınlarda Venedik eline geçmiş olan köylerden kaçan Osmanlı tebaasını taşımaktaydı. Anabolu haftalar önce Venediklilerce alınmıştı ve vire şartı olarak Venedikliler kentten ayrılmak isteyen Osmanlı tabiiyetindeki kişilere gemi tahsis etmeyi kabul etmişti. Fakat İstanbul'a mütemadiyen katliam haberleri gelirken –İstanbullular daha yeni Budin'de katliam yapıldığına dair dehşetengiz hikâyeler duymuşlardı– bir Venedik istilasının yolda olduğu dedikodu-

10 Tamotsu Shibutani, *Improvised News: A Sociological Study of Rumour* (Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1966).

su ahaliyi harekete geçirmeye yetmişti. Bu hadise savaş zamanı şehrin gündelik yaşamı üzerinde iletişimin ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir.¹¹

Bu nedenle Trumbull Petervaradin yakınlarındaki bir muharebede* Osmanlı ordusunun Habsburg İmparatorluğu kuvvetleri karşısında aldığı yenilgi üzerine Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı bir isyanın başladığına ilişkin ilk gelen havadisi pek önemsememiş olabilirdi. 15 Eylül 1687 tarihinde Hariciye Nezareti'ne şöyle yazmıştı:

Paketimi bu sabah yolladıktan sonra buraya bir ulak geldi ve son büyük yenilgiden sonra geriye kalan Türk ordusunda isyan çıktığı haberlerini getirdi. Rivayete göre vezir hayatından endişe ettiği için sıvışmış; ama diğer bazı hususlar henüz layıkıyla bilinmiyor.¹²

Trumbull haberlerden tam emin olamadığı durumlarda bile bu tür bilgileri temasta olduğu kişilere yazdığı mektuplara dahil ediyordu. Sadece Eylül ayı içinde Trumbull'ın yazdığı mektup sayısı en az yirmi birdi ve bunların birçoğu Osmanlı payitahtında cereyan eden siyasi gelişmeler hakkında bir hayli ayrıntılı ve muayyen bilgi içermekteydi. Trumbull'ın bu bilgileri başkaları sayesinde öğrendiği aşikârdır, çünkü en erken gönderileri daha henüz kendisi İstanbul'a varmamışken meydana gelmiş olaylar hakkında bilgiler sunuyordu. Erken tarihli gönderilerinden birinde, örneğin, şöyle yazmıştı:

Temmuzun sonunda Türkler arasında büyük sevinç vardı. Haberlere göre vezir Drava'yı geçen Almanları ve Hırvatları hezimete uğratmış, bu zafer üzerine imparatorluk ordugâhı geri çekilmiş ve vezir de peşlerine düşmüş. Bu haberi buraya getire-

11 Olay Lord Chandos'tan Sunderland'e yazılan bir mektupta anlatılır, 29 Eylül 1686, BL Stowe MS 220, vr. 30.

* 2. Mohaç muharebesi. (çev.)

12 Trumbull'dan Sunderland'e mektup, 15 Eylül 1687, PRO SP 97/20, vr. 96. Trumbull'ın gönderdiği tüm mektupların kopyaları onun name defterlerinde de bulunabilir. İstanbul için bkz. BL Add. MSS 72589-91. Bu bölüm Londra'ya ulaşan haberlere odaklandığı için buradaki analiz Trumbull'ın name defterinde olup ayrıca State Papers'ta da bulunan mektuplara dayanmaktadır; başka bir deyişle, Londra'ya ulaşmış olan mektuplara.

ne Ulu Beğ samur hilat giydirdi ve haber tam bayram (onların festivali) arifesinde ulaştığı için büyük şaşaayla yayıldı.¹³

İlginçtir ki Trumbull'ın anlatısı, imparatorluğun uç sınırlarında ve o İstanbul'a henüz varmadan önce cereyan eden olaylardan oldukça ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Dahası, Trumbull'ın mektupları birçok Osmanlı devlet adamı –ki bunların arasında şahsen hiç karşılaşmadığı düşük rütbeli memurlar da vardır– hakkında olağanüstü miktarda bilgi içerir.

Bir isyan olarak başlayan şey üç ay sonra IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ile sonuçlandı. Dolayısıyla Trumbull 9 Kasım 1687'de hem Doğu Akdeniz Kumpanyası'na hem de Hariciye Nezareti'ne Mehmed'in hal edildiği haberini kesin bir dille aktardı. Trumbull, Marsilya'ya yelken açacak bir Fransız gemisine yetiştirmek için telaşla mektubunu karalarken Mehmed'in zindancılarına verdiği cevap hakkında merak uyandıran bir ayrıntıyı eklemeyi ihmal etmemişti:

Gece yarısı buraya Kâhya Bey* 10 oda yeniçeri ile geldi ve ordunun emriyle derhal saraya gidip Ulu Beğ'i teslim aldı. Yanına vardıkları zaman o sadece "Ben ne yapmışım ki?" dedi. Onlar da bir insan ömrüne denk 40 yıl boyunca saltanat sürmesinin kâfi olduğu cevabını verdiler.¹⁴

Trumbull, sultanın kısa süreli bir korku anında haykırdığı sözleri nasıl öğrenebildiği hakkında hiçbir şey söylememekteydi. Öte yandan, verdiği bu ayrıntı Trumbull'ın Avrupa'da temasta olduğu kişilere Osmanlı sarayında cereyan eden olaylar hakkında sonraları vereceği kayda değer ölçüde muayyen ve renkli anekdotların bir habercisiydi. Trumbull bu bilgiyi nereden almıştı ve Osmanlı payitahtına geldikten bu kadar az zaman sonra bu bilgiye nasıl erişmiş olabilirdi?

İstanbul'daki Avrupalı diplomatların gönderileri bazen kanıt deposu olarak kullanılsalar da bu mektupların gerçek yazılış süreçleri dikkatlerden kaçmıştır. Tıpkı kendinden önceki diplomat-

13 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne, 5 Eylül 1687, PRO SP 97/20, vr. 92-4.

* Yeniçeri ağasından sonra gelen komutan. (çev.)

14 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne mektup, 29 Ekim 1687, PRO SP97/20, vr. 108.

lar gibi Trumbull da payitahta vardığı ilk andan itibaren temasta olduğu kişilere İstanbul haberlerinin ayrıntılı dökümlerini göndermeye başlamıştı. Bu kolay bir iş değildi. Kendi adına Trumbull mektuplaştığı insanlara günlük haberleri tarayıp mevcut olan en sağlam bilgiye ulaşmak için elinden gelenin en iyisini yaptığına dair güvence vermekteydi:

İtiraf etmeliyim ki haberleri incelerken çok tedbirli davranmaktayım ve yazmaya kalkışmadan evvel iyice bilgilenmeye çalışıyorum, zira başka yerlerde olduğu gibi ama özellikle de burada çok fazla sahte rivayet yayılıyor, doğruya ulaşmak kolay değil. Hikâyeler icat eden pek çok kişi ve bunları başka yerlere gönderen paralı haber yazarları var.¹⁵

Bu “sahte rivayetler” kakofonisi karşısında, hele de ona lazım olan çoğu bilginin muhtemelen yabancı dillerde tedavül ettiği düşünülecek olursa Trumbull “iyice bilgilenmeye” nasıl başlamış olabilirdi? Bunun bir yolu Osmanlı payitahtında yol yordam bilen birinin kabiliyetlerini işe koşmaktı. Trumbull bir mektubunda “en iyi ellerden öğrenme imkânı bulduğum” bazı haberleri aktarırken bu kişiye değinmiş oluyordu.¹⁶ Bu muğlak atıftan başka Trumbull asla bilgi kaynağını ismiyle tanımlamaz. Gelgelelim, Trumbull’ın evrakını taramak suretiyle onun bilgi kaynağını ortaya çıkarmak mümkündür. Zira İstanbul’a vardığı günden itibaren en az bir yıl süreyle Trumbull tek bir kişiden elle yazılmış havadis kâğıtları yoluyla muntazam istihbarat aldı. Temmuz 1687’den Kasım 1688’e uzanan döneme rastlayan yaklaşık 30 havadis kâğıdı vardı ki bunlardan 17 adedi doğrudan Mehmed’in tahttan indirilişi ve sonrası hakkındaydı. Havadis kâğıtlarında saptanan iç kanıtlardan hareketle bilgi sunumlarının neredeyse günü gününe veya iki günde bir hazırlandıkları ve haftalık bazda bu raporları derleyen temiz bir nüshanın çıkartıldığı açıktır.¹⁷ Bu

15 Trumbull’dan Hariciye Nezareti’ne mektup, 18 Nisan 1688, BL Add. MS 72589, vr. 85-7, 90-2.

16 Trumbull’dan Doğu Akdeniz Kumpanyası’na mektup, 29 Eylül 1687, BL Add. MS 72589, vr. 24-5.

17 Günlük spekülasyonlar haftalık raporlarda “editör makasına” kurban gitmiş gibi durmuyor. Örneğin, 28 Eylül 1687 tarihli havadis kâğıdında 26 Eylül için “Yeni vezir Siyavuş Paşa 6 oda yeniçeri ile Belgrat’ta” diye yazmaktadır. ➡

son nüshalar –günlük haberlerin haftalık derlemeleri– günümüzde Trumbull Evrakı içinde muhafaza edilen belgelerdir ve üzerlerinde Trumbull'ın kendi elinden çıkma şerhler, derkenarlar ve sorular vardır.

Tüm bu havadis kâğıtlarını lutfeden el, 2. Bölümde anlatılan, Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın sekreteri Thomas Coke'un aşikâr elidir. Havadis kâğıtlarının yapısı Coke'un Londra ve Paris'te o zamanlar üretilen havadis kâğıtlarının biçimine oldukça aşina olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Her şeyden önce imzalanmamışlardı, yani ilke olarak anonimdiler. Ayrıca havadis kâğıtlarının her biri o hafta olan olaylara dair haberlerin kronolojik bir listesini içermektedir. Örneğin, 4 Kasım 1687 tarihli bir havadis kâğıdı 30 Ekim, 1 Kasım ve devamı gibi başlıklar içermekte ve her bir başlığın altında o gün olan olayın bir betimlemesi bulunmaktadır. Bu yazma şekli sayesinde –haftalık özetler halinde derlenmiş günlük haberler– Coke Trumbull'a olayları daha olurken kesintisiz aktaran bir döküm sunabilmekteydi. Aşağıda göreceğimiz gibi Mehmed'in tahttan indirilişine dair Avrupa'da tedavüle girecek olan anlatıyı en nihayetinde yaratan Trumbull idi ama bunu yaparken Coke'un havadis kâğıtlarında sunulan işlenmemiş malzemeyi kullanacaktı.

Bu havadis kâğıtları Trumbull'ın kendi anlatısını üretmek için kullandığı bir çeşit asıl metin vazifesi gördükleri için onun bunlarda rastlayacağı olayların hikâyesine kısaca göz atmalıyız.¹⁸

Aynı havadis kâğıdında 28 Eylül tarihli raporda ise haber yazıcısı bu ayrıntıyı düzeltmektedir: “Gerçi yeni Vezir Siyavuş Paşa'nın Belgrat'ta kaldığı bildirilmişti [yani, aynı havadis kâğıdının 26 Eylül başlığı altında] ama bu sadece asker ile geldiğini gizlemek içindi”, BL Add. MS 72554, 26-28 Eylül 1687 tarihli havadis kâğıdı, vr. 9-10.

18 Aşağıdaki kısım Eylül 1687'den Mart 1688'e kadar olan dönemin Trumbull'ın havadis kâğıtlarında (BL Add. MS 72554) aktarıldığı haliyle bir anlatısını sunar. Bunlar cilt içinde kronolojik olarak sıralanmadığı için ben burada BL Add. MS 72554 içinde bulunan muayyen havadis kâğıtlarına tarihi ve raporun bulunduğu yerin ilk varak numarası ile atıfta bulunacağım; örneğin, “Havadis kâğıdı, tarih, varak.” Bu olayların arka planı için bkz. Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1990) ve John Stoye, *The Siege of Vienna* (Londra: Collins, 1964). Diğer taraftan, Viyana kuşatmasına giden aylar ile kuşatma sonrası için en önemli kayıtlar 1681-1687 arasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki elçisi Lord Chandos'un name defterlerinde bulunmaktadır, BL Stowe MS 219-220. İki ciltte yaklaşık 700 mektup vardır •

1687 Ağustos ortasında Süleyman Paşa'nın idaresindeki Osmanlı orduları Petervaradin civarında imparatorluk kuvvetlerince yenilgiye uğratılmışlardı. Süleyman Paşa sultana yazdığı mektuplarda paşalarını, bilhassa Siyavuş Paşa adlı kumandanı, emirlerine uymadıkları için suçlamaktaydı. Yenilgi sonrasında, rivayete göre Süleyman Paşa'nın askerlerin ücretini ödeyememesi nedeniyle ordu saflarını hoşnutsuzluk sardı. Şiddetli bir isyanla yüz yüze kalan Süleyman Paşa, beraberine defterdar, reis efendi, yeniceri ağası ve kethüdasını alarak bir kayıkla Tuna yolundan kaçtı. En erken tarihli havadis kâğıtlarında Coke'un asilerin talepleri, niyetleri ve önderleri konusunda emin olmadığı anlaşıyor. Mesela 15 Eylül 1687 tarihli bir havadis kâğıdında olayların arkasında Siyavuş Paşa'nın olduğundan şüphelenmekteydi. Günler sonra bir başka rapor Süleyman Paşa'nın eski rakiplerinden olup onun sadrazam atanmasıyla 1687 yazında Rodos'a sürülen eski sadrazamlardan Kara İbrahim Paşa'nın tezgâhladığı bir kumpasın varlığını öne sürmekteydi. İster kendi arzusuyla isterse kendi akıbetinden korktuğu için olsun, Siyavuş Paşa haberlere göre asilerin fiili önderi olmuştu.

Süleyman Paşa'ya gelince, İstanbul yakınlarında bir yerde saklandığı söylenmekteydi. Coke'un kaydettiğine göre asileri yatıştırmak maksadıyla saray erkânı kaymakam Receb Paşa'yı sadrazam yapıp Süleyman Paşa'yı da kaymakamlığa kaydırma olasılığını tartışmıştı. Bu çözüm odaklı çabalar ordunun yeni sadrazam olarak Siyavuş Paşa'yı istediği haberini getiren ulakların varmasıyla sona erdi.¹⁹ Bu haberleri duyan Süleyman sadrazamlık mührünü teslim etti ve bazı duyumlara göre Receb Paşa'nın evinde gizlenmeye devam etti. 3 Ekim'de Mehmed silahdar ağa aracılığıyla Siyavuş Paşa'ya mühürleri ve sancak-ı şerifi gönderdi. Aynı zamanda, isyanın arkasında kimin olduğu konusunda sarayda belirsizlik ve spekülasyon havası hakimdi ve bu nedenle bir kapıcıbaşı Rodos'a Kara İbrahim Paşa'yı idam etmeye gönderildi.

Mehmed ve ricali, asilerin olgunlaşmamış taleplerinin çabuk ivme kazanmaya başladığının farkında değildi. Evvela, Coke

ve çoğu Thomas Coke'un elinden çıkmıştır. Bunlar payitahtta o devrin siyasi gelişmeleri hakkında ayrıntılı ve merak uyandıran bir döküm sundukları halde araştırmacılar bu mektuplara henüz hakkını vererek eğilmemişlerdir.

¹⁹ *Newsletters*, 15 Eylül 1687, vr. 7.

yenicheriler ve kapıkulu sipahilerinin isyanda birleşip beraberce İstanbul'a yürüdüklerini birçok kez rapor etmişti. Şehre vardıklarında ne yapmak niyetinde oldukları ise o kadar kesin değildi. 6 Ekim'de Coke onların "Ulu Beg'in ve adını vermedikleri diğerlerinin kellesini istediklerini, İmparatorluk yönetiminde bir ıslahat yapmayı amaçladıklarını" yazmıştı. Bir gün sonra ise "habere göre ondan ne yarar ne zarar gördükleri için Süleyman Paşa'nın kellesini istemiyorlar," sadece adlarını vermedikleri saray ricailinden kişilerin kellelerini istiyorlar diye yorum yapacaktı.²⁰ Dahası asiler bir seneden fazladır ulufelerini alamamaktan şikâyet etmekteydiler; "geçen sene savaş için toplanan para başka işlere harcandı, kendileri hiç kaale alınmadılar ve ulufeleri bir senedir ödenmedi."²¹ Tüm bunların içinde Coke, payitahtın sakinliği ve Mehmed'in "her gün dışarıda kafa dağıtması ve gelen askerlere karşı durmak için veya kendini savunmak için görünür bir hazırlık yapmaması" karşısında donakalmıştı.²²

Ekim 1687'de, meşhur Mehmed Paşa'nın oğlu ve eski sadrazamlardan Köprülü Ahmed'in kardeşi Köprülü Mustafa Paşa, Çanakkale'deki makamından {Boğaz muhafızı} geri çağırılıp İstanbul kaymakamı olarak Receb Paşa'nın yerine atandı. Bu noktada yaklaşan orduyu yatıştırma çabasıyla ikinci bir hamle daha yapıldı ve birçok memur görevden alındı. Örneğin, söylentiye göre "Maniolacchi adlı bir Rum'un evinde" bulunan Süleyman Paşa'nın derhal idamı için fermanlar verildi. Kellesi orduya gönderildi ve Edirne'den ileriye geçmemeleri karşılığında Sultanın onlara diledikleri herşeyi vereceği sözü iletilti.²³ Duyumlara göre Mehmed iktidarını kaybetmemek karşılığında can havliyle kendi oğullarını dahi orduya teklif etmişti.²⁴ 1 Kasım'da Mehmed ken-

20 Coke bu saray memurlarını şöyle sıralıyor: "Kızlar Ağası, yani siyahi hadımların başı ve bu siyahilerden sultan gözdesi olan 3 veya 4 kişi daha, Silahdar, Çuhadar, (yani) Ulu Beg'in kılıcını ve biniş kaftanını taşıyan kişilerin başı {hasodabaşı} ve kaymakam", *Newsletters*, 27 Eylül 1687, vr. 9.

21 *Newsletters*, 27 Eylül 1687, vr. 9.

22 *Newsletters*, 27 Eylül 1687, vr. 9.

23 Maniolacchi atfı için bkz. *Newsletters*, 27 Eylül 1687, vr. 9. Süleyman'ın kapı halkıyla ilişkilendirilen kaymakam Receb Paşa, gümrükcü Şaban Ağa gibi birçok memur ve Receb'in kâhyası, hazinedarı ve mühürdarı gibi bir avuç tevabisi de zindana atıldı, bkz. *Newsletters*, 6 Ekim 1687, vr. 22.

24 *Newsletters*, 6 Ekim 1687, vr. 22.

dini tahtta vazgeçilmez kılmak için kendi üvey biraderleri Süleyman ve Ahmed'e saldırmaya kalktı. Her ne kadar birçok içöğlanının desteğini aldıysa dahi yeni atanan kızlar ağası ve bostancıbaşı onlara bir zarar vermesini engelledi.

Bir hafta sonra, 9 Kasım'da, asiler İstanbul'a girdiler. Köprülü Mustafa Paşa'nın emriyle gece yarısı Mehmed Eski Saray'a hapsedildi. Ertesi sabah birçok devlet adamı Aya Sofya'da buluştu. IV. Mehmed'in kırk yıllık saltanatını sona erdiren kararı Coke şu şekilde anlatıyor:

Bu sabah günün ağarmasıyla Kaymakam, Müftü ve iki kazasker sabah namazlarını Aya Sofya'da kıldılar ve sonrasında büyük Saray'a geçip kardeşi hal edilmiş olan Sultan Süleyman'ı aldılar, ikbali ve İmparatorluğun iyiliğine gayret sarf etmesi için hayır dualarıyla onu tahta çıkardılar. O alçak gönüllü bir şekilde eli göğsünde hepsini selamladı. Cılız ve solgundu. Böylece herkes evine döndü.²⁵

Fakat II. Süleyman'ın tahta çıkışını takip eden aylarda asilerin payitahta getirdiği kargaşa bitmedi. Trumbull'ın bilgi kaynağı, Kasım 1687'den Ocak 1688'e kadar bir dizi devlet adamının asilerin keyfine göre atandıklarından bahsediyordu. Aynı zamanda, ordu şehirde kol gezip kendilerine karşı gelen herkese şiddetle saldırıyordu; hatta kendi elebaşlarından birine, Küçük Mehmed diye bilinen adama bile cephe aldılar.²⁶ Yeni sadrazam Siyavuş Paşa bile asileri dizginlemek için bir şey yapamadı ve ulufe ödemek için paraları müsadere edilen birçok varlıklı devlet adamının hapsedilmesine rıza göstermek zorunda kaldı.²⁷

Şubat 1688'de şehir sakinlerinin asilerden git gide yaka silk-meye başlamasıyla Siyavuş Paşa şehri birbirine katan elebaşları hedef aldı. Yeniçeri ağası Harputlu Mustafa'nın desteğini sağladı ve 1 Mart'ta Harputlu Mustafa yeniçerilere ulufelerini aldıklarına göre isyana devam etmeleri için bir neden kalmadığını ısrarla be-

25 *Newsletters*, 29 Ekim 1687, vr. 23.

26 *Newsletters*, 5 Kasım 1687, vr. 24.

27 Örneğin 26 Kasım'da asiler toplanıp cebecibaşının kovulmasını ve yerine o zaman çavuşbaşı olan adamın getirilmesini talep ettiler ama sonra geri gelip eski zabitlerinin makamına iade edilmesinde direttiler. *Newsletters*, 1 Aralık 1687, vr. 30.

yan eden bir emr-i ali okudu. Emre itaat etmeyi reddeden “Fetvacı” lakaplı bir asker tutuklanıp öldürüldükten sonra “cesedi kapının dışına fırlatıldı”. Bu olay Fetvacı’nın yoldaşlarından Hacı Ali adlı bir adamın başlattığı son bir protestoyu tetikledi. Başına bir grup asker toplayan Hacı Ali Harputlu Mustafa Ağa’ya saldırdı ve onu öldürdü. Sonra Siyavuş Paşa’nın evine yöneldiler. Siyavuş kendi kapı halkıyla kendisi ve ailesini korumaya hazırды. Şiddetli bir çatışma sonrasında asiler Siyavuş’u, karısını ve kızını öldürdüler. Devamında Hacı Ali ve adamları evde ne kaldıysa yağmalayıp tahrip ettiler.

Ertesi gün birçok asi çarşayı bastı ve Coke’un tasvirine göre esnaftan birçoğu haydutlara direndi, hatta birkaçını öldürmeyi becerdi. Çarşı baskını İstanbul’un sakinleri için bardağı taşıran son damla oldu. Saray kapısında toplanan ahali Sultan Süleyman’a desteklerini haykırarak sancak-ı şerifin açılmasını ve sultana karşı duranların öldürülmesini istediler. Tellallar şehrin her yerine salınıp halk durumdan haberdar edildi ve “tüm ahali, hatta topal ve yaşlılar” bile toplanıp Süleyman için desteklerini ilan ettiler. Asilerin hayatta olan elebaşları Martin ilk günlerinde tespit edildi, tutuklandı ve öldürüldü. Yeni sadrazam İsmail Paşa ironiktir ki Süleyman Paşa’nın kapısından çıkmaydı. Bu nedenle 23 Şubat’ta Coke şöyle yazmıştı: “Süleyman ve Receb Paşaların tüm hizmetkârlarının gönülleri alındı ve onlara teveccüh gösterildi.”²⁸ “Eski nizam” böylece geri dönmüştü; yani Süleyman Paşa ile alakalandırılan hizip veya bunların hala hayatta kalabilen birkaçı. Söylentiye göre sultan “beraberinde 8 kişiyle gözlemde bulunmak için tebdil-i kıyafet” şehre inmişti. Karşılaştığı manzara kayda değerdі: beş aydır ilk kez “asker sakindi.”²⁹

Eylül 1687 ile Mart 1688 arasında cereyan eden olaylar Coke’un Trumbull için hazırladığı havadis kâğıtlarında böyle anlatılmaktadır. Bu haliyle havadis kâğıtları karmaşık bir hikâye anlatmaktadır: Görüldüğü kadarıyla Siyavuş Paşa’nın gönülsüzce önderlik ettiği bir asiler çetesi; başlangıçta Süleyman Paşa’nın idamı ve Mehmed’in onlara her türlü tavizi vermeye istekli oluşu gibi asileri cesaretlendiren hızlı zaferler; son ana kadar isyanı

28 *Newsletters*, 24 Şubat 1688, vr. 32.

29 *Newsletters*, 24 Şubat 1688, vr. 32.

yeterince önemsemyormuş gibi duran bir sultanın tahttan indirilmesi; payitahtı birbirine katan ve resmi atamalar, memleket idaresi ve vergilendirmeye burnunu sokan bir ordu; Siyavuş Paşa'nın asileri dizginlemeye yönelik acıklı çabası ve nihayet ordunun sebep olduğu kargaşaya daha fazla katlanamayan şehir sakinlerinin tetiklediği popüler bir ayaklanma. Cereyan etmekte olan tüm bu olaylar günü gününe Thomas Coke tarafından mikroskobik ayrıntılarıyla betimlenmişlerdi.

Öte yandan sadece havadis kâğıtlarında aktarılan olaylara odaklanmak Trumbull'ın Coke'dan edindiği daha mühim bilgi unsurlarını gözden kaçırmak demektir. Şurası kesin ki havadis kâğıtlarında olayların basit aktarımı önemli bir yer kaplıyordu. Örneğin 27 Eylül'de "öğle üzeri 3 gibi Bostancı Paşa bazı Hasekileri Gümrük'e yolladı" veya 29 Kasım'da "vezirin evinde olan sipahiler taş attılar" gibi.³⁰ Fakat bu tür bir bilginin bir olgular listesi olmaktan öte anlam ifade etmesi için Coke bağlam bilgisi de sunmak zorundaydı ki Trumbull gibi bir İstanbul çaylağı olaylar cereyan ederken bunların birbiriyle bağlantısını kurabilsin.

Buyüzden Coke'un havadis kâğıtlarında ayrıca bir bilgi potpuri sunuluyordu. Osmanlı devlet adamlarının özet tarihlerinden Osmanlı siyasi kültürüne yönelik etnografik bakışlara, gelecekteki olaylarla ilgili spekülasyonlardan İstanbul'da dolaşan tuhaf rivayet ve anekdotlara varıncaya dek pek çok şeyi bu kâğıtlarda bulmak mümkündü. Bu bakımdan havadis kâğıtları istihbari ön bilgilendirmeler gibi bir işlev üstlenmişlerdi. Kabataslak karakter tahlilleri, insanların söyledikleri şeylere dair duyumlar ve günlük gelişmeleri anlamlandırabilmesinde Trumbull'a yardım edecek bir dizi bilgi bunlarda vardı. Göreceğimiz üzere, bu unsurlar Mehmed'in tahttan indirilmesi hikâyesinin Avrupa'da el yazılı ve matbu iletişim araçlarıyla tedavüle sokulacak versiyonu üzerinde çok daha fazla bir etkiye sahip olacaktı. En temel düzeyde Coke, Trumbull'ın aşına olmayabileceği muayyen tabirlere bağlam bilgisi sağlamaktaydı. Osmanlı kalemiyesinde kullanılan birçok unvan muntazam bir şekilde İngilizce karşılıklarıyla anılmıştı. Defterdar, "*Lord Treasurer*"; reis efendi, "*secretary of state*"; silahdar,

30 Bkz. *Newsletters*, 27 Eylül 1687, vr. 9 ve 29 Kasım 1687, vr. 30.

"*sword bearer of the Grand Signor*" idi.³¹ İngilizce karşılığı muallakta kalan daha düşük rütbeli memurlar ise eksiksiz açıklanıyordu: nişancı paşa (*nisangee passa*) "Ulu Beğ'in adını tüm emr-i hümayunlara koyan kişi" idi ve tezkireciler (*teskeregees*) "Reis Efendi'nin altında görevli kâtipler" idiler. Bunların haricinde bir sadrazamın halkın huzuruna çıkışını tanımlayan "alay" "Türklerin deyişiyle *alloy*" gibi başkaca Türkçe tabirler de açıklanmaktaydı.³²

Daha önemlisi Coke muayyen olaylardan bir anlam çıkarmak için etnografik ayıntılar vermişti. Örneğin 15 Eylül tarihli havadis kâğıdı henüz sultanın gözünden düşmüş bir Osmanlı devlet adamının kaderi hakkında kestirimde bulunmaktaydı. Bu adamın "yakınında bulunan tüm kölelerini azat ettiğini" aktaran Coke, bu davranışın "çoğunlukla ölüm korkusuyla ya da büyük bir kurtuluş karşısında duyulan hoşnutlukla yapılan bir şey" olduğunu açıklamıştı.³³ Osmanlı siyasetine alışkın olmayan gözlerin ilk başta fark edemeyeceği cinsten bağlamsal ipuçları havadis kâğıtlarının dört bir yanına sinmişti: tuğ-ı hümayunun sergilenmesi payitahttan "Ulu Beğ'in ayrılışının nişanesi" idi; bir adamın kaymakam atanması onun yükseldiğine dair kesin bir işaretti, çünkü bu makam "Vezirliğe giden yol" idi.³⁴ Bu şekilde Coke sadece olayları bildirmekten daha fazlasını yapmaktaydı. O daha ziyade olaylar cereyan ederken her daim hazır olan bir tercüman gibiydi ve bu işte Osmanlı payitahtında dönen siyasette onlarca yıla dayanan deneyiminden yararlanıyordu.

Belki de Coke'un sunduğu en ilginç bilgi tiplerinden biri muayyen Osmanlı devlet memurlarının kısa biyografileriydi. Bu karakter analizleri genelde sözkonusu bireyin kökenlerine, fizyonomisine ve kişiliğine dair uzun betimlemeler ile Osmanlı devletine olan hizmetlerini ve payitahttaki siyasi hiziplerle olan ilişkilerinin detaylarını içermekteydi. Birçoğu içinden sadece bir örnek alırsak, Coke, Siyavuş Paşa'yı aşağıdaki gibi tanımlar:

31 *Newsletters*, 15 Eylül 1687, vr. 7-8.

32 Nişancıbaşı için bkz. *Newsletters*, Mart [1688], vr. 46; tezkereci için bkz. 6 Ekim 1687, vr. 21; alay için bkz. *Newsletters*, 4 Kasım 1687, vr. 60.

33 *Newsletters*, 15 Eylül 1687, vr. 7.

34 *Newsletters*, 14 Ağustos 1688, vr. 45.

Bu Siyavuş Paşa aslen Çerkezdir. Yaşlı Köprülü'nün [Köprülü Mehmed] kölesiydi ve onun emrinde iç oğlanlarından biri olarak yetiştirildi [ve] sonrasında onun Kapıcılar Kâhyası oldu. Köprülü'nün oğlu Ahmet Paşa zamanında Ulu Beğ'in Kapıcılar Kâhyası bir işle gönderilince bu hizmeti birkaç ay boyunca Siyavuş gördü. Vezir Ahmet onu kız kardeşiyle evlendirdi. Bir müddet için Sipahiler Ağası oldu. Dört yıl öncesine, Kara Mustafa'nın ölümüne kadar paşa değildi. Savaşta pek az deneyimi vardı, şimdi sahip olduğu becerileri gösterme fırsatı var. Bugüne dek hiç temayüz etmedi. Yakışıklı bir görünümü, mağrur bir tabiati ve az konuşan bir yapısı var; 60 yaşlarında.³⁵

Biyografiler çoğunlukla her kişi için aynı konu kümesini içerir: kişinin etnisitesi veya doğumu, asıl hamilerinin kimliği, kariyerleri ve yükselişleri, başka memurlarla (evlilik yoluyla) kurdukları kişisel bağlar ve kişisel vasıflarının, kusurlarının veya görünüşlerinin kısa bir anlatımı. İlginçtir ki, Coke'un biyografilerini aynı adamlar hakkında Osmanlı kaynaklarındaki kayıtlarla karşılaştırdırınca Coke'un anlatısı ile bu adamların Osmanlı çevrelerindeki ünleri arasında pek çok koşutluklar bulmak mümkündür. Örneğin, Coke'un Siyavuş Paşa biyografisi ile Mehmet Süreyya'nın on dokuzuncu yüzyılda derlediği *Sicill-i Osmani*'yi karşılaştırabiliriz:

Abazadır. Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesidir. Müftah gulamı, sonra Fazıl Ahmed Paşa'ya kapıcılar kethüdası ve sonra rikab-ı hümayunda kapıcılar kethüdası olup Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'ı nikahlayarak damadı oldu. 1094'de (1683) silahdar ağası, o sene cebeciler ağası ve 1095'de (1684) sipahiler ağası oldu ve hacca gitti. 1096'da (1685) Diyarbekir valisi, 1097'de (1686) Bosna ve Haleb valisi olup 1098'de (1687) orduda bulunmakla Sadrazam Süleyman Paşa'ya serdar vekili oldu. Sonra vezirlikle sadrazam oldu. 1099'da (1688) yangında yanarak vefat eylemiştir. Üsküdar'a defnedildi.³⁶

35 *Newsletters*, 15 Eylül 1687, vr. 7.

36 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. 3, s. 117. [Biz burada şuradan alıntı yaptık: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. 5, yay. haz. Nuri Akbayan, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1518.]

Siyavuş Paşa'nın kökeni ve kariyeri söz konusu olduğunda Coke'un verdiği ayrıntılar –en azından ondokuzuncu yüzyılda yaşamış Osmanlı devlet adamlarının ona dair hatırladıklarıyla karşılaştırıldığında– kayda değer bir şekilde doğrudur. Coke Cerrah Mustafa gibi daha düşük rütbeli devlet adamlarının kısa biyografilerini dahi iyi kötü vermeye kabil olmuştu: Mehmed'in tahttan indirilmesinin akabinde Tunus'a gönderilmeden önce "25 yıl boyunca sarayda iç oğlanı ve 8 yıl boyunca tülbent ağası" idi.³⁷ Bu şekilde Coke, meşhur Köprülü hanesinden çıkma sadrazamlardan kançılaryadaki basit kâtiplere uzanan bir yelpazede Osmanlı devlet adamlarına dair temel tarihi bilgileri Trumbull'ın erişimine açıyordu.³⁸

Bu biyografilerin yanı sıra havadis kâğıtlarındaki son bir önemli unsur belli kişilere atfedilen alıntılar ve aktarımlarla ilgilidir. Örneğin, Mehmed'in hapsedilişini anlatırken Coke ilk kez Mehmed ve zindancıları arasında geçen konuşmayı tasvir etmişti: "Ulu Beğ sadece "Kusurum ne imiş ki?" dedi. Onlar da bir insan ömrüne denk 40 yıl boyunca saltanat sürmesinin kâfi olduğu cevabını verdiler."³⁹ Sultanın sözleriyle ilgili ikinci bir anekdot Trumbull'a Aralık 1687'de aktarıldı. Her ne kadar hal edilişinden sonra Mehmed'in canı bağışlanmışsa bile 5 yıl sonraki ölümüne değin kaderine dair spekülasyon İstanbul'da eksik olmadı. Bu bağlamda Coke Sultan Süleyman'ın biraderi Mehmed'in hastalandığı haberlerine gösterdiği tepkiyi aktarmıştı:

Sultan *Mahomet* her daim çok idman yapmaya alışmışken şimdi kafestedir. Bacak sıvıları çekildi ve bacakları şişti. Denilene

37 *Newsletters*, 22 Kasım 1687, vr. 61. Bu Cerrah Mustafa Paşa 4. Bölümde anlatıldığı üzere Tunus'taki makamına ulaşması için Trumbull'ın gemi ayarladığı kişidir.

38 Bkz. BL Add. MS 72554 içinde Coke'un kaleme aldığı biyografiler: Siyavuş Paşa, vr. 2, 4; Bekri Mustafa Paşa, vr. 7, 23 ve 25; Sultan Süleyman, vr. 10; Cerrah Mustafa Paşa, vr. 13 ve 17; Feyzullah Efendi (evvelce Şehzade Mustafa'nın hocası olup Mehmed'in tahttan indirildiği esnada şeyhülislam idi), vr. 17; Yeğen Mehmed Ağa, vr. 19, 22; Sadrazam İsmail Paşa, vr. 21, 27; "Zeni" Paşa, vr. 21; "Yedic" Paşa, vr. 28; Yeniçeri ağası Harputlu Mustafa, vr. 33; Süleyman Paşa hakkında uzun bir bilgi notu, vr. 42 ve en merak uyandırıcı, Konstantinopolis Patriği "Müslüman" Dionisos'un hikâyesi, vr. 41 {1671-73, 1676-79, 1683-84 arasında patrik olan IV. Dionisos Muselimes}.

39 *Newsletters*, 29 Ekim 1687, vr. 23.

göre biraderinden [Süleyman] kendisine hekimler göndermesini istemiş ama o eğer gönderdiği hekim yanlış tedavi uygularsa tüm dünyanın bu ölümden kendisini sorumlu tutacağını söylemiş. Ona bu ilettilerini musallat eden, sıhhati de ilettilerini veren kadir-i mutlak Allah olduğu için derman bulmak için ona dua etmeliymiş.⁴⁰

Bu saptamalardan başka Coke asilerin İngiliz sefaretinden uzakta bulunan kamusal alanlarda söylediklerini de rapor etmeyi becermişti. Örneğin havadis kâğıtları, asiler arasında artan bölünmeler bağlamında elebaşlarından birine, Küçük Mehmed'e değinir. Bu adam sarayda resmi bir makamı kabul edince diğer asiler tarafından hor görülmeye başlanmıştı. Coke'un aktardığına göre asiler bu adama sokakta rastlayınca "onun üzerine sopalarla ve bıçaklarla çullandılar ve bizi bu işe sen soktun, şimdi biz sokaklarda ve kilise bahçelerinde yatarken sen samur hilatlarla saraya postu serdin diye haykırarak onu öldürdüler."⁴¹ Bir başka seferde ise Coke, güya bir isyankâr askerin, Fetvacı'nın, Siyavuş Paşa'nın yeni sadrazam kethüdası olarak Zülfikâr Efendi'yi atama teşebbüsü üzerine yaptığı bir yorumu nakletmek suretiyle asilerin vahşetini resmetmişti. Coke'un aktarımına göre, Fetvacı "vezirin yüzüne karşı eğer o adamı [Zulficar] kâhya yaparsa onu huzurunda öldüreceğini söyledi." Bu şekilde Coke'un havadis kâğıtları Trumbull'a insanların kendi anlamadığı bir dilde yaptığı yorumlara erişme imkânı vermiş gibi durmaktadır. Bunlar İstanbul'da gelişen olaylar hakkında yorum yapan Osmanlı tebaasının gerçek sözleriydiler.⁴²

Veya öyle miydiler? Kuşkusuz bu ayrıntıların Coke'un kendisi tarafından uydurulup uydurulmadığını bilmek mümkün

40 *Newsletters*, 20 Aralık 1687, vr. 26.

41 *Newsletters*, 30 Ekim 1687, vr. 24

42 Evvelce değinilen anekdotlara ek olarak (yani, Mehmed'in "ben ne yapmışım ki?" diye haykırışı, Sultan Süleyman'ın biraderine hekim gönderme konusundaki kararsızlığı, asilerin Küçük Mehmed'e saldırımları ve Fetvacı'nın tehditleri) ayrıca bkz. Süleyman Paşa'nın idamı esnasında yaptığı ("Niye geldiğinizi biliyorum, Allah'ın dediği olur..." diye başlayan) uzun konuşma, 6 Ekim 1687 tarihli havadis kâğıdı içinde, vr. 21; Fetvacı'nın savurduğu "böyle bir fermana uyan deyyustur" lafları için bkz. 23 Şubat 1687 tarihli havadis kâğıdı, vr. 32 ve ahalinin "Ermeniden fırıncı, yeniçeriden kasap olmaya" şeklindeki esrarengiz beyanı 23 Şubat 1687, vr. 32'dedir.

değildir. Bu, olaylardaki anahtar oyuncuların belli hususiyetlerini temsil etmenin bir yolu olmuş olabilir; örneğin Sultan Süleyman'ın kararsızlığı, asiler arasındaki ahenksizlik, Fetvacı'nın şiddete eğilimli mizacı. Önemli olan soru şudur: Coke bu bilgileri nereden alıyordu? Coke'un İstanbul'daki uzun ikameti ve tecrübesini dikkate alacak olursak, onun hazırladığı havadis kâğıtlarını İstanbul'un sözlü ağlarında dolaşan bilgilerin bir yansıması olarak ciddiye almakta fayda vardır.

Thomas Coke ve Sözlü İletişim Ağları

Onyedinci yüzyılın son otuz yılında Osmanlı dünyası hakkında İngilizce bilgi üretiminde Thomas Coke kadar rolü olan pek az insan bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1694'te öldüğü zaman Coke vasiyetnamesinde Doğu Akdeniz Kumpanyası'na "yirmi bir yıldan fazla" hizmet ettiğine değinmektedir.⁴³ Bu ayrıntı, Sör John Finch'in elçiliği esnasında 1672'de başladığı Kumpanya sekreterliği görevinde resmen geçirdiği süreye tekabül ediyor olmalıydı. Güncesinde İstanbul'dan Livorno'ya yaptığı bir seyahati anlatmasına bakacak olursak, Coke'un İstanbul'daki varlığına dair ilk işaret aslında Ekim 1664'e dek geriye gider.⁴⁴

Coke'un matbu tek eseri, Mehmed'in iki oğlunun 1675 tarihli sünnet töreni hakkındadır ki Coke bu törene John Finch, John Covell, Edouard de la Croix ve diğer pek çok Avrupalı tüccarla birlikte katılmıştı.⁴⁵ Osmanlı dünyası hakkındaki matbu bilgiye yaptığı herhangi bir katkıdan daha önemli olanı, Coke'un İstanbul'daki İngiltere elçilerine 1672'den Kasım 1694'te ölümüne de-

43 Thomas Coke'un 14 Kasım 1694 tarihli son arzu ve vasiyeti için bkz. PRO SP 105/177, vr. 24. Burada Coke'un karısı Anne veya Anna'ya, kızına (onun da adı Anne) ve altı oğluna değinilir ki adları Thomas, James, John, William, Edward ve Henry William'dır. Eğer Katolik olurlarsa tüm miras haklarını kaybedeceklerdi. Coke'un mirası üzerindeki ihtilaf için bkz. PRO PROB 32/46/109 ve Coke'un ölümü esnasındaki mirasının tam envanteri için bkz. PRO SP 105/177, vr. 167-71. Bunlar arasında üzerinde "Bay Coke'un Türkçe karakterlerle adı" oyulmuş olan bir "gümüş mühür" ile "bir altın yüzük" bulunmaktaydı.

44 BL Add. MS 10130, vr. 11.

45 Mr Coke, *A True Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha* (Londra: William Crook, 1676).

ğin geçen süre boyunca bilgi sağlamakta oynadığı resmi roldü. Mesela, 1681’de Lord Chandos Doğu Akdeniz Kumpanyası’na Coke’u şu sözlerle övmüştür:

Söylemeliyim ki bu dünyada sekreterlik makamı için ondan daha uygun bir adam tanımıyorum. Gerekli tüm dillerdeki becerisi, Hristiyanlık aleminin çoğu yerine gitmiş olma tecrübesi ve buradaki uzun ikameti ona başka birinde bulunması zor avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, bu olağanüstü vasıflarını kendisi ve başkaları için ne kadar alçak gönüllü bir şekilde ve tevazu ile kullandığını görmek pek hoştur.⁴⁶

2. Bölümde gördüğümüz gibi bu ünü, George Etherage’ın Coke’u “bu ülkede çok deneyimi olan” bir adam olarak Trumbull’a önermesinin asıl nedeniydi. Trumbull’ın İstanbul’dan ayrılışını izleyen dönemde Coke yeni elçi Lord Paget’in varışına dek 1692’den 1693’e kadar maslahatgüzar gibi çalışacaktı.⁴⁷ İngiltere’nin İstanbul elçilerinin diplomatik gönderilerindeki haber raporlarını tarayınca Coke’un Kumpanya’nın İstanbul’daki sekreterliğini yaptığı yirmi yıllık süre zarfında bu mektupların tarz ve içerik yönünden sergiledikleri benzerlikler şaşırtıcı boyuttadır. Gerçekten de Coke muhtemelen Finch, Chandos, Trumbull ve Paget’dan oluşan bir dizi elçiye hem sözlü hem yazılı bilgi sunumları yapmıştı; ne var ki, sadece Trumbull’a yapılan bilgi sunumları bu özel havadis kâğıdı formunda mevcutturlar. Bu itibarla Coke onyedinci yüzyılın son çeyreğinde İstanbul hakkında İngilizce haberlerin üretilmesinde anahtar bir şahsiyet mesabesindeydi; gerçi bu rolü bugüne kadar hiç takdir görmemiştir.

1686’da Chandos’un Coke’a bir zamanlar verdiği muazzam kıymet, Coke’un Chandos’un Rum asıllı üvey kızı ile bir İngiliz tüccarı evlendirme çabası nedeniyle araları açılınca sona erdi.⁴⁸

46 Chandos’dan Buckworth’a mektup, 23 Eylül 1681, BL Stowe MS 219, vr. 10v.

47 Bu konumdayken Coke Londra’daki Kumpanya’ya ve Hariciye Nezaretine düzenli olarak bilgi notları gönderdi. Lord Paget İstanbul’a elçi olarak atandıktan sonra Coke ona Osmanlı dünyasıyla ilgili çok çeşitli meseleler hakkında bilgi sunumları yaptı. Coke’un Paget’a uzun gönderileri –Colin Heywood tarafından edinilmişlerdir ve bugün SOAS’ta tutulmaktadırlar– bu ilişkinin kanıtıdır. Coke’un Paget’a mektupları için bkz. Special Collections of the School of Oriental and African Studies SOAS içinde Paget Papers, c. 33.

48 Chandos’un versiyonuna göre Coke Chandos’un verdiği bir emre kasten uymadı. Görünen o ki Coke’un muhtemelen ahaliden bir Rum olan karısının ♡

Sonuç olarak Coke görevinden alındı ve Londra'ya geri gönderildi. Lord Chandos'un protestolarına rağmen, Coke'un tekrar İstanbul'a dönmesi ve nihayet sekreterlik makamına iadesi Trumbull'ın sayesinde oldu. İngiltere'den İstanbul'a seyahatleri esnasında iki adam arasında sıcak bir ilişki kurulmuş olmalıydı; hiç değilse, Coke'un sağladığı bilgiye Trumbull'ın güvenmesini sağlamaya yetecek kadar. İstanbul'a varışlarından sonra birkaç gün içerisinde Coke Trumbull için istihbari bilgi sunumları yapmaya başlamıştı. Ne yazık ki bu sürecin nasıl başladığı veya aslında kimin önyak olduğu belli değildir. Trumbull'ın havadis kâğıtları üzerine düştüğü şerhlerden bu belgelerin Trumbull ve Coke arasındaki daha geniş bir fikir teatisinin temeli oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁹

Bu döneme ait incelenmiş başka elle yazılmış haber formaları içerisinde Coke'un bilgi sunumlarının kendine özgü olduğunu belki de Trumbull ve Coke arasındaki bu sıcak ilişki ile açıklamak gerekir.⁵⁰ Evvela, Coke'un havadis kâğıtlarında sabit yorumcu olarak faal varlığı, Harold Love'ın tabiriyle "havadis kâğıtları" ve "müstakiller" diye iki türü olan el yazılı İngilizce haber metinlerinde görülen bir hususiyet değildi.⁵¹ Ian Atherton'a göre okurlarına olaylardan ne mana çıkarmaları gerektiğini söylemek, bir haber yazarının –daha alt sınıftan birinin– üstüne vazife değil-

önceki evliliğinden Elisabetta adlı bir kızı vardı. Coke Isabetta dedikleri bu kızın bir İngiliz tüccarla evlenmesini onaylamış ama Chandos buna karşı çıkmıştı. Bunun nedeni kuşkusuz İngiltere elçilerinin, İngiliz tüccarların yerli Hristiyanlarla evlenmelerini engellemeye yönelik süregelen kaygılarıyla.

49 Trumbull havadis kâğıtlarını okurken bazen üzerlerine Coke için hızlıca sollar not ediyordu ve bunlar muhtemelen sonradan Coke ile yaptıkları kişisel sohbetlerin konusu oluyordu. Örneğin bkz. 20 Aralık 1687 tarihli havadis kâğıdı, vr. 26'nın en altına Trumbull'ın düştüğü not: "Q. Mr Coke abt change of Customer, at the encamp" Benzer şekilde, BL Add. MS 72554'te Trumbull'ın el yazısıyla aldığı şu notlara bkz.: "Q. the new Mufti", vr. 27, "Q. Whither [sultan] proclaimed this day or not?", vr. 23 ve "Q. Cochuk Mahomet?", vr. 60 ve ayrıca vr. 26 ve 32'deki benzer örnekler.

50 Bkz. Richard Cust, "News and Politics in Early Seventeenth-Century England", *Past & Present* 112 (1986), 60-90; Joad Raymond, *The Invention of the Newspaper: English Newsbooks, 1641-1649* (Oxford, 1996); Joad Raymond (ed.), *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain* (Londra, 1999) künyeli eserde toplanmış yararlı makaleler.

51 Bkz. "havadis kâğıtları" ve "müstakiller" tartışması, Harold Love, *Scribal Publication in Seventeenth-century England* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 9-22.

di.⁵² Öte yandan Osmanlı dünyasına yeni dahil olmuş biri olarak Trumbull'ın karşı karşıya geleceği dilsel ve kültürel engeller düşünüldüğünde, onun sadece ne olduğunu rapor eden değil aynı zamanda bunların en iyi nasıl anlamlandırılacağını da açıklayan birine ihtiyacı vardı.

Saptanması daha zor olan Coke'un bu bilgileri kimlerden ve nerelerden edindiğidir. Zira Coke havadis kâğıtlarında adını vererek bir kaynağa asla değinmez. Bunun yerine, tüm havadis kâğıdı külliyatına serpişmiş ipuçları vardır ve bunlar Coke'un çoğu raporunun şehirde dolaşan sözlü rivayetlerden edindiği bilgilere dayandığına işaret etmektedir. Örneğin, şehre yeni bir kaymakamın gelmekte olduğu "söylenmekte"; "rivayet o ki" asiler yeni bir hükümet istiyorlar; ordunun sultanı indireceği "düşünülmekte." Diğer başka durumlarda, Coke'un yerel dedikodulara dayandığı daha açıktır: Haziran 1688'de Coke Macaristan'da yeni bir kumandan atanması hakkındaki "bir bahse" değinmekte ve Ağustos 1688'de ordunun Belgrat'ta yenildiğinin "fısıldandığını" yazmaktaydı. Bunun yanında havadis kâğıtlarındaki kanıtlar Coke'un o devrin "havada uçuşan havadisleri"ni ince eleyip sık dokuma çabalarına dair bir şeyler söylemektedir. Eylül 1687'de ordu İstanbul'a yaklaşırken Coke şöyle yazmıştı: Ordu "buraya gelen yoldaki tüm yolcuları durdurdu, haliyle olaylara dair kesin bir bilgimiz yok." Bir yıl sonra Ağustos 1688'de yazılan bir başka havadis kâğıdında ise Coke şöyle diyordu: "Sarayın bu ayrılığı üzerine tüm kötü haberleri olabildiğince mahrem tutup her şeyin iyi olduğuna dair sahte raporlar yaymaya çok dikkat edilmektedir, bu nedenle gerçeği kestirmek güçtür."⁵³ Dolayısıyla, Coke İstanbul'daki bilgi aleminde seyrederken Osmanlı memurlarının yaydığı sahte haberlere karşı da tetikte olmalıydı.

Coke'un Trumbull'a tam manasıyla "duyduğu" haberleri sunuyor olduğu, onun Trumbull'a hazırladığı Şubat 1688 tarihli

52 Ian Atherton, "The Itch grown a Disease: Manuscript Transmission of News in the Seventeenth Century", Raymond, *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain*, 51 vd.

53 Bkz. "söylenmekte" atfı, 27 Eylül 1687, vr. 9 ve 20 Aralık 1687, vr. 26; "rivayet o ki" atfı, 27 Eylül 1687, vr. 9; "bir bahse" atfı, 19 Haziran 1688, f. 52; "fısıldandığı" atfı, 1 Eylül 1688, vr. 57; "yoldaki yolcular" atfı, 27 Eylül 1687, vr. 9 ve "gerçeği kestirmek" atfı, 1 Eylül 1688, vr. 57.

başka bir belgeden de bellidir. Coke bu belgeyi Trumbull'ın Paris'ten edindiği bir İngiliz *gazette* nüshasına tepki olarak hazırlamıştı. Görünen o ki, *gazette* İstanbul'da henüz meydana gelmiş hadiseler hakkında birçok rivayet içermektedir ve Trumbull –büyük ihtimalle bu bilgiler Coke'un kendisine sunduklarıyla çeliştiği için– Coke'dan bu rivayetleri gözden geçirip teyit etmesini istemiş olmalıydı. Coke *gazette* içindeki rivayetleri eleştirdiği bu belgede kendi takip ettiği bilgi toplama süreci hakkında bazı şeyleri ifşa etmişti. Aşağıda Coke'un *gazette* içindeki birkaç konuya yönelik eleştirilerinden bir örnek vardır:

Asilerin rahatlıkla erişebildikleri Vezire ne söylemiş olabileceklerini *bilmem*, fakat Vezir ve Köprülü'nün kellelerini istediklerini haykırarak saraya gittiklerini *hiç duymadım*... Kargaşalıklar, evlerin ve tüccarların mahzenlerinin yağmalanması hakkında onlar [yani *gazette* rivayetleri] gerçeğin ötesinde bir hayli şişirilmiş... Yeğen'in zorbaya (*Zurbah*) karşı Ulu Beğ'e hizmetlerini sunduğuna ilişkin *asla bir söz duymadım*.⁵⁴

Bir başka deyişle Coke, mecbur kaldığında, havadis kâğıtlarında aktardığı bilgiyi, kendi derlediği İstanbul dedikodularına dayandıklarını söyleyerek savunmaktaydı. Burada kastedilen dedikoduların güvenilir olduğu değil; daha ziyade Coke'un kendi ikrarındaki gibi havadis kâğıtlarında içerilen malzemenin Osmanlı payitahtında dolaşan sözlü rivayetlere dayandığıdır. Böylece havadis kâğıtlarında anlatılan olaylar ve anekdotlar İstanbul'da dolaşan güncel haberlerin bir yansıması olarak anlaşılmalıdır; kuşkusuz Coke'un aracılığıyla.

Coke'un havadis kâğıdına kimin haberlerinin yansıdığı sorusu hala ortadadır. Coke'un havadis kâğıtlarındaki kati silsileyi belirlemek bu hikâyelerin kökeni hakkında bir şeyler söyleyebilir; örneğin, saraydan mı yoksa halk arasından mı çıkmışlardı?⁵⁵

54 İtaliyeli vurgular bana aittir. Bkz. Coke'un elinden çıkma, "Remarques upon the Arte in the English Gazette of News from Istanbul coming from Paris. 7 February 1687/8", BL Add. MS 72554, vr. 28. Orijinal *gazette* Trumbull evrakı içinde değildir ve ben de saptayamadım.

55 Fakat iletişim esnasında bu ayrımların nasıl birbirine karıştığı hakkında bir fikir edinmek için bkz. Robert Darnton, "Mademoiselle Bonafon and the Private Life of Louis XV: Communication Circuits in Eighteenth-Century France", *Representations* 87 (2004), 102-24.

Premsipte, 4. Bölümde anlatılan tipteki bireylerin benzerleri Coke'a kaynaklık etmiş olabilir. Başta İngiliz tüccarlar, ayrıca Antonio Perone gibi tercümanlar, Abdullah Efendi gibi kâtipler, Malucelli gibi doktorlar, Ragusa tüccarı Luca Barca veya Cizvit Peder Besnier –aslında, fiilen yolu bir şekilde İngiltere sefaretiden geçmiş herkes. Coke ayrıca eve daha yakın bilgi kaynaklarına da sahipti. Vasiyetnamesinde “Anna” veya “Anne” diye anılan yerli bir Rum kadınla evli olduğu anlaşıyor. Ayrıca Coke’un bizzat biraz Türkçe konuşuyor olması da ihtimal dahilindedir; bu durum Türkçe konuşan Osmanlı tebaasının ağzından doğrudan haber alma kabiliyetine sahip olduğunun bir başka işaretidir. Başka bir deyişle, Coke’un havadis kâğıtlarına yansıyan dedikodunun kime ait olduğundan kati bir şekilde emin olamayız. Gelgelelim, 4. Bölümde gördüğümüz gibi sözlü bilginin dolaşımı sözkonusu olduğunda dedikodunun dilsel engelleri rahatça aşabildiğine inanmamız için haklı gerekçelerimiz var. Yani Coke’un edindiği bilgi herhangi muayyen bir bilgi kaynağıyla sınırlı olmak zorunda değildi. Coke’un sözlü aktarımları elle yazılmış havadis kâğıtları şeklinde derlerken betimlediği anekdotlar, Osmanlı tebaasından olduğu kadar Avrupalı tüccarlardan da gelmiş olabilir. Bu mesele bir yana, hepsinden daha önemlisi, Coke’un havadis kâğıtları ile İstanbul’da 1687 ve 1688’de eriştiği sözlü iletişim kaynakları arasındaki ilişkidir. Coke’un aktardığı hadiseler, anekdotlar ve serüvenler Mehmed’in devrildiği zamanda İstanbul’un Avrupalı ve Osmanlı sakinleri arasında dolaşan bilgilerin, spekülasyonların ve rivayetlerin yankılarıydı.

Aynı dönemde İstanbul’da haber karalayan bir başka kişinin durumu, bilgi sahibi Osmanlıların şehirdeki Avrupalılara Mehmed’in tahttan indirilişi hakkında bilgi sağlamakta oynamış olabilecekleri rolü ortaya çıkarır. İngiliz sefaretinin uzağında olmayan Fransız elçisi Pierre de Girardin de olaylar geliştikçe sultanın devrilişi ile ilgili bilgi toplamaktaydı. Girardin’in günlükündeki ayrıntılı kayıtlar sayesinde Girardin’in istihbaratını nereden edindiğine dair daha net bir fıkre sahibiz; hatta Girardin’in kaynakları arasında üç muayyen kişiyi saptamak mümkündür. Bunların ilki Fransız sefaretinde tercüman olan Georges Fontai-

ne idi. 4. Bölümde gerek Guilleragues ve gerekse Girardin tarafından betimlenen kısıtlı dil becerilerine rağmen, Fontaine sultanın devrilmesine yol açan olaylar esnasında mühim bir bilgi kaynağıydı. Bunun nedeni Ağustos 1687'de ordu Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı ayaklandığında Fontaine'in orduyla beraber olmasıydı. Fontaine ordunun İstanbul'dan çıkışı sırasında orduya eşlik etmişti ve böylece Girardin İstanbul'dan onun aracılığıyla seferdeki sadrazamla haberleşmesini sürdürebildi. Ordunun Eylül 1687'de İstanbul'a yaklaşmasıyla birlikte Fontaine Girardin'e bir dizi mektup göndererek asiler arasındaki en son gelişmelerden onu haberdar kıldı.⁵⁶

Girardin, Fontaine sayesinde asilerin karargâhındaki haberlere erişim sağlarken, onun ikinci bilgi kaynağı "içeriden" idi, yani, bizzat saraydandı. Eylül 1687'nin ilk günlerinde askeri isyanın haberleri İstanbul'a henüz ulaşmaya başlarken Silahdar Ağa'dan bir ulak Girardin'e geldi.⁵⁷ Silahdar Ağa sonradan Siyavuş Paşa'ya sadrazamlık mührünü götürmesi için saraydan gönderilecek olan kişiydi. Girardin günlüğünde Silahdar Ağa'nın kendisiyle muhabereyi ortak arkadaşlarından, "fahri tercümanlarımdan biri olan bir Yahudi" aracılığıyla başlattığını iddia etmişti. Silahdar Ağa payitahtta işler ters giderse Fransız elçinin faydalı bir müttefik olacağını düşünmüştü belki de.⁵⁸ Her halükârda Girardin bu haberleşme teklifini bir şartla kabul etti; haberleşme, Livornolu bir mühtedi olup uzun müddettir Silahdar Ağa'yla arkadaşlık yapan Mustafa Ağa ile gizli buluşmalarla sağlanacaktı. Ertesi ay iki adam düzenli buluşmalar ve Mustafa Ağa Girardin'e sarayda meydana gelen olayları ayrıntılı bir şekilde anlattı. Girardin'in bu sohbetlere dair tuttuğu kayıtlar sultanın devrilişi esnasında saray memurlarının fikir ve kanaatlerine merak uyandıran bir bakış sunmaktadır.

56 Bu mektupların kopyaları şurada bulunabilir: BNF MS Fr. 7170, vr. 87 vd.

57 Girardin'in buna dair tartışması, BNF MS Fr. 7170, vr. 53-4.

58 Sonradan Aralık 1687'de Silahdar Ağa Mısır valisi olarak yeni makamına bir Fransız gemisi ile ve "kendisine 150 kese değerinde para ve eşyayı borç veren Fransız elçisi ve bazı tüccarların" desteğiyle götürülmüştü, bkz. BL Add. MS 72558, vr. 26. BNF MS Fr. 7170, vr. 53'te Silahdar Ağa'nın Fransa'ya kaçma ihtimali Girardin ve Mustafa Ağa tarafından tartışıldı. Bu fikri hangisinin ortaya attığı açık değildir.

Girardin'in dayandığı son bir bilgi kaynağı abartısız gelip kapısını çalmıştı. Bu kişi Divan-ı Hümayun baştercümanı Aleksandr Mavrokordato idi. Fontaine gibi Mavrokordato da asker isyan ettiğinde ordu ile birlikteydi. Ordu Kasım 1687'de İstanbul'a girdiğinde Mavrokordato mevcut siyasi iklimdeki istikrarsızlık sona erene dek bir sığınak edinebilme umuduyla Girardin'i ziyaret etti. Mavrokordato Fransız sefaretinde sadece birkaç gece kalacaktı. Fakat bu zaman zarfında Girardin ile Süleyman Paşa hakkında birçok hikâye paylaştı ki bunların içinde kendi kanaati de vardı. Ona göre orduyu isyana sevk eden şey Süleyman Paşa'nın kendi korkaklığıydı.⁵⁹ Mavrokordato Fransız sefaretinden ayrıldıktan sonra bile kendisine tebdil-i saltanat esnasında güvenli bir sığınak sunmuş olmasına hürmeten Girardin'i düzenli olarak ziyaret etmeye devam etti.

Girardin'in bilgi kaynakları olan Fontaine, Silahdar Ağa ve Aleksandr Mavrokordato Girardin'in tebdil-i saltanata ilişkin edindiği haberler ve bunları Paris'te temasta olduğu kişilere nasıl aktardığı üzerinde bir hayli tesirli olmuşlardı. Sonuç Girardin'in tebdil-i saltanat anlatısının Coke'un havadis kâğıtlarındaki anlatıdan biraz farklı olmasıdır. Örneğin, Süleyman Paşa'nın korkaklığına Coke'un havadis kâğıtlarında hiç değinilmez ve bu durum Coke'un görünüşe göre Osmanlı payitahtında dolaşan bilgiye dayandığını gösterir. Dahası, XIV. Louis'ye yazdığı mektuplarda Girardin ordudaki asilerin davranışı ile Receb Paşa'nın günden güne değişen talihi hakkında daha fazla şey söylemektedir; bu aktarımları sırasıyla Fontaine ve Silahdar Ağa'dan edindiği bilgilere dayanmaktadır. Bu iki anlatı geleneğinin –Trumbull üzerinden Coke'un havadis kâğıtlarına dayalı gelenek ile Girardin'in gönderilerine dayalı olan gelenek– tam bir mukayesesı bu bölümün hedefi dışındadır; burada bizim amacımız haber kaynağı olarak Osmanlıların Coke ve Girardin gibi şahsiyetlere nasıl muazzam çeşitlilikte bilgi sağlayabildiklerini göstermektir.

Haliyle William Trumbull, Coke'un havadis kâğıtlarını okurken Osmanlı payitahtında uzun süre yaşamış bir adamın içgörülerine erişiyordu. Daha da önemlisi, Trumbull İngiliz sefaretinde

59 Bkz. BNF MS Fr. 7170, vr. 219-31.

birleşen karmaşık sosyal ağlara düşen haber, dedikodu ve riva-yet akışına erişmek için ideal konumdaki bir adama dayanıyor-du. Coke'un usta ellerinde tercümanların, kâtiplerin, doktorla-rın, mühtedilerin, hizmetkârların ve tüccarların sözlü raporları toplanıyor, değerlendiriliyor ve birbirleriyle karşılaştırılıyordu. Bu sürecin sonunda, Coke kendince en önemlilerini el yazılı bir havadis kâğıdı formunda derliyordu. Bunu yaparken Coke Meh-med'in tahttan indirilmesi hakkındaki sözlü raporları bir varağa sığacak bir anekdotlar koleksiyonu şeklinde damıttıyordu. Bu elle yazılmış havadis kâğıtları harmanın ihtiva ettiği bilgi Trum-bull'ın önüne geldiğinde ikinci bir dönüşüm geçiriyordu, zira Trumbull onlardan Sultan Mehmed'in devrilişine dair kendi hikâyesini kurguluyordu. Mehmed'in hikâyesi hakkında Trum-bull'ın Avrupa'ya gönderdiği mektuplarda yer verdiği versiyon-dan önce, onun Coke'un havadis kâğıtlarını kullanım tarzına daha yakından bakalım.

Bir İhtilali Yazmak

Eylül 1687 ve Mart 1688 arasında Trumbull İngiltere Hariciye Nezareti'ne ve Doğu Akdeniz Kumpanyası idarecilerine dokuzar mektup gönderdi. Bu mektuplarda Trumbull'ın hadiseler hakkın-daki bildirimleri neredeyse tümüyle Thomas Coke'un elle yazdı-ğı havadis varaklarından edindiği bilgiye dayanmaktaydı. Çoğu durumda, Trumbull'ın mektuplarındaki haberler ile Coke'un sunduğu orijinal bilgi arasındaki ilişkiyi tam olarak tanımlamak mümkündür. Havadis kâğıtlarını Trumbull'ın mektuplarıyla karşılaştırmak suretiyle, Trumbull'ın IV. Mehmed'in devrilişine ilişkin kendi hikâyesini kurarken Coke'un verdiği ayrıntıları nasıl kullandığını anlayabiliriz. Neyi muhafaza etti? Neyi dönüştürdü? Neyi düpedüz icat etti, tabii eğer ettiyse?

Trumbull Londra'ya gönderdiği ilk mektuplarda Coke'un ha-vadis kâğıtlarındaki orijinal metni çoğunlukla kelimesi kelimesi-ne muhafaza etmekteydi. Bu durum onun İstanbul'daki ikamet-i-nin bu erken safhasında bilgi için Coke'a olan bağımlılığının açık bir işaretiydi. Trumbull'ın sadece, İngilizce konuşan bir muhatap kitle için metni daha kolay okunur kılmak kastıyla bazı değişiklik-ler yaptığı anlaşılıyor. Coke'un fonetik imla ettiği Türkçe tabirler,

örneğin “Passa” (paşa) veya “Kiupreli” (Köprülü) Trumbull tarafından “pacha” ve “Kuperli” haline sokulmuştu.⁶⁰ Bununla beraber Coke’un havadis kâğıtlarındaki spekülâtif unsurları kırpmaya gelince Trumbull küçük değişiklikler yapma yoluna gitmişti. 6 Eylül 1687 tarihli bir havadis kâğıdında Coke raporuna şu notla son vermektedir:

Eğer asker hükümete kastederse az vakitte çok şey değişir ama komşularıyla olan meselelerinin kötü gidişatı evdeki uzlaşmazlıkları gidermeye galiba vesile olacaktır.⁶¹

Trumbull bu havadis kâğıdını iki gün sonra kendi tahriratına kopyalarken Coke’un sunduğu orijinal bilginin tamamını sondaki spekülâtif cümle hariç aldı.⁶² Trumbull’ın Coke’un havadis kâğıtlarında mevcut olmayan yeni bilgiler eklediği birkaç örnek vardır ve bunu kendi şahsi deneyimi aracılığıyla bilgi edinebildiği durumlarda yapmıştır. Örneğin 23 Kasım 1687 tarihli mektubunda bulunan Sultan Süleyman’ın tahta çıkış töreninin bir parçası olarak Eyüp’te Osman’ın kılıcını kuşanmasına dair uzun anlatı, Coke’un havadis kâğıtlarında hiçbir şekilde zuhur etmemektedir.⁶³ Trumbull kılıç kuşanma merasimine bizzat katılmıştı; bununla ilgili masraflar kançılara kayıtlarında mevcuttur.

60 Coke bazen çok laf ebeliği yapabilmekteydi ve Trumbull o zaman metni münasip şekilde yeniden düzenliyordu: Süleyman Paşa’nın “ödlekliği ve maslahata kayıtsızlığı” şeklindeki betimleme Trumbull’ın 8 Eylül 1687 tarihli mektubunda “cesaret eksikliği” halini aldı, PRO SP 97/20, vr. 98-9. “Paşa” kelimesinin “passa” olarak imlası hakkında bkz. La Croix, *Le Secrétaire turc*, Önsöz. Burada yazar bu imlanın Rum tercümanların telaffuzunu yansıttığını iddia etmektedir.

61 *Newsletters*, 6 Eylül 1687, vr. 5.

62 Bazı durumlarda, Trumbull bunu Londra’daki memurların nezdinde kendi bilgi eksikliğini gerekçelendirmek için yapmış da olabilirdi. Örneğin, 26 Eylül’de (vr. 9) Coke asilerden bir mektup geldiğini ve mektupta “Ulu Beg’in ve adı verilmeyen diğerlerinin kellelerinin istendiğini...” bildirmişti. Trumbull bu ifadeyi şununla değiştirdi: “Ulu Beg’in ve önde gelen nazırlarından birçoğunun kellesi [istendi], bunların isimleri tahmin edilse de kesin olarak bilinemez, tüm kişiler durdurulmakta ve asilerin onayı olmadan hiç kimse ne buradan oraya ne oradan buraya salınmamaktalar”, Trumbull’ın 29 Eylül 1687 tarihli mektubu.

63 Örneğin Coke’un olaya dair tek satırlık tasviri ile (*Newsletters*, 22 Kasım 1687, vr. 61) Trumbull’ın 23 Kasım 1687 tarihli mektubundaki uzun dökümü karşılaştırın.

Trumbull'ın bir başka mektupta küçük bir ayrıntı eklemesi daha göze batan bir örnektir. Trumbull burada Coke'un orijinal raporunda isyancıların imparatorluğu ıslah etmek için "resmen yemin" ettikleri şeklinde yer alan bilgiyi "Kur'an üzerine yemin ederek resmen ittifak ve mukavele" ettiler şeklinde değiştirmişti.⁶⁴ Bu küçük ama mühim değişiklik Osmanlı dünyasındaki olayları Londra'daki muhataplarının nezdinde anlaşılır kılmak için Trumbull'ın güttüğü stratejiler hakkında ifşa ettiği detaylardan dolayı zihin açıcudur. Buradaki atıf 1643'te İngiliz Parlamentosu ile İskoç presbiteryenleri arasındaki antlaşmayı anımsatmaktadır. Bu antlaşma İskoçya'da ıslah edilmiş dinin muhafazasına izin veriyordu ve böylelikle Kralcılara karşı açılan seferde İskoçlardan takviye almak için hayati derecede önemliydi. Trumbull'ın "Kur'an'a el basarak" edilen bir yemine değinmesi tahttan indirme olayını dini bir havaya büründürmektedir ki onun bu tutumu Londra'daki okurların durumu anlamasına yardım etmiş olabilirdi. Trumbull'ın görünürde ufak bir ayrıntıyı eklemesi onun sonraki mektuplarında görülen cinsten değişikliklerin habercisiydi; Trumbull bu değişikliklerle Coke'un tebdil-i saltanat hakkındaki raporlarını Doğu'ya özgü doludizgin bir ihtilal hikâyesine dönüştürecekti.

Trumbull'ın erken tarihli mektupları Coke'un raporlarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını düşündürse de, onun 1688 Baharında yazdığı sonraki mektuplarında durum farklıdır. Bunlar, Coke'un bilgi sunumları ile Trumbull'ın yurtdışına gönderdiği mektuplar arasındaki bilgi dolaşımında neyin kaybolduğuna ilişkin pek aydınlatıcıdır. Genel hatlarıyla, Trumbull, Coke'un ona bildirdiği ana olay akışını –örneğin, sipahilerin ve yeniçerilerin birlik olması, ordunun gelişile payitahtta yol açtığı karmaşa, IV. Mehmed'in hal edilmesi ve isyanın nihai olarak bastırılışı– muhafaza etmiş olsa da, onun aslen havadis kâğıtlarıyla sunduğu ayrıntılardan daha azını mektuplarına eklemişti. Bunun en iyi örneğini asilerin İstanbul'a vardiktan sonra yaptıkları tutuklamaları Trumbull'ın hızlıca tasvir edip geçmesinde görebiliriz. Coke'un havadis kâğıtlarından açıkça görülmektedir ki Ekim ayında asilerin öfkesinin

64 Krş. Trumbull'ın 29 Eylül 1687 tarihli mektubu ile *Newsletters*, 26 Eylül, vr. 9.

yöneldiği hedefler Süleyman Paşa ile ilişkilendirilen memurlar ile IV. Mehmed'e yakın saray memurlarıydı.⁶⁵ Trumbull, 7 Kasım'da "7-21 Kasım arasında birçok memur tasfiye edildi (Cenablarınıza bununla sıkıntı vermek gereksizdir) ve onları dilediği gibi cezalandırsın diye orduya gönderildiler" diye yazarken bu tür ayrıntıları dışarıda bırakmıştı.⁶⁶ Trumbull'ın özeti bu haliyle, ordunun Süleyman Paşa'ya tabi olanları nasıl hedef aldığına dikkat çeken Coke'un orijinal gözleminin etki gücünden yoksundur.

Coke'un havadis kâğıtlarında aktarılan ayrıntıları Trumbull'ın anlatısına almama eğiliminin belki de en mühim sonucu, Trumbull'ın mektuplarından hareketle karmaşanın arkasında aslında ne kadar az asi olduğunun ve aralarındaki bölünmüşlüklerin anlaşılamamasıdır. Ekim 1687 gibi erken bir tarihte daha ordu payitahta bile girmemişken Coke şunları aktarmıştı: "Asker içinde toplam 16 baş [yani asi] vardır ve bunların başı da *Cojuk Mahe-met*'dir [Küçük Mehmed]".⁶⁷ Askeri ayaklanma açıkça yeniçeriler ve sipahilerin ortak çabasının bir sonucuyken Coke'un havadis kâğıtları isyanın idaresinin küçük bir grup elebaşının elinde olduğu gerçeğini ısrarla dile getirmekteydi. Coke ayrıca bazı asilerin nasıl başlangıçta önderlerinden biri olan Küçük Mehmed'e düşman kesildiklerini de betimlemekteydi: bu adam devlette kendisine önerilen bir makamı kabul etmişti.⁶⁸ Fakat Trumbull, Coke'un 27 Eylül tarihli bazı raporlarını birkaç gün sonra kendi yazdığı mektuba kopyalarken sadece 16 asi olduğuna bile değinmemişti. Küçük Mehmed'in katline gelince, Trumbull bu olayı bildirdi ama asilerin önderlerine düşman olma nedenlerine hiç

65 Ekim 1687'de, Coke bir dizi tutuklamadan bahseder: "Gümrükçü Şaban Ağa (Süleyman Paşa'nın çırağı)... Receb Paşa'nın kâhyası Ömer Ağa... Telhisçi (*the Talkishgee*) veya Ulu Beğ'e tüm mesajları taşıyan kişi, Hazinedar ve Mühürdar, yani Receb Paşa'nın mührünü taşıyan kişi." Birkaç gün sonra Coke başka birtakım değişiklikleri bildirdi: "Hazinedar Ali Ağa adlı biri Kızlar Ağası yapıldı ve Haseki Ağa, Bostancıbaşı oldu. Kara Osman Ağa, Haseki Ağa oldu. Mehmet Efendi, İstanbul'da defterdar; Kani Efendi, baştezkereci veya Receb Paşa'nın sekreteri; 'Capan' Çelebi ise Tersane emini oldu; bu üçü yarın orduya gönderilmek üzere çavuşların gözetimindedir", *Newsletters*, 6 ve 17 Ekim 1687.

66 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne mektup, 7 Kasım 1687, PRO SP 97/20, vr. 110.

67 *Newsletters*, 26 Eylül 1687, vr. 9.

68 *Newsletters*, 30 Ekim 1687, vr. 24.

değindi. Bunun yerine şöyle yazdı: “sipahilerin (asilerin başı) *Kochiuk Mahomet* hakkında kuşkuları olduğundan sokakta üzerine atılıp onu parça parça ettiler.”⁶⁹ Böylece Trumbull'ın mektuplarındaki sükûtlar, asilerin oluşturduğu ve ilk olarak Coke'un havadis kâğıtlarında yer verdiği tehdidin doğasını yanlış yansıtmaktaydı.

Trumbull Coke'un kendisine bildirdiği olayların bazı ayrıntılarını görmezden gelirken havadis kâğıtlarındaki bazı unsurları ise muhafaza etmeyi uygun görmüştü. Bunlar çoğunlukla Coke'un sunduğu biyografiler, anekdotlar ve Mehmed'in tahttan indirilmesi hadisesine karışmış insanlar tarafından söylenen sözler idi. Mesela, Mehmed'in oğulları ve biraderlerinden vazgeçmeye istekli olduğu fikri Trumbull'ın mektuplarında korunmuştu, keza Mehmed'in zindancılarına haykırışı da. Trumbull, Süleyman Paşa'nın idamı hikâyesine bilhassa ilgi duymuş gibi duruyor. Coke, 4 Ekim tarihli havadis kâğıdında Süleyman'ın ölümünü rapor etmiş ve Trumbull da bunun tam dökümünü 7 Kasım tarihli mektubuna ilave etmişti. Anlatı, Kara İbrahim Paşa'nın *London Gazette*'in sayfalarında aktarılan dramatik hikâyesini bir hayli andırmaktadır:

Birçok kadı, fakih ve vaizin katılımıyla yapılan meşveretten çıkan kararı takiben Çavuş Paşa 30 çavuşla (Vezir) Süleyman'ın tutulduğu zindana gönderildi ve Süleyman onu görür görmez buraya niye geldiğini biliyorum, Allah'ın dediği olur dedi. Çavuş Paşa (zamanında onun himayesindeydi) gözyaşlarına boğuldu ve onun infazı için verilen fermanı gösterdi. Süleyman bunun zaten beklediği bir şey olduğunu, abdest aldığını ama henüz namazını kılmadığını söyledi (İkinci zamanıydı ki namaz için belirlenmiş vakitlerdendir, öğle ve gün batımı arasındadır). Böylece iç odaya geçip namazını kılmak için zaman istedi ve namazı bitince Çavuş Paşa'yı içeri çağırdı ve şimdi emri yeri ne getir ama önce sana 2 şey tembih edeceğim: tüm kölelerim azat edilecek çünkü ben onları azat etmiştim ve paraları ortaya çıkarmak için halkıma işkence etmesinler, çünkü Allah'ın huzurunda ilan ederim ki hiç param yoktur ve asla paralı bir adam

69 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne mektup, 7 Kasım 1687, PRO SP 97/20, vr. 110.

da olmadım. Sahip olduğum parayı da arkamda, ordugâhtaki çadırımda bıraktım. Üsküdar'daki evimde biraz mefruşat ve bazı ufak tefek eşya var, eğer ki Ulu Beğ bunları oğluma ihsan ederse ne âlâ. Etmezse istediği gibi yapsın. Ve bunları Ulu Beğ'e anlatmazsan Kıyamet Gününde iki elim yakanda olur. Bunları söyledikten sonra boynunu ileri uzattı ve celladına işini yapmasını emretti. Cellat onu boğup kellesini kesti, kanını boşalttı ve içine pamuk doldurup Ulu Beğ'e gönderdi.⁷⁰

Trumbull'ın evrakı içinde Coke'un hazırladığı tarihsiz bir rapor daha vardır. Bu, "atları tımar eden fakir bir oğlan" olduğu günlerden itibaren Süleyman Paşa'nın hayatı ve kariyerinin uzun bir dökümünü içermektedir.⁷¹ Rapor ayrıca Süleyman Paşa'nın Kara İbrahim Paşa ile olan rekabetinin tarihsel seyrini de ihtiva ediyordu. Trumbull'ın mektuplarına eklemeyi tercih ettiği hususlar bu türden anekdotlardı; Coke'un muntazaman sağladığı kılı kırk yaran ayrıntılar değil. Göreceğimiz üzere, bu anekdotlar Avrupa'da, yazma ve matbu iletişim araçlarındaki varlıklarını farklı hallerde uzun süre muhafaza edeceklerdi.

Coke'un anekdotlarını muhafaza etmesi Trumbull'ın mektuplarının önemli niteliklerinden birisine ışık tutar; yani, bu mektupların IV. Mehmed'in hal edilişinin tutarlı ve yapılandırılmış bir anlatısını sunma biçimine. Trumbull'ın mektupları, edinilmiş bilgi ve tecrübenin verdiği avantajla yazılmıştı; oysa Thomas Coke istihbari bilgi notlarını günbegün yazarken bu avantaja sahip değildi. Trumbull'ın mektuplarının anlatı niteliğini takdir etmek için onun Mart 1688'de asilerin nihai yenilgisinin arifesinde yazdığı bir mektuba odaklanabiliriz. Kasım 1687 sonundan Şubat 1688'e dek Trumbull devlete ve Londra'daki kumpanya yetkililerine sadece tek bir mektup yazmıştı ve bu mektupta rapor ettiği pek az şey vardı: "burada işler oldukça sakin ve dingin."⁷² Fakat asiler Şubat sonunda nihayet bastırıldıkları vakit Trumbull'ın elinde Coke'un Aralık, Ocak ve Şubat aylarını kapsayan havadis kâğıtlarından alabileceği bir hayli yeni malzeme bulunmaktaydı.

70 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne mektup, 7 Kasım 1687, PRO SP 97/20, vr. 110.

71 Bkz. "Account of Soliman Passa", BL Add. MS 72554, vr. 158.

72 Trumbull'dan mektup, 31 Ocak 1688, PRO SP 97/20, vr. 123.

Trumbull tüm bu malzemeyi kullanarak asilerin düşüşüne dair oluşturduğu derli toplu anlatıyı 27 Şubat 1688 tarihli mektubuna ekledi.⁷³

Evvela Trumbull'ın olay örgüsü, asilere ait diyalogu Coke'un raporlarında yer aldığı şekliyle muhafaza etmişti. Örneğin, Trumbull asilerin Siyavuş Paşa'dan Köprülü Mustafa Paşa'yı sürmesini talep ettiklerini anlatarak başlar; asilere göre o "tıpkı çok kan döküp imparatorluğu mahveden babası kadar kötü bir adam" idi. Fakat bu noktada Coke'un original raporlarında olmayan bazı anlatı hilelerini devreye sokmaya başlar. Böylece Trumbull olayları faillerin düşüncelerine varıncaya dek sanki bir hikâyeymiş gibi anlatabilmektedir. Ona göre Siyavuş Paşa "bu adamlara direnmeye muktedir olmadığını idrak ederek" asilerin taleplerine boyun eğmiş ve Köprülü'yü Çanakkale'ye atamıştı. Fakat sonuçta Siyavuş Paşa –Trumbull'a göre– bir açmazda düşmüştü, zira sefere çıktığı vakit "kendi yokluğunda böylesi önemli bir makamı güvenip emanet edebileceği bir kimsesi yoktu." Bu da tamamıyla Trumbull'a ait bir kanıdır. O Siyavuş Paşa'nın kendi kâhyası Şaban Ağa'yı kaymakam olarak atayıp Zülfikâr Ağa'yı da yeni kâhya olarak belirlemesi kararını anlatırken "yeniçeriler arasındaki asilerin en faal ve becerikli önderi" olarak gördüğü Fetvacı'nın tepkisini aktarmaktaydı. Yukarıda anımsatılan anekdotta, Coke'un kendi sözlerini kullanarak, Fetvacı "eğer o adamı kâhya edinirse onu kendi huzurunda öldüreceğini vezirin yüzne karşı söyledi" diye yazmaktaydı. Trumbull, Coke'un anekdotlarını bu şekilde kendi anlatısına iliştiirmek suretiyle asilerin Şubat sonunda tepelemeleri hakkında kendi hikâyesini sundu.

Trumbull mektubunda ayrıca Coke'un havadis kâğıtlarında nadiren bulunan neden ve sonuç ilişkilerine özel bir önem attetti. Mesela, Coke'un havadis kâğıtlarının birçoğu asilerin payitahta gelişle çıkan kargaşayı ayrıntılarıyla tasvir etmekteydi. Trumbull mektubunda üç ayı tek bir cümlede özetler: "Askerlerin evlerde kışlaması, fevkalade yollardan paralar toplanması ve işlenen birçok şiddet suçu herkeste nefret uyandırdı." Trumbull'a göre Siyavuş Paşa bu nedenle asileri tepelemeye karar vermişti:

73 27 Şubat 1688 tarihli mektuptan bundan böyle yapılan tüm alıntıların kaynağı, PRO SP 97/20, vr. 125.

“Onları ortadan kaldırmaya ant içti ki bu işi evvelce *Kuperli* ile tasarlamışlardı. Yeni Yeniçeri Ağasını da bu işe ortak etmeyi başardı.” Siyavuş ve Köprülü Mustafa Paşa arasında bir ant içildiği iddiası Coke’un havadis kâğıtlarında hiçbir yerde geçmemektedir ve bu motif Trumbull’ın hikâyesinin geri kalanına zemin oluşturmaktadır. Bu durum kısmen İstanbul’da dolaşan bilgi karşısında Trumbull’ın konumunun zaman içinde nasıl değiştiğinin bir yansımasıdır. Erken tarihli gönderileri tamamen Coke’dan edindiği bilgilere dayanmasına rağmen, Şubat 1688’e gelindiğinde Trumbull artık payitahtın acemisi değildi. Daha da önemlisi Trumbull mektuplarını birkaç haftada bir yazdığı için, bağımsız olaylar arasındaki ilişkiyi Thomas Coke’a göre daha bir katilikle yazabilmekteydi. Bu noktada en doğrusu sahneyi, 27 Şubat 1688 tarihinde Hariciye Nezareti’ne bildirdiği şekliyle Trumbull’ın olay anlatısına bırakmaktır.

Buradan itibaren Trumbull’ın kendi edindiği ve Coke’un havadis kâğıtlarında aktarılan olaylara ekleyip iliştiirdiği bilgiler italik olarak gösterilecektir. Yeniçeri Ağası asilerin şehirden çekilmelerini emreden bir fermanı okuyunca Fetvacı “bu fermana uyan *hain ve namussuzdur...* diye haykırdı.”⁷⁴ Yeniçeri Ağası, Fetvacı’yı tutuklattı, öldürttü ve cesedi teşhir edildi. Bunu duyan ve “*işin bittiğini düşünerek tamamen hoşnut olan*” Siyavuş, Fetvacı’nın evinin diğer birçok elebaşının eviyle birlikte mühürlenmesini emretti “*ki burada Vezir önce diğer asileri ele geçirmemekle büyük kusur işledi.*” Zira Fetvacı’nın katlini duyan bir başka asi –Hacı Ali adlı bir adam– “*aynı akıbetten korkarak,*” taraftarlarını başına toplayıp Yeniçeri Ağasına saldırdı. Tamamen Trumbull’ın kendi icadı olan tuhaf bir detaya göre, Yeniçeri Ağasının “*bir Ermeni dönmesi olduğu*” ortaya çıkmıştı “*ve denildiğine göre sünnet olmadığı görülmüştü.*” Asiler oradan hareketle defterdarın evini yağmalayıp Siyavuş’un evine doğru yola koyuldular.

Asiler ve Siyavuş Paşa’nın hane halkı arasındaki son muharebeyi tasvirinde Trumbull, Coke’un raporlarından hareketle, adeta dönemin İngilizce ve Fransızca basılan büyük romanları ve “gerçek tarihler”i ile yarışan; diyaloglar, tuhaf anekdotlar ve dramatik sahnelerle dolu bir anlatı kurgular. Evvela, çatışma ne-

74 Coke’un orijinal raporu “hain ve namussuz” yerine “deyyus” der.

redeyse destansı bir muharebe gibi anlatılır. Siyavuş Paşa “*kendisini cesurca savundu*” ve “*uzun yaşamayacağını ve karısı ile çocuklarını bu adamların öfkesine terk edemeyeceğini söyleyerek vakit varken sıvışmayı*” reddetti. Siyavuş “*üç kez onları püskürttü*”, sonra onları yatıştırmak için son bir umut olarak mühürlerini “*onlarla ortak hareket eden*” Müftüye teslim etti. Önceki yanlış hesapta olduğu gibi Trumbull Siyavuş’un mühürlerini teslim etme kararını da kendi açısından ölümcül bir yanlış hesap olarak tanımlamaktaydı. Zira bu “*kendi adamlarının cesaretini kırdı, makamından istifa ettiğini gördüklerinde pek çoğu onu terk etti.*” Taraftarlarını kaybetmiş bir halde Siyavuş Paşa son dakikalarını umutsuzca dövüşerek tüketti:

Kaptan Paşa ve Defterdar da firar etmişlerdi ama bunun askerler [yani asiler] üzerinde bir tesiri olmadı. Talan umuduyla daha da vahşi bir şekilde saldırıp eve daldılar. Sonrasında Vezir evden gizlice kaçacaktı ama peşine düştüler ve Hacı Ali tarafından piştov ile vuruldu ve diğerleri de onu karnından yaraladılar, böylece bağırsakları döküldü.⁷⁵

Siyavuş Paşa’nın ölümünden sonra asiler onun hamile karısını da öldürdüler ve büyük kızının kulaklarını kestiler. Trumbull, Coke’un havadis kâğıtlarında mevcut olmayan bir ayrıntı daha verir: Siyavuş Paşa’nın “küçük bir kızı ve onun da bir kölesi” vardı ve asiler “ikisini alıp 6 dolara sattılar”. Siyavuş Paşa’nın evini tahrip ettikten sonra asiler civar dükkânları yağmaya giriştiler. Burada Trumbull’ın hikâyesindeki düğüm noktasına ulaşılır: “*Küçük bir kaza 5 aydır dilediklerini affeden veya katleden, yükselten veya alaşağı eden bu adamları mahvetti.*” Trumbull’ın bahsettiği kaza, Coke’un havadis kâğıtlarında aktardığı gibi, esnaftan bazılarının emekli yeniçeri olmasıydı. Bunlar asilere mukabelede bulunup birkaç tanesini öldürmeyi becermişlerdi.

Bu noktadan itibaren Trumbull’ın hikâyesi birbirini hızla takip eden olaylar halinde akıp gider: asilere karşı ahalinin ayaklanması, sancak-ı şerifin açılması ve geride kalan elebaşlıların niha-yet yakalanıp idam edilmeleri. Trumbull’ın versiyonuna alınma-

75 Coke’un versiyonunda, Peri Ağa adında bir asker Siyavuş Paşa’yı öldürür, *Newsletters*, 23 Şubat 1687, vr. 32.

yan ayrıntılar daha önce belirttiğim açılardan mühimdir: kimin hapse gittiğini, kimin iktidara eriştiğini görmezden gelir. Sonuçta Trumbull “eski nizam”ın iktidarının yeniden tesis edildiği algısını yansıtmayı başaramaz ve dolayısıyla Coke’un raporundaki “Süleyman ve Receb Paşaların tüm hizmetkârlarının gönülleri alındı ve onlara teveccüh gösterildi” şeklindeki basiretli saptamanın tesirini kendi mektubuna taşıyamaz. Her iyi hikâyenin iyi bir sona ihtiyacı vardır ve Trumbull bunun bir istisnası değildir. Mektubunun son satırı coşkulu bir notla biter: “*Bu asilerin imhası tüm şehirde ve halkın her kesiminde genel bir sevinç doğurdu ve artık sultanın saltanatına yeni başladığı düşünülebilir.*” Bu son yorum Trumbull’ın kendi icadıdır ve Coke’un havadis kâğıtlarında hiçbir temeli yoktur. Aslında, Coke’un sonraki altı ay boyunca yazdığı havadis kâğıtlarına bakarak payitahtta her şeyin o kadar da yolunda olmadığına kani olmamız için nedenler vardır.

Şimdiye kadar Trumbull’ın Coke’un havadis kâğıtlarındaki belli unsurlara mektuplarında yer vermezken diğer bazılarını – özellikle siyasi olaylara dair dolaşan anekdotları – muhafaza ettiğini gördük. Dahası, Trumbull’ın olayların kendisi kadar ardında yatan sebeplere de yoğunlaşan anlatı hilelerine başvurusunu inceledik. Bir bakıma burada ele aldığımız şey Mehmed’in tahttan indirilişinin iki ayrı hikâyesidir: ilki Coke’un gelişmelere dair günlük bazda kaleme aldığı kesik kesik bir aktarım; ikincisi ise Trumbull’a ait daha hikâye gibi akan versiyondur. Trumbull’ın versiyonu kuşkusuz Coke’un verdiği ayrıntılardan imal edilmişti ama geriye dönük bilgi ve tecrübenin verdiği avantajla yazılmışlardı. Her iki versiyonun kökeni de İstanbul’un sözlü ağlarında dolaşan bilgiydi. Nihayetinde Avrupa’da yazma ve matbu formlar halinde daha geniş topluluklara ulaşmayı başaran Trumbull’ın hikâyesi olacaktı. Bunun nasıl gerçekleştiği bu bölümün son kısmının konusudur.

IV. Mehmed’in Hikâyesinin Yazma ve Matbu İletişim Araçlarındaki Yaşam Serüveni

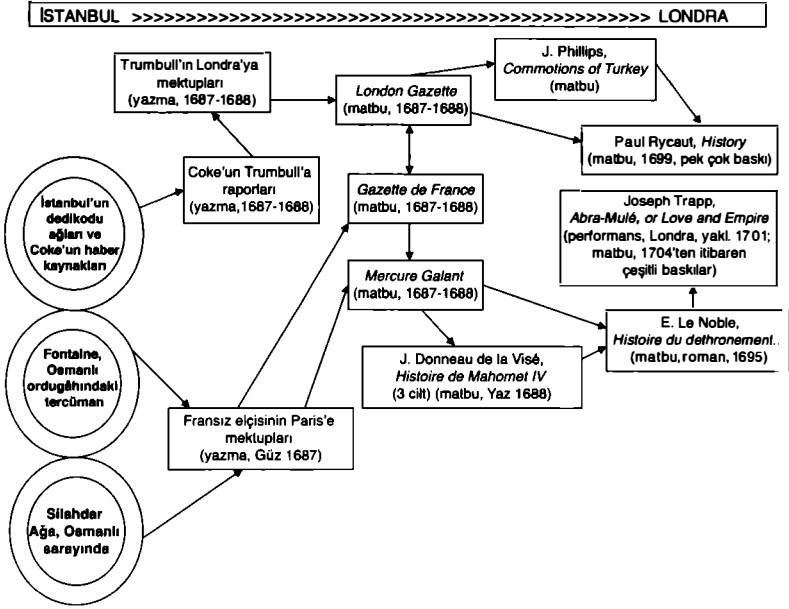
Şekil 2 Mehmed’in tahttan indirilişi hikâyesinin İstanbul’dan Londra’ya seyahatini resmetmektedir. Bu şema üç aşamada yaşa-

nan bu sürecin ana özelliklerini temsil eder. İlk önce Mehmed'in devrilişi hakkında İstanbul'da dolaşan sözlü anekdotlar ve raporlar Thomas Coke'un havadis kâğıtlarında toplandılar ve elle yazılmış haberlere dönüştüler; sonra Trumbull'ın bu hikâyeye dair kendi versiyonu mektupları aracılığıyla temasta olduğu kişilere, özellikle Hariciye Nezareti'ne ve Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın Londra'daki temsilcilerine ulaştı; nihayet, ilk olarak Coke'un derlediği anekdotlar Londra'daki gazeteler ve diğer basılı metinlerde yeniden dirildiler. Böylelikle şema başlangıçta İstanbul'da sözlü olarak dolaşan haber hikâyelerinin Londra'da el yazılı ve matbu iletişim araçları ile nasıl daha geniş bir kitleye ulaştığına ilişkin bize bir izlenim kazandırmaktadır.

Trumbull'ın İstanbul'dan gönderdiği çoğu mektup name defterlerinden birine kopyalanmaktaydı.⁷⁶ Ağustos 1687'de İstanbul'a varışından 1688 Mart ayı başlarına kadar, yani asilerin nihai yenilgisine kadar Trumbull Doğu Akdeniz Kumpanyası ve Hariciye Nezareti'ne tam olarak dokuzar mektup gönderdi. Çoğu zaman her ikisine aynı gün mektup yazmaktaydı.⁷⁷ Trumbull'ın Mehmed'in tahttan indirilişi hikâyesi hakkında sunduğu versiyon en eksiksiz haliyle bu mektuplarda, bilhassa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektuplarda muhafaza edilmektedir. Trumbull'ın 27 Şubat 1688 tarihli yukarıda değinilen mektubu gibi bu mektuplar da ilk kez Thomas Coke tarafından derlenen anekdotların pek çoğuna yer vermektedirler. Bu "resmi" mektuplara ilaveten Trumbull ayrıca Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın bazı üyelerine doğrudan mektuplar da göndermekteydi. Bu üyeler arasında John Buckworth, Thomas Vernon, William Fawcner, John Mountstephens ve Benjamin Lannoy vardı. Ne var ki bu mektuplar onun Kumpanya'ya gönderdiği mektuplarda olmayan haberleri nadiren içermektedirler. Aslında çoğu hususi mektubu,

76 BL Add. MS 72589, Trumbull'ın 17 Ağustos 1687 ve 1 Mayıs 1688 arasındaki mektuplarını ihtiva eder.

77 Trumbull'ın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektupların tarihleri: 1687'de 5 Eylül, 8 Eylül, 15 Eylül, 29 Eylül, 29 Ekim, 7 Kasım, 23 Kasım ve 1688'de 31 Ocak ve 27 Şubat. Doğu Akdeniz Kumpanyası'na gönderdiği mektuplar şunlardır: 1687'de 5 Eylül, 15 Eylül, 29 Eylül, 29 Ekim, 7 Kasım, 5 Aralık, 20 Aralık ve 1688'de 31 Ocak ve 27 Şubat.

Sekil 2 IV. Mehmed'in tahttan indirilişi haberlerinin dolasımlı, 1687-1704. Bu sema İstanbul'un sözlü ağlarında hayat bulan anekdotların çeşitli yazma ve matbu iletişim araçları vasıtasıyla Londra ve Paris'e ulaşma yolları ve Trumbull'ın bu haberlerin dolasımlı rolü dair bir bakış sunmaktadır.

aşağıda alıntılıdığımız Lannor ve Fredway'e Eylül 1687'de yazdığı mektup gibi bitmektedir:

Haberlere gelince, teker teker yazmaya vaktim yok ama Kumpanya'ya yazdığım genel mektubumda verdiğim döküme müracaat etmenizi istirham ediyorum. Bunca korku ve belirsizliğin ortasında ulaşabildiğim en iyisi onlardır.⁷⁸

Bir başka deyişle, Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın üyeleri Trumbull'ın Mehmed'in tahttan indirilişi hikâyesine dair anlatısını Kumpanya'ya gönderdiği "genel" mektuplarında bulabi-

⁷⁸ Trumbull'dan Lannoy ve Fredway'e mektup, 29 Eylül 1687, BL Add. MS 72589; krş. aynı gün şu kişilere gönderilen mektuplar: Thomas Vernon, William Fawcner ve William Hussey.

leceklerdi. Bu mektuplar Londra'da Kumpanya toplantılarında sesli olarak okunuyor ve belki de meraklısına kopyalar halinde veriliyordu.

İngiltere dışında Trumbull ayrıca Fransa ve Akdeniz'deki bağlantılarıyla da temas halindeydi. Bunlardan bazıları Marsilya'daki Henry Hastings veya Livorno'daki Blackwell ve Rigby gibi tüccarlardı. Gelgelelim, Coke'un anekdotlarının hiçbirisi bu mektuplarda kendine yer bulamamıştı. Bu dönemde Trumbull, Paris'te Abbé Rizzini, Malta'da Chevalier de Batailles ve Lorenzo Magalotti ile Toskana Büyük Dukası gibi temasta olduğu kişilere birçok Fransızca mektup göndermişti. Bu mektuplarda da Trumbull haberleri sadece genel hatlarıyla aktarmıştı. Örneğin Trumbull Fransızca yazarken olayların düz aktarımıyla yetinmiş ve Coke'un havadis kâğıtlarındaki malzemedan hiçbirini kullanmamıştı. Örneğin son havadisleri Toskana Büyük Dukası'na şu şekilde tasvir etmektedir:

Son birkaç günde merakınızı celbetmeye değer haberler aldık; yani, Süleyman biraderi Mehmed'in yerine bu imparatorluğun tahtına geçti ve tüm tebaası içinde bu duruma karşı çıkan tek bir kişi bile yok gibidir.⁷⁹

Trumbull'ın Londra, Fransa ve Akdeniz'de mektuplaştığı insanlara gönderdiği mektuplara bakınca Mehmed'in hal edilişinin en ayrıntılı dökümlerinin aslen Hariciye Nezareti ve Doğu Akdeniz Kumpanyası'na gönderilen mektuplarda olduğu açıklık kazanır. Dolayısıyla, okurlar Trumbull'ın Thomas Coke'un havadis kâğıtlarından edindiği bilgiyi yeniden dolaşıma sokuşunu dört başı mamur bir şekilde öncelikle bu mektuplarda bulacaklardı. Ne var ki, Trumbull'ın tebdil-i saltanat hikâyesine erişebilecek kişilerin tüccarlar ve devlet memurlarından ibaret olduklarını düşünmemeliyiz. Aslında Trumbull'ın olaylara dair el yazılı anlatısı ile genel kitle arasında sadece kısa bir mesafe vardı.

London Gazette'in 23 Nisan 1688 tarihli nüshasında Londralı gazete okurları Trumbull'ın aslen 27 Şubat 1688 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektubun tıpatıp kopyasını bulacak-

79 Trumbull'dan Büyük Duka'ya, 7 Kasım 1687, BL Add. MS 72589.

tı.⁸⁰ Aslında bu, Trumbull'ın mektuplarından alınan materyalin gazetede yayınlandığı ilk durum değildi ama ilk kez bir mektubu olduğu gibi basılmıştı. *Gazette*'de kısa pasajların yayınlandığı başka örnekler vardır. Örneğin, Aralık 1687'de bir nüsha Mehmed'in asiler tarafından ele geçirildiğinde haykırdığı sözleri şu şekilde aktarmaktaydı: "Bu muameleyi hak edecek ne yaptım? Buna cevap şu oldu: her şey bir yana saltanatı artık 40 yılı bulmuştu ve bu ona yetmeliydi." Bunlar Trumbull'ın 29 Ekim 1687 tarihli mektubunda bulunan bir anekdota atıfla yazılmışlardı ve Trumbull bunu Coke'un aynı tarihli gönderisinden almıştı.⁸¹ Şubat 1688'den bir nüsha Süleyman Paşa'nın ölümünün tam bir dökümünü içermekteydi ve Trumbull'ın 7 Kasım 1687 tarihli mektubundaki alıntılarının aynısına yer veriyordu.⁸² Trumbull'ın gönderilerinin *London Gazette*'de zuhur etmesi bizatihi Hariciye Nezareti ofisinin havadis kâğıdı sisteminin 4. Bölümde tasvir edilen işleyişinin bir sonucuydu. Dolayısıyla, *London Gazette* ara-

80 Rapor, *London Gazette*'in 23 Nisan 1688 tarihli nüshasının baş sayfasında "Constantinople, 27 February/8 March 1687 /8" altında verilmiştir.

81 Krş. Trumbull'ın orijinal sözleri: "Onu aldıkları zaman o sadece Ben ne yapmışım ki? dedi. Onlar da bir insan ömrüne denk kırk yıl boyunca saltanat sürmesinin kâfi olduğu cevabını verdiler", PRO SP 97/20, vr. 108. Gazete raporu, *London Gazette*, 29 Aralık 1687 tarihli nüsha, "Constantinople, 9 November" başlığı altında verilmiştir.

82 Şu iki versiyonu krş. Trumbull'ın 7 Kasım 1687 tarihli mektubundaki versiyon: "Şimdi emri yerine getir ama önce sana 2 şey tembih edeceğim, tüm kölelerim azat edilecek çünkü ben onları azat etmişim ve paraları ortaya çıkarmak için hane halkıma işkence etmesinler, çünkü Allah'ın huzurunda hiç param olmadığını ilan ediyorum ve hiçbir zaman da paralı bir adam olmadım. Sahip olduğum parayı da arkamda, ordugâhtaki çadırımda bıraktım. Üsküdar'daki evimde biraz mefruşat ve bazı ufak tefek eşya var, eğer ki Ulu Beğ bunları oğluma ihsan ederse ne güzel. Etmezse istediği gibi yapsın. Ve bunları Ulu Beğ'e anlatmazsan Kıyamet Gününde iki elim yakanda olur." *London Gazette*, 9 Şubat 1688 tarihli nüsha, "Constantinople, 24 November" başlığı altındaki versiyon: "Sonra bir iç odaya çekilip bir süre sonra onları vazifelerini yapmaları için çağırdı ve iki ricası oldu: İlki, köleleri, kadın ya da erkek, hür kılınmalıydılar, çünkü o onlara hürriyetlerini vermişti. İkincisi, eşyasını meydana çıkarmak için onun maiyetinden hiç kimseye işkence edilmemesiydi, çünkü Allah'ın huzurunda istifçi olmadığı için saklayacak eşyası da olmadığını ilan etmişti ve zaten az olan eşyası da ordugâhta kalmış ve kaybolmuştu. Üsküdar'daki evinde biraz mefruşatı ve bazı ufak tefek eşyası vardı ki şayet Ulu Beğ bunları oğluna ihsan ederse ona biraz medar-ı maişet olurdu; ama etmezse onun da sahibi oydu... ve eğer son arzusunı bildirmezlerse iki elinin de yakalarında olacağını onlara hararetle söyledi."

cılığıyla Londralı okurlar aslen Osmanlı payitahtının dedikodu ağlarında sözlü olarak dolaşan anekdotların İngilizce basılması sürecine eklenmiş oluyordular.

Baskı sürecine atılan bu ilk adımı, Coke'un bazı anekdotlarının başka matbu metinlere eklenmesi izledi. John Phillips'in 1689 tarihli *Dilucidation* adlı eseri bunlardan biridir. Başlık sayfasında Phillips okurlarına şunu sunduğunu iddia etmekteydi:

... *Mahomet*'in tahttan indirilişinin ve *Soliman*'ın Konstantiniye'nin imparatorluk tahtına çıkışının tam ve seçkin bir dökümü. Bu şehirde ikamet eden ve buranın havadislerinden anında haberdar olan bir kişinin mektuplarından derlenmiştir ve yüceler yücesi Bavyera Elektörünün her daim muhterem olan faziletine adanmıştır.⁸³

Phillips ayrıca eserinin aslen “Venedik’te İtalyanca basılan” bir metnin çevirisi olduğunu iddia etmekteydi. İstanbul’da oturan bir kişiye yapılan atıf herhalde Phillips’in güvenilirliğini artırmaya yönelik bir çabaydı –bu dönemde Osmanlı dünyası hakkında yazan pek çok yazar tarafından kullanılan bir taktiktir bu– ama aslen İtalyanca bir metin olduğu iddiası kesinlikle su götürür. Zira Phillips’in Mehmed’in hal edilişini betimleyişi ilk kez *London Gazette*’in sayfalarında aktarılan hikâyenin en dokunaklı kesitlerinden bazılarını dayanmaktaydı. Kara İbrahim Paşa’nın katlinin tam dökümüne (bu bölümün başında tasvir edilmişti) ek olarak Phillips Süleyman Paşa’nın ölümünün ayrıntıları ile Mehmed’in zindancılarına söylediği meşhur sözleri de almıştı.⁸⁴

Phillips’in aslen *London Gazette*’de aktarılan haber parçalarından yararlandığı, Sultan Süleyman’ın annesi hakkında yeri gelmişken yaptığı bir yorumdan da anlaşılır:

Annesi, oğlunun merasimlerine katılması için, Sultan İbrahim’in öldüğü vakitten beri tutulduğu Eski Saray’dan (*Old-Ser-*

83 John Phillips, *The Dilucidation*, başlık sayfası.

84 Bu bölümün girişinde tasvir edildiği üzere Phillips, Kara İbrahim’in ölümünü anlatırken *London Gazette*’de aktarılan versiyona sadık kalmıştı. Aynı durum Süleyman Paşa’nın ölümü ve Mehmed’in hapsi hakkındaki yazılarda da geçerlidir, Phillips, *The Dilucidation*, sırasıyla 11 ve 14.

rail) alınıp Büyük Saray'a (*Grand-Serrail*) getirildi ve şimdi Validedir; ama kafadan çatlak olduğu söyleniyor.⁸⁵

Bu ayrıntı *London Gazette*'in Şubat 1688'de basılan bir nüshasından gelmektedir:

Solyman'ın annesi ki senelerdir öldüğü söyleniyordu, şimdi tekrar zuhur etti ve oğlunun yanında olması için Eski Saray'dan getirildi ama ona biraz deli nazarıyla bakılıyor.⁸⁶

Trumbull'ın Süleyman'ın annesine hiçbir mektubunda değinmediği düşünülecek olursa onun deliliğiyle ilgili bu ayrıntı bilhassa ilginçtir. Thomas Coke ona havadis kâğıtlarında şöyle bir değinip geçmişti. 1 Kasım 1687'de "Ulu Beğ'in annesi bir gece önce Eski Saray'dan alınıp yenisine, oğlunun yanına getirildi" diye yazmıştı. Barizdir ki olay gerçektir ama Coke delilik meselesi hakkında tek bir kelime etmemiştir. Bu şartlar altında bu anekdot için *London Gazette* haberi haricinde bir kaynak saptamak mümkün değildir; kimbilir, bu ayrıntı belki de *Gazette* editörleri tarafından icat edilmişti.

Coke'un anekdotlarının yaşam serüveni John Phillips ile bitmedi. On yıldan fazla bir zaman sonra hikâyeler Osmanlı İmparatorluğu'nun bir tarihinde yeniden ortaya çıktılar ki bu eserin yazarı Paul Rycout'dan başkası değildi. 1700 yılında, Rycout 1679-1699 arasını kapsayan *History of the Turks* adlı eserinin gözden geçirilmiş halini bastı.⁸⁷ Phillips gibi Rycout da kısmen *London Gazette* sayfalarında basılmış malzemedен yararlanmıştı. Örneğin, Rycout Sultan Süleyman'ın annesiyle ilgili iddiayı tekrar etmekteydi.⁸⁸ Daha bariz olanı Rycout'nun II. Süleyman'ın saltanatı hakkındaki bölümüdür; burada yer verilen uzun bir pasaj Trumbull'ın 27 Şubat 1688 tarihli mektubunda değindiği bir-

85 John Phillips, *The Dilucidation*, 18.

86 Haber *London Gazette*, 9 Şubat 1688 tarihli nüshada "Constantinople, 24 November" başlığı ile verilmiştir.

87 Paul Rycout, *The History of the Turks*. Bu kitabın basılma serüveni hakkında bkz. Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey*, Ek.

88 Rycout, *The History of the Turks*, 260: "... şimdiki Ulu Beğ'in bir müddettir öldüğü söylenen annesinin hayatta olduğu ortaya çıktı ve Eski Saray'dan oğlunun yanına taşındı ama hafiften deliydi."

çok anekdota dayanmaktadır ki bu mektup kelimesi kelimesine 23 Nisan 1688 tarihli *London Gazette*'de basılmıştır. Örneğin, asi Fetvacı'nın ve onun Yeniçeri ağasına meydan okumasının tasvirini ele alalım. Trumbull kendi mektubunda Coke'un ona aktardığı anekdotu elden geçirmişti. Bu nedenle Coke'da yer aldığı şekliyle Fetvacı'nın haykırdığı sözler ("bu fermana uyan deyyustur") "bu fermana uyan *hain* ve *namussuz*dur" şekline bürünmüştü.⁸⁹ *Gazette*'de basılan bu mektupta ve "hain ve namussuz" şeklindeki söz diziminin aynısı Rycaut'nun anlatısında da vardır. Aynı durum Yeniçeri ağasının "bir Ermeni dönmesi" olduğu hakkında Trumbull'ın verdiği ayrıntı için de söylenebilir; bu, Rycaut'nun anlatısında da korunan bir Trumbull ilavesiydi.⁹⁰

Gelgelelim, Trumbull'ın tebdil-i saltanat hakkındaki anlatısına Rycaut'nun erişimi *London Gazette*'den edinebildikleriyle sınırlı değildi. Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın bir üyesi olarak Rycaut, Trumbull'ın gönderilerine muntazaman erişebilmekteydi.⁹¹ Bu nokta Trumbull'ın gözünden kaçmamıştı. Hayatının geç dönemlerinde Rycaut'nun gözden geçirilmiş *History of the Turks* adlı eserini incelediğinde kendi mektupları Rycaut tarafından bilgi için yağmalandı mı diye kaygılanmadan edememişti.

Şu eski kitaplarımı ve evrakımı bir düzene soktuğumdan beri bunların basılmasına karşı çıkmak için bir başka neden daha var, o da şudur: Sör Paul Rycaut'nun İngiltere'ye yazdığım mektupları görmüş olduğunu ve orada bildirmeye değer bulup aktardığım hadiseleri aldığını ve pek çok yerde dilediği gibi seçerek kullandığını, zikredilen haberlerimi birçok yerde kelimesi kelimesine yazdığını fark ettim. Son tarih eserine şöyle bir bakmadan önce elçiliğim esnasında Türkiye'de neler olduğuna

89 Trumbull'ın Hariciye Nezareti'ne 27 Şubat 1688'de gönderdiği ve *London Gazette*'in 23 Nisan 1688 tarihli nüshasında yeniden basılan mektuptaki "hain ve namussuz" sözlerindeki italik vurgu bana aittir. Coke'un orijinal ifadesi 19-21 Şubat 1688 tarihli bir havadis kâğıdındadır, BL Add. MS 72554, vr. 32.

90 Bkz. Rycaut, *History of the Turks*, 284-6; krş. *London Gazette*, 23 Nisan 1688.

91 Trumbull'ın Doğu Akdeniz Kumpanyası'na gönderdiği mektuplara Rycaut'nun müracaat ettiğine dair kendi tuttuğu kayıtları için bkz. BL Lansdowne MS 1153 A, vr. 85. Sonia Anderson'a bana bu bilgiyi verdiği için ve genel olarak Rycaut hakkındaki ansiklopedik malumatı için minnettarım.

dair bazı bilgiler sormak maksadıyla (ben Hariciye Nazırıyken ve o da Hamburg'da diplomatik temsilci iken –ki kitabı orada bitirmişti– aramızdaki tanışıklığa ve sık sık mektuplaşmamıza binaen) bana niye hiç yazmadığını merak etmekteydim. Fakat sebebi şimdi anlaşılmıştır. Benim ona sağlayabileceğimi düşündüğü kadar malzemeye zaten mektuplarım aracılığıyla erişebiliyordu.⁹²

Bu nedenle Trumbull kendi hatıratını yayınlamanın bir yararı olup olmadığını bilememişti. Her halükârda, Rycaut'nun çok satan eseri Trumbull'ın *London Gazette*'de yayınlanan raporları kadar Londra'ya gönderdiği mektuplardan da beslenmişti.

Bunlar dışında Rycaut'nun İstanbul haberleri için başvurduğu son bir bilgi kaynağı daha vardı: Thomas Coke. Rycaut'nun *History of the Turks* adlı eserindeki kanıtlardan onun Coke'un havadis kâğıtlarında olup Trumbull'ın Londra'ya gönderdiği mektuplarda yer almayan bilgilere ulaştığı aşikârdır. Bazı durumlarda, Rycaut'nun *History* adlı kitabı Coke'un havadis kâğıtlarında yer alıp da Trumbull'ın editoryal makasına kurban giden ayrıntıları içermektedir. Örneğin, 13 Kasım 1687 tarihli havadis kâğıdında asilerin en zengin devlet adamlarını hedef alarak para bulma çabalarını Thomas Coke aşağıdaki gibi tasvir etmektedir:

Aynı patırtılar devam etti ve para toplamak için isyancı sipahilerin başları İstanbul Ağası, Şehremini, Sarı Osman Ağa, Kavak Ustası, Çatalca Ustası, merhum sultanın başhekimi, müneccimbaşısı, şehrin birçok zenginine gidip olanaklarına göre onlara yüksek vergiler kestiler... Şehrin zengin adamlarından İstanbul Ağası 500 kese, Şehremini 40 kese ödedi, Sarı Osman ona miri hazinenin (*Meri*) borçlu olduğu 90 kesenin yanında 30 kese ödedi.⁹³

Fakat Trumbull, Coke'un haberlerine on gün sonra kendi mektubunda yer verdiği zaman onun verdiği çoğu ayrıntıdan kurtuldu. Bunun yerine, şöyle yazdı:

92 BL Add. MS 34799, vr. 33.

93 *Newsletter*, 8-22 Kasım 1687, BL Add. MS 72554, vr. 61.

Aydın 12'sinde asi askerlerin başları buluştular ve bir nevi yüksek mahkeme oluşturarak zengin adam yerine koydukları şehrin yüksek memurlarını ve başkalarını buldular ve onları yüksek meblağlarda paralar ödemek üzere, görünen zenginliklerine bakarak vergilendirdiler. Ve herhangi bir süreç veya başkaca bir seremoniye gerek duymadan vergiyi ödeyene dek onların evlerinde kalmak üzere askerlerle birer subay gönderdiler. Canlarını kurtarmak maksadıyla buna hepsi rıza gösterdi, oysa bazıları (içlerinde şehrin idaresinden sorumlu Baş Hakim olan İstanbul Ağası da vardı) 500 keseye kadar ödemek zorundaydılar.⁹⁴

Trumbull'ın Londra'ya gönderdiği mektubuna almadığı ayrıntılar on yıl sonra Rycout'nun *History of the Turks* adlı eserinde şu şekilde yer aldı:

İstanbul Ağası veya şehrin valisi 500 kese para cezasına çarptırıldı; Şehremini veya Şehir Gümrükçüsü 40 kese, Sarı Osman Ağa Hazine'den alacağı olan 90 keseden feragat etmenin yanı sıra 30 kese verecekti. Aynı şekilde, Ulu Beg'in başhekimleri, müneccimleri ve kuyumcuları ile her kesimden pek çok kişiye de vergi salındı ve çoğunun tüm sahip oldukları vergiye gitti.⁹⁵

Başka örneklerde, Rycout İstanbul'da ahalinin söylediği şeyleri aktarır; bunlar ilk olarak Coke'un havadis kâğıtlarında kaydedilmişken Trumbull'ın mektuplarında yer almazlar.⁹⁶ Hatta

94 Trumbull'dan Hariciye Nezareti'ne mektup, 23 Kasım 1687, PRO SP 97/20, vr. 114.

95 Rycout, *History of the Turks*, 259.

96 Örneğin bkz. Rycout'daki Receb Paşa'nın ele geçirilişi anlatısı: "Asya'da Çatalca yakınlarında Vize denilen bir yerde ele geçti, atı yorgundu ve kendisi neredeyse açlıktan ölmek üzereydi", *History of the Turks*, 254 (Rycout, Çatalca'nın konumunu yanlışlandırmaktadır). Mukayese edildiği vakit Trumbull, Hariciye Nezareti'ne 7 Kasım 1687'de gönderdiği mektubunda sadece şunu der: "Receb Paşa (evvelki kaymakam) 20 mil uzaktaki bir köyde ele geçti", bkz. PRO SP 97/20, vr. 110. Receb Paşa'nın Vize'de bulunduğu dair muayyen ayrıntıya sadece Coke 5 Ekim tarihli havadis kâğıdında değinir, BL Add. MS 72554, vr. 21: "Bu akşam Kaymakam Receb Paşa'nın Ulu Beg'den 20 mil kadar uzakta bulunan Çatalca yakınlarında Vize denilen bir köyde ele geçtiği haberi ulaştı, arazide gizlenmekteydi, atı yorgundu ve kendisi iki gündür hiçbir şey yememişti."

4 Kasım'da, Coke Küçük Mehmed'in katli hakkında yazmıştı: "Sipahiler arasındaki asilerin başı, onu Sarayhane, yani eğercilerin mahallesi önündeki sokakta buldular, onun üzerine sopalarla ve bıçaklarla çullandılar ve bizi ➤

Rycaut'nun kullandığı söz dizimi bile Thomas Coke'unkini çağrıştırır. Buna tek bir örnek olarak ordudan ulakların gelişinin Rycaut'daki ve Coke'un havadis kâğıdındaki betimlemelerini karşılaştıralım:

[Coke'un orijinal havadis kâğıdı:]

O günde ordugâhtan Yeniçerileri, Sipahileri, Topçuları ve Cebecileri temsilen dört zabıt Ulu Beg'e hitaben bir Arz ile vardılar ve tüm önde gelen zabitlerden mahzar, yani şهادetname-ler getirmişlerdi. Bunlarda Süleyman'ın idareden anlamadığı, korkak ve yalancı olduğu, ulufe ödemeyi boş verdiği, Vezirlik makamını hak etmediği yazıyordu ve Majesteden onun yerine bir başkasını getirmesini niyaz ediyorlardı, zira ona daha fazla tahammül edemeyeceklerdi.

[Rycaut'nun versiyonu:]

Fakat Süleyman varmadan, ordudan dört zabitin dilekçe (Arz) ve önde gelen zabitlerin imzaladığı bir şهادetname (Mahzar) ile gelmesiyle manzara bir hayli değişti. Bunlar Süleyman'ın idareden anlamadığına, korkak ve yalancı olduğuna, ulufe ödemeyi boş verdiğine ve kısacası yüce sadrazamlık makamına uygun olmadığına şahitlik ediyorlardı. Arzlarını bir başkasının o makama atanması duasıyla bitirmekteydiler.⁹⁷

bu işe sen koydun ve şimdi biz sokaklarda ve kilise bahçelerinde yatarken sen samur hilatlarla bir saraya postu serdin diye haykırarak onu öldürdüler", BL Add. MS 72554, vr. 24; krş. Rycaut'nun versiyonu: "Bizi buraya getiren sendin ve bizim sesimiz olmalıydın, şimdi kendine bir bak; sarayda yaşıyorsun, iyi yiyorsun ve samurlara bürünmüşsün, oysa biz garibanlar çulsuzuz ve cami avlularıyla sokak köşelerinde yatıyoruz", Rycaut, *History of the Turks*, 258. Trumbull ise asilerin sözlerine hiç değinmemiştir bile, sadece "sipahiler *Kochiuk Mahomet* (asilerin sipahiler arasındaki başıydı) hakkında kuşkuları olduğundan sokakta üzerine atılıp onu parça parça ettiler" diye yazar; bkz. Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 7 Kasım 1687 tarihli mektup, PRO SP 97/20, vr. 110.

97Coke'un versiyonu 5 Eylül 1687 tarihli bir havadis kâğıdıdır, BL Add. 72554, vr. 7; Rycaut için bkz. *History of the Turks*, 251. Trumbull bu hadiseyi Türkiye Kumpanyası'na yazdığı bir mektupta anlatır: "Fakat şimdiki ayın 9'unda manzara değişti zira ordugâhtan Yeniçeriler, Sipahiler, Topçular ve Cebeciler tarafından atanan 4 zabıt (her birinden bir tane) Ulu Beg'e hitaben bir Arz ve büyük zabitlerden şهادetnamelerle geldiler; Süleyman'ın idareden anlamadığı, korkak ve yalancı olduğu, onlara ulufe ödemeyi boş verdiği yazıyordu, haliyle ona daha fazla tahammül etmeyecekleri için yerine bir başkasını istediler", 29 Eylül 1687, BL Add. MS 72589, vr. 24-5. Burada mesele ➤

Rycaut'nun anlatısındaki üslup farkları bir yana her iki anekdot birçok yönden benzerdir: hikâyenin akış düzeni ve ayrıntısı, vezirin “korkak ve yalancı” olarak tasviri ve arzuhal için Osmanlı Türkçesi “arz” tabirinin kullanımı. Daha önemlisi bu olaya Trumbull'ın mektuplarında asla değinilmemektedir. Dolayısıyla Rycaut'nun İstanbul'da Coke tarafından derlenen bilgiye mutlak surette ulaşabildiğine hükmetmemiz gerekmektedir. Ya Coke'un havadis kâğıtlarının suretlerine erişmekteydi ya da daha muhtemel olarak onunla doğrudan yazışmaktaydı. Rycaut'nun bu döneme ait mektupları muhafaza edilmediği için bu iki adamın bu dönemde yazışıp yazışmadıklarını kati olarak söyleyemeyiz. Gelgelelim eğer mektuplaşmışlarsa bu şaşırtıcı olmazdı. Sonuçta, ilişkileri Rycaut'nun İstanbul'da Winchilsea'nin sekreteri olarak hizmet ettiği 1660'lara dek uzanıyordu.

Dolayısıyla 1694'teki ölümünden sonra bile Thomas Coke Mehmed'in tahttan indirilişi hikâyesinin İngiltere'de dolaşımında köklü bir rol oynadı. Sonia Anderson, Rycaut'nun *History of the Turks* adlı eserinin evvelki eserlerine göre soluk kaldığı yorumunda bulunur.⁹⁸ Bu kısmen, Rycaut'nun artık “sahada” yani İstanbul'da bulunmamasından kaynaklanmış olabilir; oysa evvelki eserlerinde anlattığı olaylar esnasında orada bulunuyordu. Rycaut'nun sonraki eserlerinde parlayıp parlamadığı meselesinden bağımsız olarak, *History of the Turks* birçok kısaltılmış versiyonları da dahil defalarca basıldı. Dolayısıyla onsekizinci yüzyılda bile Rycaut'nun Mehmed'in hal edilmesiyle ilgili hikâyeleri İngilizce dilinde tedavüldeydi ve bu hikâyeleri hadiselerin, karakterlerin ve alıntılarının Thomas Coke tarafından kaleme alınan ilk aktarımlarına borçluyuz.

Öte yandan Mehmed'in tahttan indirilişi hakkında Trumbull'ın gönderilerinde anlatılan hikâye, Trumbull'ın 1687 ve 1688'de yaşadığı olaylar bağlamında son sözü değildi. Yıllar sonra, İstanbul'dan İngiltere'ye dönünce Trumbull Mehmed'in devrilmesine ilişkin olaylara dair bir anlatı daha kaleme almaya koyul-

Rycaut'nun ifadelerinin Coke'un original havadis kâğıdında olana daha yakın olduğudur.

98 Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey*, 283.

du. Coke'un havadis kâğıtlarının yolculuğu da British Library'de sonlandığına göre Trumbull bunları İstanbul'dan dönerken kendi evrakı ile birlikte saklamış olmalıydı. Fakat şayet Trumbull'ın öldüğü 1717 senesinde yaşayan biri Trumbull'ın Mehmed'in tahttan indirilişi anlatısına bir göz atsaydı, bazı anekdotların *London Gazette*'de veya John Phillips ve Paul Rycaut'nun eserlerinde okuduğu şeylere ne kadar benzediği karşısında afallardı. Şaşırtıcı değildir ki Trumbull'ın tebdil-i saltanata dair yıllar sonra kaleme aldığı en uzun hikâyesi hala ona ilk kez Thomas Coke'un rapor etmiş olduğu bilgilere dayanıyordu. Trumbull muhtemelen eserini belki de İstanbul'daki ikametine ilişkin hatıratının bir parçası olarak bastırma niyetindeydi, ama yarım kaldı.⁹⁹ Eser muhtemelen İstanbul'dan mektuplarını gönderirken Trumbull'ın öykündüğü siyasi tarih modellerinin en iyi tasavvurunu sunmaktadır.

Ayrıca öyle görünüyor ki Trumbull, Mehmed'in hikâyesinin son versiyonuna yeni malzeme ekleme niyetindeydi. Hayatının sonraki yıllarında Trumbull, Alexander Pope ve John Dryden'a hamı oldu.¹⁰⁰ Belki de onların emeklerinden ilham alarak anlatısına şiirler kattı; vebayı anlatmak için kullandığı Mezmur 91'in bir uyarlaması da buna dahildi.¹⁰¹ Trumbull gönderilerinde sebep ve sonuç ilişkilerine biraz ilgi göstermişti. Fakat tebdil-i saltanatın bu son anlatısını yazarken daha da ileri gidip Coke'un ona aktardığı bilgileri Osmanlı dünyası hakkında daha genel, etnografik gözlemler için temel aldı. Örneğin Osmanlıların ölümüne karşı tutumlarını anlama çabasıyla Coke'un havadis kâğıtlarında sunduğu ayrıntılara bel bağlamıştı. "Kara İbrahim Paşa gibi Osmanlı devlet adamları niçin emir sultandan geldiğinde idama bu kadar kolay boyun eğiyorlardı?" diye sormaktaydı.

Bunun gerçek cesareten kaynaklanmadığını onlar da iyi bilir ve İbrahim'in önceki davranışında görüldüğü üzere ölümü için ve-

99 Trumbull'ın hatıratının müsveddesinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır, BL Add. MS 34799.

100 George Sherburn, "Letters of Alexander Pope, chiefly to Sir William Trumbull", *The Review of English Studies*, 9.36 (Kasım 1958), 388-406.

101 Şu mısra ile başlayan şiire bkz.: "When raging plagues, whose hidden ill/ Breaks forth from springs unknown/ With sure contagion mocks all skill/ Men see and vainly moan", BL Add. MS 72555, vr. 12.

rilen apansız emirleri vezaretini elinden alan emirlerden daha az korkuyla karşılamıştı. Bunun kader veya takdir-i ilahi (de diyebiliriz) hakkındaki kanaatlerinden de kaynaklandığını düşünüyorum: hem Türkler pek çok muharebede tıpkı diğerleri gibi kaçtığından hem de içlerindeki en erdemliler artık safdil olmadıklarından. Zira *Kuperli-ogle* (hakkında aşağıda daha fazla malumat mevcuttur) [16]87 civarında Sakaz paşasıyken bulunduğu kasabayı kasıp kavuran veba yanındaki eve ulaşır ulaşmaz evinden çıkıp açık arazide çadırlarını kurmuş ve derhal vebalı yerlerle selamı sabahı kestirmişti. Dolayısıyla, benim gözlemime göre bu mesele dinlerinin ilkelerine göre düzenlenmişti ki bu ilkeler şeriata böylesine tam ve mükemmel bir şekilde itaat ederek ölenlerin derhal cennete gideceğini müjdelemektedir. İçlerinde canlarını kurtarmak için bir Hristiyan memleketine kaçanını ya da Muhammedilikten çıkanını ne gördüm ne duydum. Buna biz Hristiyanların büyük utancı pahasına buruk bir yürekle değiniyorum. Dini inancımızı sergilemek için ne yaparsak yapalım Türklerin kendilerinininkine inandıkları açıktır; buna ölüm cezasını (pek çoğu bundan kurtulabilecekken) sessiz ve vakur bir şekilde sırf inancına itaat ederek ve onun emirlerine teslim olarak kabul etmelerinden daha büyük bir kanıt gösterilemez.¹⁰²

Bu şekilde Trumbull Coke'un kendisi için derlediği sözlü raporları Osmanlı dünyasıyla ilgili genel gözlemler yapmak için kullanmıştı. Böylece, İstanbul'un dedikodusu Osmanlı dünyası hakkında bir nevi etnografik modda bir yazı için Trumbull'a bir temel teşkil etti. Gelgelelim, anlatısı tamamlanamayınca Trumbull'ın IV. Mehmed'in tahttan indirilişine dair kendi derin tahlili son haliyle hiç tedavüle girmedi ve İstanbul'da yaşadığı bu olaylardan onlarca yıl sonra defterine karaladığı notlar halinde kaldı.

Sonuç

Belirtmeye lüzum yoktur ki bu bölümde peşine düştüğümüz IV. Mehmed'in tahttan indiriliş haberlerinin yayılması, bilginin

102 BL Add. MS 34799, vr. 10-12.

onyedinci yüzyıl sonlarında İstanbul ve Londra'yı birbirine bağlamak için mekânlar, diller ve iletişim araçları arasında bir uçtan diğerine hareket etmesini sağlayan belirli bir sürecin en somut örneğidir. Bu bakımdan söylemek gerekir ki bu, normalde çok daha belli belirsiz ve haliyle belgelerde izi çok daha zor sürülen bir sürecin muhtemelen en aleni versiyonudur.

Avrupa'da dolaşan elle yazılmış ve matbu haberlerin köklerinin sözlü bilgi formlarında olduğu artık erken modern dönemin iletişim tarihine ilgi duyan araştırmacılarca genel kabul görmektedir. Trumbull'ın çağdaşlarının günlükleri, matbaanın gelişinden çok uzun zaman sonra, devasa mektuplaşma ağlarıyla birbirine bağlanmış bir dünyada bile, insanların en popüler soruya –“Ne haber?” sorusuna– cevap vermek için sözlü iletişim formlarına dayanmaya devam ettikleri gerçeğine şahitlik etmektedir. Benim bu bölümde ispatlamaya çalıştığım şey ise sözlü, el yazılı ve basılı bilgi formları arasındaki ilişkinin dil engellerini aşan bir bilgi dolaşımını da içerebilen bir ilişki olduğudur.

Mehmed'in tahttan indirilişi hakkında Avrupa'da dolaşan hikâyeyi sıradışı kılan şey, sadece sözlü bilgi formlarına dayandığının tespit edilebilmesi değildir; aslında tarihçiler doğru kaynak kümesine sahip oldukları zaman bunu genellikle gözler önüne serebilmektedirler. Mehmed'in hikâyesinin serencamı, daha ziyade, bilginin dil sınırlarını –formel, metinsel çeviri pratiklerinin ötesinde– aşma gücü hakkında ifşa ettiklerinden dolayı önemlidir. Haliyle, Mehmed'in hikâyesi *London Gazette*'de çıktığı zaman aslen –Londralı okurların uzağındaki bir diyar olan– çokdilli Osmanlı payitahtının sözlü ağlarında oluşmuş anekdotların bir yansımasını sunmuştu.

Sonuç: Onyedinci Yüzyılda Bilgi Akışı

Sözlü ve mektup yoluyla bilgi akışı erken modern tarihin karanlık maddesidir. Her yerde ve her zaman hazır ve nazır olsalar da bazen tarihçilerin gözlerine görünmez olabilen bu bilgi ağları günümüzde akademik disiplinleri bölen dilsel, coğrafi ve kültürel sınırları aşmaktaydılar. Ayrıca geniş bir kaynak yelpazesine de izlerini serpiştirmişlerdi; bu kaynaklar arasında şahsi mecmualar, günlükler, iş mektupları ve yazışmalar, Avrupa ticaret kumpanyalarının kayıtları ve arşivleri ile hem Avrupa hem Osmanlı dillerindeki yazma ve matbu edebi metinler sayılabilir. Bu kitap bu tür kaynakları kullanarak Londra'da, Paris'te ve İstanbul'da yaşayan fertler arasında, kökü yabancı dillerde ve uzak diyarlarda olan bilginin akışı ile nasıl bir bağ kurulduğunu keşfetmektedir.

Bu kitap öncelikle iletişimin mekaniğine odaklandığı için bu süreçte Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında dolaşan bilginin güvenilirliğine ilişkin daha geniş soruları burada ele almadım. Mesela, bu kitaba bu sürecin İstanbul'dan Avrupa'ya otantik, hakiki bilgi taşıyabildiği hakkında belki de en çarpıcı örneklerden biri ile başladım. *Turkish Secretary* kitabının 1688'de basılması ile Londra ve Parisli okurlar o devrin Osmanlı sözlü kültürüne –bu örnekte Osmanlı sarayının haremde vakit geçirmek için oynanan bir çeşit oyuna– bir erişim olanağı elde ettiler. Benzer şekilde, IV. Mehmed'in tahttan indirilişi haberlerinin tedavülüne dair bir önceki bölümde sunulan ayrıntılı döküm, İstanbul'un sözlü iletişim ağlarında hayat bulmuş gerçek, ampirik bilgiden Avrupa'da Osmanlı dünyası hakkında potansiyel olarak ne kadar çok haber üretilebileceğini gözler önüne serdi.

Gelgelelim, bu örneklerle bakarak İstanbul ve Londra arasında bilgi taşıyan bu sürecin fantezi, masal ve yanlış bilgi yayımına ne

ölçüde temel teşkil edebileceğini gözden kaçırmamalıyız. *Turkish Secretary* kitabının basılmasından birkaç sene önce, mesela, bir başka Türk memur Avrupa matbuat dünyasında arz-ı endam etmişti. Bu kişi, 1684'te Paris'te *L'Espion du Grand Seigneur et ses relations secretes envoyées au divan de Constantinople et découvertes à Paris* başlığı ile basılan bir kitapta bahsedilen sözde "casus Türk" idi.¹ Kitabın Önsöz'ünde, Cenovalı bir mülteci olan yazar Giovanni Paolo Marana okurlarına nasıl Paris'e varmasının akabinde evinin duvarları içine zulalanmış beş yüzden fazla mektup bulunduğunu açıklıyordu. Arapça yazılmışlardı ve "Türklerin İmparatorunun bir casusu" olup Paris'te tebdil gezen Mahmut adlı biri tarafından imzalanmışlardı. Mektuplar 1637'den 1682'ye değin neredeyse elli yıllık bir sürede Avrupa'da cereyan eden olayları rapor ediyordu. Marana bulduğu Arapça mektupları İtalyancaya tercüme etmiş olduğunu öne sürüyordu ve anlaşılan, proje Marana'nın İtalyanca versiyonlarının ikinci bir çeviri hamlesiyle Fransızcaya aktarılıp 1684'te basılmasıyla tamamlandı.

Turkish Secretary gibi Marana'nın eseri de zamanında aşırı rağbet gördü. Birkaç yıl içerisinde İngilizce çevirisi Londra'da basıldı.² İngilizce versiyon asıl Fransızca metnin yapısı ve içeriğine sadık kaldı. Kısa süre sonra *L'Espion du Grand Seigneur* kitabının Fransızca versiyonu ilave ciltlerle devam etti. Hatta 1690'da Marana bir düzine cildin daha sözünü vermişti. Marana'nın eseri ayrıca bir sürü taklide ilham oldu ve böylece Mahmut'un mektuplarını içeren yeni ciltler Marana'nın 1693'te ölümünden çok sonra

1 Tam künyesi: Giovanni Paolo Marana, *L'Espion du Grand Seigneur et ses relations secretes envoyées au divan de Constantinople et découvertes à Paris, pendant le regne de Louis le Grand. Traduites de l'Arabe en Italien par le sieur Jean-Paul Marana, et de l'Italien en Français par ***. Ces relations contiennent les evenemens les plus considerables de la Chrestienté et de la France, depuis l'année 1637jusques en l'année 1682* (Paris: Claude Barbin, 1684). Bir başka baskısı aynı yıl Amsterdam'da Wetstein ve Desbordes tarafından yapıldı.

2 Anonim, *Letters writ by a Turkish spy who lived five and forty years undiscovered at Paris: giving an impartial account to the Divan at Constantinople of the most remarkable transactions of Europe and discovering several intrigues and secrets of the Christian courts (especially of that of France) from the year 1637 to the year 1682/written originally in Arabick, first translated into Italian, afterwards into French, and now into English* (Londra: Henry Rhodes, 1687).

bile Paris ve Londra'da piyasaya çıkmaya devam etti. Marana'nın orijinal eserinin onsekizinci yüzyılda tamamen yeni bir tür olarak ortaya çıkacak olan şeyin ilk işareti olduğu öne sürülebilir: Avrupa başkentlerinde gizlenen yabancı casuslarca yazılmış mektuplar. Çok sonraları bu kitap –ve ardından takip eden bir sürü edisyonu– Aydınlanma Çağı tarihçilerinin ilgisini celbedecekti; onlar Montesquieu'nun *Lettres persanes* başlıklı eserinin hamurunda Marana'nın eserini gördüler.³

İnsanlar Mahmut'un mektuplarını okurken ne okuduklarını sanıyorlardı? En azından şu aşikârdır ki bazı çağdaşları Marana'nın iddialarından derhal kuşku duymuştu. Mart 1684'te kitap için değerlendirme yazısı kaleme alan Pierre Bayle şöyle diyordu: "Marana bunları Arapçadan İtalyanca'ya çevirdiğini iddia ediyor ve bunları nasıl bulduğunu pek ayrıntılı anlatıyor. Doğrusu bunun bir İtalyan hilesi (*tour d'esprit Italien*) ve zekice bir kurgu olduğundan şüphelenmeye hakkımız var."⁴ Bayle'ın bilimsel kuşkuçuluğu şöyle dursun, modern araştırmacılar eserin esrarengiz menşei hakkında spekülasyon yapmaya devam etmişlerdir.⁵ Ne var ki, bu dönemin Osmanlı istihbaratının işleyişi hakkında bildiklerimizden hareketle Marana'nın "Türk" casusunda gerçekten Türk'e dair bir şey olduğuna inanmamız için pek bir sebep yoktur. Bir kere bir Osmanlı casusunun kendisine (eğer gerçekten yazdılsa) Osmanlı Türkçesi ile yazmaları muhtemel birtakım Osmanlı memurlarına Arapça mektuplar yazıyor olacağı fikri daha en baştan hayli şüphelidir. Marana'nın –biraz Arapça bildi-

3 Robin Howells, "The Secret Life: Marana's *Espion du Grand Seigneur* (1684-86)", *French Studies* 52 (1999), 153-6, ayrıntılı bir bibliyografya ile birlikte.

4 Pierre Bayle, *Nouvelles de la république des lettres*, March 1684.

5 Bkz. Joseph Tucker, "The Turkish Spy and its French background", *Revue de littérature comparée* 32 (1958), 74-91; G. Almansi ve D. A. Warren, "Roman épistolaire et analyse historique *L'Espion turc* de G. P. Marana", *Dix-septième siècle* 110-1 (1976), 57-73; Jean-Pierre Gaudier ve Jean-Jacques Heirwegh, "Jean-Paul Marana, *L'Espion du Grand-Seigneur*, et l'histoire des idées", *Études sur le dix-huitième siècle* 8 (1981), 25-52; Joseph Tucker, "On the Authorship of the *Turkish Spy*: an état présent", *Papers of the Bibliographical Society of America* 52 (1958), 30-47; William H. McBurney, "The Authorship of the *Turkish Spy*", *PMLA* 72 (1957), 915-35; Virginia Aksan, "Is there a Turk in *The Turkish Spy*?", *Eighteenth-century Fiction* 6 (1993-1994), 201-14.

ğini iddia eden Cenevizli bir mülteci olarak– Paris’te Mahmut’un mektuplarına tesadüf etmesindeki talih de cabası.⁶

Öte yandan Bayle’a göre Marana’nın eserindeki kurmaca unsurlar okurların kitabı tümünden bir kenara atmalarını gerektirmektedir. Klasik dönem yazarları da benzer stratejilere başvurmuşlardı –Bayle, Virgil’in Ogüst’ün tarihinde Ankhises ve Volkan’ı kullanmasına atıfta bulunuyor– ve Marana da benzer şekilde XIV. Louis’nin erdemlerini öven bir methiye (*éloge*) yazmak için “bir Türk’ün ağzını” kullanmıştı. Bayle’a göre, ortaya çıkannihai ürün başarılı idi:

Bize seslenenin bir Türk mü yoksa bir Ceneviz mi olduğu bize iyi bir kitap verdikleri gerçeği karşısında o kadar da önemli değildir. Bu ilk cilt mükemmeldir (*bien agréable*): 1637’nin son aylarında ve 1638’de meydana gelen olayların çoğunun tarihini içermektedir.⁷

Bayle’ın Marana’nın eserine ilişkin kanaati bu devirde haber, güncel tarih ve kurmaca yazımı arasındaki çetrefil ilişkiyi hatırlatmamızı sağladığı içindir ki çarpıcıdır. *Turkish Spy* gibi kurmaca eserler bile yakın geçmişin açıklayıcı bir resmini sunabiliyordu. Aslında okurların pek çoğu Bayle’ın saptadığı ince “İtalyan hilesini” pekâlâ ıskalamış olabilirler. Mesela William Trumbull 1685’te tam Fransa’dan ayrılmaya hazırlanıyorken diplomat Richard Bulstrode’den bir mektup almıştı. Bulstrode Trumbull’dan Fransa’dan kendisi için birtakım kitaplar almasını rica ediyordu. Bu kitaplar arasında diplomatın “Arapçadan Fransızcaya çevrilen *L’espion du Grand Seigneur*, in 8° or 16mo künyeli

6 Osmanlı istihbaratının tarihi henüz sağlam bir çalışmaya konu olmamıştır. Öte yandan bkz. Gábor Ágoston, “Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry”, Virginia Aksan, Daniel Goffman (ed.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 75-103; V. L. Ménage, “The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486”, *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1965), 112-32; Christine Isom-Verhaaren, “An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V”, *Turcica* 28 (1996), 299-318.

7 Pierre Bayle, *Nouvelles de la république des lettres*, Mart 1684.

mektuplar” diye andığı kitap da vardı.⁸ Bulstrode’un eseri kısa ve öz biçimde tarif ediş onun bu mektupları hakiki olarak kabul edip etmediğini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Fakat Marana’nın önsözündeki ikna edici retorik hesaba katılırsa mektupların gerçekliğine inanması şaşırtıcı olmazdı. Bu bakımdan, Marana gibi yazarların kullandığı zekice araçlar Avrupa ve Ortadoğu’nun güncel tarihini yazan yazarların kullandığı geniş alet kitinin parçasıydılar. Bu bağlamda bilgi akışını hakiki veya kurmaca, otantik veya uydurma, Türk kâtip veya Türk casus gibi kategorilere ayırmak her zaman kolay değildi.

Bu dönemde her *Turkish Secretary*’ye mukabil Avrupa matbuatında soteye yatmış çok daha fazla sayıda “Türk casus” vardı. Dolayısıyla, IV. Mehmed’in tahttan indirilişi gibi siyasi haberlerin tedavülünün yanı sıra birçok tür Avrupalı okura Osmanlı İmparatorluğu’ndan kotarılıp çok daha hayaliymiş gibi pazarlanan “hakiki” bilgiler sunmaktaydılar. Bu eserler arasında insanı şaşırtacak derecede çeşitlilik gösteren başlıkların ardına gizlenmiş kitaplar vardı: “şimdiki vaziyetler”, “gerçek tarihler” ve bazen basitçe “hatıralar” Bunlar uzmanlıkları kendinden menkul kişilerce yazılmışlardı; bu uzmanlar otoritelerini duruma göre dil becerilerine, kişisel gözleme, dünyayı gezmelerine, gizli yazmalara olan erişimlerine ve hatta Osmanlı dünyasından yazıştıkları insanlardan ve bilgi kaynaklarından topladıkları bilgiye dayandırmaktaydılar. Okurun bakış açısından Sultan IV. Mehmed hakkında bir roman resmi saray tarihçisinin eserinden yararlanıyor olabilir ve bu da *Gazette de France*’daki bir anekdota bağlanabilirdi. Burada karşımızda olan, Osmanlı İmparatorluğu hakkında birbiriyle bağlantılı hikâyeler alemidir –okurun bir soğanı soyar gibi katman katman keşfedebileceği bir alem. Bu matbu eserler sırf masal olmanın ötesinde Osmanlı İmparatorluğu’na asla seyahat edemeyecek olan okurlar için bir bilgi kaynağı işlevi gördüler. Bu yüzden kural tanımaz matbu metinler dünyasının bu kitapta tasvir edilen sözlü ağlar ve mektup ağları ile nasıl bir etkileşim içinde olduğu ileriki araştırmalarla mutlaka ortaya konulmalıdır. Ancak bu şekilde süreç meselesinin ötesine bakmaya başlayabilir

8 Bulstrode’dan Trumbull’a mektup, yakl. Eylül 1686, *HMC Downshire*, 1: 221; krş. BLAdd. MS 72525, vr. 84.

ve Avrupalıların Osmanlı dünyası hakkında ne bildiklerine ve nasıl bildiklerine tesir eden bilgi akışının gerçek sonuçlarını anlama çabasına girişebiliriz.

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu gibi uzak ve “matbaasız dünyalar”ın bile onyedinci yüzyıl Avrupası’nda şekillenmeye başlayan el yazılı ve matbu iletişim sistemine mühim açılardan entegre olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak bu kitap, kitabın tarihinin sınırlarını, erken modern devirde haber ve iletişim üzerine gelişen tarihyazımına Osmanlı İmparatorluğu’nu da ekleyecek şekilde genişletmeyi amaçlamaktadır. Entelektüel ve kültürel tarihçilerin gitgide fark ettiği gibi uzak diyarlardan gelen bilgi Avrupalı okurların eline fertlerin, mektupların ve kitapların oluşturduğu devasa ağlardan süzülerek ulaşıyordu. Bu süreçlerin, mesela, Avrupa’nın Yeni Dünya’yı kavramasında merkezi bir rol üstlendiği uzunca bir süredir kabul görmektedir, ama aynı süreçler İslami Doğu gibi çok daha eski dünyalar hakkındaki bilgi dolaşımında da etkiliydi. İletişim tarihçileri bilginin farklı iletişim araçları arasında boydan boya dolaştığını vurgulamakta haklılar; gelgelelim bu kitap bilgi dilsel sınırların ötesine geçtiğinde ortaya çıkan eş zamanlı iletişim sürecine de dikkat çekmektedir. Bilhassa, 4. Bölümde gördüğümüz gibi, sefaret sekreterleri, gezgin doktorlar ve becerikli tercümanlar İstanbul, Londra ve Paris’te bilginin diller arasında seyahatine katkıda bulunmuşlardı. Bu itibarla, bu şahıslar erken modern “iletişim devreleri”nde anahtar araçlardı ve İstanbul, Londra ve Paris’teki daha geniş bilgi akışının kalbinde onların gündelik hayattaki bilgi alışverişleri yer alıyordu. Şayet kitabın tarihi erken modern Avrupa’nın sınırlarının ötesine geçecek ve gerçek manada iletişimin küresel tarihine evrilecek ise tarihçilerin erken modern devrin iletişimini anlamlandırmak için kullandıkları modellere bu bilgi akışını da eklemek gerekmektedir.

William Trumbull örneğinden bir adım geriye giderek, bilgi akışının gücüne daha fazla dikkat sarf edersek geçmişe dair vizyonumuz nasıl değişir? Bu kitap bu soruya en az üç cevap önermeye çalışmıştır ve hepsi de sadece küresel tarihe değil, daha genel olarak tarihçilerin geçmişi nasıl düşünüp yazdıklarına da ilişkindir. İlk olarak, seyahat, savaş ve hac gibi mefhumlardan kaynaklanan

bilgi alışverişinin yanı sıra bilgiyle karşılaşmalarımızı karşılaşma “modları” olarak kabul etmek suretiyle toplumun daha geniş bir kesimini “küresel değiş tokuşlar” incelemesine entegre etmek mümkün hale gelir; böylece, kültürel karşılaşmalar incelemesinin sınırlarını hiç seyahat etmemiş insanları da kapsayacak şekilde genişletebiliriz. İkinci olarak, erken modern dünyaya iletişim prizmasından bakarak küresel değiş tokuşların tarihini, ayrı ayrı toplumlar, onların popüler kültürleri ve dini inançları hakkında önceden bildiklerimizle ilişkilendirebiliriz. Uzak toplumları bilme yolları önceden mevcut fikirler ve tutumlardan oluşan bir iskelet üzerinde veya John Elliott’ın zamanında farklı bir bağlamda değindiği gibi bireylerin “zihinsel yükler”iyle vücut bulmuştur.⁹ Bu olgunun zaman ve mekâna göre nasıl çeşitlilik gösterdiğini keşfetmek için bağlantılılık hakkındaki anlayışlarımıza incelik katabiliriz. Nihayet, gündelik iletişime yoğunlaşan bir yaklaşım bugün yaşadığımız 24-saat haber döngüsü ve kesintisiz medya çağının çok öncesinde ses kliplerinin, anekdotların ve hikâyelerin gücünü bize hatırlatmaktadır. Erken modern dünyada iletişim ağları karşılaşma modları işlevi gördüler ve hatta hikâyelerin en tuhafları bile uzak komşularına bir bakış atmak isteyen insanlar için güçlü ve dokunaklı bilgi kaynakları haline geldiler. İster Türk kâtipler olsun ister Türk casuslar, araştırmacılar bu hikâyeleri ciddiye almak zorundadır, zira bunlar Osmanlı İmparatorluğu hakkında olduğu kadar erken modern dönem Avrupa’sı hakkında da çok şey anlatırlar. Ayrıca, bu iki dünyayı günümüzde çoktan unutulmuş şekillerde birbirine bağlayan etkileşimlerin ve değiş tokuşların değişken ritmini de gözler önüne sererler.

9 J. H. Elliott, *The Old World and the New, 1492- 1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 2. baskı), 6.

Yazmalar ve Arşivler

The British Library, Londra

The Trumbull Papers (Trumbull Evrakı)

- Add. 34799 "Memorials of my embassy in Constantinople" (İstanbul elçiliğine dair hatırat)
- Add. 52279 William Trumbull'ın güncesi, 1684-1692
- Add. 72525-72530 Trumbull'a gelen mektuplar, 1685-1692
- Add. 72550 İstanbul'daki takrirler ve evrak
- Add. 72551 Takrirler ve evrak, Türkçe ve Arapça asıllarıyla
- Add. 72552 Osmanlıca mektuplar ve belgeler
- Add. 72553 İstanbul'daki takrirler ve evrak
- Add. 72554 İstanbul'daki takrirler, havadis kâğıtları ve evrak
- Add. 72555 İstanbul ikameti esnasındaki olayların anlatısı
- Add. 72556 Genel kullanım amaçlı defter
- Add. 72557 Genel kullanım amaçlı defter
- Add. 72558 İngiliz sefareti kaçırlara kayıtları, 1687-1692
- Add. 72559 Kapitülasyonların notlandırılmış sureti
- Add. 72560 La Haye'in mektupları (1665) ve Briot'nun *Present State* (1670) çevirisi
- Add. 72561 Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sinin İngilizce çevirisi
- Add. 72562 Levinus Warner mektupları koleksiyonu
- Add. 72589-72592 Name defteri, 1686'dan 1692'ye
- Add. 72595-72601 İngiltere, Paris ve Avrupa'dan havadis kâğıtları, 1683-1705
- Add. 72610 Doğu Akdeniz Kumpanyası kuruluş bildirgesinin notlandırılmış sureti

Add. 72614	Evrak (Doğu Hindistan Ticareti konulu rapor da dahil)
Add. 72615	Katolik ilim adamları ve Jakobitler hakkında istihbarat
Add. 72619	Trumbull ailesi yemek tarifi defteri
Add. 72620	Kütüphane kataloğu, yıl. 1717
Diğer:	
Add. 22910-22912	Doğu Akdeniz Kumpanyası din işleri görevlisi John Covell'in günceleri
Add. 10130	Doğu Akdeniz Kumpanyası sekreteri Thomas Coke'un güncesi
Stowe 219-220	Lord Chandos'un name defteri, 1681-1686

The National Archives, Londra

SP 105/155	Doğu Akdeniz Kumpanyası mahkemesinin zabıt defterleri, 1685-1699
SP 105/209	Doğu Akdeniz Kumpanyası emir kayıtları, 1662-1727
SP 110/55	Kançılarya kayıtları, Halep, 1650-1659
SP 110/56	Kançılarya kayıtları, Halep, 1660-1665
SP 110/88	William Trumbull'ın Türkçe mektuplar defteri, 1687-1691
SP 105/216	İngiliz tüccarlarla ilgili Osmanlı fermanlarının defteri, 1678-1717
SP 105/201	James Rycout'nun takrirler defteri, sekreter, 1692-1701
SP 105/174	Kançılarya kayıtları, İstanbul, 1648-1651
SP 105/175	Kançılarya kayıtları, İstanbul, 1656-1668
SP 105/176	Kançılarya kayıtları, İstanbul, 1675-1679
SP 105/177	Kançılarya kayıtları, İstanbul, 1693-1699
SP 105/178	Kançılarya kayıtları, İstanbul, 1701-1707
SP 105/217b	Thomas Coke'un istifa mektubu, 3 Haziran 1674
SP 97/17-20	İstanbul elçilerinin gönderileri, 1641-1697
PROB 32/46/109	Thomas Coke'un terekəsi, 28 Kasım 1704

Bibliothèque nationale de France, Paris

Fr. 7162-7175	Girardin'in İstanbul güncesi, 1685-1688
Fr. 7176	Gravier d'Ortières'in XIV. Louis'ye raporu
Fr. 7890	Mackay'e ait Girit kuşatması güncesi
Fr. 10655-10656	Nointel'in mektupları
Fr. 10657	Kudüs'teki kutsal mekânlar meselesi hakkında takrir
Fr. 11322	Girit kuşatması hakkında rapor

Fr. 14165	Girit kuşatması hakkında rapor
N.a.f. 3169	Marquis de Nointel'in (Charles-François Olier) kütüphane kataloğu
N.a.f. 4997	"Description du Serrail"
N.a.f. 4688	Girardin'in 1687'de gönderdiği yazma üzerine notlar
N.a.f. 7460	Renaudot'nun Doğu Hristiyanlığı hakkında belgeleri
N.a.f. 7487	Nointel'in İstanbul yolculuğunun raporu
N.a.f. 7506	Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi hakkında takrir
N.a.f. 9183	Edouard de La Croix'ya ait sünnet töreni tasviri

Archives nationales de France, Paris

A.E. BI 368-377 İstanbul'dan tahrirat, 1668-1700

Archives de la Ministère des Affaires Etrangères (Quai d'Orsay), Paris

Correspondance politique, Turquie, 1661-1688

The Church of St Peter and Paul, İstanbul

Kilise kayıtları, 17. yüzyıl, numaralandırılmamış

Matbu Birincil Kaynaklar

A. B. *A Letter to a friend being an historical account of the affairs of Hungary, more particularly relating to Buda and how treacherously it was surpized by Solyman the Magnificent from the Christians Anno 1541 as also an account of the late siege anno 1684.* Londra: W. Davis, 1684.

Anonim. *Strange and Miraculous Newes from Turkie. Sent to our English Ambassadour ... at Constantinople. Of a woman which was seen in the firmament with a book in her hand at Medina Talnabi where mahomets tombe is. Also severall visions of armed men appearing in the ayre ... with a propheticall interpretation made by a mahumetan priest, who lost his life in the maintenance thereof.* Londra: Hugh Perrey, 1642.

Anonim. *Newes from the Great Turke. A blasphemous manifestation of the Grand Seignior of Constantinople, against the Christians, of his entrance into Christendome, and the particulars of his great armie. As it was sent to a merchant of note in London. All faithfully translated out of the Italian and French copies.* Londra: John Handcock, 1645.

Anonim. *A true relation of what passed in Constantinople about the deposing of Sultan Hibraim and the crowning of his son Sultan Mehmet in his place.* Londra, 1649.

- Anonim. *A relation of the siege of Candia from the first expedition of the French forces under the command of M. de La Fucillade, Duke of Roan-
nez, to its surrender, the 27th of September, 1669.* Londra: T. Williams
and I. Starkey, 1669.
- Anonim. *A True and Perfect List of All the Forces sent by His Most Christian
Majesty, aboard His Men of Warr and Gallies, upon the Expedition for
the Relief of Candia this Present Year, 1669.* Londra: T. Newcomb in the
Savoy, 1669.
- Anonim. *Traslado fidedigno, y copia de una carta, que escrivió el Embaxa-
dor de Francia, que assiste en Constantinopla corte del Gran Turco, al
que reside en la villa, y corte de Madrid del Rey Christianissimo, en que
le da cuenta de las novedades que ay en la Turquía desde el año passado
hasta el presente que admiran, y suspenden pou singulares, y estupen-
dos.* Cadiz: Juan Bexarano, 1672.
- Anonim. *A letter from one of the principal officers of the Grand Vizir, writing
to a pacha, concerning the business of Monsieur Guilleragues.* Londra:
Richard and Jacob Tonson, 1677.
- Anonim. *Le miroir de l'empire Ottoman, ou l'état présent de la cour & de la
milice du Grand Seigneur avec une description toute particulière de la
manière de vivre des Turcs et un récit de ce qui s'est passé de considé-
rable pendant la guerre des Turcs en Pologne & en Ukraine jusqu'en 1677.*
Paris: Claude Barbin, 1678.
- Anonim. *Relation véritable de ce qui s'est passé à Constantinople avec M.
de Guilleragues, ambassadeur de France, ou on montre clairement les
bévues de la Gazette de Paris.* Chios [Paris]: P. de Touche, 1682.
- Anonim. *A defiance and indiction of war sent by Sultan Mahomet IV to Le-
opold, Emperour of Germany, whereby he does determine the confusion
and ruin of the Empire, and of the princes of Christendom, and the dest-
ruction of Vienna the Imperial City.* Londra: A. Banks, 1683.
- Anonim. *A letter from an eminent merchant in Constantinople to a friend in
London: giving an exact relation of the ... cavalcade of Sultan Mahomet
the Fourth, ... as he marched out of Constantinople for the invasion of
Christendome, and the siege of Vienna.* Londra: A. Jones, 1683.
- Anonim. *Nuova e vera relazione della vittoria hauuta delle due galere del
Serenissimo Gran Duca di Toscana contro una galeotta e due bergantini
di Turchi.* Roma: Antonio Gramignani, 1683.
- Anonim. *Relation de tout ce qui s'est passé en Allemagne depuis la descente
des Turcs en Hongrie jusques à la levée du siège de Vienne.* Cologne: Ja-
cques Le Jeune, 1683.
- Anonim. *A true and exact relation of the great victory obtained by General
Schults over Count Teckely in the Upper Hungaria, on the 20th of Sep-*

temb. 1684, together with an account of the battle between the Duke of Lorraine and the Serasquier Bassa before Buda. Londra: Thomas Snowden, 1684.

Anonim. *A description of Buda, in its ancient and present state with an exact and compleat account of the siege thereof, began by the Duke of Lorraine, July 14 1684, and continued by him and the elector of Bavaria, till November the first, at which time the siege was raised.* Londra: William Benbridge, 1685.

Anonim. *A true and exact relation of the imperial expedition in Hungaria, in the year 1684 wherein is contained an impartial and full account of the siege and defence of the city of Buda, as also the most remarkable actions from day to day of the Elector of Bavaria, with an accurate delineation of the aforesaid siege, collected and brought together with great care by a chief military officer there.* Londra: R. Taylor, 1685.

Anonim. *A form of prayer and thanksgiving to Almighty God for the prosperity of the Christian arms against the Turks and especially for taking the city of Buda, to be used publickly on Sunday the twelfth of September in His Majesties free chappel of St. Georges Windsor, in the collegiate church of St. Peters Westminster and in the parish-church of St. Mary le Bowe in the city of London.* Londra: Charles Bill, Henry Hills, and Thomas Newcomb, 1686.

Anonim. *An historical description of the glorious conquest of the city of Buda, the capital city of the kingdom of Hungary, by the victorious arms of the thrice illustrious and invincible Emperor Leopold I, under the conduct of His Most Serene Highness, the Duke of Lorraine, and the Elector of Bavaria.* Londra: Robert Clavel, 1686.

Anonim. *A particular account of the taking of Buda on the second of September, by the imperial and auxiliary forces, &c.* Edinburgh: The heir of Andrew Anderson, 1686.

Anonim. *A brief discourse of the most assured ways and means to ruine and pull down the vast monarchy of the Ottoman princes, written by a judicious gentleman, who for above twenty years resided at the Turkish Port, being there employ'd by a great prince, as his ambassador, also an historical and political discourse of the war in Hungary, together with the battles of Kermain and Saint Gottard between the Turks and the Christians who there defeated them with the articles of the last peace, between Leopold the Most August Emperour of the Romans, and Mahomet the present Sultan of the Turks, anno 1664.* Çev. Anonim. Londra: J. Heptinstall for B. Aylmer, 1687.

Anonim. *A letter sent by the grand visier to the Duke of Lorraine, in his camp at Zaluock, on the eighteenth of September 1687 in which he earnestly entreats for peace.* Londra, 1687.

Anonim. *A perfect relation of the most glorious and entire victory obtain'd by the Christian army (under the conduct of the D's of Lorain and Bava-ria) over the whole Turkish forces near Darda, taking all their baggage and canon brought by express to His Excellency the Spanish ambassa-dor, August the 20th, 1687.* Edinburgh: The heir of Andrew Anderson, 1687.

Anonim. *A true relation of the great victory obtained by the Christian army over the Turks near the mountain Harsan in the neighbourhood of Syc-los from the camp of Electoral Highness of Bavaria near Barnowar the 14th of August 1687.* Londra: Samuel Carr, 1687.

Anonim. *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs.* Paris: Charles Os-mont, 1689.

Anonim. *Histoire des empereurs Ottomans, contenant tout ce qui s'est passé de plus remarquable sous leurs règnes, particulièrement sous celui de Mahomet IV dépossédé avec l'élévation de Soliman III sur le trône.* Brük-sel: Jean Leonard, 1689.

Anonim. *The intrigues of the French king at Constantinople to embroil Ch-ristendom, discovered in several dispatches past betwixt him and the late Grand Seignior, Grand Vizier, and Count Teckily, found among that Count's papers with some reflections upon them.* Londra: Dorman Newman, 1689.

Anonim. *Relation de la bataille donnée le 29 & le 30 d'Aout 1689, près Gra-bouez & Pattachin en Servie, entre l'armée Impériale sous le commande-ment de S. A. le Prince de Bade, et l'armée Turque sous celui du Seraskier Arap Bassa.* Paris, 1689.

Baudier, Michel. *Inventaire de l'histoire generale des Turcz ou sont desc-riptes les Guerres des Turcz leurs conquestes, seditions, et choses re-marquables, tant aux affaires qu'ilz ont eu contre les Chrestiens, comme Grecz, Hongres, Polonois, Bulgares, Moldaves, Transsylvains, Valaques, Sclavons, Venitiens, Espagnols, Chevaliersw de Rhodes, et de Malte, que contre Les Infidelles, comme Tartares, Perses, Aegiptiens, Arabes, et aut-res, depuis l'an 1300 jusquees en année 1617. Tirée de Chalcondile Athe-nien, Paul Jove, Leonclavius, Lonicerus et aultres par le Sr Michel Bau-dier du Languedoc avec la mort, et belles actions de plusieurs Chevaliers de Malte, et aultres Gentilhommes, et Seigneurs Francois, par cy devant obmis, adjoutez par le mesme auteur.* Paris: Sebastien Chappelet, rue St Jacques a l'Olivier, 1617.

Bayle, Pierre. *Nouvelles de la République des Lettres.* Amsterdam, 1684-1690.

Bellon, Peter. *Two New Novels. I. The Art of making Love without speaking, writing or enterview of the lovers. II. The Fatal Beauty of Agnes de Castro;*

- taken out of the history of Portugal.* Fransızcadan çev. P. B. G. (P. Bel-lon). Londra: Richard Bently, 1688.
- Bendish, Thomas. *A brief narrative and vindication of Sir T. Bendish Knight and Baronet, Ambassador with the Grand Seigneur; in defence of himself, in the matter concerning Sr. Henry Hyde, for the said embassy, who arrived at Constantinople the 9th of May, and departed for England about the end of August 1650.* Londra, 1660.
- Bobovius, Albertus. *Topkapi: Relation du sérail du Grand Seigneur.* Ed. Annie Berthier, Stéphane Yerasimos. Paris: Sindbad, 1999.
- Boppe, A., ed. *Journal et correspondance de Gedoy "le Turc," consul de France à Alep, 1623-1625.* Paris: Typographie Plon-Nourrit, 1909.
- Brennan, Michael G., ed. *The Travel Diary of Robert Bargegrave, Levant Merchant, 1647-1656.* Londra: Hakluyt Society, 1999.
- Bresche, Pierre de. *Mémoires et instructions Chrestiennes, sur le sujet des missions étrangères, & particulièrement de celles qui se font en Turquie, & autres pays de Levant.* Paris: Pierre de Bresche, 1644.
- Brown, Edward. *A brief account of some travels in divers parts of Europe, viz. Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli, through a great part of Germany, and the Low-Countries, through Marca Trevisana, and Lombardy on both sides of the Po, with some observations on the gold, silver, copper, quick-silver mines, and the baths and mineral waters in those parts, as also, the description of many antiquities, habits, fortifications and remarkable places.* Londra: Benjamin Tooke, 1685.
- Bruno, P., ed. *Ambassadeurs de France et capucins français à Constantinople au XVIIe siècle d'après le Journal du P. Thomas de Paris, Etudes franciscaines.* Paris, 1913.
- Burbury, John. *A relation of a journey of Lord Henry Howard from London to Vienna and thence to Constantinople in the company of Count Lesley.* Londra: T. Collins, I. Ford, and S. Hickman, 1671.
- Cantemir, Dimitrie. *The history of the growth and decay of the Othman Empire.* Ed. Nicholas Tindal. Londra: James, John, and Paul Knapton, 1734.
- Carlingford, Francis Taaffe. *Count Taaffe's letters from the imperial camp to his brother the Earl of Carlingford here in London giving an account of the most considerable actions, both before, and at, the raising of the siege at Vienna, together with several remarkable passages afterward, in the victorious campagne against the Turks in Hungary, with an addition of two other letters from a young English nobleman, a volunteer in the imperial army.* Londra: T. B. for William Abbingdon, 1684.
- Chelebi, Kâtip. *The Balance of Truth.* Ed. Geoffrey Lewis. Londra: George Allen & Unwin, 1957.

- Chaloner, Thomas. *A true and exact relation of the strange finding out of Moses his tombe, in a valley neere unto Mount Nebo in Palestina. With divers remarkable occurrences that happened thereupon, and the severall judgements of many learned men concerning the same. Communicated by a Person of Quality residing at Constantinople*. Londra: J. G. for Richard Lowndes, 1657.
- Chamberlayne, Edward. *The present state of England containing I. an account of the riches, strength, magnificence, natural production, manufactures of this island, with an exact catalogue of the nobility, and their seats, &c., II. the trade and commerce within it self, and with all countries traded to by the English, as at this day established, and all other matters relating to inland and marine affairs*. Londra: William Whitwood, 1683.
- Chardin, John. *Le couronnement de Soleimaan troisième, roy de Perse, et ce qui s'est passé de plus mémorable dans les deux premières années de son règne*. Paris: Claude Barbin, 1671.
- Chardin, John. *Histoire des grands vizirs Mahomet Coprogli Pacha et Achmet Coprogli Pacha, celle des trois derniers Grands Seigneurs, de leurs Sultanes, & principales favorites, avec les plus secrettes intrigues du Sérail et plusieurs autres particularitez des guerres de Dalmatie, Transilvanie, Hongrie, Candie, & Pologne, avec le plan de la bataille de Cotzchin*. Paris: Estienne Michallet, 1676.
- Chardin, John. *Bibliotheca Chardiniana, or a catalogue of books, in all faculties, being the remains of Sir John Chardin's library*. Londra: James Levi, 1713.
- Chardin, John. *Du bon usage du thé et des épices en Asie: Réponses à Monsieur Cabart de Villarmont*. Ed. Ina Baghdiantz McCabe. Paris: Inventaire, 2002.
- Chaumont, Alexandre de. *A new letter concerning the Jewes, written by the French Ambassador, at Constantinople, to his brother the French Resident at Venice. Being a true relation of the Proceedings of the Israelites, the wonderful miracles wrought by their prophet, with the terrible judgements that have fallen upon the Turks*. Londra: Robert Boulter, 1666.
- Cigala, Jean Michel de. *Histoire de Mehemet Bei, aujourd'hui nommé J. M. de Cigala, Prince du Sang Imperial des Ottomans*. Paris, 1668.
- Coke, Thomas. *A true narrative of the great solemnity of the circumcision of Mustapha*. Londra: William Crook, 1676.
- Coljer, Justinus. *Journal de Monsieur Colier resident à la Porte pour Messieurs les Etats Generaux des Provinces Unies*. Çev. Vincent Minutoli. Cenevre: I. H. Widerhold, 1671.

- Courcillon, Philippe de, Marquis de Dangeau. *Journal du marquis de Dangeau*. 19 c. Paris: Firmin Didot, 1854-1860.
- Covel, John. *Extracts from the Diaries of Dr. John Covel, 1670-1679*. Ed. J. Theodore Bent, *Early Voyages and Travels in the Levant*. Londra: The Hakluyt Society, 1893.
- D. L. C., Sieur. *Le langage muet, ou l'art de faire l'amour sans parler, sans écrire & sans se voir*, Middelbourg: Gilles Horthemels le Jeune, 1688.
- D'Arvieux, Laurent. *Mémoires du Chevalier d'Arvieux, contenant ses voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Egypte & la Barbarie recueillis de ses mémoires originaux, & mis en ordre, avec des réflexions*. Ed. Jean-Baptiste Labat. Paris: C. J. B. Delespine, 1735.
- Davis, E. J., ed. *Osmanli Proverbs and Quaint Sayings*. Londra: S. Low, Marston & Co., 1898.
- D'Ohsson, Ignatius Mouradgea. *Tableau général de l'empire othoman: divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation Mahométane, l'autre, l'histoire de l'empire Othoman*. Paris: Firmin Didot, 1788-1820.
- Donneau de Visé, Jean. *Relation du siège de Vienne*. Paris: C. Blageart, 1684.
- Donneau de Visé, Jean. *Histoire du siège de Bude*. Paris: G. de Luyne and T. Girard, 1686.
- Donneau de Visé, Jean. *Ambassades de M. le Comte de Guilleragues et de M. Girardin auprès du Grand Seigneur, avec plusieurs pieces curieuses tirées des mémoires de tous les Ambassadeurs de France à la Porte, qui font connoître les avantages que la religion, & tous les princes de l'Europe ont tiré des Alliances faites par les François avec Sa Hautesse*. Paris: G. de Luines, T. Girard, Michel Guerot, 1687.
- Donneau de Visé, Jean. *Défaite des armées othomanes par les armées chrétiennes en Hongrie et dans la Morée avec la prise de plusieurs places sur les infidèles*. Paris: Michel Guerot, 1687.
- Donneau de Visé, Jean. *Histoire de Mahomet IV dépossédée*. Amsterdam: Pierre Brunel, 688.
- Donneau de Visé, Jean. *Histoire de Soliman troisième*. Amsterdam: Pierre Brunel, 1688.
- Dreux, Robert de. *Voyage en Turquie et en Grèce*. Ed. Hubert Pernot. Paris: Les Belles Lettres, 1925.
- Du Vignau, sieur des Joanots. *L'état présent de la puissance ottomane, avec les causes de son accroissement et de sa décadence*. Paris: Daniel Horthemels, 1687.
- Du Vignau, sieur des Joanots. *Le secrétaire turc, contenant l'art d'exprimer ses pensées, sans se parler et sans s'écrire, avec les circonstances d'une aventure Turque, & une relation tres- curieuse de plusieurs particuli-*

tez du serrail qui n'avoient point encore esté sceues, par M. Du Vignau, Ecuyer Sr de Joanots, cy-devant Secretaire d'un Ambassadeur de France à la Porte. Paris: Michel Guerout, 1688.

Du Vignau, sieur des Joanots. *A new account of the present condition of the Turkish affairs, with the causes of the decay of the Ottoman power, of their wars with the present emperor, &c, and the facility the Christian princes now have of retaking Constantinople, according to a prophecy of the Turks themselves. Together with several notable remarks upon the late insolence of the army, of their deposing Mahomet IV (who had reigned eight and forty years) and setting his younger brother in his seat. To which is prefixed, the effigies of this new emperor, Solymán the Third, by a person of quality, who long resided amongst them, and is lately returned home.* Çev. Anonim. Londra: Randal Taylor, 1688.

Du Vignau, sieur des Joanots. *The Turkish secretary, containing the art of expressing ones thoughts, without seeing, speaking, or writing to one another with the circumstances of a Turkish adventure, translated by the author of the Monthly Account.* Çev. John Phillips. Londra: John Hindmarsh and Randal Taylor, 1688.

Echard, Laurence. *The Gazetteer's, or Newsman's Interpreter: Being a geographical index of all the Considerable Cities, Patriarchships, Bishopricks, Universities, Dukedoms, Earldoms, and such like; Imperial and Hance Towns, Ports, Forts, Castles, &c. in Europe ... of special use for the true understanding of all modern histories of Europe, as well as the present affairs; and for the conveniency of cheapness and pocket-carriage, explained by abbreviations and figures.* Londra: Thomas Salusbury, 1692.

Evelyn, John. *The history of the three late famous impostors, viz. Padre Otomano, Mahomed Bei, and Sabatai Sevi.* Londra: Henry Herringman, 1669.

Evelyn, John, Jr. *The history of the grand visiers, Mahomet, and Achmet Coprogli, of the three last Grand Signiors, their sultanas and chief favourites, with the most secret intrigues of the Seraglio, besides several other particulars of the wars of Dalmatia, Transylvania, Hungary, Candia, and Poland.* Londra: Henry Brome, 1677.

Febvre, Michele, [Jean-Baptiste de Saint-Aignan]. *L'état présent de la Turquie.* Paris: Edme Couterot, 1675.

Febvre, Michele, [Jean-Baptiste de Saint-Aignan]. *Théâtre de la Turquie.* Paris: Edme Couterot, 1682.

Finch, Heneage. *A narrative of the success of the voyage of the Rt. Hon. H. F ... His Majesties Ambassadour Extraordinary to the ... Sultan Mamet Han, Emperour of Turkey, from Smyrna to Constantinople; his arrival*

- there, the manner of his entertainment and audience with the Grand Visier and Grand Seignior. Londra: I. R., 1661.
- Fox, George. *An Answer to the Speech or Decalration [sic] of the Great Turk, Sulton Mahomet, Which He Sent to Leopold Emperor of Germany*. Londra: A. Sowle, 1688.
- Galland, Antoine. *La mort du Sultan Osman, ou le rétablissement de Mustapha sur le throsne, traduit d'un manuscrit Turc, de la Bibliothèque du Roy*. Paris: Claude Barbin, 1678.
- Goldie, Mark, ed. *The Entning Book of Roger Morrice 1677-1691*. 4 c. Woodbridge: The Boydell Press, 2007.
- Göllner, Carl. *Turcica: Die europäischen Turkendrucke des XVI. Jahrhunderts*. 3 c. Bükreş: Editura Academiei RSR, 1961.
- Grémois, Jean-Pierre, ed. *Voyages en Turquie, 1675-1677*. Paris: P. Lethiellieux, 1998.
- Hardy, Nathaniel. *The safest convoy, or the strongest helper, declared in a valedictory sermon before the Rt. Hon. Sir Thomas Bendish, his Majesties Ambassadour at Constantinople*. Londra: Nathanael Web and William Grantham, 1653.
- Heffernan, Teresa ve Daniel Quinn, ed. *The Turkish Embassy Letters*. Toronto: Broadview, 2013.
- Higgon, Thomas. *The history of Isuf Bassa, Captain General of the Ottoman army at the invasion of Candia*. Londra: Robert Kettlewell, 1684.
- Hitzel, Frédéric, ed. *Osman Agha de Temechvar, prisonnier des infidèles: Un soldat ottoman dans l'empire des Habsbourg*. Paris: Sindbad, 1998.
- Holloway, William. *A relation of the late siege and taking of the city of Babylon by the Turke. As it was written from thence by Zarain Aga, one of his captaines, to Caymaran (his brother) viceroy in Constantinople. Translated out of the Turkish into the Italian language by the drugerman to the State of Ragouza*. Londra: N. Butter and N. Bourne, 1639.
- Jant, Jacques de. *L'histoire du Prince Osman, fils du Sultan Ibrahim, Empereur des Turcs, et frere de Mahomet IV à present regnant, depuis nommé le P. Dominique-Othoman, de l'Ordre des Freres Prescheurs, où est décrit le combat naval des Chevaliers de Malthe, les intrigues du serail & de la Porte, au sujet de la sultane & de son fils, et l'histoire du Sultan Jacaya, avec un abregé de l'histoire des Turcs jusqu'à present*. Paris: Estienne Loyson, 1670.
- L.B.D.E.D.E *La cour de France turbanisée et les trahisons demasquées*. Cologne: Pierre Marteau, 1686.
- La Croix, Edouard, Sieur de. *Mémoires du Sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople contenans diverses relations très-curieuses de l'Empire Othoman*. Paris: La Veuve A. Cellier, 1684.

La Croix, Edouard, Sieur de. *Le langage müet, ou l'art de faire l'amour sans parler, sans écrire & sans se voir*. Middelburg: Gilles Horthemels le Jeune, 1688.

La Croix, Edouard, Sieur de. *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*. La Haye: Jacques Garrel, 1689.

La Croix, Edouard, Sieur de. *La Turquie Crétienne sous la puissante protection de Louis Le Grand contenant l'état présent des nations & des eglises Grecque, Arménienne, & Maronite, dans l'Empire Otoman*. Paris: P. Hérissant, 1695.

La Croix, Edouard, Sieur de. *An account of the Turks wars with Poland, Muscovy and Hungary, containing a very particular relation of several material transactions, omitted both in Mr. Knolles's and Sir P. Ricaut's History, and Mr. Savage's, and Mr. Jones's Abridgments, which may therefore serve as an appendix to either*. Çev. Chaves. Londra: J. King, 1711.

La Croix, Edouard, Sieur de. *L'art de faire l'amour, sans parler, sans écrire, & sans se voir*. Amsterdam: Pierre Mortier, t.y.

La Riviere, Mary de (Mrs. Manley). *The royal mischief, a tragedy*. Londra: R. Bentley, F. Saunders, and J. Knapton, 1696.

Langles, M., ed. *Relation de Dourry Efendy, ambassadeur de la Porte Othomane auprès du roi de Perse, traduite du turk et suivie de l'extrait des voyages de Pétis de la Croix, rédigé par lui-même*. Paris: Ferra, 1810.

Le Noble, Eustache. *Abra-Mulé, or a true history of the dethronement of Mahomet IV, written in French by M. Le Noble, made English by J. P.* Londra: Robert Clavel, 1696.

Le Noble, Eustache. *Abra-Mulé, ou l'histoire du déthronement de Mahomet IV, troisième nouvelle historique*. Amsterdam: André de Hoogenhuisen, 1695.

Lomas, S. C., Francis Lawrance Bickley, Sonia P. Anderson, ed. *Report on the Manuscripts of Allan George Finch, Esq., of Burley-on-the-Hill, Rutland*. 5 c. Londra: H.M.S.O., 1913-2004.

Lutfallah, Ahmad ibn, Munajjim Bashi. *Kitāb Jāmi' al-duwal li-munajjim bāshi Ahmad Dah Dah: qism salātīn Al 'Uthmān ila sanat 1083 H.* Beyrut: el-Şafak, 2009.

M. B. *Learne of a Turke, or instructions and advice sent from the Turkish Army at Constantinople to the English army at London by M. B. one of the attendants of the English agent there*. Londra, 1660.

Marana, Giovanni Paolo. *L'espion du grand seigneur, et ses relations secrètes envoyées au divan de Constantinople et découvertes à Paris, pendant le règne de Louis le Grand, traduites de l'Arabe en Italien par J. P. Marana, et de l'Italien en François par ****. 2 c. Paris: Claude Barbin, 1684-1686.

- Marsh, Henry. *A new survey of the Turkish Empire and government in a brief history deduced to this present time, and the reign of the now Grand Signior Mahomet the IV, the present and XIV Emperour, with their laws, religion, & customs, as also an account of the siege of Newha-usel*. Londra: James Cottrel for Henry Marsh, 1663.
- Mascellinus, Joannes. *Artis Medicae*. Viyana, 1673.
- Mezeray, François-Eudes. *Histoire générale des Turcs, contenant l'histoire de Chalcondyle, traduite par Blaise de Vigenaire avec les Illustrations du mesme Auteur et continuée jusques en l'an M. DC. XII. par Thomas Artus, et en cette édition, par le Sieur de Mezeray, jusques en l'année 1661. De plus, l'histoire du Serail par le Sieur Baudier. Les Figures et Descriptions des Principaux Officiers et autres Personnes de l'Empire Turc, par Nicolai. Les Tableaux Prophe-tiques sur la Ruine du Mesme Empire, et la traduction des annales des Turcs, pièce très nécessaire pour l'intelligence de tout le corps de cette Histoire, mise du Latin en François, par ledit Sieur De Mezeray*. Paris: Augustin Courbé, dans la petite Salle du Palais a la Palme, 1662.
- Mezeray, François-Eudes. *A general chronological history of France beginning before the reign of King Pharamond, and ending with the reign of King Henry the Fourth, containing both the civil and the ecclesiastical transactions of that kingdom*. Çev. John Bulteel. Londra: Thomas Basset, Samuel Lowndes, Christopher Wilkinson, William Cademan, Jacob Tonson, 1683.
- Michaud, Louis Gabriel, ed. *Biographie universelle ancienne et moderne*. 45 c. Paris: C. Desplaces, 1843-1865.
- Mills, Thomas. *The history of the holy war began 1095 against the Turks for the recovery of the Holy Land in two books, to which is added a particular account of the present war against the Turks*. Londra: T. Malthus, 1685.
- Moxon, Joseph. *A delineation and description of the famous city, Offen, otherwise called Buda together with a particular account of this late famous siege as an historical relation of the several sieges and other accidents that has hapned to it ever since it came into the Turkish possession, translated from the original in High-Dutch*. Londra: Joseph Moxon, 1684.
- Mugliano, Domenico, W. C. *Extraordinary newes from Constantinople be-ing a letter sent from thence to the Lord D. M., conteyning a relation of the late and strange visions with the aspects of two commetts, written in French, and faithfully translated by W. C.* Londra: Francis Constable and John Thomas, 1641.
- Nicolson, Marjorie Hope, ed. *The Conway Letters*. Oxford: Oxford University Press, 1930.

- Omont, Henri. *Inventaire sommaire des manuscrits de la Collection Renaudot conservée à la Bibliothèque nationale*. Paris: Alphonse Picard, 1890.
- P. M. L. *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre*. Paris: P. Promé, 1664.
- P. R. *A short relation of the most remarkable transactions in several parts of Europe between the Christians and Turks including an exact diary of the siege of Buda, written originally by a person of honour, a voluntier in the compagne and done into English by P.R.* Londra: Randolph Taylor, 1685.
- Paterson, Ninian. *Moristonus martyr to the glorious memory of the much renowned gentleman, Andrew Ker of Moristoun, who was slain at Buda, July 19. 1686, a funeral elegie*. Edinburgh, 1687.
- Payne, Henry Neville. *The Siege of Constantinople, a Tragedy*. Londra: Thomas Dring, 1675.
- Pennell, C. R., ed. *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677-1685*. Rutherford, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1989.
- Pepys, Samuel. *The Tangier Papers of Samuel Pepys*. Ed. E. Chappell. Londra: Printed for the Navy Records Society, 1935.
- Pétis de La Croix, François. *Etat général de l'Empire ottoman: depuis sa fondation jusqu'à présent, et l'abrégé des vies des empereurs*. Paris: Pierre Herissant, 1695.
- Phillips, John. *The dilucidation of the late commotions of Turkey containing an exact and distinct account of all causes and motives of the deposing of Mahomet, and of the advancing of Soliman to the imperial throne of Constantinople, gather'd from the letters of a person dwelling in, and minutely inform'd of the affairs of that city, and consecrated to the ever august merit of the most serene elector of Bavaria, printed in Italian at Venice, and translated into English by the author of the Monthly Account*. Londra: Randal Taylor, 1689.
- Pleunus, Arrigo. *A new, plain, methodical, and complete Italian grammar dedicated to the worthy English gentlemen, merchants at Legorne by Henry Pleunus*. Livorno: James Valsisi, 1702.
- Préchac, Jean de. *Cara Mustapha, grand vizir, histoire contenant son élévation, ses amours dans le serrail, ses divers emplois, le vray sujet qui lui a fait entreprendre le siège de Vienne, et les particularitez de sa mort*. Paris: C. Blageart, 1684.
- Préchac, Jean de. *Des Seraskier Bassa Kriegen und Liebes-Geschichte*. Hamburg: Bey Georg Wolfffen, 1685.
- Préchac, Jean de. *The Grand Vizier, or the history of the life of Cara Mustapha*. Londra: John Whitlock, 1685.

- Préachac, Jean de. *Le Grand Sophi, nouvelle allegorique*. Lyon: T. Amaubry, 1685.
- Préachac, Jean de. *Le prince esclave, nouvelle historique*. Amsterdam: Abraham Wolfgang, 1688.
- Préachac, Jean de. *The serasquier bassa an historical novel of the times, containing all that pass'd at the siege of Buda*. Fransızcadan çev. Anonim. Londra: Henry Rhodes, 1685.
- Préachac, Jean de. *The true history of Cara Mustapha, late Grand Visier*. Çev. Francis Philon. Londra: L. Curtiss and Henry Rhodes, 1685.
- Purnell, E. K. vd., ed. *Report on the Manuscripts of the Marquess of Downshire, Preserved at Easthampstead Park, Berkshire*. 6 c. Londra: H.M.S.O, 1924-1995.
- R. D. *Historical and political observations upon the present state of Turkey describing the policy, religion, manners, and military-discipline of the Turks, with an account of all the battels, sieges, and other remarkable transactions and revolutions, which have happened from the beginning of the Ottoman Empire to this present Grand Seignor, to which is added his life, containing all the material occurrences that have happened during his reign, together with the Present State of Hungary, and history of the wars there to this day*. Londra: J. Smith, 1683.
- Rabbath, Antoine, ed. *Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient*. 2 c. Paris: A. Picard et fils, 1905.
- Radu, Basile. "Voyage du patriarche Macaire d'Antioche". *Patrologia orientalis* XXII, fasc. 1 (1930), XXIV, fasc. 4 (1933), XVI, fasc. 5 (1949).
- Richards, Jacob. *A journal of the siege and taking of Buda by the imperial army (under the conduct of the Duke of Lorraine, and His Electoral Highness, the Duke of Bavaria,) anno dom. 1686*. Londra: M. Gilliflow and J. Partridge, 1687.
- Rycaut, Paul. *The Present State of the Ottoman Empire*. Londra: John Starkey, 1670.
- Rycaut, Paul. *The history of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677*. Londra: J. M. for John Starkey, 1680.
- Rycaut, Paul. *The history of the Turks beginning with the year 1679, being a full relation of the last troubles in Hungary, with the sieges of Vienna, and Buda, and all the several battles both by sea and land, between the Christians, and the Turks, until the end of the year 1698, and 1699*. Londra: Robert Clavel and Abel Roper, 1700.
- Sabbagh, Michel. *La colombe messagère plus rapide que l'éclair plus prompt que la nue*. Paris: Imprimerie Impériale, 1805.
- Saint-Georges, Georges Guillet de. *Athènes ancienne et nouvelle, et l'estat présent de l'Empire des Turcs, contenant la vie du Sultan Mahomet IV, le*

ministère de Coprogli Achmet Pacha, grand vizir, ce qui s'est passé dans le camp des Turcs au siege de Candie, et plusieurs autres particularitez des affaires de la Porte, par le Sr. de la Guilletière. Paris: E. Michallet, 1675.

Saint-Georges, Georges Guillet de. *An Account of a late Voyage to Athens, containing the estate both ancient and modern of that famous City, and of the present Empire of the Turks, the life of the now Sultan Mahomet the IV, with the ministry of the grand vizier, Coprogli Achmet Pacha.* Çev. Anonim. Londra: J. M. for H. Herringman, 1676.

Saint-Georges, Georges Guillet de. *Lacédémone ancienne et nouvelle, où l'on voit les mœurs, et les coutumes des Grecs modernes, des Mahométans, et des Juifs du pays par le Guilletière.* Paris: Jean Ribou, 1676.

Saint-Georges, Georges Guillet de. *Lettres écrites sur une dissertation d'un Voyage de Grèce, publié par Mr. Spon, médecin antiquaire, avec des remarques sur les médailles, les inscriptions, l'histoire ancienne & la moderne, la géographie, la chronologie, & une carte des détroits de Constantinople, selon les nouvelles découvertes de l'antiquaire.* Paris: Estienne Michallet, 1679.

Saint-Georges, Georges Guillet de. *Histoire du règne de Mahomet II, empereur des Turcs.* Paris: Denys Thierry and Claude Barbin, 1681.

Saulnier, Gilbert, Sieur du Verdier. *Abrégé de l'histoire des Turcs, contenant tout ce qui s'est passé de plus remarquables sous le règne de vingt-trois Empereurs recueilly tres-soigneusement par le Sieur du Verdier, historiographe de France.* Paris: Theodore Girard, 1676.

Schefer, Charles, ed. *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673).* 2 c. Paris: Ernest Leroux, 1881.

Sebag, Paul, ed. *Une histoire des révolutions du royaume de Tunis au XVIIe siècle: Une œuvre de Guilleragues?* Paris: L'Harmattan, 2003.

Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal. *Letters of Madame De Sévigné to her Daughter and her Friends. An Enlarged Edition, Translated from the Paris Edition of 1806.* 9 c. Londra: J. Walker, 1811.

Shirly, John. *The history of the wars of Hungary, or, An account of the miseries of that kingdom being an exact and impartial relation, of all the memorable transactions relating thereto, since the time it was invaded by Amurath, the second Turkish sultan, to the raising of the siege of Buda, on the 1st of Novemb., 1684.* Londra: William Whitwood, 1685.

Silahdar, Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdār Tārīhī.* Ed. Ahmed Refik Altınay. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Smith, Thomas. *An account of the Greek church, as to its doctrine and rites of worship, to which is added an account of the state of the Greek church*

- under Cyrillus Lucaris, Patriarch of Constantinople, with a relation of his sufferings and death.* Londra: Miles Flesher for Richard Davis, 1680.
- Spiridonakis, B. G., ed. *Empire Ottoman: Inventaire des Mémoires et Documents aux Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France.* Selanik: Institute for Balkan Studies, 1973.
- Spon, Jacob. *De l'usage du caphé, du thé, et du chocolat.* Lyon: Jean Girin and Barthelemy Riviere, 1671.
- Spon, Jacob. *Réponse a la critique publiée par M. Guillet, sur le Voyage de Grèce de Jacob Spon, avec quatre lettres sur le mesme sujet, le journal d'Angleterre du Sieur Vernon, & la liste des erreurs commises par M. Guillet dans son Athènes ancienne & nouvelle.* Lyon: Antoine Celier fils, 1679.
- Sylvestre Du Four, Philippe. *Instruction morale d'un père à son fils qui part pour un long voyage.* Lyon, 1680.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand Seigneur, contenant plusieurs singularitez qui jusqu'icy n'ont point este mises en lumière.* Paris: G. Clouzier, 1675.
- Thépaut-Cabasset, Corinne, ed. *Le Sérail des empereurs turcs: Relation manuscrite du sieur de La Croix à la fin du règne du sultan Mehmed IV.* Paris: Éditions du CTHS, 2007.
- Thévenot, Melchisédech. *Relation d'un voyage fait au Levant.* Paris: Louis Billaine, Charles Angot, and Claude Barbin, 1663.
- Timberlake, Henry, Samuel Brett. *Two journeys to Jerusalem containing first, a strange and true account of the travels of two English pilgrims some years since, and what admirable accidents befel them in their journey to Jerusalem, Grand Cairo, Alexandria, &c. by H.T. Secondly the travels of fourteen Englishmen in 1669. from Scanderoon to Tripoly, Joppa, Ramah, Jerusalem, Bethlehem, Jericho, the river Jordan, the Lake of Sodom and Gomorrah, and back again to Aleppo. By T.B. With the rare antiquities, monuments, and memorable places and things mentioned in holy Scripture: and an exact description of the old and new Jerusalem, &c. To which is added, a relation of the great council of the Jews assembled in the plains of Ajayday in Hungaria in 1650. to examine the Scriptures concerning Christ. By S.B. an Englishman there present. With an account of the wonderful delusion of the Jews, by a counterfeit Messiah or false Christ at Smyrna, in 1666. and the event thereof. Lastly, the fatal and final extirpation and destruction of the Jews throughout.* Londra: Nathaniel Crouch, 1692.
- Vaughan, Thomas. *A Grammar of the Turkish Language.* Londra: J. Humfreys, 1709.
- Vincent, Monique, ed. *Mercure Galant: Table analytique contenant l'inventaire de tous les articles publiés, 1672-1710.* Paris: H. Champion, 1998.

- W. L. *Newes from Turkie, or a true relation of the passages of Sir Thomas Bendish, Lord Ambassadour with the Grand Signieur at Constantinople, His Entertainment and Reception There, also a True Discourse of the Unjust Proceedings of Sir S. Crow, Former Ambassadour There, Against the English Merchants.* Londra: H. B., 1648.
- Webb, Nigel, Caroline Webb, ed. *The Earl and his Butler in Constantinople.* Londra: Legini Press, 2006.
- Wicquefort, Abraham de. *The Ambassador and His Functions.* Londra: Bernard Lintott, 1716.
- Zaimova, Raia, ed. *Correspondance consulaire des ambassadeurs de France à Constantinople, 1668-1708.* Paris: Centre historique des archives nationales, 1999.

İkincil Kaynaklar

- Abbott, G. F. *Under the Turk in Constantinople.* Londra: Macmillan, 1920.
- Abou-El-Haj, Rifaat Ali. "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report". *Journal of the American Oriental Society* 94.4 (1974): 438-47.
- Abu-Lughod, Ibrahim. *The Arab Rediscovery of Europe.* Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Acker-Van Eyk, I. vd., ed. *Levinus Warner and His Legacy: Three Centuries Legatum Warnerianum in the Leiden University Library.* Leiden: Brill, 1970.
- Adahl, Karin. *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657- 1658 and the Ralamb Paintings.* Istanbul: Swedish Research Institute in Istanbul, 2006.
- Aksan, Virginia. "Locating the Ottomans among Early Modern Empires" *Journal of Early Modern History* 3 (1999): 104-34.
- Aksan, Virginia H., Daniel Goffman. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Algazi, Gadi, Valentin Groebner, Bernhard Jussen, ed. *Negotiating the Gift: Pre-modern Figurations of Exchange.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.
- Allen, E. J. B. *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe.* The Hague: Nijhoff, 1972.
- Anderson, Sonia P. *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678.* Oxford: Clarendon, 1989.
- Anderson, Sonia P. "Paul Rycaut and his Journey from Constantinople to Vienna in 1665-1666". *Revue des études sud-est européennes* 11 (1973): 251-73.

- Andrews, Walter G., Mehmet Kapaklı. *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*. Durham: Duke University Press, 2005.
- Antonius, George. *The Arab Awakening*. Londra: Hamish Hamilton, 1938.
- Aslanian, Sebouh David. *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Atkinson, Geoffroy. *Les nouveaux horizons de la renaissance française*. Paris: E. Droz, 1935.
- Aylmer, G. E. "Slavery under Charles II: The Mediterranean and Tangier". *The English Historical Review* 114, no. 456 (1999): 378-88.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel, ed., *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*. Istanbul: The Isis Press, 1991.
- Baer, Marc David. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Bagnall, Roger S. *Everyday Writing in the Graeco-Roman East*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2011.
- Ballaster, Ros. *Fabulous Orient: Fictions of the East in England, 1662-1785*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Banks, Kenneth J. *Chasing Empire across the Sea: Communications and the State in the French Atlantic, 1713-1763*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002.
- Bannet, Eve Tavor. *Empire of Letters: Letter Manuals and Transatlantic Correspondence, 1688-1820*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Bayly, C. A. *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons*. Malden, MA: Blackwell, 2004.
- Beló, André. "Between History and Periodicity: Printed and Hand-Written News in 18th-Century Portugal". *E Journal of Portuguese History (e-JPH)* 2, no. 2 (2004), http://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/Winter04.html
- Belting, Hans. *Florence and Baghdad: Renaissance Art and Arab Science*. Cambridge, MA: Belknap Press, 2011.
- Benedict, Barbara M. *Curiosity: A Cultural History of Early Modern Inquiry*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Berridge, Geoff, H. M. A. Keens-Soper, Thomas Otte, ed. *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- Bilici, Faruk. *Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

- Bill, Bill, ed. *Symposium: What was the History of the Book?*, Modern Intellectual History 4.3, 2007.
- Bisaha, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Boogert, Maurits van den. *Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beratlis in the 18th century*. Leiden: Brill, 2005.
- Boterbloem, Kees. *The Fiction and Reality of Jan Struys: A Seventeenth-Century Dutch Globetrotter*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Bots, Hans, Françoise Waquet, ed. *Commercium litterarium, 1600-1750: La communication dans la République des lettres*. Amsterdam: APA-Holland Universit, 1994.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Çev. Sian Reynolds. 2 c. New York: Harper & Row, 1972.
- Brentjes, Sonja. *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th-17th centuries: Seeking, Transforming, Discarding Knowledge*. Farnham: Ashgate/Varorium, 2010.
- Briggs, Asa, Peter Burke. *A History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Cambridge: Polity Press, 2002.
- Brook, Timothy. *Vermeer's Hat: The Seventeenth Century and the Dawn of the Global World*. New York: Bloomsbury Press, 2008.
- Brooks, James, Christopher DeCorse, John Walton, ed. *Small Worlds: Method, Meaning, and Narrative in Microhistory*. Sante Fe, NM: School for Advanced Research Press, 2008.
- Brotton, Jerry. *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*. Londra: Reaktion Books, 1997.
- Brotton, Jerry. *The Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Burger, Pierre. "Spymaster to Louis XIV: A Study of the Papers of the Abbé Eusèbe Renaudot" *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759*, ed. Eveline Cruickshanks. Edinburgh: John Donald Publishers LTD, 1982. 111-37.
- Burke, Peter. "Communication". Ulinka Rublack, ed. *A Concise Companion to History*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 157-76.
- Burke, Peter, R. Po-chia Hsia, ed. *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Burman, Thomas E. *Reading the Qur'ān in Latin Christendom, 1140-1560, Material texts*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Camariano, Nestor. *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman, son activité diplomatique, 1673-1709*. Selanik: Institute for Balkan Studies, 1970.

- Carrière, Charles. *Négociants marseillais au XVIIIe siècle: Contribution à l'étude des économies maritimes*. Marsilya: Institut historique de Provence, 1973.
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Charry, B., Gita Shahani, ed. *Emissaries in Early Modern Literature and Culture: Mediation, Transmission, Traffic, 1550-1700*. Aldershot: Ashgate, 2008.
- Chartier, Roger, Alain Boureau. *La correspondance: Les usages de la lettre au XIXe siècle*. Paris: Fayard, 1991.
- Chatel, Arsène de, ed. *Histoire de la Latinité de Constantinople*. Paris: A. Picard, 1894.
- Chatzeantoniou, Georgios A. *Protestant Patriarch: The Life of Cyril Lucaris, 1572-1638, Patriarch of Constantinople*. Richmond: John Knox Press, 1961.
- Chew, Samuel Claggett. *The Crescent and the Rose: Islam and England During the Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1937.
- Clark, Ruth. *Sir William Trumbull in Paris, 1685-1686*. Cambridge: Cambridge University Press, 1938.
- Colley, Linda. *Captives: Britain, Empire and the World, 1600-1850*. New York: Anchor Books, 2004.
- Colley, Linda. *The Ordeal of Elizabeth Marsh: A Woman in World History*. New York: Pantheon Books, 2007.
- Constable, Olivia Remie. *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Cook, Harold John. *Matters of Exchange: Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age*. New Haven: Yale University Press, 2007.
- Corbett, Julian Stafford. *England in the Mediterranean: A Study of the Rise and Influence of British Power within the Straits, 1603-1713*. Londra: Longmans, Green, and Co., 1904.
- Cruysse, Dirk van der. *Chardin le Persan*. Paris: Fayard, 1998.
- Dakhlija, Jocelyne. "La "culture nébuleuse" ou l'islam à l'épreuve de la comparaison". *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 6 (2001), 1177-99.
- Dakhlija, Jocelyne. *Lingua franca: histoire d'une langue métisse en Méditerranée*. Arles: Sindbad, 2008.
- Daniel, Norman. *Islam and the West: The Making of an Image*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960.
- Darakçioğlu, Mehmet. *Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire*. Doktora Tezi, Princeton University, 2010.

- Darnton, Robert. *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
- Darnton, Robert. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books, 1984.
- Darnton, Robert. *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*. 1. ed. New York: Norton, 1990.
- Darnton, Robert. *The Forbidden Best-sellers of Pre-revolutionary France*. New York: W.W. Norton & Co., 1995.
- Darnton, Robert. "An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris". *American Historical Review* 105.1 (Şubat 2000): 1-35.
- Darnton, Robert. "Mademoiselle Bonafon and the Private Life of Louis XV: Communication Circuits in Eighteenth-Century France" *Representations* 87 (2004): 102-24.
- Darnton, Robert. *The Case for Books: Past, Present, and Future*. New York, NY: Public Affairs, 2009.
- Darnton, Robert. *The Devil in the Holy Water, or the Art of Slander from Louis XIV to Napoleon*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010.
- Darnton, Robert. *Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris*. Cambridge: Belknap Press, 2010.
- Darwin, John. *After Tamerlane: The Global History of Empire Since 1405*. Londra: Allen Lane, 2007.
- Davis, Natalie Zemon. *The Gift in Sixteenth-Century France*. Madison: University of Wisconsin Press, 2000.
- Davis, Natalie Zemon. *Trickster Travels: A Sixteenth-century Muslim between Worlds*. Londra: Faber, 2007.
- Davis, Ralph. *The Rise of the English Shipping Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Londra: Macmillan, 1962.
- Davis, Ralph. *Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*. Londra: Macmillan, 1967.
- Davis, Robert C. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003.
- De Vivo, Filippo. *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- De Vivo, Filippo. "Pharmacies as centres of communication in early modern Venice". *Renaissance Studies* 21, no. 4 (2007): 505-21.
- Deloffre, Frédéric, Jacques Rougeot, ed. *Correspondance de Guilleragues*. 2 c. Geneva: Librairie Droz, 1976.

- Deutsch, Karl. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge: Technology Press and Wiley, 1953.
- Dew, Nicholas. *Orientalism in Louis XIV's France*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Doll, Peter M., ed. *Anglicanism and Orthodoxy: 300 Years after the "Greek College" in Oxford*. Oxford: Lang, 2006.
- Dooley, Brendan. *The Social History of Skepticism: Experience and Doubt in Early Modern Culture*. Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Dooley, Brendan, ed. *The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe*. Farnham: Ashgate, 2010.
- Dooley, Brendan, Sabrina Baron, ed. *The Politics of Information in Early Modern Europe*. Londra: Routledge, 2001.
- Duparc, Pierre, ed. *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française*. c. 29, Turquie. Paris: Centre national de la recherche scientifique, 1969.
- Duranton, Henri, ed. *Gazettes et information politique sous l'Ancien Régime*. Saint-Etienne: Université de Saint-Etienne, 1999.
- Dursteler, Eric. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Dursteler, Eric. "Describing of Distorting the 'Turk'? The Relazioni of the Venetian Ambassadors in Constantinople as Historical Source". *Acta Histriae* 19 (2011): 231-48.
- Dursteler, Eric. "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early Modern Mediterranean". *Past and Present* 217 (2012): 47-77.
- Eisenstein, Elizabeth L. *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Elmarsafy, Ziad. *The Enlightenment Qur'an: The Politics of Translation and the Construction of Islam*. Oxford: Oneworld, 2009.
- Farge, Arlette. *Subversive Words: Public Opinion in Eighteenth-Century France*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1995.
- Faroghi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World around It*. Londra: I. B. Tauris, 2004.
- Findlen, Paula, ed. *Athanasius Kircher: The Last Man who Knew Everything*. New York: Routledge, 2004.

- Fleet, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Fox, Adam. *Oral and Literate Culture in England, 1500-1700*. Oxford: Clarendon Press, 2000.
- Fox, Levi. *English Historical Scholarship in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Oxford: Oxford University Press, 1956.
- Fraser, Peter. *The Intelligence of the Secretaries of State & Their Monopoly of Licensed News, 1660-1688*. Cambridge: Cambridge University Press, 1956.
- Funck-Brentano, Frantz. *Les Nouvellistes*. Paris: Hachette, 1905.
- Games, Alison. *The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion, 1560-1660*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Gauci, Perry. *Emporium of the World: The Merchants of London, 1660-1800*. Londra: Hambledon Continuum, 2007.
- Gentilcore, David. *Medical Charlatanism in Early Modern Italy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Gleick, James. *Information: A History, a Theory, a Flood*. New York: Pantheon Books, 2011.
- Goffman, Daniel. *Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660*. Seattle: University of Washington Press, 1998.
- Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Goldgar, Anne. *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750*. New Haven: Yale University Press, 1995.
- Gonzague, Louis de. "Les anciens missionnaires capucins de Syrie et leur écrits apostolique de langue arabe". *Collectanea Franciscana* I (1931), 319-59, 457-91 ve II (1932), 35-71, 179-207.
- Goodman, Dena. *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1994.
- Goody, Jack. *The East in the West*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Goody, Jack. *Renaissances: The One or the Many?*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Grafton, Anthony. *Forgers and Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.
- Grafton, Anthony. *The Footnote: A Curious History*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
- Grafton, Anthony. *What was history?: the Art of History in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Grafton, Anthony. *Codex in crisis*. New York: The Crumpled Press, 2008.
- Grafton, Anthony, Ann Blair. *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990.
- Grassby, Richard. *The English Gentleman in Trade: The Life and Works of Sir Dudley North, 1641-1691*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Greene, Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.
- Greene, Molly. "Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century". *Past & Present* 174, no. 1 (2002): 42-71.
- Greene, Molly. *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean*, Princeton Modern Greek Studies. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010.
- Gyory Toth, Istvan. "Catholic missionaries as Turkish prisoners in Ottoman Hungary in the seventeenth century". *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, ed. Geza David, Pal Fodor, 115-41. Leiden: Brill, 2007.
- Haffemayer, Stéphane. *L'information dans la France du XVIIe siècle*. Paris: H. Champion, 2002.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda ulaşım ve haberleşme (menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002.
- Hallam, E. M. "The publication of the Public Records in the Eighteenth Century". *Journal of the Society of Archivists* 7 (1984): 348-88.
- Hamilton, Alastair. *William Bedwell, the Arabist, 1563-1632*. Leiden: E. J. Brill/Leiden University Press, 1985.
- Hallam, E. M. "The publication of the Public Records in the Eighteenth Century". *Journal of the Society of Archivists* 7 (1984): 348-88.
- Hamilton, Alastair. *William Bedwell, the Arabist, 1563-1632*. Leiden: E. J. Brill/Leiden University Press, 1985.
- Hamilton, Alastair, ed. *Europe and the Arab World: Five Centuries of Books by European Scholars and Travellers from the Libraries of the Arcadian Group*. Dublin: Arcadian Group in association with Azimuth Editions and Oxford University Press, 1994.
- Hamilton, Alastair. *The Copts and the West, 1439-1822: The European Discovery of the Egyptian Church*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Hamilton, Alastair, Maurits H. van den Boogert, Bart Westerweel, ed. *The Republic of Letters and the Levant*. Leiden; Boston: Brill, 2005.
- Hamilton, Alastair, Alexander H. de Groot, Maurits H. van den Boogert, ed. *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth century*. Leiden; Boston: Brill, 2000.

- Hamilton, Alastair, Francis Richard. *Andre Du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-century France*. Londra: Arcadian Library and Oxford University Press, 2003.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. "Sur le langage des fleurs". *Fundgruben des Oriens* 1 (Viyana, 1809): 32-42.
- Harrigan, Michael. *Veiled Encounters: Representing the Orient in 17th-Century French Travel Literature*. Amsterdam: Rodopi, 2008.
- Heywood, Colin. "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century". *Social and Economic History of Turkey (1071-1922)*, ed. Osman Okyar, Halil İnalcık (Ankara, 1980): 179-86.
- Heywood, Colin. "Two Firmans of Mustafa II on the Reorganisation of the Ottoman Courier System (1108/1696)". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54, no. 4 (2001): 485-96.
- Heywood, Colin. *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Heywood, Colin. "English Self and Ottoman Other in the Late Seventeenth Century: Lord Paget at the Porte, 1692-1699". *Eurasian Studies* 3, no. 1 (2004): 99-117.
- Heywood, Colin. "Sickness and Death in an Ill Climate: The Detention of the Blackham Galley at Izmir 1697-8", *Ottoman Izmir: Studies in Honour of Alexander H. de Groot*, ed. Maurits H van den Boogert (Leiden: Brill, 2007). 39-52.
- Heywood, Colin. "Work in Progress? William III's Ostpolitik after forty years". *Dutch Crossing* 31, no. 2 (2007): 183-204.
- Heywood, Colin. "Fernand Braudel and the Ottomans: the emergence of an involvement (1928-50)" *Mediterranean Historical Review* 23, no. 2 (2008): 165-84.
- Higgs, Edward. *The Information State in England: The Central Collection of Information on Citizens Since 1500*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.
- Hitzel, Frédéric. *Enfants de langue et drogmans-Dil oğlanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Hitzel, Frédéric, ed. *Istanbul et les langues orientales*. Paris: L'Harmattan, 1997.
- Hodgson, Marshall. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilisation*. 3 c. Chicago: University of Chicago Press, 1974.
- Hodgson, Marshall, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*. Ed. Edmund Burke. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Höfele, Andreas, Werner von Koppenfels. *Renaissance Go-betweens: Cultural Exchange in Early Modern Europe*. Berlin: Walter de Gruyter, 2005.

- Hopkins, A. G., ed. *Globalization in World History*. Londra: Pimlico, 2002.
- Hourani, Albert. *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*. Londra: Oxford University Press, 1962.
- Hourani, Albert. *Europe and the Middle East*. Londra: Macmillan Press, 1980.
- Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Howard, Deborah. *Venice & the East: The Impact of the Islamic world on Venetian Architecture 1100-1500*. New Haven: Yale University Press, 2000.
- Hughes, Helen MacGill. *News and the Human Interest Story*. New York: Greenwood Press, 1940.
- Irwin, Robert. *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*. Londra: Allen Lane, 2006.
- Isom-Verhaaren, Christine. "Royal French Women in the Ottoman Sultans' Harem: The Political Uses of Fabricated Accounts from the Sixteenth to the Twenty-First Century". *Journal of World History* 17, no. 2 (2006): 159-96.
- Isom-Verhaaren, Christine. "Barbarossa and His Army who Came to Succor All of Us: Ottoman and French Views of Their Joint Campaign of 1543-1544". *French Historical Studies* 30, no. 3 (2007): 395-425.
- Jardine, Lisa, Jerry Brotton. *Global interests: Renaissance Art between East and West*. Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- Jardine, Lisa, Anthony Grafton. "'Studied for Action': How Gabriel Harvey read his Livy". *Past & Present* 129 (1990): 3-51.
- Johns, Adrian. *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Kafadar, Cemal. "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima". *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 191-218.
- Kahane, H., A. Tietze. *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. Urbana: University of Illinois Press, 1958.
- Koopmans, Joop W., ed. *News and Politics in Early Modern Europe (1500-1800)*. Leuven: Peeters, 2005.
- Krstić, Tijana. *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Lasswell, Harold D., Daniel Lerner, Hans Speier, ed. *Propaganda and Communication in World History*. 4 c. Honolulu: University Press of Hawaii, 1979.

- Lepetit, Bernard, ed. *Les forms de l'expérience: Une autre histoire sociale*. Paris: Albin Michel, 1995.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel. *Saint-Simon and the Court of Louis XIV*. Ed. Jean-François Fitou, Arthur Goldhammer. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Lewis, Bernard. *The Muslim Discovery of Europe*. New York: W.W. Norton, 1982.
- Lewis, Bernard. *Islam and the West*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong? The Conflict between Islam and the West in the Middle East*. Londra: Weidenfeld&Nicolson, 2002.
- Lewis, Bernard. *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*. Londra: Weidenfeld&Nicolson, 2004.
- Littleton, Charles, ed. *From Strangers to Citizens: The Integration of Immigrant Communities in Britain, Ireland, and Colonial America, 1550-1750*. Brighton: Sussex Academic Press, 2001.
- Love, Harold. *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Lowenthal, Cynthia. *Lady Mary Wortley Montagu and the Eighteenth-Century Familiar Letter*. Londra: University of Georgia Press, 1994.
- MacLean, Gerald, ed. *Re-orienting the Renaissance: cultural exchanges with the East*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
- MacLean, Gerald, "Learn of a Turk". *Prose Studies* 29, no. 1 (2007): 36-58.
- MacLean, Gerald M., Nabil Matar. *Britain and the Islamic World, 1558-1713*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Mantran, Robert. *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle; essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*. Paris: A. Maisonneuve, 1962.
- Marshall, Alan. *Intelligence and Espionage in the Reign of Charles II, 1660-1685*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Martino, Pierre. *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle*. Paris: Hachette, 1906.
- Masson, Paul R. *Histoire du commerce français dans le levant au XVIIe siècle*. Paris: Hachette, 1896.
- Matar, Nabil. *Islam in Britain, 1558-685*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Matar, Nabil. *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Matar, Nabil, ed. *In the Lands of the Christians: Arabic Travel Writing in the Seventeenth Century*. New York: Routledge, 2003.

- Matar, Nabil. *Britain and Barbary, 1589-1689*. Gainesville: University Press of Florida, 2005.
- Mather, James. *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Mattingly, Garrett. *Renaissance Diplomacy*. Londra: Cape, 1955.
- McCabe, Ina Baghdiantz. *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Regime*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- McCusker, John. "The Demise of Distance: The Business Press and the Origins of the Information Revolution in the Early Modern Atlantic World". *American Historical Review* 110.2 (2005): 295-321.
- McKenzie, D. F. *Oral Culture, Literacy & Print in Early New Zealand: The Treaty of Waitangi*. Wellington: Victoria University Press, 1985.
- McKenzie, D. F. *Bibliography and the Sociology of Texts*. Londra: The British Library, 1986.
- McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.
- Meserve, Margaret. *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.
- Miller, Peter N. *Peiresc's Europe: Learning and Virtue in the Seventeenth Century*. New Haven: Yale University Press, 2000.
- Miller, Peter N. *Peiresc's Orient: Antiquarianism as Cultural History in the Seventeenth Century*. Farnham: Ashgate Variorum, 2012.
- Miović-Perić, Vesna. "Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career", *Dubrovnik Annals* 5 (2001): 81-94.
- Montmignon, Jean Baptiste de, ed. *Choix des lettres édifiantes, écrites des missions étrangères*. 8 c. Paris: Maradan, 1808-1809.
- Morineau, Michel. *Incroyables gazettes et fabuleux métaux: Les retours des trésors américains d'après les gazettes hollandaises (XVI-XVIIIe Siècles)*. Londra: Cambridge University Press, 1985.
- Muchembled, Robert, ed. *Cultural Exchange in Early Modern Europe*. 4 c. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Muddiman, Joseph George. *The King's Journalist, 1659-1689*, Studies in the Reign of Charles II. Londra: Lane, 1923.
- Mulsow, Martin. "Practices of Unmasking: Polyhistor, Correspondence, and the Birth of Dictionaries of Pseudonymity in Seventeenth-Century German". *Journal of the History of Ideas* 67, no. 2 (2006): 219-50.
- Mulsow, Martin. "Harpocratism: Gestures of Retreat in Early Modern Germany". *Common Knowledge* 16, no. 1 (2010): 110-27.

- Neudecker, H. "Wojciech Bobowski and his Turkish Grammar (1666): A Dragoman and Musician at the Court of Sultan Mehmed IV". *Dutch Studies-NELL 2* (1996): 169-92.
- Nummedal, Tara E. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Nutku, Özdemir. *IV. Mehmet' in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Ogborn, Miles. *Indian Ink: Script and Print in the Making of the English East India Company*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Olson, Merlijn. "'A Most Agreeable and Pleasant Creature'? Merzifonlu Kara Mustafa Pasha in the Correspondence of Justinus Colyer (1668-1682)". *Oriente moderno* 12, no. 3 (2003): 635-47.
- Omont, Henri. "Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire Français d'Orient sous Louis XIV" *Revue d'histoire diplomatique* 7 (1893): 195-246.
- Omont, Henri Auguste. *Documents sur les jeunes de langues et l'imprimerie Orientale à Paris en 1719*. Paris, 1890.
- Ong, Walter J. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London, New York: Methuen, 1982.
- Pagano de Divitiis, Gigliola. *English Merchants in Seventeenth-Century Italy*. Çev. Stephen Parkin. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Pamuk, Şevket. "The Disintegration of the Ottoman Monetary System during the Seventeenth Century". *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 2 (1993): 67-81.
- Pamuk, Şevket. "In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth-Century Ottoman Empire". *Journal of Economic History* 57, no. 2 (1997): 345-66.
- Parry, Vernon J., M. A. Cook, ed. *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Pearson, John. *A Biographical Sketch of the Chaplains to the Levant Company, maintained at Constantinople, Aleppo and Smyrna, 1611-1706*. Cambridge: Deighton, Bell & Co., 1883.
- Pennell, C. R., ed. *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677-1685*. Rutherford, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1989.
- Pettegree, Andrew. *The Book in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press, 2010.
- Pippidi, Andrei M. "Knowledge of the Ottoman Empire in late Seventeenth-century England: Thomas Smith and some of his Friends". Doktora Tezi. University of Oxford, 1983.

- Poe, Marshall. "A People Born to Slavery": *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476-1748*. Ithaca: Cornell University, 2000.
- Popper, Nicholas. "From Abbey to Archive: Managing Texts and Records in Early Modern England". *Archival Science* 10.3 (2010): 249-66.
- Ranger, Felicity, ed. *Prisca Munimenta: Studies in Archival & Administrative History presented to Dr. A. E. J. Hollaender*. Londra: University of London Press, 1973.
- Raphael, Pierre. *Le rôle du collège maronite romain dans l'Orientalisme aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Beyrut: Université Saint Joseph, 1950.
- Raymond, Joad. *The Invention of the Newspaper: English Newsbooks, 1641-1649*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Raymond, Joad, ed. *News Networks in Seventeenth-Century Britain and Europe*. Londra: Routledge, 2006.
- Reed, Gervais E. *Claude Barbin: Libraire de Paris sous le règne de Louis XIV*. Geneva: Librairie Droz, 1974.
- Rockefeller, Stuart Alexander. "Flow" *Current Anthropology* 52.4 (2011): 557-78.
- Romer, Claudia. "Contemporary European Translations of Ottoman Documents and vice versa (15th-17th Centuries)". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (1-2) (2008): 215-26.
- Roper, Geoffrey. "Arabic Printing and Publishing in England before 1820" *British Society for Middle Eastern Studies* 12, no. 1 (1985): 12-32.
- Rothman, E. Natalie. "Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean" *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 4 (2009): 771-800.
- Rothman, E. Natalie. *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca: Cornell University Press, 2012.
- Rouillard, Clarence Dana. *The Turk in French History, Thought and Literature (1520-1660)*. Paris: Boivin, 1940.
- Routh, Enid. *Tangier: England's Lost Atlantic Outpost, 1661-1684*. Londra: J. Murray, 1912.
- Rubiés, Joan Pau. *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Saliba, George. *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Sardella, Pierre. *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*. Paris: A. Colin, 1948.

- Sarmant, Theirry. "'Les Turcs font Merveilles': Louvois, Observateur de l'Europe Centrale et Orientale, 1679-691". *XVIIe siècle*, no. 229 (2005): 641-52.
- Schafer, Robert G. "The Making of a Tory" *The Huntington Library Quarterly* 23.2 (Şubat 1960): 123-44.
- Scholem, Gershom. *Sabbatai Sevi, the Mystical Messiah, 1626-1676*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Schwartz, Stuart B., ed. *Implicit Understandings: Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Schwoebel, Robert. *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1517*. New York: St. Martin's Press, 1967.
- Sebag, Paul. "Sur deux orientalistes français du XVIIe siècle: F. Petis de la Croix et le sieur de la Croix". *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée* 25, no. 25 (1978): 89-117.
- Sebag, Paul, ed. *Une Histoire des révolutions du royaume de Tunis au XVIIe siècle: Une oeuvre de Guilleragues?* Paris: L'Harmattan, 2003.
- Setton, Kenneth M. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1990.
- Shapiro, Barbara J. *A Culture of Fact: England, 1550-1720*. Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- Sherman, William. "Research Intelligence in Early Modern England" *Official Scholars and Action Officers*, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/pdf/v37i4a08p.pdf>.
- Shibutani, Tamotsu. *Improvised News: A Sociological Study of Rumour*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1966.
- Silverstein, Adam J. *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Skilliter, S. A. *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*. Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Slack, Paul. "Government and Information in Seventeenth-century England". *Past & Present* 184 (2004): 33-68.
- Smith, Pamela H., Benjamin Schmidt, ed. *Making Knowledge in Early Modern Europe: Practices, Objects, and Texts, 1400-1800*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Soll, Jacob. *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009.
- Southern, R. W. *Western Views of Islam in the Middle Ages*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.

- Standaert, Nicholas. "The Transmission of Renaissance Culture in Seventeenth-Century China". *Renaissance Studies* 17, no. 3 (2003): 367-91.
- Steele, Ian. *The English Atlantic, 1675-1740: An Exploration of Communication and Community*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Steensgaard, Niels. "Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650". *The Scandinavian Economic History Review* 15 (1967): 13-55.
- Stephens, Walter. "When Pope Noah ruled the Etruscans: Annus of Viterbo and his Forged Antiquities". *MLN* 119 Supplement (2004): 201-23.
- Stoye, John. *English Travellers Abroad, 1604-1667: Their Influence in English Society and Politics*. Londra: Jonathan Cape, 1952.
- Stoye, John. *The Siege of Vienna*. Londra: Collins, 1964.
- Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. c. 1994. New Haven: Yale University Press, 1994.
- Subrahmanyam, Sanjay. "Beyond Incommensurability: Understanding Inter-Imperial Dynamics" *Theory and Research in Comparative Social Analysis* 32 (2005).
- Subrahmanyam, Sanjay. *Explorations in Connected History*. 2 c. Explorations in connected history. New Delhi: Oxford University Press, 2005.
- Subrahmanyam, Sanjay, ed. *Merchant Networks in the Early Modern World*. Aldershot: Variorum, 1996.
- Subrahmanyam, Sanjay. "Par-delà l'incommensurabilité: pour une histoire connectée des empires aux temps modernes". *Revue d'histoire moderne & contemporaine* 54, no. 4b (2007): 34-53.
- Sutherland, James. *The Restoration Newspaper and Its Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Tappe, E. D. "Charles II and the Prince of Moldavia" *Slavonic and East European Review* 28 (1950): 406-24.
- Tappe, E. D. "The Greek College at Oxford, 1699-1705" *Oxoniensia* 19 (1954): 92-111.
- Todorov, Tzvetan. *The Conquest of America: The Question of the Other*. Çev. Richard Howard. New York: Harper & Row, 1984.
- Toomer, G. J. *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Trivellato, Francesca. *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Trivellato, Francesca. "Renaissance Italy and the Muslim Mediterranean in Recent Historical Work" *The Journal of Modern History* 82, no. 1 (2010): 127-55.

- Trivellato, Francesca. "Is There a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History?". *California Italian Studies* 2, no. 1 (2011) <http://www.escholarship.org/uc/item/0z94n9hq>.
- Turbet-Delof, Guy. *La presse périodique française et l'Afrique barbaresque au 17e Siècle*. Cenevre: Droz, 1973.
- Tyerman, Christopher. *God's War: A New History of the Crusades*. Cambridge, MA: Belknap Press, 2006.
- Vandal, Albert. *Les voyages du Marquis de Nointel, 1670-1680*. Paris: Plon-Nourrit, 1900.
- Vatamanu, Nicolae. "Contribution à l'étude de la vie et de l'oeuvre de Giovanni Mascellini, médecin et secrétaire princier". *Revue des études sud-est européennes* 16, no. 2 (1978): 269-87.
- Vincent, Monique. *Donneau de Visé et le "Mercure Galant"*. 2 c. Paris: Aux Amateurs de Livres, 1987.
- Walsh, Robert. *Account of the Levant Company, with Some Notices of the Benefits Conferred*. Londra: J. and A. Arch, 1825.
- Wansbrough, John. *Lingua Franca in the Mediterranean*. Richmond: Curzon Press, 1996.
- Wood, A. C. "The English Embassy at Constantinople, 1660-1772" *The English Historical Review* 40, no. 160 (1925): 533-61.
- Wood, Alfred Cecil. *A History of the Levant Company*. Londra: Oxford University Press, 1935.
- Woodhead, Christine. "The Present Terror of the World? Contemporary Views of the Ottoman Empire in 1600". *History* 72 (1987): 20-37.
- Zachariadou, Elizabeth. *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*. Rethymnon: Crete University Press, 1996.
- Zonza, Christian. "Écho des guerres ottomanes dans les nouvelles historiques: De la représentation de l'autre à la représentation de soi". *XVIIe Siècle* 4, no. 229 (2005): 653-78.
- Zonza, Christian. *La nouvelle historique en France à l'âge classique (1657-1703)*. Paris: Champion, 2007.

- I. Ahmed 71, 171
I. İbrahim 171, 183, 187, 229
II. Ahmed 121
II. Charles 53, 58
II. Süleyman 61, 104, 107, 116, 124, 127, 200, 201, 205-207, 216, 227, 229, 230
III. Ahmed 110
IV. Mehmed 41, 43, 55, 61, 67, 71, 84, 85, 90, 99, 103, 104, 107, 114, 122, 129, 140, 144, 169, 171-173, 178-180, 183, 187, 189, 191-193, 195-202, 205-207, 212, 215, 217-220, 224-229, 235-239, 243
XIV. Louis 24, 25, 56, 62, 105, 142, 156, 164, 214, 242
- Abdullah Efendi (kâtip) 167, 212
Ahmed Midhat Efendi 67, 115
Ali Ağa (muhasıl) 172, 177, 178
Ali Paşa 172, 181
Ali Ufki (Albert Bobovius) 26
Andreassi, Andrea (tercüman) 160, 161, 171
Aspergi, Francesco (rahip) 166
Aya Sofya 130, 132, 200
d'Ayrolle, Jacques (elçilik sekreteri) 121, 151, 171, 175
- Bağdat 34, 81, 157
- bağlantılılık (*connectedness*) 19, 20, 28, 31-34, 38, 44, 245
Barbier (tercüman) 165
Barca, Luca (konsolos) 168, 171, 177-179, 184, 212
Bargrave, Robert (tüccar) 160
Barton, Edward (elçi) 57
Bayle, Pierre 241, 242
Bedwell, William 73
Bekri Mustafa Paşa 114, 205
Belgrad 157, 174, 196, 197, 210
Berkeley, Lord (Doğu Akdeniz Kumpanyası müdürü) 79, 80
Blackwell, Lambert (tüccar) 153, 227
Blondel, François (elçi) 102
Braudel, Fernand 149
Browne, Edward (doktor) 50
Buckley, George (tüccar) 153
Buckworth, John 79, 80, 164, 165, 208, 225
Budin 56, 89, 193
Bulstrode, Richard 242, 243
Burke, Peter 18, 40, 184
Burrow, John (konsolos) 59
Busbecq, Ogier Ghiselin de 66, 68
- Cerrah Mustafa Paşa 172, 179, 180, 205
Chabert, Jean-Paul (eczacı) 84, 128, 171

Chandos, Lord (elçi) 57, 58, 68, 77, 78, 89, 90, 100, 106, 109, 119, 151, 159, 161-165, 194, 197, 208, 209
 Chardin, Jean (tüccar) 45-47, 71
 Christodolus (doktor) 168, 172, 174, 175, 179, 181, 182, 184
 Cizvitler 52, 81, 82, 115, 128, 159, 171, 179, 212
 Coke, Anne 171, 207, 212
 Coke, Thomas (sefaret sekreteri) 90, 91, 98, 101, 102, 121, 127, 162, 171, 197-212, 214-237
 Colbert, Jean-Baptiste 24, 25, 94, 95, 102
 Colyer, Jacobus (elçi) 128
 Colyer, Justinus (elçi) 144
 Conigliau (doktor) 172, 173
 Corson, Abraham (tercüman) 163, 182
 Corson, Joseph (tercüman) 163, 182, 183
 Covell, John (din görevlisi) 68, 90, 118, 207

Darnton, Robert 18, 38
 derviş 133, 134, 168
 dil oğlanları (*giovanni di lingua*) 167 (ayr. bkz. tercüman)
 el-Dimaşki, Ebubekir b. Behram 144
 Dionisos Musellimes, Konstantinopolis patriği 205
 diplomasi 31, 33, 56, 61-64, 67, 69, 74, 76, 77, 81, 85, 91, 93, 97, 108, 118, 127, 130, 136, 169
 Diyarbakır 157, 181, 182, 204
 Doğu Akdeniz Kumpanyası 50, 58, 64, 79, 80, 89, 90, 98, 101, 125, 127, 130, 131, 155, 159, 161-163, 177, 195-197, 207, 208, 215, 225-227, 231
 Doğu Hristiyanlığı 51, 66

doktor/hekim 104, 113, 136, 143, 169, 173, 174, 206, 212, 215, 232, 233, 244
 Donneau de Visé, Jean (havadis yazarı) 95, 190, 226
 Dormer, Jack 171, 179
 Draperis, Giorgio (baştercüman) 124, 161, 165
 Dryden, John 236
 Easthampstead Park 60
 Echard, Laurence 146, 147, 158
 Eflak 148, 154, 169, 172
 Ellis, Isaac (esir) 171
 Ermeniler 27, 51, 82, 85, 160, 206, 222, 231
 esir/tutsak 51, 83, 120, 126, 159, 171
 Etherage, George 88-91
 Evans, John (tüccar) 80, 98, 131, 133, 155, 171
 Fabre, Joseph 91
 Fabre, Jean (tüccar) 91, 154, 171
 Fayd'herbe, Rhombart 116
 Ferriol, Comte de 85
 Fetvacı (asi) 201, 206, 207, 221, 222, 231
 Feyzullah Efendi (şeyhülislam) 205
 Finch, John (elçi) 57, 58, 68, 78, 97, 98, 101, 124, 161, 164, 207, 208
 Fontaine, Georges (tercüman) 84, 139, 163-165, 167, 171, 174, 212-214, 226
 Fornetti (tercüman) 163-165, 171
 Galland, Antoine 115, 116, 168
 Galoppo (mühtedi) 172
 Girardin, Pierre de (elçi) 57, 74, 81-87, 96, 102, 103, 105, 114, 117, 128, 154-157, 165, 166, 171, 173, 174, 212-214
 Girit 53, 103, 113, 141, 187

- Grelot, Guillaume-Joseph 70-72
 Guilleragues, Comte de (elçi) 57, 69, 83, 84, 87, 95, 102, 164, 165, 173, 213
- Hacı Ali (asi) 201, 222, 223
 Halep 50, 52, 64, 75, 79-81, 84, 100, 130, 153, 156, 157, 172, 204
 Hampden, Alexander (tüccar) 171, 175-177
 Hampden, Richard (tüccar) 159, 167
 Hancock, Giles (haber yazıcı) 152
 Harborne, William 51
 harem 21, 26, 27, 40, 108, 183, 191, 239
 Harputlu Mustafa (yeniçeri ağası) 200, 201, 205
 Harvey, Daniel (elçi) 57, 89
 Hastings, Henry (tüccar) 153, 227
 Hayley, William (din görevlisi) 79, 80, 121, 162, 171
 d'Hermenge, Sör (doktor) 173, 174
 hediyeleşme 31, 84, 88, 92, 99, 112-116, 118, 120, 121, 127, 136, 142, 159, 162, 167
 Hezarfen Hüseyin Efendi 115, 116
 Hindistan 31, 34, 45, 52, 70, 130, 136, 150, 152
 Homer 72
 Horsey, John (tüccar) 153
 Hussey, William (kumpanya sekreteri) 79, 117, 226
 hümanistler 48, 49, 54
 Hüseyin Ağa (hizmetkâr) 84
- İgnatius, Keşiş 82-84
- İbrahim Ağa (gümrükçü) 172, 178
 İbrahim Efendi (kâtip) 166
 iletişim; - araçları 27, 28, 43, 44, 77, 148, 187, 191, 192, 202, 220, 224-226, 238, 244; - halkaları 38, 43, 44; sözlü - 28, 40, 44, 85, 184, 193, 207, 212, 238, 239
- istihbarat 43, 62, 77, 81, 90, 105, 150, 152, 196, 212, 241, 242
 İsmail Paşa 172, 201, 205
 İzmir 25, 50, 52, 64, 67, 75, 90, 101, 122, 148, 151, 153, 154, 156, 163
- Jacob, Alexander (kumpanya hazine-darı) 130, 155, 162, 171
 Jones, John (esir) 171
- Kalaylıkoz Hacı Ahmed Paşa (kap-tan-ı derya) 126, 172
 Kandiye 55, 88, 100, 104, 122, 140, 172
 Kapuçinler 81, 82, 84, 128
 Kara İbrahim Paşa 83, 188-192, 198, 219, 220, 229, 236
 Kara Mustafa Paşa 55, 87, 97, 101, 135, 173, 204
 Karadeniz 135, 157
 Kâtip Çelebi 105, 142, 143
 kitabın tarihi 34, 35, 38, 244
 korsanlar 104, 129, 149
 Köprülü Mehmed Paşa 122, 199, 204
 Köprülü Ahmed Paşa 122, 172, 173, 199, 200, 204
 Köprülü Fazıl Mustafa Paşa 121-123, 125, 172, 178, 199, 200, 221, 222
 Kritopoulos, Metrophanes 52
 Kudüs 81, 82, 104, 161
 Küçük Mehmed (asi) 200, 206, 218, 233
- La Croix, Edouard de 24-28, 40, 44, 91, 99, 188, 207
 La Haye, Denis de (elçi) 78, 87, 88, 102, 106, 139, 140, 142, 143, 145
 La Haye, Jean de (elçi) 87, 106
 Lane, Ralph (tüccar) 131, 132, 135, 167, 171
 Le Noble, Eustache 191, 226
 Lehistan 24, 148, 156

- Letherland (kaptan) 171, 180
 Livorno 147, 153, 172, 207, 213, 227
 Lukaris, Cyril 52
- Malucelli (doktor) 113, 212
 Marana, Giovanni Paolo 240-243
 Marquis de Lionne (elçi) 139-142
 Marsilya 58, 81, 91, 140, 142, 153, 195, 227
 Mascellini, Giovanni (doktor) 104, 169, 172, 173, 175
 matbaa 19, 20, 22, 35, 38, 49, 55, 238, 244
 Mavrokordato, Aleksandr (İskerletzade) 165, 172, 214
 menzilhane 156-158 (*ayr. bkz. posta güzergâhları*)
 merasim/kabul/tören 62, 68, 85, 86, 90, 94, 97, 98, 109-111, 114, 116-121, 124-126, 133, 135, 136, 141, 167, 207, 216, 229
 Mézeray, François Eudes de 65, 66
 Mırsiroğlu İbrahim Paşa (kaptan-ı derya) 172
 mikrotarih 41
 misyonerler 52, 76, 81, 95
 Mountier, Jean-Marie (tüccar) 84, 171
 Mustafa Ağa (mühtedi) 172
 mücevher 59, 129
 müstem 111, 135
- Negri, Lucca di (diloğlu) 160, 171
 Negri, Solomon 53, 79
 Nelthorpe, Edward (tüccar) 153
 Nointel, Charles Marie François Olier de (elçi) 24, 25, 68, 73, 101, 102, 116, 152
 North, Dudley (tüccar) 89-91, 125
- d'Ohsson, Ignatius 118
- Ömer (yeniçeri) 84
 Ömer Ağa (kâhya) 172, 178, 179, 181, 218
- Paget, Lord William (elçi) 59, 208
 Pepys, Samuel 54, 61
 Perone, Antonio (tercüman) 127, 136, 158-162, 166, 167, 171, 179, 212
 Phillips, John 22, 188, 189, 191, 226, 229, 230, 236
 Porfiriti, Jannacchi 154, 172
 posta güzergâhları 148, 153, 156, 157
- Raye, William (konsolos) 153
 Receb Paşa 107-110, 119, 120, 126, 172, 178, 198, 199, 201, 214, 218, 224, 233
relazioni 95, 96, 103, 111
 Renaudot, Eusèbe 45, 151, 152
 Rodos 198
 Roma 49, 51, 71, 75, 81, 130, 140, 147, 157, 163
 Rumlar 27, 51-53, 82, 85, 90, 112, 114, 121, 152, 155, 159, 160, 166, 169, 172, 174, 176, 199, 208, 212, 216
 Rusya 58, 59, 160
 Rycout, Paul 55, 66-69, 85-88, 90, 92, 99, 110, 190, 226, 230-236
- saat 114, 116, 120; ~ ustaları 76, 114, 155
 Sakız 57, 69, 72, 87, 154, 166, 237
 Sandys, George 70-72
 Savage, Thomas 75, 155, 167
 Savile, Henry (elçi) 77
 Sefer Bey (mühtedi tercüman) 83
selamlar 22-24, 26-28, 191
 seyahatname literatürü 26, 44, 45, 61, 63, 70-72, 133, 134
 seyyid 133
 Siyavuş Paşa 120, 172, 181, 196-198, 200-206, 213, 221-223
 Soames, William (elçi) 56, 57, 89
 Spon, Jacob 70-72
 Sultan Ahmed Camii 132

- Süleyman Ağa (elçi) 139-141, 143, 155, 158, 164
- Süleyman Paşa 107, 131, 134, 194, 198, 199, 201, 204-206, 213, 214, 216, 218-220, 228, 229
- Tanca 41, 53, 54, 57, 61, 73
- Tarsia (tercüman) 163, 171
- Tatar Hanı 117, 168, 172, 174, 175, 181
- tercüman 25, 31, 34, 74, 76, 83, 84, 101, 109, 115, 121, 122, 124, 125, 127-129, 135, 136, 139-143, 145, 146, 158-169, 171-173, 176, 177, 182, 184, 203, 212-216, 226, 244
- tercüme odası 142
- Testa, Draco (tercüman) 129, 135, 160, 163, 171
- Timone, Demetrasco 121, 160, 171
- Tököli, Imre 176
- Trapp, Joseph 191, 226
- Trumbull, Katherine 79, 132, 171, 183
- Tunus 75, 102, 172, 179, 180, 205
- Turcica* 60, 61, 69, 106
- ulak 148, 154, 156-158, 190, 194, 198, 213, 234
- Ümmühan Sultan 171, 183
- Vani Efendi (vaiz) 84
- Venedik 33, 35, 38, 70, 75, 95, 96, 101-104, 111-113, 122, 131, 140, 142, 147-149, 153, 154, 159, 161, 163, 166, 169, 171, 175, 176, 193, 229
- Vernon, Thomas (tüccar) 152, 225, 226
- Villermont, Esprit Cabart de 45-47, 79
- Viyana 55, 123, 135, 147, 148, 150, 187, 193, 197
- Warner, Levinus (elçi) 104
- Wheler, George 70-71
- Whitcombe, Peter (tüccar) 131, 167, 171, 178
- Wicquefort, Abraham de 62-65, 69, 70, 92, 93
- Winchilsea Kontu 53, 58, 66, 68, 119, 150, 235
- Wohner, Mösyö 168, 172, 175-177, 184
- Wortley Montagu, Mary 26, 27
- Yedikule 131
- Yeğen Mehmed Ağa (elçi) 127, 172, 205
- Yeni Cami 132
- Yerrachi, Giorgacchi (dil oğlanı) 135, 160, 171
- Yusuf Efendi (tüccar) 128, 172
- Zülfikâr Efendi (kethüda) 206, 221

FISILDAŞAN ŞEHİRLER

17. YÜZYILDA İSTANBUL, LONDRA VE PARİS ARASINDA BİLGİ AKIŞI

JOHN-PAUL GHOBRIAL

KÜRESEL TARİHÇİLER İNSAN, META VE FİKİR DOLAŞIMININ ERKEN MODERN DÜNYAYI NASIL BAĞLANTILANDIRDIĞINA ODAKLANIYOR. *FISILDAŞAN ŞEHİRLER* DE, 17. YÜZYILDA İSTANBUL, LONDRA VE PARİS ARASINDAKİ BİLGİ AKIŞINI İNCELEYEREK BİLGİ DÜNYALARININ AVRUPALILARLA OSMANLILARI MODERN DÖNEMDEN ÇOK ÖNCE TEMASA GEÇİRDİĞİNİ GÖSTERİYOR.

KİTAP, İNGİLTERE'NİN İSTANBUL ELÇİSİ (1687-1692) WILLIAM TRUMBULL'IN MUAZZAM EVRAKINA DAYANIYOR. ELÇİNİN İSTANBUL VE AVRUPA'DAKİ MUHABERE AĞLARI, HAVADİS KÂĞITLARI VE MEKTUPLAR, "KONSTANTİNOPOLİS'TEN HABERLER VEREN" *LONDON GAZETTE*, LAF GETİRİP GÖTÜREN KÂTİPLER, DOKTORLAR, TÜCCARLAR... TÜMÜ, BİLGİNİN DİL SINIRLARINI AŞARAK AVRUPA VE AKDENİZ DÜNYASINDAKİ DOLAŞIMINI İFŞA EDİYOR. IV. MEHMED'İN 1687'DE HAL EDİLMESİNE DAİR İSTİHBARATIN AVRUPA'YA İNTİKALİ BİLGİ AKIŞI SÜRECİNİN ÇARPICI BİR ÖRNEĞİ OLARAK KARŞIMIZA ÇIKIYOR. KİTAP, TRUMBULL'IN İSTANBUL'DAKİ İKAMETİNİN DETAYLI İLK ANLATISIDIR.

"GHOBRIAL'IN AZ BİLİNE KAYNAKLARDAKİ MÜPHEM İPUÇLARININ PEŞİNE DÜŞEREK GAYRİ RESMİ KAYNAKLARI, HATTA DİYALOGLARI ORTAYA ÇIKARMA YETENEĞİ OLDUKÇA ÇARPICI. KİTAP, İSTANBUL'DAKİ AVRUPA DİPLOMASİSİNİN PEK BİLİNMEYEN GÜNLÜK İŞLEYİŞİNİN ETKİLEYİCİ BİR ANLATISI."

ANNA SURANYI, *AMERICAN HISTORICAL REVIEW*

John-Paul Ghobrial Oxford Üniversitesi Balliol College'da öğretim üyesidir. Erken modern dönem Avrupa, Osmanlı ve Ortadoğu tarihi, etkileşim, iletişim ve bağlantılılık tarihi, mikrotarih-küresel tarih ilişkisi gibi alanlarda çalışmaktadır.

